Александръ Ив. Чучулаинъ,
Магистрантъ по Богословие и Дѣйствителенъ членъ на Императорския Археологически Институтъ въ Петербургъ.

Св. Борисъ, князь български

Неговото културно-исторично и църковно-народностно значение.

845—865 г.

Томъ I.

(Премирана дисертация отъ Императорската Петербургска Духовна Академия).

София
Печатница П. Глушковъ
1914.

АЛЕКСАНДЪР ИВ. ЧУЧУЛАЙНЪ,
Магистрантъ по Богословие и Дѣйствителенъ членъ на Императорския Археологически Институтъ въ Петербургъ.

Св. Борисъ, князь български

НЕГОВОТО КУЛТУРНО-ИСТОРИЧНО И ЦЪРКОВНО-НАРОДНОСТНО ЗНАЧЕНИЕ.

845—865 г.

ТОМЪ I.

(Премирана дисертация отъ Императорската Петербургска Духовна Академия).

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1914.

ВЪ ЧЕСТЬ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕКЗАРХЪ
НЕГОВО БЛАЖЕНСТВО

ИОСИФЪ I

ПОСВЕЩАВА ТРУДЪТЪ СИ
АВТОРЪТЪ.

Avant-propos.

Два сѫ знаменателнитѣ актове, лично дѣло на кн. Бориса, които могатъ да оправдаятъ надсловътъ на нашия трудъ. Това сѫ: кръщението на кн. Борисъ въ 865 год. и приемътъ, който оказалъ той, въ свойта държава, на идещитѣ отъ Моравия ученици на Св. Кирилъ и Методи, съ който приемъ далъ възможность да се запази и развие славянската култура и писменость у насъ, която отсетнѣ да се прѣдаде на всички останали славянски народи на Полуострова и вънъ отъ него.

Ако съ първия актъ — кръщението, почти въ най-голѣмъ размѣръ, се опрѣдѣля културно — историчното значение на кн. Бориса, то съ втория — закрилата, която далъ той, въ прѣдѣлитѣ на своята държава, на Климентъ, Наумъ, Сава, Ангелари и Гораздъ, ученици на Св. Кирилъ и Методи, изключително се проявяватъ заслугитѣ му къмъ нашия народъ и църква. И понеже въ първата часть на нашия трудъ, която печатимъ сега въ два тома, ще се спрѣмъ повече на великото въ българската история събитие — покръстването му, и въ негово лице приемането на Християнството отъ цѣлия народъ, то естествено, ние съ това ще засѣгнемъ повече заслугитѣ на кн. Бориса въ културно-исторично отношенне; ще обяснимъ неговото значение за насъ като виновникъ на акта отъ 865 г., съ който ни издигна, отъ положението на „варвари езичници", въ истински християни и съучастници на оная всемирна култура, която

била създадена подъ благотворнитѣ лѫчи на Християнството, като едноврѣменно съ това прѣмахна и етничнитѣ разности въ държавата и отъ България създаде такъво мощно царство, отъ което отпослѣ и Византия и стѣнитѣ Цариградски трепѣряха. Въ втората пъкъ часть, която ще излѣзе отъ печатъ най късно прѣзъ началото на идещата 1915 год., и ще съдържа т. III и IV, ние ще се спрѣмъ обстойно на църковно-народностното значение на кн. Бориса въ тѣсна връзка съ ония послѣдствия за насъ, които имà дѣйностьта на ученицитѣ на Св. Кирилъ и Методи въ България, като първи носители на славянската писменость и култура у насъ и първи наши църковно-народностни учители и дѣйци.

А. Чучулаинъ.

Прѣдговоръ.

Приемането на Християнството отъ българския народъ, като събитие отъ първостепена важность, по прѣимущество, се обяснява, или по-скоро зависи, отъ много обстоятелства, които сѫ подготвили тоя важенъ актъ. Както и въ самото начало Християнството се разпространило по цѣлия свѣтъ не отведнъжъ, така и срѣди всѣки народъ отдѣлно, то си пробивало пѫть бавно, постепено, но винаги сигурно. Благодатьта Божия, която е повикала всички и всѣкиго къмъ Спасението, не е упражнявала никакво насилие надъ човѣшката свободна воля. Всичко е ставало доброволно и до висша степень постепено. При това, съ неизмѣнна послѣдователность, въ историята на разпространението на Християнството срѣди славянскитѣ народи, се повтаря общиятъ исторически законъ, споредъ който новото съдържание, което е трѣбало да се влѣе въ народния животъ, отначало се възприема отъ неговитѣ прѣдставители, като най-развити и подготвени за тая цѣль, и само постепено и твърдѣ бавно, съ течение на дълго врѣме, прониква навѫтрѣ, въ дълбочинитѣ, на народния животъ. Сѫщото нѣщо се забѣлѣзва и въ историята на разпространението на Християнството срѣди българитѣ. Отначало то прониква въ висшия класъ на тогавашното общество, възприема се отъ самия кн. Борисъ и послѣ България става официално християнска държава. Разбира се, и тукъ не се е минало безъ условия, които сѫ спомагали за

разпространението на Християнството, както не сѫ липсвали и пръчки, които сѫ спъвали това велико дѣло. Да се дадатъ общи свѣдѣния за събитията, които сѫ прѣдшествували моментътъ на приемането на Християнството отъ нашия народъ, както и да се оцѣнятъ обстоятелствата, които сѫ прѣпятствували, или пъкъ благоприятствували, за по-бързото му разпространение, се явява една отъ най-важнитѣ задачи за историка, който иска да прослѣди Християнството у българитѣ. И като се говори за кн. Бориса, за неговото културно-исторично значение, тая задача изпъква съ още по-голѣма настойчивость прѣдъ всѣки, който би искалъ да засѣгне тоя важенъ въпросъ. И наистина, не може да се говори за заслугитѣ на кн. Бориса безъ да се знае, какво е било направено, въ сѫщата область, отъ прѣдшественицитѣ му. Само когато ни стане извѣстно, какво е било до него и какво послѣ него, само тогава можемъ да имаме ясна прѣдстава за кн. Бориса, за неговата дѣйность и значение въ българската, славянската, па и въ общочовѣшката история. Не може да се оцѣни правилно неговиятъ актъ отъ 865 год., безъ да се знае положително, до колко Християнството е било разпространено въ България до това врѣме и до колко неговото кръщение не е било логично слѣдствие, или по-скоро, завършъкъ на слѣдствия, създадени, макаръ и не съзнателно, отъ неговитѣ прѣдшественици – български князе.

Но, като говоримъ за Християнството срѣди нашитѣ прадѣди до кн. Бориса, ние не можемъ да не споменемъ и за Християнството на Балканския полуостровъ до българитѣ, т. е. у славянитѣ и даже по-рано. Българитѣ, като дохаждатъ за пръвъ пѫть на Полуострова, намиратъ тукъ славянски племена, съ които тѣсно свързватъ своята политична и народностна сѫдба. Както твърди историята, въ продъл-

жение на двѣстѣ години — отъ 679 до 865 год., тукъ се извършила една пълна асимилация помежду тия два народа, като българитѣ възприематъ отъ славянитѣ културата, обичаитѣ, нравитѣ и пр., а тия послѣднитѣ само името „българи“ отъ своитѣ завоеватели. Естествено, значи, при такъва пълна асимилация, славянитѣ не сѫ могли да не прѣдадатъ на своитѣ завоеватели и своята вѣра — християнската, която тѣ възприели отъ Византия и дълго врѣме изповѣдвали. Да се мисли обратното е невъзможно. Отъ самото естество на нѣщата се налага да се допусне, че българитѣ не сѫ могли да възприематъ никаква култура отъ славянитѣ, до като ритуалнитѣ различия у тѣхъ не били прѣмахнати, тъй като, при наличностьта имъ, не е било възможно никакво разбирателство помежду българи-езичници и славяни-християни.

Послѣднитѣ, покрай другото, ще да сѫ били и първитѣ апостоли — проповѣдници, срѣди българитѣ. Ето защо, необходимо е да се кажатъ двѣ думи и за Християнството у славянитѣ. По сѫщата причина е необходимо да се спомене и за Християнството до славянитѣ, даже отъ началото на нашата ера, за да се види, доколко първичната наша вѣра е била чиста, водила началото си отъ първоизточника, отъ апостолско врѣме, отъ Павелъ и Андрей. Слѣдъ като направимъ такъвъ кратъкъ прѣгледъ на събитията отъ църковната история до 865 год., ние трѣба да прѣцѣнимъ, по документални данни, актътъ на кн. Бориса — приемането на Християнството, заедно съ всичкитѣ му послѣдствия за българския народъ. И като посочимъ способитѣ и размѣритѣ на разпространението на Християнството да прѣминемъ къмъ зараждането на църковния животъ въ България, къмъ усилията на князь Борисъ за учредяване самостоятелна църковна организация, къмъ сноше-

нията му за тая цѣль съ Римъ и Византия и, накрай, къмъ добиването на независима иерархия, съ „архиепископъ“ начело, отъ Цариградъ въ 870 година. Като посочимъ какво е било първоначалното църковно устройство въ България, ние трѣбва да прѣминемъ къмъ славянската културна вълна, която достигнала България въ 885 год., съ изпъждането на ученицитѣ на Св. Кирила и Методия отъ Моравия. Слѣдъ това трѣбва да се спрѣмъ на тѣхната литературна, народностна и църковна, дѣйность съ всичкитѣ ѝ послѣдствия за българския народъ. Накрай, нашето внимание трѣба да се спрѣ на състоянието на духовната просвѣта въ нашата държава въ дадения периодъ и влиянието, което България упражнила на всички останали славянски народи. Ето, въ общи чърти, намисленията отъ насъ планъ, който ние, до колкото е възможно, ще се помѫчимъ да изпълнимъ.

При пълното отсѫтствие на специални изслѣдвания на тоя важетъ прѣдметъ било на единъ отъ славянскитѣ езици [1]), било на единъ отъ европейскитѣ, ние си зададохме за цѣль, да съберемъ всички данни относно до дѣйностьта на кн. Бориса, да ги приведемъ въ система, и да дадемъ, до колкото е възможно, единъ горѣ-долѣ пъленъ очеркъ на неговата дѣйность и неговото културно-исторично и църковно-народностно значение. Въ връзка съ това, ние

---

[1]) Щастливо изключение правятъ двѣ брошурки, прѣдназначени за 1000 г. отъ смъртьта на кн. Бориса, която се празднува въ 1907 год. Едната принадлежи на г. Н. Начовъ и носи надсловъ: „Врѣме и животъ на Св. Борисъ — Михаила, господарь и просвѣтитель български“. Варна 1901 год., а другата на г. Ю. Трифуновъ подъ надсловъ: „Царуването на Св. Борисъ—Михаила“, София, 1907 г. При все, че тия двѣ брошурки, особно първата, сѫ били напълно пригодни за цѣльта — да се популяризува паметьта на Св. Борисъ, по случай 1000 г. отъ смъртьта му, далечъ не сѫ достагъчни за да се мисли, че съ тѣхъ е изчерпано повече отъ онова, което може и трѣба да се каже за кн. Бориса.

ще разширимъ, до колкото даннитѣ позволяватъ, кржгътъ на кн. Борисовото значение и върху славянската и общочовѣшката култура, изхождайки отъ гледището, че той, като запази славянската култура, съ даването закрила на ученицитѣ на Св. Кирилъ и Методи, изпъдени въ 885 год. отъ Велика Моравия, съ това допринесе твърдѣ много и за общочовѣшката култура, защото тая послѣднята не е друго, освѣнъ букетъ отъ племенни и национални култури.

Написана съ цѣль, да освѣтли една отъ най славнитѣ епохи на нашето минало и да очертае животътъ и дѣйностьта на най-мждрия отъ нашитѣ господари — кн. Бориса, тая книга, ако може да спрѣ вниманието на читателя, да го прѣнесе въ далечното славно минало на нашето царство и да възбуди у него надежди и стремежъ къмъ достигане на изгубеното, тя ще оправдае изобилнитѣ трудности, които авторътъ е срѣщалъ при написването ѝ. Изхождайки отъ принципътъ, че историята е учителка на народитѣ, опитахъ се да напиша тая книга обективно, безъ патосъ и увлечения, защото историчнитѣ документални данни — гръцки и латински хроники, сами по себе си достатъчно силно говорятъ въ полза на нашата теза. До колко азъ съмъ успѣлъ да изпълня свойта задача било въ областьта на науката, било отъ гледище на обективизма, това прѣдоставямъ да оцѣнятъ г. г. специалиститѣ, критиката. Въ своя защита ще се възползувамъ отъ класичния изразъ ; quod potui feci, feciant meliora potentes. Тукъ му е мѣстото да упомена, че моятъ трудъ, въ съкратенъ видъ на руски езикъ, въ 1910 год. прѣзъ м. Май, бѣ прѣдставенъ за учена степень въ Императорската Петербургска Духовна Академия и удостоенъ съ отлични отзиви (Хр. Чтеніе, 1912 г. стр. 671—675) и първоразредна парична премия (ibid., 1911 г., Приложеніе, стр. 43). Въ българската редак-

ция азъ имахъ прѣдъ видъ и това, да допълня своятъ трудъ и съ данни, които науката отъ нея година до днесъ е дала, а така сѫщо да изправя и ония незначителни недостатъци, които г. г. рускитѣ рецензенти посочиха въ мойта дисертация

Накрай, дължа да изкажа своитѣ благодарности на г г. професоритѣ при Импер. Петербургска Духовна Академия: И. С. Пальмовъ и И. И. Соколовъ, на г. Академика Ѳ. И. Успенски, Директоръ на Руския Археологически Институтъ въ Цариградъ, на г. г. Ѳ. И. Шмитъ и Б. А. Панченко, учени секретари на Института, и на г. г. професоритѣ отъ Софийския Университетъ: А. Тодоровъ Баланъ, В. Н. Златарски и Б. Цоневъ, за всички съдѣйствия и насърдчения по отпечатването на тоя трудъ.

Авторътъ.

Тъй като при отпечатването на книгата сѫ допуснати неволни грѣшки, то, при недоумѣния въ текста, моля читателтъ да се обръща за справки къмъ „Печатни грѣшки“, отбѣлѣзани въ края на тома.

При написването на първата книга ние сме имали прѣдъ видъ слѣднитѣ източници:

Anastasii Bibliothecarii. Historia Ecclesiastica. Historia de vitis Romanorum Pontificum. Parisiis, 1649.

Assemani—Kalendariae Ecclesiae Universae, Romae, 1755

Caesaris Baronii. Annales Ecclesiastici. Parisiis, 1868, t. XIV., Conversio Bulgarorum.

Corpus juris civilis, Volumen I, II, III, Berolini, 1895.

Corpus Scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, Leo Gramaticus, 1828.

" " Nicephorus Graegoras, vol. I—1829; vol. II—1830; vol. III—1854.

" " Joanes Zonaras vol I—1841; vol. II—1844; vol. III—1897.

" " Procopius, vol. I—1833; vol. II—1833; vol. III—1838.

" " Theophanes, vol. I—1839; vol. II—1841.

" " Theophanes Continuatus, Joannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monahus, 1838.

" " Agathias, 1829.

" " Constantinus Porhyrogenitus, vol. I—1829; vol. II—1830; vol. III—1840.

" " Georgius Cedrenus et Nicephorus Bryennius, 1836.

Dexippi, Evnapii, Petri patricii, Prisci, Malchi, Menandri historiarum, ed. Bonnae, 1829, Excepta, E. Menandri historia.

Гаракави, Л. Я. Сказанія Мусульманскихъ писателей о славянахъ и у русскихъ, С. П. Б., 1870 год.

Хвольсонъ, Д. — Извѣстія о Хозарахъ, Буртасахъ, Болгарахъ, Мадьярахъ, Славянахъ и Руссахъ Абу Али Ахмеда бенъ Омаръ Ибнъ-Даста. С. П. Б., 1869 г.

Hirsch Ferdinand. Byzantinischen Studien, Leipzig, 1876.

Jaffe Phil., Regestra pontificum Romanorum, ed. Lipsiae, 1888.

Mansi, Sacrorum Conciliorum Collectio, Florentiae, 1770—1771.

Martirologium Romanum, Gregorii XIII P. M. iussu editum. Auctore C. Baronio Sorano. Secunda editio. Antverpiae, 1589.

Maxima Bibliothecarii. Veterum Patrum. Londini, 1677, t. III.

Michael le Quien. Oriens christianus, in quator patriarchatus digestus. Parisiis, 1740.

Migne. Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 67, 102, 105. 109, 125, 126.

Migne. Patrologiae, cursus completus, series Latina, t. 122, 125, 132.

Monologium Graecorum Basilii Imperatoris, editio 1727,22 Januarii.

Procopiu Caesariensis. Opera Omnia. Recognovit Jacubus Haury, Volumen III, 1. Historia que dicitur Arcana, Lipsiae, 1906, c. 11.

Ράλλη καὶ Πότλη. Σύνταγμα τῆν θηων καὶ Ἱερων κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανεύψημων Ἀπόστολων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν Σύνοδων; καὶ τῶν κατὰ μέρος ἅγιων πατερῶν. Ἀθηνήειν, 1855.

Scriptores rerum germanicarum in usum cholarum ex monumentis germaniae historicis recusi, Annales Fuldenses, apud G. H. Pertz, Hannoverae, 1891.

Annales Xantenses, apud. G H. Pertz, Hannoverae, 1890.

Sinaxarum Ecclesiae Constantinopolitanae ab hyppolyti Delchaye. Propylacum ad Acta Sanctorum, Bruxellis, 1902.

Stritter. Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Evxinum, paludem Macotidem, mare Caspium, et inde Magis ad spertemptiones incolentium e scriptoribus historiae byzantinae. Petropoli, 1774.

Taffel, De Thessalonica eiusque agro. Prologomena. Historiae Tessalonicae. Berolini, 1839.

И пособия:

Арх. Макаріи. Исторія Христіанства въ Россіи до равноапостольскаго кн. Владимира, СПБ., 1864 год.

Архимандритъ Сергій. Полный Мясецословъ Востока Москва, 1876 год.

Библиотека. Приложение на църковенъ вѣстникъ, София. 1903, кн. X, XI, XII, г. IV.

Бильбасовъ. Кириллъ и Меѳодій по западнымъ легендамъ. СПБ. 1871 год.

Бодянскій, О. О врѣмени произхожденія славянскихъ письменъ, Москва, 1885 год.

Будиловичъ, А. Нѣсколько мыслей о греко-славянскомъ характерѣ дѣятелности Св. Кирилла и Меѳодія. Варшава, 1885 г.

Bulgarie Chrétienne. Etudes historique. Paris, 1891.

В. Г. Васильевскій. Хроника Логотета на славянскомъ и греческомъ. Византійскій временникъ, 1895 г.

Венелинъ, Ю. Критическія изслѣдованія объ исторіи Болгаръ съ прихода Болгаръ на Ѳракійскій полуостровъ до 968 г. Москва, 1849 г.

Вороновъ, А. Источники для исторіи Св. Кирилла и Меѳодия, Кіевъ, 1877 год.

Wiltsch. Handbuch d. Kirchl. Gheographie und Statistik, Berlin, 1846.

Гильфердингъ. Исторія Сербовъ и Болгаръ, СПБ., 1868 год.

Gibbon Eduard Histoire de la decadent et de la chute de l'Empire Romaine, Paris, 1839.

Горскій и Новоструевъ. Описаніе Славянскихъ рукописей Московской Синодальной библіотеки, Москва, 1859 г.

Голубинскій, Е. Св. Кириллъ (Константинъ) и Меѳодій первоучители Славянскіе. Москва, 1885 г.

Голубинскій, Е. Краткій Очеркъ исторіи Православныхъ церквей Болгарской, Сербской и Ромынской или Молдо — Валашской. Москва, 1871 год.

La grande encyclopedie inventaire raisonné des sciences des lettres et des arts, Paris, t. XII.

Григоровичъ, В. — Какъ выражались отношенія Константинопольской церкви къ окрестнымъ сѣвернымъ народамъ и прѣимущественно къ Болгарамъ въ началѣ X столѣтія ? — Рѣчь. Одеса, 1866 г.

К. Я. Гротъ. Моравія и Мадьяры съ половины IX вѣка до начала X вѣка. СПБ. 1881 год.

Dahn. Procopius von Cäsarea, Berlin, 1865.

Δημιτσα, Μ. Τα περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκόπης τῆς πρώτης Ιουστινιάνης Ἀχρίδος καὶ Βουλγαρίας. Ἀθήναις, 1859.

Добровъ, Л. Южное Славянство. СПБ., 1879 г.

Добронравинъ. Очеркъ исторіи Славянскихъ Церквей, СПБ., 1873 г.

Добровскій, І. Кириллъ и Меѳодій. Словенскіе первоучители. Москва, 1825 год.

Дриновъ, М Исторически прегледъ на Българска-та цьрква отъ самото й начало и до днесь. Віенж, 1869 г.

Дриновъ, М. Погледъ врьхъ происхожданьето на българскій народъ и началото на българска-та исторія. Виенж; 1869.

Дриновъ, М. Заселеніе Балканскаго Полуострова славянами, Москва, 1873 год.

Дриновъ, М. Южные Славяне и Византія въ X в. Москва. 1876 г.

Дриновъ, М. Съчинения. т. I и II Изд. на Бълг. Ак. на Наукитѣ подъ ред. на проф. В. Златарски. София, 1911 г.

Ducange. Glossarium ad Siriptores Mediae et infimae Graecitatis 1688

Edouard de Miralt. Essai de Chronographie Byzantine, St. Petersbourg, 1855.

Zachariae von Lingenthal. Beiträge zur geschichte der Bulgarischen Kirche, въ Memoires de l'Akademie Imperiale de Sciences de S-Petersbourg.

Зернинъ, А. Очеркъ жизни Константинопольскаго патріарха Фотія. Москва, 1862 год.

В. Н. Златарски. Извѣстията за Българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста. Сб. за Н. Ум, кн. 24.

Проф. В. Н. Златарски. Рѣчь въ народния театъръ въ София. 1907 год. Споменна книга за 1000 год. отъ смъртьта на царь Бориса.

Проф. В. Н. Златарски. Кой е билъ Тудоръ Черноризецъ Доксовъ. Български Прѣгледъ, г. IV, кн. III.

Проф. В. Н. Златарски. Студии по българска история.—Периодическо списание, г. X, кн. LIV.

Ивановъ, Йорд. Български старини изъ Македония, София, 1908 год.

Ивановъ, Иорд. Сѣверна Македония. Исторически издирвания. София, 1906 год.

Иванцовъ Платоновъ. Очеркъ исторіи христіанства у славянскихъ народовъ. Москва, 1870 год.

Извѣстія Рускаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, Софія, 1900, т. IV. випускъ I, 1905 г., т. X.

Извѣстія XI Археологическаго съѣзда въ Кіевѣ.

Иловайскій, Д. О славянскомъ происхожденіи Дунайскихъ Болгаръ, Москва, 1874.

Иловайскій. Разысканіи о началѣ Руси. Москва, 1882.

К. Иречекъ. Исторія болгаръ, Одесса, 1878 год.

K. Jirecek. Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel, und die Balcanpässe. Praga, 1877.

Иречекъ К. Българското Княжество, Пловдивъ, 1878.

К. Калайдовичъ. Іоанъ Екзархъ Болгарскій, Москва, 1824 год.

Каролевъ, Р. М. История на българската черква. Пловдивъ, 1887 год.

Качановскій, В. Очеркъ изъ исторіи отношеній церкви Болгарской къ церквамъ Греческой и Латинской съ конца IX в. до половины XIII. Странникъ, 1885 г. № 5.

Классенъ Егоръ, Докторъ Философіи. Новые матеріяли для древнѣйшей исторіи словянъ вообще и словяно-руссовъ до Рюриковскаго времени въ особености, съ легкимъ очеркомъ исторіи руссовъ до Рождества Христова. Москва, 1854 год.

Книга правилъ святыхъ апостолъ, святыхъ соборовъ вселенскихъ и помѣстныхъ, и святыхъ отецъ, Москва, 1866.

Княжескій, З. Введеніе въ исторію Болгарскихъ Словянъ. Москва, 1847 год.

Л. Ковачевић и Л. Іовановић. Историја Српскога народа, Београд, 1894.

Костомаровъ. О погребальныхъ обичаяхъ языческихъ Славянъ. Москва, 1868 год.

Iohan G. Couno. Forschoungen im Gebiete der altem Völkcrkunde, Berlin, 1871.

Ламанскій, В. Объ историческомъ изученіи Греко-Славянскаго міра въ Европѣ. С.П.Б., 1876 год.

Ламанскій В. О нѣкоторыхъ славянскихъ рукописяхъ въ Бѣлградѣ, Загребѣ и Вѣнѣ — Приложеніе къ VI т. записокъ Императорской Академіи Наукъ.

Лепорски П. Исторія Θессалоникійскаго Екзархата, С.П.Б,. 1901 год.

Лопаревъ, Хр. Двѣ замѣтки по древней Болгарской Исторіи. Записки Императорскаго Археологическаго Общества, 1889 г., т. III.

Лѣтопись Нестора по древнѣйшему Списку Мниха Ловрентія. Изд. проф. Тимковскаго, Москва, 1824 год.

Макушевъ, В. Историческія разысканія о славянахъ въ Албаніи въ средніе вѣка. Варшава, 1871 год.

Малышевскіи И. Св. Кирилъ и Меѳодій, первоучители славянскіе, Кіевъ, 1886 год.

Miclosich, F. Vita Sancti Methodii, russico — slovenice et latine. Vindobonae, 1870.

Мацеевскій. Исторія първобытной Христіанской церкви у Славянъ. Варшава, 1840 год.

Н. Начовъ. Врѣме и животъ на св. Борисъ—Михаила, господарь и просвѣтитель български. Варна, 1901 г.

Павловичъ, А. О жизни Славянъ за 1000 лѣтъ до нашего врѣмена. СПБ., 1873 г.

Палаузовъ, С. Вѣкъ болгарскаго царя Симеона, СПБ., 1852 г.

Paylys Real — Encyclopädie der classischen alter tumswissenschaft. Stutgart, 1894.

Первольфъ, І. Словене, ихъ взаимныя отношенія и связи. Варшава, 1886—1890 г.

Платоновъ, И. Жизнь и подвиги первоучителей Славянскихъ Кирилла и Меѳодія Харковъ, 1862 г.

Погодинъ — Кирилло-Меѳодіевскій сборникъ. Москва, 1865 г.

Погодинъ. Святые Кириллъ и Меѳодіи, первоучители славянскіе. Москва, 1885 г.

Поповъ, А. Обзоръ Хронографовъ русской редакціи, Москва, 1866 г.

Порфирій Успенскій. Востокъ христіанскій, Исторія Аѳона, Кіевъ, 1877 г.

Раичъ, І. Исторія разныхъ славянскихъ народовъ най-наче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ, СПБ., 1759 г.

Савельевъ, Н. В. — Ростиславичъ. Славянскій сборникъ. СПБ., 1845 г.

Соколовъ, М. Изъ древней исторіи болгаръ, СПБ., 1879 г.

Срезневскій. Святилища и обряды языческаго богослуженія древныхъ славянъ. Харьковъ, 1846 г.

Schonfelder. Ioannes von Ephesus Kirchengeschichte, München, 1862.

Tomaschek. Zur Kund der Haemus halbinsel, Wien, 1882.

Ѳефанъ, Еп. Толкованія Посланія Ап. Павла къ Римлянамъ, Москва, 1879 г.

G. I. Hanh. Reise von Belgrad nach Salonik, Wien, 1868.

Hergenröther. Photius patriarch von Constantinopel sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma. Regensburg, 1867.

Черковъ. Очеркъ Древней Исторіи Протословенъ, Москва, 1751 г.

Чертковъ. О переводѣ Манасіиной лѣтописи, Москва, 1842 г.

Чтеніе въ Импер. Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ, Москва, 1866, т. IV, 1848, кн. VI 1871, кн. IV.

Шафарикъ, П. Славянскія древности, Москва, 1837, 1848.

Шевыревъ, С. Исторія Руской Словесности, СПБ., 1887 г.

Шестаковъ, С. О рукописяхъ Симеона Логотета. Византійскій временникъ, 1898 г.

Успенскій, Ѳ. И. Старо Болгарская надпись Омортога. Извѣстія Рускаго Археологическаго Института въ Константинополѣ. Софія, 1900 г., т. VI. вып. 1.

Xenopol, A. D. Histoire des Roumains de la Dacie Trajane, Paris, 1896.

*

Освѣнъ горнитѣ, ние сме имали прѣдъ видъ и ртзни журнали, включително и Журн. Мин. Нар. Просвѣщение въ Петербургъ, изданията на Импер. Петерб. Академия на Наукитѣ, Списанието на нашата Акад. на Наукитѣ, Гласния Српског Ученог Друштва и пр., които сѫ отбѣлѣзани въ самата книга.

Дѣлъ I.

Християнството на Балканския Полуостровъ до Славянитѣ, у Славянитѣ и у Българитѣ до кн. Бориса.

Глава I.

Началото и разпространението на Християнството на Полуострова до дохождането на Славянитѣ (края на IV и нач. на V в.).

Християнската религия, въ Силата на Христовия завѣтъ къмъ ученицитѣ-апостоли: **Шєдше навчи́те всѧ ꙗзы́ци, крести́ще и҃хъ ко и҃мѧ о҃ц҃а, и҆ сн҃а, и҆ ст҃а́гѡ дх҃а***) и **шєдше къ мі́ръ вє́сь, проповѣ́дите є҆ѵ҆а́нгелі́є всєи́ тва́ри****) трѣбало да се разпространи по всички краища на вселената, а въ това число и срѣди езическиятъ български народъ, който въ половината на VII в. дошълъ на Балк. Полуостровъ и основалъ тукъ царство, ролята и значението на което прѣзъ послѣдующитѣ вѣкове, включително до края на X в., сѫ били отъ общъ характеръ за цѣлия Славянски миръ. Българскиятъ народъ, който въ продължение на дълги вѣкове е тъналъ въ мрака на невѣжеството, и като езически е билъ откѫснатъ отъ източника на висшитѣ божествени дарове, трѣбаше да бѫде просвѣтенъ отъ божествената благодатъ, и въведенъ въ чертога на културнитѣ християнски народи, които до това врѣме отишли въ мировия напрѣдъкъ твърдѣ далечъ отъ него. Промисълътъ и благодатьта Божия не оставили българскиятъ народъ да продължава да блуждае въ тъмнината на езичеството, а по единъ чудесенъ, неизвѣстенъ за насъ и до сега начинъ, завели го къмъ прѣдѣлитѣ на Балканския Полуостровъ,

*) Мат., гл. XXVIII, ст. 19.
**) Мар., гл. XVI, ст. 15.

който тѣ мечтаели отдавна да завладѣятъ и да основатъ тукъ свое царство, но който Полуостровъ до това врѣме, билъ вече огласенъ отъ учението на Христа, проповѣдвано отъ неговитѣ апостоли. По такъвъ начинъ виждаме, че Божиятъ промисъль тайно ржководилъ сждбинитѣ на дивото отначало българско племе въ южнитѣ степи на сегашна Русия, и ако не бѣ случайната, казвамъ за насъ случайна, а не и за Божия промисъль, раздѣла на петьтѣ синове на Кубрата, нѣмаше, може би, Аспарухъ, неговиятъ най-малъкъ синъ, да потегли за Дунава и да дойде на Балканския Полуостровъ, дѣто бѣ сждено, потомцитѣ му да приематъ християнството. Какви сж били, и сега сж, тия пѫтища на промисъла Божи, въ по-голѣмата имъ часть, оставатъ за насъ въ тайна. Ние само малки откѫслеци и отдѣлни моменти отъ тѣхъ можемъ да уловимъ, които пакъ, разбира се, не можеме да изтълкуваме както трѣба. Обаче, при все че ние не разполагаме съ сили и данни да узнаемъ това, до колкото се може, ще се помѫчимъ да обяснимъ, какъ българскиятъ народъ постепенно е билъ подготвянъ да възприеме Христовото учение и съ акта на своя князь отъ 865 г., да създаде нова ера въ своя политико-обществен и държавенъ животъ.

Християнството, както се знае, се яви отначало въ Палестиня, а въ частность въ Витлеемъ, заедно съ Христа. Отъ тукъ, отъ Палестиня, Христовото учение трѣбваше да се разпространи на длъжъ и на ширъ по цѣлия свѣтъ, да обеме всички народи, не само близки, но и далечни, не само израилтяни, но и язичници „Шедше наꙋчите всѧ ѩзыки“ казва Спасителтъ на своитѣ апостоли, всѧ ѩзыки т. е. всички народи на свѣта. Изпълнението на тоя Христовъ завѣтъ къмъ Апостолитѣ се е започналъ, може да се каже, още при неговия земенъ животъ, и особно слѣдъ неговата смърть. Самъ Спасителтъ е билъ

първиятъ и най-главниятъ Апостолъ, а слѣдъ него и ученицитѣ му. Но, ако самъ той е билъ Апостолъ, то трѣба да се отбѣлѣжи, че той е билъ такъвъ само за единия еврейски народъ, за спасението на който той и собствено билъ извиканъ въ тоя миръ. Отъ послѣ, обаче, благодатьта Божия наченала да обгръща и други, не еврейски народи, особно слѣдъ смъртьта и възкресението на Ис. Христа, когато неговитѣ Апостоли се риздѣлили по фракции съ задачи, да разпространяватъ Християнството едни между еврейския народъ, а други срѣди езичницитѣ. Апостолътъ на езичницитѣ е билъ Ап. Павелъ. *Павелъ*, това е най крупната личность въ християнския миръ послѣ Христа. Не напраздно ученитѣ богослови наричатъ Павла вторъ Христосъ и неговота дѣйность въ дѣлото на разпространението и разкритието на християнскитѣ истини най необходима, безъ която е рискувало да загине още въ зародиша си и самото християнство.

Тоя мѫжественъ Апостолъ, надаренъ съ високъ умъ, божествено просвѣтено сърдце, само въ продължение на три години, докато траело неговото второ пѫтешествие, е успѣлъ, съ своето убѣдително слово и божественъ жаръ, да разпали сърдцата на езичницитѣ на Полуострова, жадни и готови да възприематъ новата вѣра. Като лѫчъ свѣтозаренъ проповѣдьта му пронизала вѣковната езическа тъмнина на Полуострова, разпръснала всички тъмни облаци въ тоя величавъ и пъленъ съ скришна жажда за истинска просвѣта народъ, възпламенила у него неугасналитѣ още искрици на добро, който той носилъ у себе си още отъ врѣмето, когато раятъ билъ на земята, и го подготвила достоенъ да нос и въ бѫдащи вѣкове името на Христа и да се нарича народъ християнски. Благодарение само на неговата проповѣдническа дѣйность, новата вѣра

могла за пръвъ пѫть да озари безпрѣдѣлната езическа римска империя и името на Христа да се чуе и въ Европейския материкъ. Въ това отношение палмата на първенство принадлежи на Ап. Павла. Той е първиятъ европейски просвѣтитель.

Въ 51 год. послѣ Христа тоя божественъ Апостолъ прѣдприема трудното и смѣло свое второ пѫтешествие, цѣлта на което е била, да просвѣти, въ името на Христа, и ония, които не сѫ имали щастието да възприематъ непосрѣдствено Христовата благодать още въ Иерусалима, какъвто е билъ израилскиятъ народъ. Съ това свое пѫтешествие мѫжественниятъ Апостолъ поискалъ да прострѣ своята дѣйность вънъ отъ Палестина, въ Европейския материкъ. Най удобенъ пѫть за него е билъ оня прѣзъ сегашнитѣ Дарданели, а отъ тамъ, въ нѣкогашния гр. Неаполъ, сега Кавала. Тукъ за пръвъ пѫть стѫпилъ великия учитель на Христовитѣ идеи и отъ тукъ като вълна̀ се прѣдало по цѣлия Европейски материкъ спасителното Христово учение. Може да се каже, че щастливи сме ние българитѣ, които днесъ населяваме и тъпчеме оная земя, която за пръвъ пѫть е била благословена отъ великия Христовъ проповѣдникъ — Ап. Павелъ.

Щастливъ е и цѣлиятъ Балкански Полуостровъ, защото тукъ за пръвь пѫть сѫ насадени благодатнитѣ дарове на христовата вѣра, и отъ тукъ, отпослѣ, тѣ станаха достояние на европейския цивилизованъ свѣтъ. И днесъ Балканскиятъ Полуостровъ има съ що да се гордѣе прѣдъ висококултурна Европа, която твърдѣ много дължи за своя напрѣдъкъ на оня божественъ учитель – ап. Павелъ, кракътъ на когото за пръвъ пѫть въ Европа стѫпи на Бѣломорското пристанище Неаполъ—Кавала, и на ония, които дадоха всички съдѣйствия на апостола, да осѫществи високитѣ задачи, които го караха да прави свойта

нелека и пълна съ опасности за живота му обиколка низъ Мала-Азия и Югоизточна Европа. И признателниятъ Неаполъ и днесъ пази скѫпоцѣненъ споменъ за това славно събитие отъ 51 година послѣ Р. Хр. Множеството прѣдания за божествения учитель, носени отъ уста въ уста до днесъ, сѫ едно доказателство за това. Но мимо тия прѣдания, древниятъ Неаполъ е запазилъ и веществено доказателство за това славно събитие. Този паметникъ е мраморната плоча, надъ която ап. Павелъ произнесалъ своитѣ пламенни рѣчи, пазена дълго врѣме въ нѣкогашната църква св. Георги. Послѣдната отпослѣ е обърната въ джамия, а камъкътъ и до днесъ се пази въ нея. Джамията се именува „Хортачъ-джами", на сѣверозападния край на сегашни Кавала [1]).

За това заминаване на Ап. Павла за европейския брѣгъ говори книгата на Апостолскитѣ Дѣяния отъ Евангелиста Лука. Споредъ него, пѫтуването на Ап. Павла изъ Македо́ния, което се смѣта за II велико пѫтешествие на Апостола и отъ ученитѣ екзегети — критици, се отнася къмъ 51—54 год. послѣ Рождество Христово, се прѣдставлява така: отначало Апостолътъ не си е задавалъ мисионерски цѣли изъ Европейския материкъ, а е ималъ само за задача, да посѣти Малоазийскитѣ градове, основани отъ него прѣзъ първото му пѫтешествие и да види съ очитѣ си „какъ тѣ живѣятъ", до колко сѫ усвоили Христовитѣ истини проповѣдвани отъ него, и до колко сѫ нагласили своя животъ спроти тѣхъ [1]) Едно само случайно събитие отпослѣ, а то е било неочакваната покана отъ единъ Македонянинъ до Ап. Павла, дошелъ случайно въ Троада, дѣто Апостлътъ се билъ

[1]) За сѫщия паметникъ говори и г. Н. Начовъ въ брошурата „Врѣме и животъ на св. Борисъ-Михаила, господарь и просвѣтитель български", Варна, 1901, стр. 2.

[2]) Дѣян. на Апостолитѣ, гл. XV, ст. 36.

прѣзъ Анфиполъ[1]) и Аполония[2]) за гр. Солунъ, градъ съ болшинство еврейско население[3]). Въ продължение на три сѫботи ап. Павелъ проповѣдвалъ на евреитѣ[4]). Проповѣдьта е била успѣшна. Мнозина се обърнали, особно отъ прозелититѣ. Другата, обаче, часть евреи, фанатицитѣ, били страшно озлобени противъ Апостола. Тѣхната злоба е била толкова голѣма, че ако ап. Павель, заедно съ Сила, не напусналъ нощѣ градътъ, могло е да стане самораз-права съ тѣхъ[5]). Отъ тукъ тѣ потеглили за гр. Беръ, на югозападъ отъ Солунъ. Проповѣдъта имъ и тукъ е имала пъленъ успѣхъ. Но, щомъ се научили за това солунскитѣ евреи тутакси направили всичко, за да бѫде наказанъ ап. Павелъ и турена точка на неговата проповѣдь въ Македония. Като узналъ за опасността, която могла да го сполети и тукъ, той оставя Тимотея и Сила въ Беръ да продължатъ начената дѣло, а самъ заминава за Атина[6]), древната гръцка столица, гдѣто нѣкога цъвтѣла класическата литература и философия. Въ тоя градъ ап. Павелъ развива своята чудна рѣчь противъ идолитѣ, която станала причина, да избѣга вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Гърция, въ Коринтъ. Съ това се туря край и на неговото кржгово пѫтуване изъ европейския материкъ.

---

[1]) Amphipolis, близо до рѣката Strymon, на 25 клм. на с. з. отъ устието ѝ. Paulys Real-Encyclopädie der classischen alter tumswissenschaft. Stutgart, 1894, стр. 1949—1950.

[2]) Apollonia се намиралъ на древния римски пѫть „via Egnatia", помежду Amphipolis и Солунъ—La grande encyclopedie inventaire resonée des sciences, des lettres et des arts, Paris, стр. 360.

[3]) Дѣяния на Апостолитѣ, гл. XVII, ст. 1.

[4]) Ibid, ст. 2.

[5]) Ibid, ст. 5.

[6]) Дѣяния на Апостолитѣ, гл. XVII, ст. 15.

Въ всички тия поменати градове, както това виждаме отъ книгата на Евангелиста Лука — „Дѣяния на Апостолитѣ", гл. XVI и XVII, Ап. Павелъ проповѣдвалъ на всѣкждѣ Словото Божие и името на Христа прозвучило по цѣлия Балкански полуостровъ. Гласътъ на божествения Апостолъ билъ първиятъ лжчъ, който освѣтилъ съзнанието на езичника въ тия краища. Отъ момента на неговото появяване на полуострова туря се и началото на Христовата църква, която въ продължение вече на 20 вѣкове цъвти и се развива, съгласно думитѣ на Основателя ѝ Христосъ **съ вами ѣсмь во всѧ днѝ, до скончанїѧ вѣка**[1]). Че апостолъ Павелъ е билъ първиятъ насадитель и разпространитель на Християнството на Полуострова, това може да се види отъ сума данни, взети отъ самото Св. Писание и други древни източници. „Съ силата на знамената и чудесата, съ помощьта на Св. Духъ, азъ благовѣствувахъ името Христово отъ Иерусалимъ и неговитѣ околности чакъ до Илирика, казва самъ ап. Павелъ въ своето послание къмъ Римлянитѣ[2]). По свидѣтелството пъкъ на Блажения Теодоритъ, св. Апостолъ Павелъ проповѣдвалъ Словото Божие не само въ Македония, но и въ Тракия[3]). Рускиятъ лѣтописецъ Несторъ[4]) свидѣтелствува, че Апостолъ Павелъ е проповѣдвалъ Християнството на славянитѣ на Балканския полуостровъ, главно въ Илирика. „Ту бо естъ Илюрикъ, говори Несторъ, его

---

[1]) Мат., гл, XXVIII, ст. 20.

[2]) Гл. XV, ст. 19.

[3]) „Ab Apostolo Paulo in eas regionis Macedoniam et Illyrici provincias Thraciae vicinas christum ubique annuntians preragavit" Michael le Quien, Oriens christianus, in quator patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, t. I, стр. 1093.

[4]) Рускиятъ лѣтописецъ Несторъ е писалъ около 1100—1114 год., а е умрѣлъ около 1115 год.

же доходилъ апостолъ Павелъ. Ту бо бѣша Славѣне первое; тѣмже и словенску языку учитель есть Павелъ [1]). А въ ржкописното „Житіи Стаго и Равноапостольнаго великаго княза Кіевскаго Владалца всея Россіи Самодержца", намираме извѣстие, че св. апостолъ Павелъ билъ, „учати и проповѣдающи Христово Евангеліе, Мизіи и Иллирику, яко въ Дѣяніяхъ пишетъ: „Мизія и зась и Илаврикъ Славянская есть земля" [2]). А слѣдъ това апостолъ Павелъ изпратилъ своятъ ученикъ Андрей на проповѣдь у славянитѣ, които „училъ і крестилъ въ Иллирикѣ и Мизіи, то есть въ Болгарехъ, вь Боснѣ и Моравѣ, гдѣ потомъ въ Паніи (т. е. въ Панонія) епископомъ бьілъ [3]).

Въ сжщата смисъль се произнася и историкътъ хърватинъ Иванъ Раичъ. Той казва:

„Иллирикъ принялъ Слово Божіе и крещеніе еще отъ ап. Павла, которьій послалъ ученика своего Андроника славянамъ, иже училъ и кресителъ въ Иллирикѣ и Мизіи, сіеесть: въ Болгарѣ и въ Боснѣ, и въ Моравѣ, идѣже потомъ въ Паніи епископомъ бысть [4]). На друго мѣсто сжщиятъ авторъ говори така: „Праведно есть сіе, что св. Апостолъ Павелъ проповѣдывалъ въ Иллирикѣ, и въ Мизіи, и въ Дарданіи, равнѣже и въ Паноніи, потому что еще въ 347 г. на Сардикіискомъ соборѣ изъ этихъ странъ присутствовали епископы, а именно: Протогенъ изъ Дакіи, Парагоріи изъ Дарданскаго города Скопіа

---

[1]) П. Шафарикъ. Славянскія древности, переводъ съ Чешстаго. О. Бодянскаго, Москва, 1837 год., т. I, кн. II, стр. 85.

[2]) О. Бодянскій. О времени происхожденія славянскихъ письменъ, Моска, 1855 год. стр. 136—137.

[3]) О. Бодянскій. О времени происхожденія словянскихъ письменъ. Москва, 1885 год., стр. 63.

[4]) І. Раичъ. Исторія разныхъ славянскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ. С. П. Б., 1759, ч. I, стр. 95.

(Исѣир), Македоніи изъ этой же Дарданіи изъ города Улпіана[1]) и Евтеріи изъ Панонііи[2]) и пр.

Съ една дума, всички древни историци, па и нови, не отричатъ фактътъ, съгласно съ съобщението въ книгата „Дѣяния на Апостолитѣ", какво апостолъ Павелъ и неговитѣ сподвижници сѫ били първитѣ проповѣдници на новата вѣра на Полуострова. Инакъ казано, нѣма нито единъ историкъ, който да отрича фактътъ за проповѣдьта на ап. Павла на Балканския Полуостровъ. Така че, ние имаме всички данни да отнасяме разпространението на християнството на Полуострова къмъ епоха най-ранна, къмъ епоха близка до живота на Христа. И благодарение на това, че християнството е било разпространено тукъ отъ ап. Павла, най-достойниятъ Христовъ послѣдователь и мисионеръ, ние имаме всички основания да вѣрваме, че новата вѣра е била прѣдадена тукъ въ чиста форма, непосрѣдствено отъ източника ѝ. И това обстоятелство не е безъ значение за насъ, които слѣдъ $8^1/_2$ столѣтие приехме новата вѣра отъ мѣстнитѣ християни, непосредствено просвѣтени отъ ап. Павла и неговитѣ сподвижници.

Въ сѫщото пъкъ врѣме, когато ап. Павелъ проповѣдвалъ Словото Божие въ Македония и Илирика, сѣвѣроизточната половина на Балканския Полуостровъ, (Тракия, Мизия, малка Скития и пр.), била огласена отъ проповѣдьта на ап. Андрей[3]). Така,

---

[1]) Тоя градъ се е намиралъ между Нишъ, София и Скопие, на рѣката „Margus". (Michael le Guien, Oriens christianus, in guator patriarchatus digestus, Pariiis, 1740, t. I, стр. 1200). Прѣзъ тоя градъ е минавалъ пѫть отъ Нишъ за Солунъ. (K. Iirecek, Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel, Praga, 1877, стр. 22—23).

[2]) I. Раичъ. Истории разныкъ славянскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ, ст. 1759, т. I, стр. 315.

[3]) Michael le Quien. Oriens christianus, in grator patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, t. I, стр. 1093—94.

съгласно свидѣтелството на Блажения Теодоритъ, въ тия страни проповѣдвалъ ап. Андрей, слѣдъ като огласилъ вече Витиния, Понтъ и Византия [1]) и дошълъ даже до Дунава[2]).

За проповѣдьта ка св. Ап, Андрея въ Тракия и Мала Скития, сегашна Добруджа, ние намираме свидѣтелства и у св. Иполита, еп. Портуенски, който е живѣлъ около 222 г., и който въ своето не голѣмо съчинение — „Дванадесетьтѣ Апостоли", казва: „Апостолъ Андрей, слѣдъ проповѣдьта у Скититѣ и Тракийцитѣ, прѣтърпѣлъ кръстна смърть въ гр. Патрасъ Ахейски, бидейки разпнатъ на маслинено дърво и погребенъ въ сѫщия градъ.[3])

Свидѣтелството на св. Иполита за насъ е твърдѣ важно. Отъ него се вижда ясно, въ каква именно Скития е проповѣдвалъ ап. Андрей. Той е проповѣдвалъ на Скититѣ, съсѣдни на Тракийцитѣ, т. е. на жителитѣ въ Малка Скития, или сегашна Добруджа и Мизия.[4]) Отъ тая Скития първозванниятъ Апостолъ миналъ прѣзъ Дунава въ сѣверна — Велика Скития, сегашна руска Бесарабия и Ма-

---

[1]) Въ Византия ап. Андрей поставилъ първиятъ епископъ нѣкой си Стахий.

[2]) Michael le Quien. Oriens christianus, t. I, стр. 1904.

[3]) Andream Petri fratrem, ut majores nostri prodiderunt prodiderunt Scythis, Sogdianis et Sacis praedicasse Evangelium Domin nostri Jesu Christi et in Sebastopoli magna civilate, ubi custra Absori et Phasis Fluvium (illic — incolunt Aethiopes interiores) sepultum verro esse in Patris Achaiae, quum sussixus fuisset cruri ab Aagea praefeto Aedessenorum. Observasse itaque sussiciat, concordem sententiam veterum suisse, sanctissimum hunc Apostolum in Achaia mortem oppetiisse, unde corpus ejus Constantinopolim Constantio Imp. transvectum fuit"... Michael le quien. Oriens christianus, in quntor patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, I, стр. 1094—1095.

[4]) Maxima Bibliothecarii. Veterum Patrum. Londini,1677, t. III, стр. 265—266.

лоросия, и продължилъ своя мисионерски подвигъ въ вѫтрѣшноститѣ на Русия, до града Киевъ, още по на сѣверъ, до Новгородъ, и накрай чакъ до Балтийското море.[1]) Това сѫ нѣколко отъ по-важнитѣ документи, които говорятъ за проповѣдьта на Ап. Андрея, която е имала за своя непосрѣдствена и най-близка задача да просвѣти източнитѣ и сѣвероизточнитѣ жители на Балканския Полуостровъ, дѣто Ап. Павелъ не е ималъ възможность самъ да отиде.

Освѣнъ проповѣдьта на тия видни Апостолски мѫже: Павелъ и Андрей, ние имаме откѫслечни свѣдения и за проповѣдническата дѣйность на Полуострова и на двамата спѫтници на Ап. Павла—Лука и Ерма. За пълнота на очерка, ние съ двѣ думи ще споменемъ за тѣхнитѣ проповѣднически трудове. Специално за проповѣдническата дѣйность на Лука въ Македония свидѣтелствува Св. Епифатий [2]). За проповѣдьта пъкъ на Ап. Ерма въ околноститѣ и града Пловдивъ, свидѣтелствува едно прѣдание, което го нарича и пръвъ епископъ на новоучредената Пловдивска църква.[3])

Както се вижда отъ тия свидѣтелства, още отъ половината на I вѣкъ Християнството започнало да си пробива пѫть на Полуострува и да се разпространява на длъжъ и на ширъ. Първитѣ лѫчи били пръснати вече и тѣ си пробивали пѫть нататъкъизъ мрачната езическа атмосфера. Наскорто слѣдъ стѫпването на божествения учитель—Ап. Павелъ на евро-

---

[1]) О. Бодянскій. О временни происхождения Славянскихъ Письменъ, Москва, 1855 г., стр. 136.

[2]) Praeterae vero S. Lucam Evangelistam in Macedoniam praedtcasse S. Epiphanius asserit, in Achaia quoque et Beotia S. Hieronymus". — Michael le Quien. Oriens christianus, in guator patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, t. II, стр. 5.

[3]) М. Соколовъ Изъ древней исторіи болгаръ, СПБ., 1879, стр. 97.

пейския брѣгъ, църквата Христова намѣрила благоприятна почва и въ Неаполъ, първъ установенъ пунктъ на великия мисионеръ, и въ Филипи, древната Македонска столица, така и въ Солунъ, центърътъ на еврейството на Полуострова, и въ гр. Беръ, прочутиятъ нѣкога по своитѣ богатства градъ на Полуострова, и въ Атина, гдѣто цъвтѣла древната езическа култура и пр. Всичко това се дължало повече, ако не изключително на личната дѣйность на Апостола Павла. Слѣдъ него продължили Тимотей, Сила, Ерма, Гай и Евангелистъ Лука. Послѣдниятъ проповѣдвалъ главно въ Македония. Другиятъ му спжтникъ—Ерма проповѣдвалъ и основалъ църква въ Пловдивъ, дѣто самъ станалъ епископъ. Третитѣ му пъкъ спжтници: Сила и Тимотей, съгласно свидѣтелството въ книгата — „Дѣяния на Апостолитѣ“ [1]) продължили начатото дѣло въ гр. Беръ и пр. Най-сетнѣ другъ единъ великъ мисионеръ и апостолъ, Първозваниятъ Андрей, просвѣщава Тракия, източна Мизия, Малка Скития (Добруджа) и минава за велика Сирия (Русия). Отъ всичко казано до тукъ се вижда, че за едно кжсо врѣме, Балканскиятъ Полуостровъ билъ пропжтуванъ и огласенъ отъ божественитѣ апостоли-мисионери. Не ще съмнѣние, че резултатитѣ отъ мисионерскитѣ имъ успѣхи напълно оправдавали мжчнотиитѣ, що срѣщали въ тия трудни пжтешествия. Новата вѣра която тѣ съ жаръ проповѣдвали, намирала навсѣ, кждѣ благоприятна почва. Тя напрѣдвала бързо, и може да се каже, чо ако не бѣха гоненията срѣщу нея въ Гръко-Римската империя прѣзъ II, III и половината ва IV столѣтие, църквата Христова още тогава би заела мѣстото, което ѝ се слѣдвало да заеме.

Но, щомъ се говори за бързото разпространение на християнството въ Полуострова, не трѣбва

[1]) Гл. XVII, ст. 14—15.

да се изпущатъ изъ прѣдъ видъ нѣкои прѣпятствия, макаръ и малки, които сѫ спѫвали разпространението му и които сѫ произлизали отъ самото естество на нѣщата, отъ невъзможността току така лесно езичникътъ да се откаже отъ своитѣ вѣрвания, които сѫ били вече вкоренени въ неговата душа. Както е вече доказано отъ сума исторически примѣри, даже и въ най-ново врѣме отъ мисионерската практика на разнитѣ проповѣдници срѣди езизичницитѣ въ Африка, Азия и Америка, езичникътъ мѫчно, слѣдъ дълги убѣждения и внимателни подготовки, се убѣждава да се откаже отъ старата вѣра, съ която се е срастналъ, която му е мила, като завѣтъ отъ дѣди и прадѣди. Така е било и тукъ. И на Полуострова разпространението на Християнството е отивало по сѫщия пѫть. Отначало новата вѣра е била възприемана отъ гърцитѣ и римлянетѣ, които сѫ били по-културни и по-подготвени за това, та послѣ и срѣди варваритѣ, т. е. Тракийскитѣ, а така сѫщо и срѣди останалитѣ изново надошли племена. По такъвъ начинъ още къдѣ края на първия вѣкъ Христовата нива обѣщавала богата жътва. Християнството до толкова се разпространило и утвърдило, че извикало необходимость да се учредятъ епископски катедри, на които и слѣдвало да се прѣдадатъ новопокръстенитѣ. Ние нѣмаме положителни данни да сѫдимъ за числото на епископскитѣ катедри въ първия вѣкъ. Обаче, отъ малкото запазени до насъ за тая цѣль данни, ние ще посочимъ нѣкои и други катедри, за да се види до какъвъ размѣръ е успѣло да се разпространи Християнството още въ първото столѣтие послѣ Рождество Христово.

Така напр., книгата — „Дѣяния на Апостолитѣ“, гл. XVI, ст. 40, дава да се разбере, че евангелистъ

Лука останалъ въ гр. Филипи[1]) да продължава дѣлото на Апостола Павла, дѣто е билъ, по всѣка вѣроятность, пръвъ филипийски епископъ.[2]) Книгата на Ап. Павла — Послание къмъ Филипийцитѣ[3]), нарича Епафродита, единъ отъ 70 апостолски мѫже, „филипийски апостолъ", което, споредъ блажения Теодоритъ, означавало филипийски епископъ[4]) Къмъ Филипийскитѣ епископи отъ пърното столѣтие послѣ Рождество Христово трѣба да се отнесе и Ерастъ, сѫщо апостолски мѫжъ, отъ числото на 70-тѣ. За него се споменува и въ други св. книги[5]), освѣнъ въ „Апостолскитѣ Дѣяния", гл. XIX. ст. 22. За него даже има запазено прѣдание, че той е починалъ мѫченически въ тоя градъ. Прѣданието е записано (въ Мартиролога на Западната църква[6]).

. Все отъ сѫщото врѣме, т. е. къмъ пърното столѣтие послѣ Рождество Христово, се отнася и епископствуването на Аристарха въ гр. Солунъ. Тоя апостолски мѫжъ, достоенъ ученикъ и спѫтникъ на Апостола Павла, е билъ поставенъ за епископъ отъ самия Павелъ. За него говорятъ Св. Книги — Дѣяния на Апостолитѣ[7]), Посланието къмъ Филипий-

---

[1]) Градътъ Филипи, както имахме случай да упоменемъ и по-горѣ, се е намиралъ на пѫть между сегашния градъ Кавала и Драма. Отъ послѣдния градъ, той е отстоялъ на 12 километра на югоизтокъ.

[2]) Michael le Quien, Oriens Christianus, t. II, стр. 5.

[3]) Гл. II, ст. 25.

[4]) Толкованія посланія св. Апостола Павла къ Филипійцамъ и Солунянамъ; Москва, 1883, стр. 99.

[5]) Римл. XVI, ст. 23 и II Тим. гл. IV, ст. 20.

[6]) Martyrologium Romanum, Gregorii XIII P. M. iussu editum. Auctore C. Boranio Sorano. Secunda editio. Antverpiae, 1589, стр. 367.

[7]) Гл. XIX, ст. 29.

цитѣ[1]), къмъ Колосянитѣ[2]) и пр. Той е умрѣлъ мжченически прѣзъ врѣме на гоненията на християнитѣ при императора Нерона. За неговата смърть подробни свѣдѣния има въ Мартиролога на Западната църква[3]). Посланието къмъ Римлянитѣ[4]) споменува и за нѣкой си Гай, сжщо апостолски мжжъ отъ числото на 70-тѣ. По тоя поводъ църковниятъ писатель отъ III в. Оригенъ говори, че тоя Гай не е билъ другъ, освѣнъ Солунски епископъ. Мнѣнието на Оригена, макаръ и основано на прѣдание[5]), се потвърждава и отъ други екзегети и изслѣдвачи на дадената епоха[6]). Отъ епископитѣ въ гр. Беръ[7]), дѣто Ап. Павелъ билъ веднага слѣдъ посѣщението, което направилъ на градъ Солунъ, трѣба да се упомене Карсъ, сжщо апостолски мжжъ и единъ отъ 70-тѣ[8]). Берски епископъ е билъ сжщо и Онисимъ, апостолски мжжъ и отъ числото на 70-тѣ, за когото се говори въ посланията: къмъ Колосянитѣ[9]) и Филимона[10]). За него е извѣстно, че е умрѣлъ въ Римъ около 109 год.[11]). Подробни свѣдѣния за него има въ Мар-

---

[1]) Гл. II, ст. 24.

[2]) Гл. IV, ст. 10.

[3]) Martyrologium Romanum, Gregorii XIII P. M. iussu editum. Auctore C. Baronio Sorano. Secunda editio. Antverpiae, 1589, стр. 343.

[4]) Гл. XVI, ст. 23.

[5]) Michael le Quien. Oriens Christianus, in quator patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, t. II, стр. 17.

[6]) Еп. Θеофанъ. Толкованія Посланія св. Ап. Павла къ Римлянамъ, Москва, 1879 г., стр. 383.

[7]) Гр. Беръ се намира на сегашна Бистрица, притокъ на Вардара. По турски — Караферия.

[8]) М. Соколовъ. Изъ древней исторіи болгаръ, С.П.Б.1879, 97

[9]) Гл. IV, ст. 9.

[10]) Гл. I, ст. 10.

[11]) Архимандритъ Сергій. Полный Мясецословъ Востока Москва, 1876, т. II, стр. 54.

тиролога на Западната църква [1]). Прѣданието говори сѫщо и за епископствуването на Ерма въ Пловдивъ [2]) и пр. Това сѫ, съ нѣколко думи, епископскитѣ катедри прѣзъ първото столѣтие послѣ Рождество Христово, за които имаме положителни данни. Както се вижда отъ посоченитѣ свѣдѣния, въ всички мѣста, дѣто е билъ Ап. Павелъ, е имало епископски катедри. Самитѣ епископи, навѣрно, сѫ били поставяни отъ Апостолъ Павелъ и лично наставлявани отъ него. Тѣ сѫ продължавали, не ще съмнѣние, съ достоинство дѣлото на своя учитель и, може да се каже, че християнизацията на мѣстното население е отивала сравнително добрѣ, както и при личната дѣйность на самия Апостолъ. Благодарение на това, че езичеството не било още организирано, не се обявило въ явна борба срѣщу Християнството, проповѣдьта на апостолскитѣ мѫже и епископи изъ Македонскитѣ църкви е имала пъленъ успѣхъ. Съвсѣмъ иначе е било въ по-подирнитѣ вѣкове: II, III и половината на IV. Тукъ вече езичеството, въ лицето на римскитѣ императори, се обявило явно противъ Християнството и взело настѫпателно срѣщу него положение. — Още отъ началото на II-то столѣтие неравната борба става ожесточена и Християнството е трѣбало да събере своитѣ сили, за да може съ честь да излѣзе отъ тая борба и да се наложи на езичеството. Най-сетнѣ, послѣдното, макаръ и да е имало на страна и официалнитѣ власти, макаръ и да е разполагало съ сума срѣдства, повечето съ груба, физическа сила, отстѫпило прѣдъ моралната мощь на Християнството, което отъ вѣкове триумфално прѣпобѣждава всички прѣпят-

[1]) Martyrologium Romanum, Gregorii XIII P. M. iussu editum. Auctore C. Baronis Sorano. Secnnda editio. Antverpiae, 1589. стр. 84.

[2]) М. Соколовъ. Изъ древней исторіи болгаръ, С.П.Б., 1879, стр. 97.

ствия, що езичеството е прѣдставяло, па и сега въ нѣкои краища на свѣта, продължава да прѣдставя. Жестокоститѣ, съ които се прославиха римскитѣ императори: Аврений [1]), Дакий [2]), Валерианъ [3]), Галиенъ [4]) Аврелианъ [5]), Диоклетианъ [6]) и пр, като върли защитници на езичеството, което е било вече въ прѣдсмъртна агония, не само не спрѣло, а повече засилило разпространението на Християнството на Полуострова. „Sangus martyrum semen christianorum est“ [7]) казва църковниятъ писатель отъ III в. Тертулианъ, т. е. „Кръвьта на мѫчениците е сѣме на Християнството“.

Мѫчението, само по себе си е признакъ на слабость у мѫчителя, който не може иначе, освѣнъ чрѣзъ сила, да наложи своето, да присади у жертвата мисли и чувства, които въобще съ физически сили не се присаждатъ у човѣка, когато за това вѫтрѣшни условия нѣма. Но, мѫченията иматъ още и друго отрицателно значение за ония, що ги произвеждатъ. Мѫчението окуражава, то окрилява и подига, но не ослабва духътъ на ония, що сѫ прѣдметъ и цѣль на тия мѫчения. Както навсѣкѫдѣ, така и тукъ, когато човѣкъ е ангажиранъ съ идеи и чувства, що зачекватъ най-интимнитѣ струни на неговата душа — религиознитѣ му вѣрвания, тогава вече мѫчението е не само безполезно, но то е съ резултати обратно пропорционални, врѣдни и пагубни, за самитѣ мѫчители. Смъртьта за своитѣ религиозни вѣрвания, ако тая смърть е прѣдизвикана отъ ре-

---

[1]) 161—180 г.

[2]) 249—251 г.

[3]) 253—260 г.

[4]) 260—268 г.

[5]) 270—275 г.

[6]) 294—305 г.

[7]) Michael le quien. Oriens christianus, in quator patriarchatus digestus,, Parisiis, 1740, t. I, стр. 65.

лигиозенъ антагонизъмъ, е сладка, тя е утѣшителна, защото води въ рая. Така е било въ всички врѣмена, щомъ религиознитѣ чувства за хората сѫ били на пръвъ планъ. А ако това е така, то особно за врѣмето, за което става дума — II, III и половината на IV в,, трѣбва да се каже, че мѫченията сѫ били безъ реални за мѫчителитѣ резултати, тѣ не сѫ достигали онова, за което сѫ ратували и въ името на което тѣ сѫ вършили всичко, даже и отнимали човѣшки животъ. Въ тоя смисъль, думитѣ на Тертуллиана сѫ на мѣстото си, тѣ се оправдали, обаче малко по-късно. Това е било въ 313 година, когато езичеството, въ лицето на Константина Велики, призна своята слабость и официално и безвъзвратно капитулира прѣдъ Христианството. Но за това ще поговоримъ по-сетнѣ, За сега нека кажемъ двѣ думи за мѫченицитѣ, що намѣриха Андреевскиятъ кръстъ, мѫки и изтезания, недостойна смърть и поругания за Христа, и съ това засилиха още повече разпространението на новата вѣра на Полуострова.

Както въ всѣки край, дѣто християнството е имало да си пробива пѫть, така и тукъ, то има своитѣ герои, своитѣ велики хора — мѫченици, които не сѫ пощадили живота си въ защита на идеитѣ, що сѫ били прѣдметъ на тѣхнитѣ високи чувства. Навсѣкѫдѣ, дѣто Християнството се е разпространявало, то е имало достойни крѣпители, които сѫ били готови да дадатъ за него всичко, даже и своятъ животъ. Прѣданостьта къмъ новото учение е била безкрайна. И тая прѣданость е била оцѣнявана отъ езическото правителство, отъ държавната власть, затова тя е прѣдприемала крайни, макаръ и врѣдни за самата нея, мѣрки, като съ това ксвено е способствувала за по бързото, па и по-дълбокото насаждане на новата вѣра. Примѣрътъ, даденъ отъ единични лица, билъ зачестенъ, и къмъ половината

на IV в. ние вече виждаме редица мѫченици за Христовата вѣра, които съ кръвьта си осветили пѫтя за нататъшното ѝ разпространение. Въ Мартиролозитѣ срѣщаме сума данни за мѫченическа смърть на прѣданни Христови служители, които съ своя животъ и кончина прославили името на Христа и проповѣдваното отъ него ново учение. Съ своята дълбока вѣра и прѣданность къмъ Христа, тѣ дали реални доказателства, до колко новата вѣра прѣражда духовно човѣка, до колко подъ влиянието ѝ цѣната на материалния, физическия животъ е нищожна. Но, заедно съ това, тия мѫченици прославили и мѣстнитѣ църкви, къмъ които се числили, и за успѣха на които тѣ посветили своитѣ трудове. Отъ факта, че въ тия или онния помѣстни църкви толкова рано е имало вече мѫченици, които, разбира се, биха могли да избѣгнатъ мѫченията, щомъ се откажатъ отъ новата вѣра, може да се съди, до колко тая послѣдната пустнала дълбоки корени въ човѣшката душа. А ако се вземе прѣдъ видъ и обстоятелството, че мѫченици за Христовата вѣра е имало въ градоветѣ: Солунъ, Томи, Доростолъ, Сирмия, Маркианополъ и пр., значи, всички краища на нѣкогашната обширна българска земя, може човѣкъ да направи заключение, до колко много още до 313 год., т. е. до Едикта на Константина Велики, съ който се прогласява Християнството за господствующа вѣра въ Гръко-римската империя, новото учение било разпространено на Полуострова и до колко неговитѣ корени сѫ били дълбоки въ човѣшката душа.

Колко мѫченици е имало и кои сѫ тѣхнитѣ имена, кои се числятъ къмъ тоя или оня градъ, това намъ положително не е извѣстно. За едни отъ тѣхъ свидѣтелствуватъ само нѣкои кратки бѣлѣжки въ агиографическитѣ паметници, а за други цѣли ак-

гове ; наистина, и еднитѣ и другитѣ нѣматъ еднаква древность и достовѣрность, затова не трѣба напълно да имъ се довѣряваме ; не всички съобщаватъ еднакво достовѣрни извѣстия [1]). Обаче, безъ да се гледа на това, трѣба да се признае, че въ тия паметници ние сѣ можемъ да намѣримъ доста положителни свѣдѣния, за да сѫдимъ, до колко сѫ прави думитѣ на Тертулиана — „Sangus martyrum semen christianorum est", и до колко много било разпространено Християнството на Полуострова. За да докажемъ тая си мисъль, ние ще пристѫпимъ къмъ разглеждането на Мартиролознитѣ свѣдѣния, запазени тукъ-тамъ изъ древнитѣ писмени паметници, и ще прослѣдимъ по тѣхъ, до колкото е възможно, при ограниченитѣ задачи на настоящия дѣлъ, кои мѫченици и кога сѫ пострадали за новата вѣра, така прѣслѣдвана отначало отъ гражданскитѣ и военни власти въ Гръко-римската империя.

Изъ помежду тия мѫченици, прославени за Христа и почитани сега отъ църквата, на първо мѣсто слѣдва да се упомене за Св. Димитръ Солунски. Неговиятъ личенъ животъ и дѣйность слѣдва да бѫдатъ разгледани на първо мѣсто, защото той — Св. Димитръ, е първата величина на Полуострова изъ срѣди мѫченицитѣ, синове на мѣстната Христова църква, основана отъ Ап. Павла. Благодарение на това, че той по своитѣ заслуги за Христовата църква се издига по-високо отъ всички, ние ще кажемъ, прѣди всичко, двѣ думи за него и за дѣйностьта му.

Св. Димитъръ е роденъ въ гр. Солунъ, четемъ въ житието му, и произхождалъ изъ знатна

---

[1]) М. Соколовъ, изъ древней исторіи болгаръ, С.П.Б., 1879 г., стр. 99.

сенаторска фамилия, която Метафрастъ отнася къмъ древно-македонскитѣ фамилии.[1])

Самиятъ той служилъ съ честь въ римската войска, въ качество на военен секретарь. Отпослѣ императоръ Максимианъ го назначилъ за консулъ на Македония и му далъ консулски отличия [1]). И въ това врѣме, когато настжпили силни гонения противъ християнитѣ, и когато езическата власть навсѣкждѣ прѣслѣдвала всѣкиго и всички за Христовата вѣра, тогава, по свидѣтелството на житието му, „тоя Христовъ мжченикъ, блаженият Димитъръ, вършилъ добри дѣла, училъ другитѣ, защо и какъ Христовата благодать слѣзла отъ небето на земята и оживила свѣтътъ, до тогава завладѣнъ и почти умъртвенъ отъ грѣха“ [2]). „Неговиятъ животъ сияелъ така, както и неговото учение. Той извелъ градътъ Солунъ отъ мрака на заблуждението и му далъ свѣтлината на ученето Христово“ [3])... Той загиналъ, като мжченикъ въ врѣмето на императора Хонория. „Почитателитѣ на истинската вѣра били умъртвявани отъ Хонория, продължава житието на Св. Димитъръ. Между тѣхъ е билъ и блаженият Димитъръ, който безъ страхъ проповѣдвалъ навсѣкждѣ и на всички прѣдлагалъ истинното учение Христово“ [4]) . . , До колко много е допринесълъ Св. Димитъръ за разпространението на Христовата вѣра въ Македония и особно въ гр. Солунъ, това се вижда отъ обстоятелството, че докато отъ по-рано Солунъ се отличавалъ съ голѣма привързаность къмъ забавленията въ цирка, послѣ смъртьта на мжченика, градътъ се измѣнилъ въ нравствено отношение до толкова, че станалъ

---

[1]) Чтение въ императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ, Москва, 1848, № 6, стр. 2.

[2]) Ibidem, стр 2.

[3]) Ibid, стр. 4.

[4]) Ibid, стр. 4.

центъръ на Христианството не само за Македонскитѣ, но и за Тесалийскитѣ, Еладскитѣ, Ахайскитѣ, Илирийскитѣ и даже Скитскитѣ християни[1]), и Солунскиятъ епископъ Александръ, до тогава малко извѣстенъ, въ 325 год., на първия вселенски съборъ, се ползувалъ съ особно уважение отъ Отцитѣ на Събора[2]). Сé въ полза на успѣхитѣ на Християнството говори и свидѣтелството на Тертулиана, какво наслѣдството на епископитѣ въ всички църкви, основани отъ Ап. Павла, се запазило и до негово врѣме[3]) и че Християнството озарило и друга страна, а именно — Дакия[4]). А подъ названието Дакия тогава разбирали сегашнитѣ български земи между рѣкитѣ: Морава, Стримонъ и Искъръ[5]). Отъ казаното до тукъ се вижда, че Християнството въ Македония прѣзъ II и III вѣкъ, безъ да се гледа на жестокитѣ гонения, не само че не се намалило, но напротивъ, се раздѣлитѣ на тая страна. Това положение на нѣщата пространило още по-вече, като даже минало и прѣ- се продължавало до тогава, до като Константинъ Велики въ 313 година провъзгласилъ Християнството за господствующа религия въ Гръко-римската империя. Естествено е, че Християнството послѣ тая дата намѣрило всички благоприятни условия, за да може безпрѣпятствено да се разпространи въ всички кжтове

---

[1]) Mansi, Sacrorum Conciliorum Collectio, Florentiae, 1770—1771, t. II, стр. 881.

[2]) Ibid., стр. 881; За него се знае още, че той е билъ изпратенъ отъ Отцитѣ на тоя съборъ въ Иерусалимъ, за освещаване на новопостроения храмъ „св. Възкресение“ (Ев всевий, Vita Constantini, IV, стр. 43),

[3]) Michael Le Quien. Oriens christianus, in quator patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, t. II, стр. 68. Въ случая е важно да се знае, че Тертулианъ, знаменитиятъ африкански пресвитеръ, е роденъ въ 160 год., а умрѣлъ въ 230 г.

[4]) Michael le Quien, ibid., стр. 68.

[5]) Ibid., стр. 68.

на обширната империя. Едиктътъ на Константина Велики досущъ измѣнилъ положението на нѣщата. Отъ нея дата, религията на прѣслѣдванитѣ става господствующа, отъ положението на гонима, тя става господарка въ държавата, като сѫщеврѣменно добива въ своя услуга всички ония фактори, голѣми и малки, които до това врѣме сѫ били противъ нея. На първо мѣсто, отъ тия фактори, слѣдва да се упомене за императорската власть и всичкитѣ прерогативи, що изхождатъ отъ нея до послѣдното държавно чиноначалие. Цѣлата държавна администрация, всичко що въплощавало гражданската власть, е било въ услуга на църквата. Съ една дума, църквата добила всичко, което е било необходимо, за да може бързо и рѣшително да осѫществи своята задача — да просвѣти всички и всѣкиго въ духа на новата вѣра и учение. Отъ тоя моментъ, отъ 313 год., се започватъ нормалнитѣ условия за църквата, когато тя е могла, по силата и значението на божественитѣ идеи, що тя е носила, да се шири и развива по всички краища на свѣта. И дѣйствително, ние сега виждаме, че прѣпятствията, що дотогава спъвали правилния ѝ развой — най-вече императорската власть, сега ги нѣма. Даже нѣщо повече. Сѫщата тая императорска власть, въ лицето на Константина Велики, стои за църквата, подържа нейната кауза и дава всички съдѣйствия да прострѣ тя своето морално влияние и на най затънтенитѣ краища на обширната Гръко-римска империя. Тая подържка е била толкова силна, че, нѣма да бѫде прѣувеличение ако се признае, че тя минала границитѣ на едно правилно и равномѣрно съотношение помежду гражданската и духовната власть. Понятието за „Pontifix Maximus“, въ езическия ритуалъ не е могло така лесно да изгуби своето значение и въ новата вѣра. Затова отначало често виждаме императоритѣ, които

е трѣбало да покровителствуватъ църквата, да се бъркатъ въ нейнитѣ чисто вжтрѣшни работи, да оказватъ влияние на църковната дисциплина и даже да взиматъ участие, заедно съ всевъзможни носители на ереси, въ измѣнението и на самата сжщность на вѣрата.

Влиянието на императорската власть по свикването и ржководенето сжжденията на Вселенскитѣ събори, подържката, която той даваль понѣкога на еретицитѣ епископи, най-ясно илюстрира неговото положение въ църквата. И донѣкждѣ това е било естествено. Църквата е била доста слаба, тя не само не е могла да се противопостави на това влияние на царската власть въ нейнитѣ вжтрѣшни работи, но за своето закрѣпване, макаръ и въ щета на своята автономия, тя е имала нужда отъ тая външна подържка. Колкото и да е било мжчно на иерарситѣ на църквата да виждатъ тия аномалии, тѣ се утѣшавали съ това, че всичко ще бжде, както станало, врѣменно. Не се минало много, църквата вжтрѣшно се засилила, тя скоро се освободила отъ влиянието на царската власть. Обаче, колкото и не въ духа на църковнитѣ наредби да сж били фактитѣ, които рисуватъ това незаслужено положение на царската власть, не ще бжде пълна картината за положението на църквата въобще прѣзъ това врѣме, ако не се спомене пъкъ за външнитѣ придобивки, които тя е имала прѣзъ това врѣме, благодарение на подържката на императорската власть. Думата е за разпространението на Християнството въ и вънъ отъ прѣдѣлитѣ на империята, които прѣдѣли, по схващането на тогавашния свѣтъ, сж се простирали до онія на вселената въобще. Съ своята жизненость новата вѣра би се разпространила навсѣкждѣ, обаче, за да станело това, трѣбало е врѣме. Ако държавната власть активно

не ѝ съдѣйствувала, то тя—църквата, би закъснѣла съ десетки години въ христианизацията на народитѣ въ империята, и, въ всѣки случай, не би могла въ единъ кѫсъ периодъ отъ врѣме да прѣобрази цѣлата страна отъ чисто езическа въ християнска. Но ако това е само за извършеното въ прѣдѣлитѣ на държавата, то толкова повече трѣбва да се благодари на държавата за разпространението на Християнството вънъ отъ прѣдѣлитѣ ѝ, срѣди варваритѣ-езичници. Тукъ църквата сама по себе си не би могла да направи така много, каквото тя направила съ съдѣйствието на държавата. Послѣдната е имала всичкиятъ интересъ, нейнитѣ жизнени нужди ѝ сѫ диктували да подържа съ всички сили разширението на църквата вънъ отъ прѣдѣлитѣ на държавата, защото посрѣдствомъ първата, тя — държавата, е оказвала *влияние на варваритѣ*. По свидѣтелството на църковния писатель отъ IV вѣкъ — блажени Иеронимъ, варваритѣ (думата е за Готитѣ), щомъ приели Християнството, прѣстанали вече често да нападатъ на империята [1]). Сѫщото потвърждава и писательтъ отъ X в. — Солунскиятъ дяконъ Иванъ Камениатъ. Споредъ него, славянитѣ, слѣдъ приемането на Християнството, прѣкратили своитѣ нападения на градъ Солунъ [2]) и пр. Такива и други факти може да се приведатъ още колкото е угодно. Тѣ показватъ, че държавата добрѣ е схващала ролята и значението на църквата срѣди варваритѣ, затова е гледала да използува нейното влияние срѣди тия послѣднитѣ. Така сѫщо и църквата, като е цѣнила подържката, безъ която тя мѫчно би могла да си пробива пѫть, използу-

---

[1]) М. Соколовъ. Изъ древней исторіи болгаръ, С. П. Б. 1879, стр. 98.

[2]) Taffel, De Thessalonica euisque agro. Prologomena. Historiae Thessalonicae. Berolini, 1839, стр. 54.

вала тая дружба съ държавата. И църква и държава дружно отивали напрѣдъ, като взаимно гарантирали интереситѣ си. До колко тая дружба е била благотворна и за едната и за другата, това може да се види отъ сума факти изъ живота както на държавата, така и на църквата прѣзъ това врѣме. Ползата за държавата е явна отъ само себе си. Въ страни, дѣто Християнството се разпространило, макаръ и вънъ отъ прѣдѣлитѣ на държавата, сѫ били изпращани свещеници и епископи гърци. Тия гърци, поданици на Империята, сѫ носили съ себе си традициитѣ на византийския империализмъ, били сѫ носители на държавнитѣ идеи и култура, като сѫ служили за авангвардъ на настѫпателното движение на византизма срѣщу варваритѣ. Чрѣзъ църквата Византия е влияла на тия варвари, па и самитѣ църковни служители сѫ били истински патриоти, повече отъ всички сѫ работили за каузата на империята и въобще на византизма. Отъ примѣритѣ въ историята може ясно да се види, че въ мѣста, дѣто църквата вече се утвърдила, тамъ лесно е билъ забиванъ и скиптъра на Божия помазаникъ — „*βασιλεὺσ'α*“, въ Цариграда. Това Византия е достигала навсѣкждѣ, това, както ще видимъ послѣ, тя искала да достигне и въ България, щомъ тая послѣднята въ 865 год. приела Християнството. Да се спираме повече на тая теза и да привеждаме лишни примѣри въ потвърждение на това, че византийската държавна власть е отивала паралелно съ утвърждаването на църковната власть въ тая или оная страна ние смѣтаме за излишно. Отъ една страна, това ние ще видимъ отъ сѫжденията по-нататъкъ, когато ще говоримъ за разпространението на Християнството срѣди българитѣ, а отъ друга, да се простираме на тая тема би ни отвело твърдѣ далече. Нашата прѣка задача е повече да обърнемъ

внимание на развоя на Христовата църква на Полуострова, а не и на ползата, що Византия е имала отъ дружбата ѝ съ първата. Ето защо, ние ще минемъ къмъ втората половина на въпроса — къмъ разширението на Христовата църква на Полуострова, въ и вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Империята, което въ значителна степень е било олеснено отъ държавната власть.

Отъ 313 год., когато за пръвъ пѫть държавната власть, въ лицето на Константина Велики, излѣзе въ защита на прѣслѣдваната до тогава Христова църква, послѣдната се разпространила по всички краища на Полуострова. Разпространението на новата вѣра е отивало особно бързо. Това се дължи на улесненията и на активната подържка, що е била давана отъ държавата. Само въ продължение на нѣколко десятки години периферията на влиянието на църквата се увеличава двойно и тройно повече, отколкото е било до това врѣме. Само за нѣколко десетилѣтия тя е направила повече отъ онова, що е могла да направи въ продължение на три столѣтия.

До колко Християнството се разпространило прѣзъ това врѣме на Полуострова, това може да се види отъ числото на епископскитѣ катедри тукъ. Въ историческитѣ актове, хронографи и църковни аннали, намираме сума указания за сѫществуването на епископски катедри прѣзъ IV вѣкъ почти въ всички по-голѣми центрове въ Македония и Илирика. Цѣлиятъ Полуостровъ се прѣдставлява прошаренъ отъ епископски катедри, на които е било повѣрено мѣстното паство. Отъ документалнитѣ данни личи, че особно отъ IV вѣкъ на Полуострова се образува една сложна църковна организация, която, като мрѣжа кръстосала цѣлата область до Дунава, даже и на сѣверъ отъ него, въ Малка и Велика Скития.

А щомъ това е така, щомъ отъ това столѣтие личатъ епископски катедри, и то не малко, то не ще съмнѣние, че Християнството въ тия краища е било разпространено вече въ достатъчна степень. Ние знаемъ отъ практиката на древната църква, че тя винаги е учредявала епископски катедри тамъ, дѣто е имало вече достатъчно отъ по-рано придобити християни. Съ други думи, само послѣ разпространението и закрѣпването на Християнството въ извѣстна область, само тогава е била отваряна и епископска катедра, която е вземала въ своя непосрѣдствена грижа религиознитѣ нужди на християнитѣ. Обратното никогажъ не е ставало. Нито единъ примѣръ изъ църковната практика нѣма, отдѣто да се вижда, че църквата е постжпвала иначе, т. е. по-рано, безъ паство, е отваряла епископска катедра и послѣ е гледала да се сдобие съ такъво. А щомъ това е така, щомъ епископскитѣ катедри сж били основавани слѣдъ добиването на паство, то, при наличностьта на множество катедри на Полуострова въ IV вѣкъ и послѣ, може човѣкъ да си прѣдстави, до каква степень е било разпространено Християнството въ тая обширна область. И понеже мислимъ, че отбѣлѣзването на сжществующитѣ прѣзъ това врѣме епископски катедри е необходимо, за да можемъ ясно и нагледно да си прѣдставимъ картината на бързото и доста пълното разпространение на Християнството на Полуострова, ние ще се постараемъ, макаръ и на кратко, да отбѣлѣжимъ нѣкои и други по важни катедри, извѣстни намъ отъ древнитѣ исторически актове и църковни аннали. Въ отбѣлѣзването на извѣстнитѣ катедри и епископитѣ имъ прѣзъ дадената епоха, ние ще се придържаме о древното раздѣление на Полуострова на провинции.

Да започнемъ съ областьта — „*Macedonia Prima*“ [1]). Въ нея область, както имахме случай да споменемъ и по-рано, за пръвъ пѫть великиятъ проповѣдникъ — Ап. Павелъ, оглашава съ божественото учение тамошния езически свѣтъ. Какви резултати е имала неговата дѣйность ние видѣхме по-рано, когато говорихме за проповѣдьта му въ Неаполъ (Кавала), Филипи, Солунъ, Беръ и пр. Християнството се разпространило въ тия краища до толкова, че дълбокитѣ му корени въ душитѣ на покръстенитѣ не сѫ могли да изсъхнатъ даже тогава, когато на сцената сѫ изпъквали властвующитѣ римски императори: Неронъ, Валерианъ, Диоклетианъ и пр., върли гонители на Християнството. Послѣдното, макаръ и прѣслѣдвано, прикрито си пробивало пѫть, незабѣлѣзано, както водата по стръмно и прѣзъ варовита почва. Отъ свидѣтелството на Тертулиана, какво въ негово врѣме приемството на епископитѣ било запазено [2]), ясно личи, че дѣлото на Ап. Павла не пропаднало и неговитѣ ученици, било лично поставени, било отъ близкитѣ му сподвижници, успѣшно продължавали завѣщаното отъ Апостола велико дѣло.

А че това е било така ясно се вижда отъ документалнитѣ данни отъ IV вѣкъ, въ основа на които може да се сѫди за положението на Христовата Църква прѣзъ и послѣ IV вѣкъ. Отъ тия данни личи, че всички епископски катедри, основани отъ Апост. Павла, се запазили и прѣзъ дадената епоха. Даже нѣщо повече. Намъ е извѣстно какво тия епархии сѫ

---

[1]) Цѣла Македония е била раздѣлена на двѣ половини: „prima et secunda“. „Prima“ е обемала сегашно Солунско, Драмско, Кавалско, Сѣрско, Мелнишко, Скечанско, Енидже-Вардарско, Воденско, Битолско, Караферийско, чакъ до Янинско. Къмъ „Macedonia prima“ сѫ спадали островитѣ Тасосъ и Лемносъ.

[2]) Michael le Quien. Oriens Christianus, in quator patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, t. II, стр. 68.

се увеличили, че църквата е разширила своята административна дѣйность изъ прѣдѣлитѣ на областьта, що е била прѣдметъ на непосрѣдственитѣ грижи на Ап. Павла. Споредъ древнитѣ свидѣтелства, записани у Michael le Quien'a, прѣзъ IV вѣкъ епископскитѣ катедри въ Македония и часть отъ Илирика сѫ били около десетина, на чело на които прѣзъ това врѣме сѫ стоели доста важни лица[1]. И понеже прѣзъ това врѣме е станало свикването на I Вселенски съборъ, въ 325 год., и Сердикския въ 347 год., то, почти всички тия по знаменити лица, сѫ присѫтствували ту на единия, ту на другия съборъ. За това свидѣтелствуватъ самитѣ подписи на епископитѣ, присѫтствували на тия събори. Тия подписи, сложени върху протоколнитѣ рѣшения, сѫ доста важни. Тѣ даватъ възможность да се установатъ, дѣ и колко е имало въ областьта епархии, и какви лица сѫ стоели начело на епископскитѣ катедри. Ето защо, въ опрѣдѣлянето, дѣ и какви катедри е имало прѣзъ IV в. въ областьта — „Macedonia prima", ние ще се обръщаме къмъ протоколитѣ на I Вселенски и Сердикски събори. Отъ имената на подписанитѣ тукъ епископи ще сѫдимъ за епархиитѣ имъ прѣзъ това врѣме. Тоя методъ ми се чини е доста правиленъ, защото на тогавашнитѣ събори сѫ били обязани да присѫтствуватъ всички епископи. Само въ краенъ случай, ако нѣкой не е можалъ да дойде по болесть, или друга нѣкоя, особено важна, причина, то той е изпращалъ пълномощници — легати. Но даже и да е имало легати, тия послѣднитѣ сѫ подписвали протоколитѣ отъ името на своя епископъ. Така че и отъ подписитѣ на легатитѣ може да се сѫди за епископскитѣ катедри.

---

[1]) Michael le Quien. Oriens Christianus, in quator patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, t. I, стр. 1155—1225.

Прочее, чии имена личатъ въ тия съборни актове, протоколни рѣшения и пр.? — На първо мѣсто, като слѣдваме редътъ по който ние описваме дѣйностьта на ап. Павла изъ Македония, трѣба да се упомене за Филипийския епископъ *Порфирий*, който е подписалъ на 74 мѣсто протоколитѣ на Сердикския съборъ въ 347 год.[1]). Отъ това се вижда, че прѣзъ IV в. въ Филипи е имало епископска катедра. Сѫщото трѣба да се каже и за Верийската или Берската епархия, основана отъ самия ап. Павелъ. На Сердикския съборъ е присѫтствувалъ и Геронтий, еп. Вериискій[2]). Срѣди подписитѣ личатъ и имената на епископитѣ: Иона Партикополски[3]), Евагрий Пелагонийски[4]), Антигонъ Пелийски[5]) и пр. Значи, въ всичкитѣ тия мѣста: въ Филипи, Беръ, Авретъ Хисаръ, въ неизвѣстния градъ Партикополъ, въ Битоля, Енидже-Вардаръ и пр., прѣзъ IV в. е имало епископски катедри. Това е за епископитѣ, що присѫтствували на Сердикския въ 347 год. съборъ. Епископска катедра е имало още въ гр. Солунъ. Тя води началото си отъ Ап. Павла. Ние знаемъ[6]), че той поставилъ за епископъ въ гр. Солунъ своятъ ученикъ Аристархъ, единъ отъ 70-тѣхъ. Отъ Солунскитѣ епископи слѣдва да се упомене на първо мѣсто за Александръ, единъ отъ най-виднитѣ дѣятели на I Вселенски съборъ. Споредъ историческитѣ документални данни, той се е показалъ единъ отъ най-ревностнитѣ защитници на Православнитѣ догмати, като съ неподражаемъ жаръ отстоявалъ страната на

---

[1]) „Por¡hirius a Macedonia de Philippis“ — Mansi. Sacrorum conciliorum collectio, t. III, стр. 48. Florentiae, 1759.

[2]) Gerontius a Macedonia de Brevi — Mansi, ibid, стр. 46.

[3]) Jonas a Macedonia de Particopoli — ibid, стр. 47.

[4]) Evagrus a Macedonia de Pelagoniae — ibid, стр. 47.

[5]) Antigonus Pellensis Macedoniae — ibid, стр. 45.

[6]) Дѣян., гл. XIX, ст. 29; XX, ст. 4; XVII, ст, 2.

св. Атанасий Велики, противъ когото били насочени всичкитѣ нападки на арианитѣ. Нему, на Александра Солунски, е било поржчано да прѣдаде на Македонскитѣ църкви всичкитѣ опрѣдѣления и постановления на собора [1]). Въ 335 г., по свидѣтелството на Евсевия, Александръ Солунски е присѫтствувалъ и на Иерусалимския съборъ, който е билъ свиканъ за освещаване на основаната отъ Константина Велики църква въ тоя градъ — „Св. Възнесение“ [2]).

Отъ Солунскитѣ епископи е извѣстенъ още и Аети, който е подписалъ постановленията на Сердикския въ 347 год. съборъ и който е станалъ причина за съставянето на 16 правило на тоя съборъ. Това правило опрѣдѣля максималниятъ срокъ, вънъ отъ който нито единъ клирикъ отъ чужда епархия не може повече да живѣе въ гр. Солунъ [3]). Това е за областьта „Macedonia prima“. Както е извѣстно, още отъ римско врѣме, Македония е била раздѣлена: на „Macedonia prima“ и „Macedonia secunda“ [4]). За епископитѣ отъ първа Македония ние споменахме, — да кажемъ двѣ думи и за епископскитѣ катедри въ Македония втора. Даннитѣ за тая область сѫ доста ограничени. За врѣмето, което ни интересува — IV в.

---

[1]) Quo tempore Ariihaeresis Christiano orbi innotuit, Alexander Thessalonicensi ecclesiae praecerat, qui Sinodo Nicaenae interfuit, ut ex-Indica Patrum huius Concilii Latino constat, nec non ex actis quae Gelasius Cyzicenus composuit, in quibus a Sinodo designatus dicitur, ut quae desinitia essent, Ecclesis Macedoniae, Graeciae et Scythiae renuntiaret“. . ; (Le Quien. Oriens Cristnanus, t. II, стр. 28).

[2]) Michael le Quien Oriens Christianus, in quator Patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, t. II, стр, 29.

[3]) Mansi Sacrorum Conciliorum collectio, Florentinae, 1770—1771, t. III, стр. 17.

[4]) Градътъ „*Στόβοι*“ е сегашния гр. Щипъ, въ мѣстностьта „Ново-Село“.

и послѣ, има свѣдѣния само за Вуди, епископъ Стобийский (*Στόβοι*) [1]) гой е присѫтствувалъ на I Вселенски съборъ и подписътъ му личи подъ актоветѣ на събора [2]). Отъ документалнитѣ данни може да се разбере, че въ тая область е имало още двѣ епископски катедри — въ Бергали [3]) (*Βαργαλα*) и Запара (*Σαπαρα*) [4]), обаче подробности за ролята и значението имъ липсвать.

Християнството обхванало и друга една область на Полуострова — това е Dardania [5]). Тая область е заемала сегашна сѣверозападна Македония, съ главенъ градъ „*Σκοῦποι*" — Скопие. Отъ епископитѣ на Скопската катедра се знае за Паригорий, който е подписалъ протоколитѣ на Сердикския въ 347 год. съборъ [6]). Съборнитѣ протоколи е подписалъ така сѫщо и Македони Улпиански [7]), чийто духовенъ ра-

[1]) „Macedonia secunda" е заемала централна Македония. Прѣдѣлитѣ ѝ се простирали на западъ и сѣверозападъ до Дардания, и южната часть — до Епиръ.

[2]) Budion Thebensis — Mansi, Sacrorum Conciliorum collectio. Florentiae 1757 t. II, стр. 696.

[3]) По мнѣнието на проф. П. Лепорски градътъ Вергали може да се мисли нѣкждѣ близко до границата между Македония и Епиръ (Исторія Ѳессалоникійскаго Екзархата, С.П.Б., 1901, стр. 310).

[4]) Градътъ Запара е възможно да се е намиралъ на границата между „Macedonia secunda" и „Dardania" (ibid., стр. 310.

[5]) Областьта „Dardania" на сѣверъ отъ Македония, се е простирала чакъ до источнитѣ поли на Шаръ Планина. Така поне едно съобщение, записано отъ Hanh, опрѣдѣля границитѣ на „Dardania". „Mons Scodrus longe altissimus reginis eius, ab oriente Dardaniam Subjectam habet, a Meridie Macedoniam, ab ocasu Illiricum — Reise von Belgrad nach Salonik. Wien, 1868, стр. 249.

[6]) Paregorius a Dardania de Scoupis — Mansi, Sacrorum Conciliorum coltectio, t. III, стр. 48, Florentiae, 1759.

[7]) *Οὐλπανά* е сегашниятъ гр. Липлянъ на Косово поле. На събора въ Сердика подписътъ на Македония личи така: Macedonii Lypianensis—Mansi, Sacrorum Conciliorum Collectio, Florentiae, 1759. t. III, стр. 47. Отъ това излиза, че „*Οὐλπιανά* и Lypiana" трѣба да се смѣтатъ за единъ и сѫщи градъ.

йонъ е влизалъ въ областьта „Dardania“. Сѣ отъ сѫщата область сѫ били и епископитѣ: Пофика, еп. Сирмийски, силенъ по умъ и слово [1], и неговиятъ приемникъ Германи Сирмийски, Валентъ Мурзийски и др., които сѫ присѫтствували на Сирмийския

---

[1]) Щомъ става дума за Сирмийската църква и нейнитѣ епископи, не е безполезно да се упомене, че тая църква, повече отъ другитѣ, е прѣживѣла тежки врѣмена, които сѫ били сѫдбоносни за Християнството въ тоя край. Мимо гоненията отъ езичницитѣ императори, които сѫ били общи за всички църкви, Сирмийската се е намирала, и по други причини, въ изключително тежки условия. Тя е била изложена на нападенията на варварскитѣ народи отъ сѣверъ, които силно сѫ спъвали нейниятъ правиленъ развой. Така напр., намъ е извѣстно, че още въ 390 год. префектътъ въ сѣдалищния епископски градъ—Сирмия, е живѣлъ въ гр. Солунъ, понеже градътъ Сирмия е билъ въ ржцѣтѣ на варваритѣ (Zachariae von Lingenthal. Beiträge zur geschishte der Bulgarischen Kirche, въ Memoires de l'Akademie Imperiale de sciences de S.-Petersbourg, t. VIII, № 3, стр. 4). Освѣнъ това, знае се, че въ 442 год. знаменитиятъ Хунски вождъ Атила, съ много войски, нападналъ на тая страна, взелъ крайдунавскитѣ градове: Виминакъ и Маргъ, като сѫщеврѣменно оплѣнилъ цѣла сѣверна Мизия. Въ 443 година Атила, заедно съ своя братъ Бледъ, като нападналъ повторно на тая страна, опустошилъ цѣла Мизия и Илирикъ, разрушилъ много крѣпости, взелъ многолюднитѣ градове: Рациарий (около селото Арчаръ, между Видинъ и Ломъ, нѣкогажъ окржженъ градъ), Сингидонъ (сегашни Бѣлградъ), Сирмия (по течението на Б. Морава), Нишъ — отечеството на Константина Велики, оплѣнилъ градътъ Срѣдецъ (сегашна София) и изравнилъ съ земята неговитѣ стѣни и домове. Въ това нападение, казва историкътъ Прискъ, Хунитѣ тъй силно опустошили страната и толкова много жители избили, безъ разлика на полъ и възрасть, че въ продължение на цѣли петь години полетата сѫ били покрити съ човѣшки кости. Не ще съмнѣние, че при такива едни обстоятелства, да се говори за правилно организуване на сѣверозападнитѣ краища на Полуострова би било рисковано. Самиятъ епископъ въ Сирмия, при такъво положение на нѣщата, или е могълъ да пострада, ако остане на мѣстото си, или за да се спаси, е трѣбало да бѣга вънъ отъ прѣдѣлитѣ на завоеваната отъ варваритѣ область. Епископътъ сторилъ послѣдното. Той напусналъ Сирмия, защото и да стоялъ тамъ не би могълъ

въ 357 год. съборъ, свиканъ поради засилването на арианството въ тоя край. Съборътъ се намиралъ подъ покровителството на императора Константина, а виновници за свикването му сж били посоченитѣ по-горѣ епископи.

Но, щомъ се говори за разпространението на Християнството въ Македония — Prima et secunda, щомъ става дума за сѣвернитѣ и сѣверозападнитѣ ѝ покрайнини, за пълнота на очерка, слѣдвало би да се каже нѣщо и за югозападнитѣ ѝ покрайнини. Думата е за разпространението на Християнството и въ друга една область, извѣстна подъ името „Epirus nova et vetus". И тукъ Християнството отдавна се разпространило, защото въ града Лихнидъ, сегашния гр. Охридъ, още отъ древно врѣме е имало епископска катедра. Така напр,, протоколитѣ на Сердикския

съ нищо да спрѣ изгубването на онова, що той и неговитѣ прѣдшественици съ най-голѣми мжки сж добили. По свидѣтелството на Teffel „De Thesselonica eiusque agro Prolegomena. Hystoriae Thessalonicae", Berolini, 1839, стр. 38. Сирмийскиятъ епископъ, заедно съ градския префектъ, се прѣселили въ гр. Солунъ. За сжщото нѣщо говори и императоръ Юстинианъ въ XI новела, съ която учредява архиепископията I Юстиниана. По тоя поводъ ето какво казва императора: Cum enim antiquis temporibus Sirmii praefectura fuerat constituta, ibique omne fuerat Illyrici fastigium tamm civilibus quam in episcopalibus causis, postea autem Attilanis temporibus eiusdem locis devastatis Apraemius praefectus praetorio de Sirmitana civitate in Thessalonicam profugus venerat, tunc ipsam praefecturam et sacerdotolis honor secutus est, et Thessalonicensis episcopus non sua auctoritate, sed sub umbra praefecturae meruit aliquam praerogavit". Corpus juris civilis, volumen tertium, Berolini. 1895, стр. 94). Сирмийскиятъ Епископатъ стоялъ въ гр. Солунъ цѣли 92 години, до 535 год , когато била учредена въ Таврезия—родното мѣсто на императоръ Юстинианъ, архиепископия, извѣстна подъ името I Юстиниана. Въ диоцеза на новата архиепископия, съгласно волята на императора, XI новела, съ която той учредява I Юстиниана, попадналъ и Сирмийскиятъ епископъ. Съ това се турило точка на самостоятелното сжществуване на Сирмийската епископска катедра.

въ 347 год, съборъ сѫ били подписани отъ Дионисия, епископъ Лихнидски[1]) Слѣдъ него, въ 453 год., на сѫщата катедра се споменува нѣкой си Антони[2]), въ 492 год. нѣкой си Лаврентий[3]), а въ 519 год. Теодоритъ[4]), и пр. Казаното до тукъ, мислимъ, е достатъчна илюстрация, за да се убѣдимъ въ това, че до и послѣ IV в., Християнството е било доста разпространено въ Македония и нѣкои части отъ Илирика. Множеството епархии и то разпръснати по цѣла Македония, показва, че послѣдователи на Христа е имало въ тоя край доста много. Християнството намѣрило благотворна почва и пустнало дълбоки корени въ душата на туземеца въ тая страна.

Да споменемъ, макаръ и бѣгло, и за Християнството въ източната и сѣвероизточната половина на Полуострова — въ областитѣ Мизия[5]) и Тракия. Това ние сме длъжни да сторимъ толкова повече, че това е страната, която оказа гостоприемство на нашитѣ прадѣди — българитѣ, и тя първа влѣзе въ състава на тѣхната желѣзна държава. Най-сетнѣ, ние трѣба да споменемъ за Християнството тукъ още и за това, защото, сигурно, нашитѣ прадѣди езичници, за пръвъ пѫть тукъ сѫ чули, отъ мѣстното население, първитѣ убѣдителни думи за разпятия Христосъ. И понеже допущаме, че тая область несъмнѣно е допринесла доста много за разширението

---

[1]) Michael le Quien. Oriens christianus, in quator patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, t. I., стр. 285.

[2]) Zachariae von Lingenthal. Beiträge zur geschishte der Bulgarichen Kirche, напечатано въ Memoires de l'Akademie Imperial de scinces de St. Petersbourg, t. VIII № 3, стр 9.

[3]) Ibid., стр. 9.

[4]) Ibid.. стр. 9.

[5]) И Мизия е била раздѣлена на двѣ половини: „Moesia inferior" et „Moesia superior". Първата половина е заемала източната часть на сегашна България — отъ Добруджа до Искъръ, а втората — отъ Морава до Дрина.

на Христовата църква, ние ще си позволимъ да се поспрѣме и да видимъ, отъ кога води началото си Христианството тукъ и до колко то е успѣло да се разпространи прѣзъ епохата отъ I до IV в.

Отъ документалнитѣ данни личи, че и въ Мизия Христианството се разпространило доста рано, почти едноврѣменно съ разпространението на новата вѣра въ Македония. Докато въ послѣдната проповѣдвалъ апостолъ Павелъ, въ първата мисионерствувалъ Ап. Андрей. Значи, и църквата въ Мизия, както и оная въ Македония, води началото си „ab antiquo". Успѣхътъ на проповѣдьта и тука е билъ пъленъ, Въ скоро врѣме цѣлата тая страна е била християнизувана. Писательтъ отъ III вѣкъ Тертулианъ говори, че въ негово врѣме всички сѫ били християни. Значи, щомъ Скититѣ сѫ били въ III в. християни, то и областьта, що граничила съ Скития и отъ която е била прѣнесена християнската проповѣдь въ послѣдната, е била вече християнска. Освѣнъ свидѣтелството на Тертулиана, въ древнитѣ мѫченически актове твърдѣ често се споменува, че въ Мизийскитѣ градове: Берия, Одесса, Хераклия, Маркианополъ, Томи, Доростолъ, Дебелтъ и пр., е имало мѫченици за Христовата вѣра, които и при най-ожесточенитѣ гонения смѣтали, че е по-добрѣ да умратъ, отколкото да се откажатъ отъ Христа.[1]) А ако това е така, то значи, че прѣзъ това врѣме въ тия страни е имало християни, и то не малко, защото иначе гоненията не биха имали своятъ „raison d'être". Ако въ тая страна е имало само нѣколцина християни, и то разпръснати по разнитѣ градове, то тѣ нѣмаше да се смѣтатъ отъ езичницитѣ опасни за държавата и, слѣдователно, нѣмаше да бѫдатъ подлагани отъ тия по-

---

[1]) Michael le Quien. Oriens christianus, in quator patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, t.I, стр., 1212—1227.

слѣднитѣ на гонения и пр. Но, освѣнъ това, най-ясно доказателство, че Християнството е било доста разпространено въ тая страна, намираме въ това, че тукъ прѣзъ първитѣ вѣкове е имало два пѫти повече епископски катедри, отколкото въ Македония. И понеже когато говорихме за Християнството въ Македония взехме прѣдъ видъ числото на епископскитѣ катедри, то и сега, когато става дума за Мизия ние ще постѫпимъ по сѫщия начинъ. И за тая страна епископскитѣ катедри сѫ имали сѫщото значение, каквото тѣ сѫ имали за Македония.

Началото на епископството въ Мизия иде отъ Апостолско врѣме. На първо мѣсто изъ помежду Мизийскитѣ епископи слѣдва да се упомене за Ерма Пловдивски. Той е сѫщиятъ оня Ерма, казва Michael le Quien, за когото Апостолъ Павелъ въ посланието къмъ Римлянитѣ говори: „Поздравете Ерма . . . . и всички съ него (въ името на Христа) братя".[1]) Освѣнъ Ерма, изъ срѣди неговитѣ замѣстници слѣдва да се упомене за Евтихия[2]), който е подписалъ постановленията на Сердикския съборъ, и за Борисона, който се споменува въ числото на епископитѣ на Цариградския съборъ, по дѣлото на Иоанъ Златоустъ[3]). Постановленията на Халкидонския съборъ били подписани отъ Франкиона, епископъ Пловдивски и пр.[4]) Намъ така сѫщо е извѣстенъ еписк. Валенти Плов-

---

[1]) Hermas iste ille prorsus est, euius meminit Paulus ad Romanus (16, 14). Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam et Hermen" . . . At Herman, vel Hermen Philippopolis episcopatum gessisse, fides fitpenes auctorem ementitum scilicet illum Dorotheum Tyri ex cujus spurio discipulorum Domini Laterculo ista transumta sunt". . . . Michael le Quien. Oriens Christinus, in quator patriarchatus digestus, Parissis, 1740, t. I, стр. 1155.

[2]) Michael le Quien. Oriens Christianus, in quator patriarchatus digestus, Parisiis 1740, t. I, стр. 1156

[3]) Ibidem, стр, 1156.

[4]) Ibidem стр, 1157.

дивски.[1]) На сѣвероизтокъ отъ гр. Пловдивъ се е намиралъ градътъ Берия.[2]) Тукъ е имало епископатъ, на чело на който въ дадената епоха е стоялъ Карпъ, ученикъ на Апостола Павла и лично отъ него ржкоположенъ.[3]) За него, по думитѣ на Michael le Quien'a,[4]) се говори и въ посланието къмъ Тимотея: „когато ще отидешъ въ Троада, казва апостолъ Павелъ на Тимотея, вземи фелона, който азъ оставихъ у Карпа, и книгитѣ, особно коженитѣ" (гл. 4. ст. 14). Въ гръцкитѣ минеи се говори още, че еп. Карпъ, като изобличавалъ иудеитѣ и имъ доказвалъ, какво Христосъ, когото тѣ разпнали на кръста, е истинскиятъ Богъ и творецъ на всичко видимо, възбудилъ у тѣхъ ненависть, вслѣдствие на което прѣтърпѣлъ мжченическа смърть.[5]) За отбѣлѣзване е сжщо и епископствуването на св. Ампли, въ гр. Одесса[6]). Св. Ампли билъ поставенъ на тая катедра

---

[1]) Leo Imper. de nece S. Proterii Alexandrini literas sacras suas misit Volentino reverentissimo episcopo Philippopolis, ut et reliquis Orientalis Imperii metropolitis, qui vicissim synodicam provinciae suae epistolam de isto flagitio Imperatori dedit". . . Oriens Christianus t. I, стр. 1157.

[2]) гр. Берия не трѣбва да се смѣсва съ града съ сжщото име въ Македония, въ равнината на Западъ отъ гр. Солунъ. Въпросниятъ градъ е билъ недалече отъ сегашния гр. Пловдивъ. (Вижъ на картата у Michael le Quien—Oriens Christianus, t I.)

[3]) Carpus Apostoli Pauli discipulus, . . . a magnotamdem doctore et praedicatore veritatis, episcopus Berrhae Thraciae constitus est, *ὕστερον ὑπὸ τοῦ μεγάλου διδασκάλου καὶ κήρυκος τῆς ἀληθείας ἐπίσκοπος τῆς ἔν Θράκῃ Βερροίας προυλειγίσθη.* (Oriens Christianus, t. I, стр, 1165).

[4]) ibid., стр. 1165.

[5]) Unde Judeos revincens, docensque Christum quem cruci offixerunt, verum esse Deum et universorum conditorem, ira perciti, ipsum erudeliter et immisericorditer transfixerunt. Quotidie ad eius sacras reliquias omnis generis infirmitates sanantur. et immundi spiritus obiguntur. (Oriens christianus, t. I, стр. 1165).

[6]) г. Одесса — Odessus, се е намиралъ на сжщото мѣсто, дѣто е сегашниятъ градъ Варна; виж. картата у Michael le Quien Oriens christianus. t. I.

отъ Апостолъ Андрея. Въ тоя градъ той прѣтърпѣлъ мжченическа смърть за вѣрата въ Христа и за непоклонение на идолитѣ. Това е сжщиятъ оня св. Ампли, за когото говори самъ ап. Павелъ въ посланието си къмъ Римлянитѣ (гл. 16, ст. 18.[1]) Отъ по-сетнѣшно врѣме, отъ II и III вѣкове намъ сж извѣстни още и епископитѣ: Елий Публий-Юлий, изъ градъ Дебелтъ, сегашна Стара-Загора, който прѣслѣдвалъ пророчицитѣ на Монтена. Той е подписалъ посланието на Серапиона, което, по свидѣтелството на Евсевия, е било адресувано до Карика и Понтика Съ него послание той засвидѣтелствувалъ правилното учение на Анхиалския епископъ Сотаса така: „Елий Публий-Юлий, еп. на града Дебелтъ, въ Тракия, като извиквамъ въ свидѣтель Бога, който е на небесата, свидѣтелствувамъ, че блажения Сотасъ, епископъ Анхиалски, искалъ да изгони нечистиятъ духъ отъ Прискила, но лицемѣритѣ не го оставили“[2]).

Христовата вѣра имала сжщо така много послѣдователи и въ древния Маркианополъ[3]). Въ Мартиролога на Римската църква подъ 15 септември се споменува за мжчениче-ската смърть на Метелина,

---

[1]) „Amplius et, s. ab Apostolo Andrea episcopus Byzantii ordinatus est... ille quidem Odyssopolis (sive civitas Odyssi) hic vero Macedoniae, propter fidei Christianae confessionem atque idolorum eversionem a Judaeis et Gentiilibus interefecti, beatas animas Deo tradiderunt“ — Michael le Quien. Oriens christianus t., I., стр. 1225.

[2]) „Aelius Publius Julius Debelti coloniae Thraciae episcopus; testor Deum qui in Caelis est, quod beatus Satos qui est Anchiali, Daemonium Priscillae ejicere voluit, sed hypocritae nequ quam permiserunt“ — Michael le Quien, Oriens christianus..., t. ., стр. 1183.

[3]) Маркионополъ е билъ главенъ градъ на Долна Мизия. Той се е намиралъ на западъ отъ гр. Варна, при сегашното село Девна. — Извѣстія русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, т. X, Софія, 1905, стр. 469.

което е станало прѣзъ царуването на императора Антонина.[1]).

„Идолитѣ падали, четемъ у Michael le Quien, когато светата мѫченица привели до тѣхъ на поклонение. Тя била прѣдадена на смърть послѣ дълги и жестоки изтезания и крайно изтощение на тѣлото ѝ".[2]) Отъ Маркианополскитѣ епископи сѫ извѣстни още и слѣднитѣ лица: Пистъ, който е подписалъ постановленията на I Вселенски Съборъ[3]), Доминикъ, Агати (Epgathus), Доротей, Сатуринъ, Валерианъ и др.[4]). Не по долѣ въ това отношение е стоялъ и градътъ Доростолъ, сегашна Силистра. И тукъ много мѫченици пролѣли своята кръвь за Христа. Въ Мартиролога на Западната църква — „Martyrologium Romanum", подъ 27 май, се споменува за мѫченическата смърть на Св. Юлий и Св. Генезий, а подъ 25 мартъ и за други пострадали въ царуването на императора Александра мѫченици[5]). Въ Мартиролога на Римската църква подъ 20 ноември се срѣща името и на мѫченика Дасия, еп. Доростолски, който приелъ мѫченически вѣнецъ въ

[1]) Michael le Quien, Oriens Christianus, t. I, стр. 1217.

[2]) „ Ex Mattyrologio Romano ad diem 15 septembris, Marcianopolitina sub Antonino Imp. et Antiocho praefidae ibidem Martyrium obierit, quae ad. gentibium fana semel et iterum dueta quuш idola semper curruerent, suspensa et laniata demum capite plexa est" . . . Oriens Christianus t. I, стр. 1217.

[3]) „Pistus Marcianopolitanus" — Mansi, Sacrorum Conciliorum collectlo, t. II, стр. 701.

[4]) Michael le Quien. Oriens Christianus, in quator patriarchatus digestus. Parisiis, 1740, t. I, стр. 1217—1220.

[5]) „Illic multi Christi causa martyres primis Ecclesiae sae. cultis passi traduntur in Martirologus: imprimis die 27 Maii recolitur Passio B. Julii, et 15 Julii, S. Herychii miliris; quin etiam aliorum die 25 Martii, qui sub Alexanbro Imp. et Maximo praeside neci dati fuerunt; adeoque adulto faeculo tertio" . . . Oriens Ohristianus, t. I, стр. 1227, виж. Sinaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae ab Hyppolyti Delehaye. Probylaeum ad Acta Sanctorum. Bruxelis, 1902, стр. 230.

врѣме на гоненията отъ императора Диоклетина[1]).

Извѣстни сж намъ още и имената на нѣколцина епископи изъ областьта „Daciae" Mediteranea[2]). На първо мѣсто отъ тѣхъ слѣдва да се упомене за Протогена[3]), епископъ Сердикски[4]). Той е присжтствувалъ въ 325 год. на I Вселенски съборъ и отъ името на послѣдния е билъ задължень да прѣдаде опрѣдѣленията му на всички съсѣдни църкви[5]). Въ негово врѣме билъ свиканъ въ тоя градъ съборъ, а именно: въ 347 год., извѣстенъ подъ името Сердикски, въ дѣлата на който той взелъ живо уча-

---

[1]) За тоя мжченикъ намъ е извѣстно, че въ врѣмето на Диоклетиана нему се падналъ жребий да бжде умъртвенъ въ честь на езическия богъ Кронось. Като узналъ за това, Дарий рѣшилъ по-скоро да умрѣ за Христа, отъ колкото да бжде принесенъ въ жертва на Кропоса. „*Ἐπὶ μέλλω θανεῖν, κρεῖττον μοί ἐστιν ὡς Χριστιανῷ ὑπερ τοῦ Χριστοῦ μοῦ ἀποθανεῖν*" . . . Sinaxarum Ecclesiae Constantinopolitanae ab hyppolyti Delchaye. Propylaciuu ad Acta Sanctorum, Bruxellis, 1902, стр. 241.

[2]) Областьта „Dacia", която е заемала всичкото мѣсто помежду рѣкитѣ: Искъръ и Морава, сжко така се е дѣлила на двѣ половини — „Dacia ripensis" и „Dacia mediteranea". Първата е заемала сѣверната половина, край Дунава, а втората — южната.

[3]) Кога е заелъ катедрата си намъ е неизвѣстно. Знае се, само, че епископствуването му се свършило въ 316 година. „Atqui Protogenes episcopatu jam ab anno 316" — Michael le Quien Oriens Christianus, t. II, стр. 301.

[4]) Сердика (*Σερδική*) е сегашниятъ гр. София. Диоцезътъ на тоя епископъ наскоро — около 553 год., е билъ присъединенъ къмъ новоучрежденатa архиепископия подъ име първа Юстиниана. Това се вижда отъ XI Новелла на императора Юстиниана. (Corpus Juris civilis, Novelle, Berolini, 1895 ; стр. 94).

[5]) In indice Patrum Nicaeni concilii de Provincia Mysiae, legitur, Protogenes Sardicensis, cui in historia ejusdem concilii quam Gelasius Cyzicenus adornavit, mandatum fertur, ut quae detinitia erant ad Ecclesias Daciae, Calauriae, Dardaniae, Varumque Provinciarum Vicinas transmitteret. Oriens Christianus, t, II, стр. 301.

стие [1]). Вслѣдствие на това участие на Протогена въ събора, арменскитѣ епископи напустнали засѣданията му и заминали за гр. Плоудивъ, дѣто, споредъ думитѣ на Michael le Quien, съставили актъ съ обвинения противъ него въ разни прѣстѫпления и изпратили тоя актъ, въ видъ на послание, до своитѣ съмишленници, африканскитѣ епископи [2]).

Къмъ „Daciae Mediteraneэ" се отнасятъ и епископскитѣ катедри въ градоветѣ: Naïsos, Naïssos, сегашни градъ Нишъ, „*Ρεμεσίανὰ*', сегашна сръбска Бѣла Паланка. Отъ епископитѣ на първата катедра сѫ извѣстни — Говдени. който е подписалъ постановленията на Сердикския въ 347 год., съборъ [3]) а на втората Никита, който е проповѣдвалъ Словото Божие у Готитѣ, Скититѣ, Дакитѣ и пр. племена, разположени по сѣвернитѣ брѣгове на Дунава.

Най-сетнѣ ние знаемъ за сѫществуването на епископска катедра и въ града Триянополъ, който е спадалъ къмъ „Provinciae Rodopes". Отъ епископитѣ въ гр. Траянополъ намъ сѫ извѣстни: Теодулъ, мѫжъ благочестивъ, който е писалъ на Атанаси Велики и му изказалъ солидарность въ борбата съ арианитѣ [4]). Слѣдъ него знаемъ за Синклетиуса, който е подписалъ постановленията на Ефеския съборъ [5]); За

---

[1]) Ibidem, стр. 301.

[2]) „Ariani episcopi, sive Eusebiani, qui a concilio Sardicensi Philippopolim secesserant, in Sua quam Africanis dederunt epistola, Protogenem multrorum criminum reum faciunt, quorum fides sit penes nequissunae fidei auctores". — Oriens Christianus, t. II, стр. 301—302.

[3]) „Gaudentius ab Acbaja (Corrige a Dacia) de Naisso" — Mansi, Sacrorum conciliorum collectio, t. III, стр. 36.

[4]) Michael le Quien. Oriens Christianus, in quator patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, t. I, стр. 1193.

[5]) A Synodo hanc in urbem missus est Syncletius metropolita Trajanopolis — Oriens Christianus, t. I, стр. 1194.

Петра, сжщо участникъ на Ефеския съборъ [1]); за Василия[2]), Флакианъ, Абундаитъ, Елевси и пр., епископи Троянополски, които се споменуватъ въ нѣкои отъ писмата на римскитѣ папи до Вселенскитѣ събори или пъкъ се срѣщатъ въ подписитѣ на постановленията на послѣднитѣ[3]) и пр. Извѣстни сж сжщо нѣкои и други епископи изъ Маронийската църква. Изъ помежду тѣхъ на първо мѣсто слѣдва да се упомене за Александръ, еп. Маронийски, който е подписалъ писмата на Сердикския съборъ до другитѣ църкви [4]); Тимотей, който се споменува срѣди епископитѣ на Цариградския съборъ по дѣлото на св. Ивана Златоуста [5]); Докимаси, пръвъ който подписалъ постановленията на Ефеския съборъ [6]), Иванъ епископъ Марнийски, който подписалъ постановленията на V Вселенски съборъ[7]) и пр.

Но, освѣнъ Македония, Мизия и Тракия, Християнството се е разпространило и на сѣвероизтокъ въ нѣкогашна Малка Скития, сегашна Добруджа. Както видѣхме отъ по-рано, въ тия краища Християнството било разпространено отъ самия Първозванъ Апостолъ, св. Андрей, старши братъ на Ап. Петра. Отъ него, може би, билъ поставенъ първиятъ епископъ въ гр. Томи [8]), централенъ градъ на провинцията —

---

[1]) Oriens Christianus, t. I, стр. 1195.

[2]) Basilius episcopus Sanctae Ecclesiae Trajnopolis Provinciae Rhodopes — ibid., стр. 1194—1195.

[3]) Oriens Christianus, t. I, стр. 1195—1196.

[4]) Ibid, стр. 1197.

[5]) Oriens Christianus, t. I, стр. 1194.

[6]) „Ephesianae Synodo generali primae intersuit est Subscribsit" . . . Qriens Christianus, t, I, стр. 1197.

[7]) Quinda Synodo generali sedit et Subscrisitf Joannes mizericordia Dei episcopus Maronitarum metropoleos Rhodopiae provinciae — Oriens Christianus, t. I, стр. 1197.

[8]) Древниятъ знаменитъ търговски градъ Томи, нѣкогашно мѣсто на изгнанието на Римския поетъ Овидия и резиденция на Мизийскитѣ епископи, префекти и пр., се е намиралъ на запад-

Малка Скития. Кой е билъ първиятъ епископъ на тая катедра и кои сѫ били неговитѣ наслѣдници до послѣдната четвъртъ на III в., съ положителность не можемъ да твърдимъ. Свѣдѣнията ни идатъ само отъ края на III в., обаче отъ всичко слѣдва да се заключи, че Християнството отдавна си е пробило пѫть въ тоя край. Имало е даже и сума мѫченици за вѣрата[2]), До колко Християнството е успѣло да се закрѣпи и засили можемъ и тукъ да сѫдимъ по числото на епископитѣ, както това видѣхме въ други провинции — Македония, Тракия и пр. И тукъ, както и въ поменатитѣ провинции, е имало цѣла редица отъ епископи, които достойно подържали свещения огънъ на християнската лампада, даденъ тѣмъ отъ първозвания Апостолъ. Пръвъ епископъ, за когото ние имаме свѣдѣния, това е Евангеликъ, еп. на гр. Томи (284 - 292), който кръстилъ родителитѣ на мѫченика Астиона. Послѣдниятъ пострадалъ на четиридесеть дена послѣ смъртьта на Евангелика, въ гоненията при Диоклетиана[3]). Отъ това врѣме, до VI в., намъ сѫ извѣстни редица Томски епископи, свѣтилници на тая знаменита църква, която служила, по чистотата на вѣрата и вѫтрѣшното си благоустройство, за образецъ на другитѣ църкви[4]). Ние ще укажемъ само на нѣколцина отъ тия видни епископи на Томската

ния брѣгъ на Черното море, недалече отъ сегашната Кюстенджа Гоя Мизийски градъ Томи, трѣба да се отличава отъ Илирийския „Tomees" и Босфорския „Tomi", насочванъ отъ арабскитѣ писатели около Азовското море. Виж картата на Michael le Quien, Oriens Christianus, t. I; ср. ibid., стр. 1211—1212.

[2]) Michael le Quien, Oriens Christianus, t. I, стр. 1212.

[3]) „Evangelicus . . . Scytharum episcopus fuisse fertur . . . Evangelicus autem post quadraginta dies ab ipsorum martyrio. Astionis parentes Sacro baptismo tinxit" . . . Michael le Quien, Oriens Christianus, t. I, стр. 1211.

[4]) Migne. Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 67, Parisiis, стр. 1346.

църква. Така, послѣ Евангелика, Томската катедра заелъ епископъ Фоти, който прѣтърпѣлъ мжченическа смърть при императора Ликиния (около 314 г.), бидейки, послѣ прѣдварителни изтезавания, хвърленъ въ морето[1]). Послѣ Фоти, Томската катедра заелъ епископъ, името на когото е останало неизвѣстно. За тоя неизвѣстенъ по име епископъ Евсеви говори, че въ 325 год. отпжтувалъ за Никея на първия Вселенски Съборъ. Свидѣтелството у Евсеви ние четемъ у Michel le Quien.[2]) По редъ, послѣ неизвѣстниятъ по име епископъ Томски, иде Бретанъ (*Βρετάνιας*), извѣстенъ съ своитѣ добродѣтели и особна ревность къмъ православието.[3]) Когато императоръ Валентъ дошелъ въ неговия прѣстоленъ градъ — Томи, епископъ Бретанъ не закъснѣлъ открито да изобличи императора въ арианство, когато послѣдниятъ изказалъ прѣдъ него мисли въ арианскиі духъ и даже се опиталъ да го убѣди въ истината на арианското

---

[1]) У Michael le Quien за тоя епископъ четемъ слѣдното: In Tomis civitate natalis sancti Filii (Philii — а въ Мартирологията на Рабануса — Titi) episcopi qui sub Licinio inter tyrones comprehensus, quum nollet militare, coetus ad mortem, carcere mancipatus, missus in cippo est, donec relatione esset responsum, demersoque in mare, delato corpore ejus in liftore, a religiosissimus viris depozitum est in Villa Amanti religiosi viri. ubi fiunt curationes magnae" . . . Oriens Christianus, t. I, стр. 1211—1212.

[2]) Nicaenae Synodo Scytharum antistitem intersuisse perhibet Eusebius in vita Constantini lib. 3. cap. 7, *οὐδὲ σκὐθης ἀπελιμπάνετο τῆς χορείας*, nec Scytha ab hoc aberat Choro; . . . cujus in Judice Latino omissum est nomen: unde Doctismus Valesius Evxebium de Theophilo Gothiae loquntum esse suspicetur". Oriens Christianus, t. I, стр. 1213.

[3]) Bretanio Thomorum episcopus vir, accuratissimae Fidei, qui urgente ut Arianis Ecclesiam aliquam daret, in oliam fecessit, in quam populus omnis eam sequutus est . . . Oriens Christianus, t. I, стр. 1213; ср. Synoxarum Ecclesiae Constantinopolitanae, Probylaeum ad Acta Sanctorum, Novembris, Bruxelis, 1902, стр. 539—540.

учение. И макаръ за тая си постѫпка да билъ изпратенъ отъ императора на заточение, той скоро билъ повърнатъ въ гр. Томи.

По мнѣнието на историка Созомена, императоръ Валентъ самъ побързалъ да повърне Бретана на Томското паство, защото се боялъ отъ вълнения срѣди народа, който е билъ изцѣло на страната на епископа. Самиятъ императоръ е трѣбало толкова повече да държи за симпатиитѣ на това население, защото то е служило като стѣна, която е прѣдпазвала империята отъ нашествието на варваритѣ отъ сѣверъ и пр. За Валентина сѫ били отъ голѣма важность симпатиитѣ на мѣстното население, което, при тия недоволства отъ отстранението на Бретана отъ епископската му катедра въ Томи, е могло да бѫде единъ доста опасенъ врагъ на Империята.[1])

Около 381 год. на епископската катедра въ гр. Томи е билъ Геронти, който въ сѫщата година присѫтствувалъ на първия Цариградски и втори Вселенски съборъ, въ 381 год., и принадлежалъ къмъ епископитѣ на събора, за които се носило добро име, че тѣ блогочестиво управляватъ своитѣ църкви и за това сѫ се удостоили съ добри отзиви, даже и отъ самия императоръ Теодосия.[2]) Приемникъ на Геронти билъ Теотимъ I, който се славилъ съ своята ученость и оставилъ послѣ себе си нѣколко съчинения. Благочестието на тоя знамеиитъ светитель е било толкова голѣмо, че той още при живѣ е билъ просла-

---

[1]) Migne, Patrologiae, cursus completus, series Graecae, t. 67. стр. 1362—1366.

[2]) Proximus Bretanionis successor fuit Gerontis, qui in Judice Patrum concilii Constantinopolitani generalis primi memoratur Gerontius Tomensis — Michael le Quen, Orienns Christianus, t. I, стр. 1213.

венъ отъ Бога съ чудотворения.[1]) Извѣстенъ е още и Тимотей, еп. Томски, който е присѫтствувалъ въ 431 г. на Ефеския — III Вселенски съборъ.[2]) Неговъ приемникъ е билъ Иоанъ, извѣстенъ като апологетъ, който написалъ нѣколко слова противъ Несторианитѣ и Евтихианитѣ.[3]) Послѣ смъртьта на Иоана, Томската катедра заелъ епископъ Александъръ. Той присѫтствувалъ на два събора — на Ефеския въ 449 год. извѣстенъ подъ името „разбойнически", по дѣлото на Евтихия, и въ 451 год. на Халкидонския, IV Вселенски съборъ, на който, отъ името вече на цѣлата църква, било осѫдено учението на Евтихия[4]). Послѣ Александра, на епископската катедра (457—474 год.) намираме Теотима II, извѣстенъ съ своето послание до императора Лева, както се започва съ думитѣ: на благочестивия владѣтель и Христолюбивия императоръ (се прѣпоръчва) Теотимъ, смиренъ епископъ Томски.[5])

---

[1]) Migne, Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 67, стр. 1364; ср. Michael le Quien. Oriens Christianus, t. I, стр. 1213—1214

[2]) Theotimo successit Timotheus, qui ad Ephesinam synodum venit anno 431. et ipsa die qua concilium celebrari coepit Contestationi subscribsit complurium episcoporum, qui intercesserunt ut Cyrillus Alexandrinus Joannes Antiocheni et Orientalium adventum expectaret" . . . Oriens Christianus, t. I, стр. 1214.

[3]) Concilio Ephesino aliquandin superstesfuit Thimoteus; ejus vero successor Joannes prius obierat quam Marius Mercator Nestorianos et Evtychianos Scriptis suis incesseret, et Eutherii Tyanensis capitula reselleret, hoc est ante annum 448 — Oriens Christianus, t. I, стр. 1215.

[4]) На първия съборъ — 449 год. въ Ефесъ, се срѣща подписъ на Синоднитѣ рѣшения така: Alexander reverentissimus episcopus Tomitanorum civitatis, provinciae „Scythiae", а на втория — 451 г. въ гр. Халкидонъ — „Alexander episcopus Tomitanorum, provinciae Scythiae". Michael le Quien. Oriens Christianus, t. I, стр. 1215.

[5]) „Domino piissimo et Christianissimo Imperatori nostro Leoni, Theotimus humilis Scynthiae regionis episcopus" — ibid, стр. 1215.

Около 520 год. Томската епископия управляваше Патернъ, който е присѫтствувалъ на помѣстния Цариградски съборъ при избирането на патриарха Епифания.[1]) Въ края на първата половина на VI в., 549 год, Томската катедра заемалъ еп. Валентинианъ, както това се вижда отъ посланието на папа Вигилия за тритѣ глави: Тодоръ Мопсуески, Теодоритъ Кипърски и Ива Едески, отправено до еп. Валентиниана въ 550 год. Това послание е било четено и на V Вселенски съборъ въ 553 год.[2])-

Приведенитѣ до сега имена на епископи и катедри, които ние намираме въ Мизия, Тракия, Македония, Дардания, Скития и пр., отъ само себе си вече говорятъ, до колко Християнството е било разпространено въ тия краища въ първитѣ вѣкове на новата ера. При всички гонения отъ страна на езичеството, Християнството съ особна интензивность цъвтѣло и се развивало по всички посоки изъ пространната Римска империя, а езичеството започнало да слабѣе и вѣхне, до като накрай, при Константина Велики, е било турено точка на неговото понататъшно сѫществуване. Наистина, понѣкога то като че ли се усилвало, застрашавало въ врѣме на гоненията да изкорени Християнството отъ Полуострова, както това е било въ врѣмето на Юлиана Отстѫпника, но всичко това е било не въ състояние да унищожи сѣмето на посѣтото Християнство, което отъ день на

---

[1]) „Paternus Constantinopoli agens subscribsit Relationi Constantinopolitanae Synodi ad Hormusdam Papam de electionae Ephiphanii patriarchae; Paternus misericordia episcopus provinciae Scythia, quod alioqui unum totius provinciae episcopum videatur indicare" . . . Oriens Christiauus, t. I, стр. 1216.

[2]) Synodi generalis V lecta epistola est Virgilii Papae dilectissimo fratri Valentiniano episcopo de Tomis provinciae Scythiae, quae testabatur se in sua tribus capitulis dammandis sententia pra estare" , . . Oriens Cristianus, t. I, стр. 1216.

день сé повече и повече се развивало. Опититѣ на езичеството да се засили прѣзъ врѣме на Юлиана Отстжпника и пр. не сж друго, освѣнъ прѣдсмъртни конвулсии, които сж прѣдвѣщали послѣднитѣ му часове.

Около втората половина на IV в. езичеството едвамъ се е държало въ нѣкои отъ поменатитѣ страни, обаче и отъ тукъ то скоро изчезнало. Даже въ мѣста, дѣто езичеството врѣменно е успѣвало да се засили, то не се е задържало задълго, и е пропадало тутакси, щомъ сж били прѣмахвани първичнитъ причини, що сж го извикали. Факти отъ тоя родъ може да се приведатъ достатъчно. Да вземемъ за примѣръ онова, що ни разказва Теофилактъ Български въ своето знаменито съчинение — „Житие на 15 Тивериополски мжченици“ [1]). Похрай другото, въ това житие се говори, че Юлианъ Отстжпникъ (361—363 г.), като подигналъ гонение противъ християнитѣ въ Мала Азия, нѣколцина отъ тия послѣднитѣ, а именно: Тимотей, Конази, Евсеви и Теодотъ, като не могли да понесатъ буйството на езичницитѣ и страданията на почитателитѣ на истинната вѣра, прѣселили се отъ Никея въ гр. Солунъ. Но когато и тукъ се появили гонения то тогава тѣ се отприви въ гр. Тивериополъ, въ сегашна Струмица. Тукъ, при все и да е имало сума езичници, на християнскитѣ пришелци — апостоли се дала пълна възможность, макаръ и не за продължително врѣме, „не само свободно да изповѣдватъ своята вѣра, но и да я разпространяватъ срѣди езичницитѣ въ тия страни“. Бидейки не само проповѣдници на словото Божие, но и добри християни по животъ,

[1]) Martyrium S. S. Quindecim illustrium martyrum, qui imperante impio Juliano Apostata Tiberiopoli, quae Stroumitza bulgaricae dicitur passi sunt — Migne Patrologiae, cursus completus, series Graecae, t. 126, стр. 151—222.

Тивериополскитѣ апостоли, а сетнѣ мѫченици, обръщали вниманието на всички народи изъ околностьта. Хората, които отъ по рано съ най голѣма ревность искали разпространението на Христовата вѣра срѣди езичницитѣ и мечтали за светъ подвижнически животъ, сега, като чули за добритѣ дѣла на Струмишкитѣ проповѣдници, съ радость се притичали къмъ тѣхъ и се присъединявали къмъ тѣхното общество.

Такива сѫ били благочестивитѣ мѫже Петъръ, Иоанъ, Серги, Тодоръ и Никифоръ. дяконитѣ: Тома и Василъ, иноцитѣ: Иеротей, Данаилъ, Христонъ и, накрай, нѣкой си Сократъ, който се прославилъ и обогатилъ отъ по-рано на военo поприще. Съ присъединяването на нови послѣдователи, благочестивото общество увеличило и усилило своята проповѣдническа дѣйность. Всички негови членове, казва се въ житието, сѫ живѣли ангелоподобно, като се поучавали денѣ и нощѣ въ закона Господенъ, и просвѣщавали жителитѣ на страната съ Христовото учение.

Накрай, за светостьта на живота имъ, Богъ ги прославилъ и съ извършване на чудеса. Като изцѣрявали духовнитѣ неджзи, тѣ лѣкували и тѣлеснитѣ болки на хората, като за това не нскали никакво възнаграждение, а само една вѣра въ Христа. Язичницитѣ отъ двата пола, отъ разно звание и състояние, постояно се тълпили около проповѣдницитѣ, съ жадность слушали проповѣдванитѣ отъ тѣхъ спасителни истини и съ десетки приемали кръщението. Учението на проповѣдницитѣ, по думитѣ на блажения Теофилактъ, се разпространило като мълния по цѣлата страна. Въодушевени отъ една и сѫща мисъль и устремени къмъ една и сѫща цѣль, разпространителитѣ на вѣрата до толкова успѣли въ проповѣдьта на Словото Божие, че не за дълго до

тѣхната мѫченическа смърть, въ Струмица и околностьта, не останалъ нито единъ езичникъ. Императорскитѣ намѣстници Валенсъ и Филипъ, като се научили за упадъка на езичеството и разпространението на Християнството въ тия краища, дошли съ многочислена въоржжена свита въ гр. Струмица, окржжили проповѣдницитѣ, запрѣтили имъ да поучаватъ народа, прѣдложили имъ да се откажатъ отъ вѣрата, като имъ обѣщавали за това разни награди, а въ случай на непослушание, застрашавали ги съ изтезавания и мѫченическа смърть. Всичко това не помогнало, мѫченицитѣ не могли да изпълнятъ нито едно отъ горнитѣ прѣдложения на императорскитѣ намѣстници. Затова, поржчано било, на 18 ноември, слѣдъ дълги мѫчения, да ги прѣдадатъ на смърть, като съ това мислѣли да спратъ нататашниятъ успѣхъ на Християнството въ тоя край. Обаче, смъртьта на мѫченицитѣ не попрѣчила на разпространето на Християнството, както това искали мѫчителитѣ, а напротивъ, послужили за новъ потикъ къмъ разпространението му, защото, споредъ приведенитѣ отъ по рано думи на Тертулиана, наистина „Sangus martyrum semen christianorum est". Слѣдъ смъртьта имъ; обаче, по думитѣ на С. Ростиславича, Струмица станала маякъ на вѣрата за останалитѣ западни градове[1]). А въ слѣдующитѣ вѣкове, особно послѣ издаденитѣ отъ императора Теодосия Едикти, споредъ думитѣ на знаменития историкъ Eduard Gibbon, отъ езичеството нито поменъне останало както въ Струмица, така и въ околноститѣ и[2]).

По такъвъ начинъ, както виждаме, Християнството, което започнало своятъ животъ на Полуо-

---

[1]) Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1884 г., с. П. Б. ч., XLII, стр. 653.

[2]) Histoire de la decadent et de la chute de l'Empire Romaine, Paris, 1839, t. V, стр. 348.

строва чакъ отъ 51 – 54 год. послѣ Рождество Христово, безъ да се гледа на това, че е срѣщало доста прѣпятствия, главно отъ страна на езическата гражданска власть, която подигнала официални гонения противъ новата вѣра и пр., то е успѣло, до дохаждането на Славянитѣ на Полуострова, да си пробие пѫть по всичкитѣ кѫтове на послѣдния. Най-доброто доказателство за това, че Християнството се разпространило навсѣкѫдѣ служи обстоятелството, че въ всички по-главни градове на Полуострова е имало епископски катедри. А щомъ е имало тия послѣднитѣ, то, не ще съмнѣние, е имало паство и то многобройно, съотвѣтно на многочисленността на тия катедри. Иначе и не е могло да бѫде. Не е възможно да се прѣдполага, че епископски катедри сѫ били откривани току така, безъ да е имало паство или пъкъ да е имало такова, но въ недостатъчна степень. Както казахме, църковната практика ни говори, че църквата е отваряла епископски катедри само тогава, когато е имало достатъчно вѣрующи, но не и иначе. А щомъ кова е така, щомъ на Полуострова виждаме десятки епископски катедри, щомъ тукъ се намиратъ мѫченици, и то не малко, то значи, че новото учение е успѣло да проживѣе въ тая страна достатъчно врѣме, за да може да бѫде възприето до тамъ, че хората съ готовность да отиватъ на смърть, безъ да помислятъ да се откажатъ отъ вѣрата си. Чини ми се, че казаното до тукъ е достатъчно, за да се признае, какво Балканскиятъ полуостровъ, до дохаждането на Славянитѣ, е билъ вече огласенъ съ новото учение и, даже нѣщо повече, имало е една сложна църковна организация, която е водила сѫдбинитѣ на новата църква съ пълно съзнание на своя високъ дългъ. Сердикскиятъ въ 347 и Сирмийскиятъ 357 год. събори сѫ най-ясното доказателство, доколко Христо-

вата вѣра на Полуострова е била утвърдена. Когато Християнството, макаръ и въ малка степень, започнало да проявява животъ на Полуострова, ето че епископитѣ отъ всички краища на тая земя се стичатъ на съборъ отначало въ Сердика, а послѣ и въ Сирмия, за да размѣнятъ мисли по положението и вематъ надлежнитѣ мѣрки. Прѣнията на съборитѣ сѫ били горещи, спорнитѣ страни сѫ държали на своето, макаръ отпослѣ арианитѣ да сѫ отстѫпили, което показва, че у тия хора е имало вече ясна прѣдстава за вѣрата, която тѣ сѫ били длъжни да бранятъ до край. А съзнанието за истинската вѣра и дългътъ за защитата ѝ не сѫ могли скоро да се яватъ. За това е било потрѣбно доста врѣме. Така или иначе, и това обстоятелство иде да потвърди мисъльта ни, че до дохаждането на Славянитѣ на Полуострова, Християнството е било разпространено по всички краища на тая земя. Славянитѣ сѫ дошли тукъ и сѫ намѣрили едно население вече християнско, и то не отъ скорошно врѣме, тукъ тѣ сѫ намѣрили добрѣ организувана църква, която вече прѣживѣла перипетиитѣ на гоненията и достигнала значителни резултати — имала вече и събори и пр. Всичко това въ голѣма степень помагало, или подобрѣ, способствувало за бързото приемане на Християнството и отъ Славянитѣ. Впрочемъ, затова ние ще поговоримъ по-нататъкъ, а сега нека кажемъ двѣ думи и за църковната администрация на Балканския полуостровъ до дохаждането на Славянитѣ тукъ. Това ще бѫде отъ голѣма полза за насъ, защото то ще ни освѣтли, първо, по причинитѣ, които сѫ накарали една часть отъ Славянството да възприеме нѣкога, па и до день днешенъ да държи за католичеството и за католишката църква, и второ, ще ни даде възможностя да прослѣдимъ, отдѣ идатъ недоразумѣнията по-между Източната и Западната

църкви за сфери на влияние на Балканския полуостровъ, главно въ Илирика, който е билъ ябълката на раздора по-между духовнитѣ прѣдставители на Цариградъ и Римъ.

Едно врѣме, около 105 г. послѣ Р. Хр., когато Балканскиятъ полуостровъ окончателно попадналъ подъ властьта на могжщия Римъ, то и въ църковно-административното отношение той се е намиралъ пакъ подъ неговата власть, въ лицето на Римския епископъ — Папата. Това положение на нѣщата се продължавало до раздѣлението на Империята при Константина Велики въ 327 год. на двѣ половини — Източна и Западна. Първата съ сѣдалищенъ градъ Византия — Цариградъ, а втората — Римъ. Тутакси, щомъ е станало гражданското, административното, раздѣление на Империята, то и въ църковно отношение тя била раздѣлена на двѣ. Едната половина се намирала подъ църковно-административната юрисдикция на Цариградския патриархъ, а другата подъ цдрковно-административната юрисдикция на Римския папа.

Самото пъкъ църковно-администравно раздѣление на Полуострова е съвпадало съ гражданско-административно раздѣление на Римската империя помежду двамата императори — Западенъ и Източенъ. Западната половина на Полуострова, въ която спадали: Тесалия, Епиръ, Македония, Албания и сегашнитѣ сръбски земи, се намирала въ църковната юрисдикция на Римъ, а източната — сегашна Тракия и България, се намирала въ подчинение на Цариградския патриархъ. Още отъ началото на това раздѣление на Полуострова по-между двамата църковни владѣтели — Папата и Патриарха, сжществувала борба за прѣимущества на владѣние въ нѣкои спорни области, която борба, съ течение на врѣмето се усилила и имала, както ще видимъ послѣ, твърдѣ

важно значение за живота на младата българска църква на Полуострова. Понѣкога тая борба по между патриарха и папата изъ за Илирика, въ прѣдѣлитѣ на който, споредъ папата, влизало и българското царство, е имала твърдѣ врѣдни резултати както за държавата, така и за църквата. Но, благодарение на това, че когато тия борби били въ пълния си разгаръ на българския княжески прѣстолъ е стоялъ мждриятъ кн. Борисъ, врѣднитѣ резултати отъ тая борба за държавата сѫ били на врѣме парализувани. Може да се каже, че отъ тая борба България е добивала положителни резултати само отъ отрицателнитѣ дѣйствия и постѫпки на двата шефа на църквата — папа и патриархъ, но не и обратно. — Съ други думи, нито единъ отъ тѣхъ — патриархъ или папа, искренно и прѣко не е дѣйствувалъ за благото на българския народъ и църква, нито единъ не е гледалъ да ѝ даде онова, което тя е искала и което е било необходимо, а и двамата сѫ дебнали да я подчинятъ подъ своята юрисдикция, като взаимно сѫ си оспорвали претенциитѣ за тоя захватъ. Тия обстоятелства сѫ пораждали съравнувания, борби помежду двамата прѣдставители на двѣтѣ половини на църквата, отъ които кн. Борисъ, като истински дипломатъ, се е ползувалъ доста умѣло. И благодарение, може би, на това, че, отъ една страна, помежду Римския папа и Цариградския патриархъ не е имало съгласие по българскитѣ работи, а отъ друга че на княжеския прѣстолъ въ IX в. стоялъ мждриятъ Борисъ, българската църква е могла да се уреди сравнително много скоро, да стане автокефална, равна на останалитѣ църкви на изтокъ, и българскиятъ народъ да запази своитѣ национални особености, съ които той се явява важенъ факторъ въ историята на Славянския миръ, главно въ славянската книжнина, култура и пр., която българскиятъ народъ

прие съ готовность у дома си, даде ѝ закрила и подготви ѝ условия, да се развие тя до край и обхване всички и всѣкиго, който носи името славянинъ.

Впрочемъ, за всичко това, ще стане дума послѣ, а за сега само напомняваме за църковно-административното раздѣление на Полуострова и борбата за прѣимущества надъ него помежду Римския папа и Цариградския патриархъ, за да бѫдатъ уяснени нѣкои на видъ загадъчни, въпроси изъ християнизацията на българския народъ и историята на неговата църква. Съ това ние ще свършимъ съ краткия прѣгледъ по църковното състояние на Полуострова до дохаждането на Славниятѣ тукъ въ края на IV в. и началото на V, защото само по такъвъ начинъ ще може да се обясни фактътъ за особно бързото разпространение на Християнството срѣди новодошлитѣ на Полуострова славяни езичници и пр.

Глава II.

Дохождането на Славянитѣ на Полуострова. Приемане и разпространение на Християнството срѣди тѣхъ до основаването на българското царство въ Мизия — 679 г.

Подъ влиянието на общото брожение срѣди народитѣ въ IV и V в. в., казва знаменитиятъ славянски историкъ — Шафарикъ, славянитѣ минаватъ Дунава и нападатъ на Византийската империя, въ прѣдѣлитѣ на която разпространяватъ своята власть и влияние на югъ, чакъ до Елада и Пелопонезъ[1]). На въпроситѣ, дѣ сѫ били първичнитѣ жилища на славянитѣ и кога тѣ за пръвъ пѫть минаватъ Дунава, учинитѣ не даватъ положителенъ отговоръ. „Историята, продължава Шафарикъ, рѣшително мълчи за врѣмето на заселването на славянитѣ въ тая земя — Мизия[2])". Извѣстията на византийскитѣ писатели, които говорятъ за похода на императора Константина II въ 657 година противъ варваритѣ отъ сѣверъ не могатъ да иматъ значение, защото тѣ се отнасятъ не до първичното появяване на славянитѣ на Дунавскитѣ брѣгове, а сочатъ за сетнѣшнитѣ борби на Византия противъ тѣхъ. Въ всѣки случай мнѣнията на ученитѣ се свеждатъ къмъ това, че

[1]) Шафарикъ. Славянскія древности, Москва, 1848 г., т. II, кн. I, стр. 376—381.

[2]) Шафарикъ. Славянскія древности, Москва, 1848 г., т. II, кн. I, стр. 255.

въ края на IV вѣкъ и началото на V столѣтие славянитѣ се намиратъ вече на сѣверния брѣгъ на Дунава, а къмъ V в. — на южния, въ Мизия. Самъ Шафарикъ, най-видниятъ изслѣдователь по историята на славянскитѣ разселвания, може да се каже единственіятъ до сега капацитетъ по тоя въпросъ, отнася първото разселение на славянитѣ на южния брѣгъ на Дунава кждѣ края на V в. [1]), Соколовъ М., въ своето изслѣдване по българската история, признава, че заселването на славянитѣ на Полуострова е станало кждѣ V в. [2]). Съ мнѣнието на тия учени сж съгласни и българскитѣ изслѣдователи по въпроса за разселението на славянитѣ изъ Полуострова. Така напр., С. Палаузовъ въ статията си — „Послѣднитѣ страници изъ българската история", напечатана въ български книжици, 1858 г., кн. III, стр. 90, Т. С. Бурновъ, „За началото, разпространението и утвърждението на християнската вѣра между българитѣ" въ български книжици, ч. II, кн. IX, стр. 283—286, и др. признаватъ, че разселението на славянитѣ изъ Полуострова е станало кждѣ края на V в. Съ тия мнѣния на горнитѣ учени ние напълно бихме се съгласили, стига да нѣмаше други исторически данни, значението на които ние не бихме могли току така да отминемъ, безъ да ги отбѣлѣжимъ и безъ да дадемъ своето мнѣние по тѣхъ. Но, освѣнъ това, има още учени, сжщо така авторитетни, които отнасятъ заселването на славянитѣ на Полуострова къмъ епоха по-раншна отъ края V вѣкъ, а именно: къмъ половината на V вѣкъ, къмъ IV, къмъ III, II, а нѣкои даже отъ епоха до Рождество Христово.[3])

---

[1]) Славянскія древности, кн. I, ч. II, стр. 59—68.

[2]) Изъ древней исторіи болгаръ, С. П. Б. 1879 г., стр. 38—39.

[3]) Классенъ Егоръ, Докторъ Философіи. Новые матеріалы для древнѣйшей исторіи словянъ вообще и словяно-руссовъ до Рюриковскаго времени въ особенности, съ легкимъ очеркомъ

Ако може човѣкъ и да не се съгласи съ мнѣнията на тия послѣднитѣ, които отнасятъ заселението на славянитѣ на Полуострова до Рождество Христово,[1])

исторія руссовъ до Рождества Христова. Москва, 1854, т. I, стр. 18, 26 . . .; ср, Лѣтопись Нестора по древнѣйшему Списку Мниха Ловрентія. Изд. проф. Тимковскаго, Москва, 1824 г., стр. 3 и др.

[1]) Теорията въобще за давностьта на Славянитѣ на Полуострова — до Рождество Христово, е теория подържана не само отъ Классенъ Егоръ, но още и отъ редица учени слависти, даже до послѣдно врѣме. И понеже това е единъ принципенъ и доста важенъ за славянството въобще въпросъ, ние ще посочимъ нѣкои и други учени, които сѫ подържали и сѫ правили опити да аргументиратъ въпросната теория. На първо мѣсто ние ще си позволимъ да посочимъ на знаменития славянски историкъ — Шафарикъ, който въ случая е билъ така раздвоенъ въ мнѣнията си по тоя въпросъ, че на двѣ мѣста въ своитѣ „Славянскія Древности“ е изказалъ двѣ противоположни истини, или по-добрѣ, двѣ неистини. Отначало той, основавайки се I „на свидѣтелствата на древнитѣ, какво въ тия краища (т. е. на Полуострова) сѫ живѣли хора съ разни езици“ и II, на житието на Св. Теодоси Палестински, въ което се говори, че „езикътъ на Беситѣ е билъ отдѣленъ отъ оня на Тракийцитѣ, допуща, че славянитѣ, които сѫ сѫщитѣ Беси, сѫ жявѣли тукъ отъ найранна епоха (Славянскія Древности, Москва, 1837, т, I, кн. I, стр. 492). Това свое мнѣние г. Шафарикъ отпослѣ самъ оборилъ, види се, защото узналъ: I, че Теодоси Палестински е живѣлъ доста късно, чакъ къмъ V столѣтие, значи, въ епоха доста сетнѣшна отъ разискванитѣ събития и II, че житието на Теодосия е било написано още по-късно, та възможно е било, да сѫ допуснати въ него неточности отъ хора, малко свѣдущи въ работата (Слав. Древности, Москва, 1848, т. II, кн. I, стр. 259). Слѣдъ Шафарика, сѫщото мнѣние, и то по сѫщитѣ съображения, е подържалъ и нѣмецътъ Iohan G. Couno въ своя трудъ — „Forschoungen im Gebiete der altem Völkcrkunde“, Berlin, 1871, т. I, Die Skythen, стр. 274, съ тая сам о разлика, че той отожествява Славянитѣ не вече съ Беситѣ, а съ Скититѣ. Но и съ това не се свършва редицата на учени, що прѣнасятъ заселението на Славянитѣ на Полуострова до нашата ера. Има учени прѣдставители отъ всички славянски страни, които сѫ аргументирали различно своитѣ теории, сѐ съ тенденция, да прѣдставятъ Сла-

то, въ всѣки случай, трѣба да се признае, че това заселение е станало, въ твърдѣ раншна епоха. Още Арменскиятъ писатель Моисей Хоренски съобщава въ своята кратка география, че въ негово врѣме Тракия е била славянска страна[1]). Тукъ, продължава Моисей Хоренски, е имало заселени двадесетъ и петь славянски колѣна.[2]) Но не е само това. Важно е още, че самъ Моисей Хоренски, съобщава. какво неговата география не е друго, освѣнъ прѣработка на оная отъ Папита[3]), който е билъ съврѣменникъ на императора Теодосий Велики (379—395 г..) Тая бѣлѣжка у Мойсея Хоренски е отъ важно за истината значение. Ако той е заимствувалъ отъ Папата, то значи, че свѣдѣнията, които той ни дава за славя-

---

вянитѣ за вѣковни жители на Полуострова. Отъ Рускитѣ учени това мнѣние е било подържано отъ Архимандритъ Леонидъ въ неговата обширна и богата съ исторически материали статия — „О Бессахъ Славянахъ", напечатана въ „Чтенія Императорскаго Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ, 1871 г., кн. IV; отъ Филарета, сп. Черниговски — „Святые Южныхъ Славянъ, Черниговъ, 1863 г.; отъ Черткова — „Очеркъ Древней Исторіи Протословенъ", Москва, 1851 г. и др. Отъ Българскитѣ учени това мнѣние сж подържали: Д-рь Беронъ и Раковски, а отъ сръбскитѣ: Верковичъ и Ходжичъ. Сжщата теория е намѣрила привърженици и срѣди Поляцитѣ. Тѣхниятъ писатель Августъ Бѣлевски употрѣбилъ голѣмъ трудъ по изучаването на Полскитѣ лѣтописи, въ връзка съ съобщенията на Нестора, и се помжчилъ да докаже, че славянскитѣ племена: Линкести и Ауторияти не сж нищо друго, освѣнъ негови прадѣди — поляци, които отъ рано сж живѣли на Балканския полуостровъ, а послѣ потеглили на сѣверъ. Своитѣ възгледи Августъ Бѣлевски изложилъ въ книгата: Wstep. krytyzny do Dzicjow Polsci, Lwowie, 1850 г. Сжщата книга слѣдъ три годиии излѣзла въ съкратенъ видъ подъ надсловъ: „Rzut oka na dotychczasowa polska historya", Warzawa, 1853.

[1]) М. Хоренски е роденъ въ 370 год., а умрѣлъ въ 489 г.

[2]) M. Chorenens, Vist. Armenien, Londini lib. III, стр. 347

[3]) Ibid., стр. 338.

нитѣ, трѣба да се отнесатъ къмъ епоха по-раншна отъ него — къмъ края на IV в. Но съ това въпросътъ не се свършва. Намъ е важно да знаемъ, дали пъкъ Папптъ дава вѣрни свѣдѣния за тѣхъ. Ние мислимъ, че на свѣдѣнията на Паппта не само трѣба да се повѣрва, но и да имъ се даде по-голѣма историческа важность. И тая важность изхожда отъ обстоятелството, че Папптъ съобщава *въобще* вѣрни свѣдѣния. Ако въ много други отношения ние му вѣрваме, то и въ дадения случай нѣмаме основания да се съмняваме въ него. Той ни най-малко не е билъ заинтересуванъ нито да прѣувеличава, нито да да крие истината. Изхождайки отъ такъва оцѣнка на Паптовитѣ съобщения, ние имъ прѣдаваме важность и, даже нѣщо повече, вѣрваме имъ като напълно истински. Тия негови свѣдѣния съвпадатъ съ други, отъ трети и четвърти лица, които така сѫщо отнасятъ заселението на славянитѣ на Полуострова къмъ края на IV и началото на V-то столѣтие слѣдъ Христа.

Даже и ако има нѣкое прѣувеличение въ числото на славянскитѣ колѣна, то сѐ трѣба да се признае, че кѫдѣ IV в. славянигѣ сѫ били вече на Полуострова. Къмъ това мнѣние се приближава и г. Гилфердингъ. Споредъ него славянскитѣ разселения се отнасятъ къмъ края на IV в, [1]). Къмъ това мнѣние, и даже за по раншна епоха на славянскитѣ заселвания — II и III в., се присъединява и нашиятъ виденъ историкъ г. М. Дриновъ [2]). Сѫщото мисли и г. Иречекъ. Той намира това мнѣние на г. Дринова за по вѣрно, отколкото другитѣ [3]).

[1]) Собраніе сочиненіи, т. I, стр. 6

[2]) Заселеніе Балканскаго Полуострова славяними, 1873 г., Москва, стр. 45—46.

[3]) Исторія болгаръ, Одесса, 1878, стр. 92.

Кое отъ отбѣлѣзанитѣ по-горѣ мнѣния трѣба да се признае за истинско, съ положителность не може да се каже. Ще споменемъ, обаче, че ние сме склонни да признаемъ, какво заселението на славянитѣ не се е започнало нито кѫдѣ края на V в., както това твърдятъ г. г. Шафарикъ, Соколовъ и др., нито пъкъ толкова рано — кѫдѣ II и III в. в., както това твърдятъ нашитѣ учени г. г. Маринъ Дриновъ, К. Иречекъ и пр. Ние мислимъ, че истината трѣба да се дири кѫдѣ срѣдата и въ това отношение най-правъ е г. Гилфердингъ, който отнася това заселение къмъ IV в. Отъ това врѣме, може би отъ началото на IV в. се започва заселението на славянитѣ, отначало по части, затова и не отбѣлѣзвано, както трѣба у византийскитѣ историци, а послѣ и въ голѣми размѣри, кѫдѣ края на V в., когато то е обръщало вече вниманието на историцитѣ, които започватъ да го отбѣлѣзватъ като заплашително и извънредно събитие. Така напр., Прокопи на едно мѣсто, като говори за императора Юстиниана и неговото царуване, (527—565) споменува, че не е имало година, когато славянитѣ да не сѫ нападали Империята [1]), а на друго, въ своитѣ „Ἀνεκδότα", казва: „въ това врѣме, прѣзъ царуването на Юстиниана, нито една мѣстность, нито една гора и пещера, нито единъ кѫтъ отъ Римската земя, не е останалъ неврѣдимъ Случвало се е, щото една страна да е била опустошавана и по петь пѫти" [2]). Нѣма нужда отъ коментарии за да стане ясно, какъ много и ожесточени сѫ били нападенията на славянитѣ на Империята. Не е имало нито единъ жгълъ, казва Про-

[1]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, Pars II, Procopius, volumen I, 1883, De bello Persico, I, c. 18 стр. 88.

[2]) Procopiu Caesariensis. Opera omnia. Recognovit Jacubus Haury, Volumen III, 1. Historia que dicitur Arcana, Lipsiae, 1906, c. 11, стр, 70—71.

копи, който да не е билъ разтревоженъ отъ нашествието на славянитѣ. И като се има прѣдъ видъ, че Прокопи е писалъ специално за войнитѣ на Империята съ готитѣ и мимоходомъ е само зачеквалъ въпросътъ за нашествията и нападенията на славянитѣ, може човѣкъ да си прѣдстави, колко и какви факти е пропусналъ да съобщи той специално за славянитѣ и тѣхнитѣ нахлувания на Полуострова. При все това, обаче, ние ще направимъ нѣкои извадки отъ съчиненията му, главно изъ „Войната съ готитѣ", за да се види, какъ хронологически сж слѣдвали навлизанията на славянитѣ въ прѣдѣлитѣ на Империята. Още въ 548 г. Прокопи споменува вече за „*Σκλαβηνῶν στράτευμα*" — славянски пълчища, които достигнали чакъ до Адриатическото море, като прѣвзели гр. Дурацо и съборили всички крѣпости отъ околностьта му, и свободно, безъ страхъ, се разхождали по тая страна. Даже нѣщо повече. Една римска армия отъ 15,000 души, която е била въ околноститѣ на Дурацо не само, че не е излѣзла насрѣща имъ, но даже се е бояла да ги види[1]). Сжщиятъ Прокопи подъ 550 год. съобщава, какво една славянска орда отъ 3000 души навлѣзли, безъ съпротивление, въ Империята и дошла до рѣката Марица, отдѣто, раздѣлена на два отряда, достигнала

---

[1]) *Ὑπὸ τοῦτον τὸ χρόνον*, думата е за 548 година, *Σκλαβηνῶν στράτευμα διαβαντες ποταμὸν Ἴστρον Ἰλλυρικοὺς ἅπαντας ἄχρι Ἐπιδαμνιῶν ἔδρασαν ἀνήκεστα ἔργα, κτείνοντες καὶ ἀνδραποδίζοντες τοὺς ἐν ποσὶν ἡβηδὸν ἅπαντας καὶ τὰ χρήματα λῃζόμενοι, ἤδη δὲ καὶ φρούρια ἐνταῦθα πολλὰ τὲ καὶ δοκοῦντα ἐχυρὰ τὰ πρότερα εἶναι οὐδενὸς ἀμυνομένου ἐξελεῖν ἴσχυσαν, περιιόντες ξύμπαντα κατ' ἐξουσίαν καὶ διερευνωμενοι, οἱ δὲ τῶν Ἰλλυριῶν ἄρχοντες στράτευμα πεντακισχιλίων τε καὶ μυρίων ἔχοντες ἔιποντο, ἄγχιστα μέντοι τῶν πολεμίων οὐδαμῆ ἑτόλμων ἰέναι.* Corpus Scriptorum historiae byzantinae, Pars II, Procopius, Volumen II, ed. Bonnae, 1833, De bello Gothico III, c. 29, стр. 397—398.

чакъ до Егейското море[1]). Подъ 551 год. Прокопи съобщава, че прѣзъ Дунава минали изново множество славяни, нѣщо небивало до това врѣме. Тѣ — славянитѣ, се разхождали свободно по Полуострова, дѣто прѣкарали зимата, като у дома си[2]).

Историкътъ Теофанъ съобщава пъкъ, че въ 558 г. силни пълчища отъ славяни, измѣшани съ хуни, навлѣзли въ Империята. Тукъ тѣ се раздѣлили на три части: една се отправила прѣзъ Македония въ Елада, друга къмъ укрѣпленията на Херсонесъ и трета къмъ Цариградъ. Послѣдниятъ градъ насмалско щѣлъ да падне, ако не се притекълъ старіятъ Велизари да вземе висшето началство надъ войкитѣ[3]). На идната пъкъ година — 558, споредъ съобщенията на сжщия Теофанъ и Кедринъ[4]), нападенията на славянитѣ пакъ се подновили, и то съ такъва сила, че достигнали, и даже минали, така наречената Анастасиева стѣна, що свързвала Мраморното съ Черно море[5]). Дословно сжщитѣ факти по-

---

[1]) Ibid. c. 38, стр. 441.

[2]) Ibidem.

[3]) Stritter. Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Evxinum, paludem Macotidem, Caucasum, mare Caspium, et inde Magis ad spertemptiones incolentium e scriptoribus historiae byzantinae. Petropoli, 1774, t. II, стр. 42.

[4]) Stritter, ibid., стр. 42, 43. Разликата между тия историци е тая: Теофанъ съобщава, че тия варвари сж били „*Οὖννοι καὶ Σθλάβοι*“, т. е. хуни и славяни, а Кедринъ — „*οἱ Οὖννοι οἱ καὶ Σθλαβίνοι*“, т. е. Хуни, които се именуватъ Славяни.

[5]) Тая стѣна е била построена отъ императора Анастаси въ 500 год. слѣдъ Р. Христово съ цѣль, да се запази Цариградъ отъ нашествията на варваритѣ, главно отъ българитѣ и скититѣ. Поне такъва е цѣлта ѝ, посочена у Кедринъ, Теофана и др. Тая стѣна е започвала отъ градчето Силиврия на Мраморното и отивала на сѣверъ чакъ до Черното море „Longum murum condidit (думата е за императоръ Анастаси, който царувалъ отъ 491—518 г.) a magno mari ad Silivriam usque pertinentem ad Mysorum sive Bulgarorum et Scytharum excursiones“ — Stritter. Memoriae populorum . . . Petropoli, 1774, t. III, стр. 496.

твърждава и историкътъ Менандръ. Подъ 578 год. той съобщава, че около сто хиляди славяни — „τὸ σκλαβηνῶν ἔθνος μέχριπου χιλιάδων ἑκατων", опустошили и ограбили цѣла Тракия и даже Елада[1]). А Симоката говори, че славянитѣ пакъ, на два пѫти — въ 581 и 583 год., нападнали Империята, прѣвзели Одринъ, минали рѣката Еркене, и достигнали чакъ до Анастасиевата стѣна[2]). Сѫщото потвърждаватъ и историцитѣ Теофанъ и Анастасий[3]). А Иоанъ Ефески свидѣтелствува, че на третата година отъ смъртьта на императора Юстиниана и прѣзъ царуването на Тивери Побѣдоносни, проклетиятъ славянски народъ извършилъ редица нападения по цѣла Елада, Солунъ и цѣла Тракия. Тѣ завладѣли много градове и укрѣпени мѣста, опустошавали, изгаряли, грабили тая страна и я завладѣли. Тѣ се настанили въ нея безъ всѣкакъвъ страхъ, като че ли тя е била тѣхна.[4]) На друго мѣсто, подъ 584 год., Иоанъ Ефески казва: „и до день днешенъ славянитѣ живѣятъ, стоятъ и почиватъ въ римскитѣ области, безъ грижа и страхъ, като ги ограбватъ съ огънъ и мечъ. Тѣ сѫ разбогатѣли, събрали сѫ злато, срѣбро, коне, и множество оржжия, съ които сѫ се научили да си служатъ подобрѣ, отколкото римлянитѣ[5]), Такива, и подобни на тия, свѣдѣния за нашествието на славянитѣ въ прѣдѣлитѣ на Византийската империя ние бихме

---

[1]) Dexippi, Evnapii, Petri patricii, Prisci, Malchi, Menandri historiarum, ed. Bonnae, 1829, Excerpta, E. Menandri historia. стр. 432.

[2]) Stritter. Memoriae populorum . . . Petropoli, 1774, t. II стр. 51—52; ср. Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1834, Theophilacti Simscatta, Historiarum I, 7.8, стр. 46—47.

[3]) Stritter. Memoriae populorum . . . Petropoli, 1774, t. II, стр. 51, 52.

[4]) Schonfelder. Joannes von Fphesus Kirchengeschichte, München, 1862, стр. 255.

[5]) Ibid., стр. 255.

привели още много, стига да не вѣрваме, че и приведенитѣ до сега сѫ достатъчни, за да ни убѣдятъ въ това, че всички гръцки историци и хронисти отбѣлѣзватъ заселението на славянитѣ на Полуострова като събитие, станало не по-рано отъ края на V столѣтие. Както видѣхме, нито единъ отъ горнитѣ историци не посочва на това събитие, като станало по рано отъ тоя вѣкъ. Като че ли никакви славянски заселения не сѫ ставали по-рано отъ това врѣме. Защо тъй, когато ние знаемъ, че тия заселения сѫ станали наистина отъ по-рано, отъ края на IV вѣкъ? — Защото тия първични заселения на славянитѣ сѫ имали само частиченъ, единиченъ характеръ, и съвсѣмъ не сѫ били масови, за да могатъ да обрѫщатъ вниманието на всички, даже и на такива хора, като Иоанъ Ефески, които прѣкарали всичкото врѣме на тия бури въ държавата въ Цариградъ. Така че, ние пакъ повтаряме изказаната отъ по рано мисъль, че заселението на славянитѣ частично е станало по рано, отколкото ни посочватъ това византийскитѣ историци като на събитие, което е всѣвало смутъ и ужасъ въ Империята. Тѣ — историцитѣ, наистина съобщаватъ вѣрни факти, обаче отъ по-сетнѣшно врѣме, когато навлизанията на славянитѣ сѫ били масови, организирани сравнително добрѣ, и сѫ имали прѣднамѣрени цѣли — да завладѣятъ еди кой си пунктъ, да се настанятъ тамъ, а не другадѣ и пр. Къмъ тоя родъ навлизания трѣба да се отнесе онова, което се свършило съ обсадата на гр. Солунъ, която обсада, по всичко изглежда, е отивала планомѣрно и съ всички военни приспособления на врѣмето. Това сѫ обсаднитѣ машини и желѣзни стълби, огромнитѣ орѫдия, съ които сѫ хвърляли камъни, и така наречените костенурки, покрити съ сухи кожи . . . Каменометателнитѣ орѫдия сѫ били четверожгълни, положени на здрави основи и съ тѣсни върхове . . .

И за да не би войницитѣ, що боравили съ орѫдията, да бѫдатъ убити отъ хвърленитѣ изъ крѣпостьта сгрѣли, тритѣ страни отъ тия четверогълни машини били покрити съ дъски[1]) и пр. . .

Въ всѣки случай, трѣба да се констатира това, че въ едно кѫсо врѣме, цѣлиятъ Балкански полуостровъ билъ наводненъ отъ славяни, и даже Елада, която е била изцѣло гръцка провинция, станала извѣстна съ прозвището „Sclavonia terra“[2]). Опититѣ на Константина II въ 657 г. да спрѣ нашествието на славянитѣ останали безплодни при все, че е заробилъ много варвари. За едно кѫсо врѣме славянитѣ успѣли да проникнатъ навсѣкѫдѣ изъ Империята и да се заселятъ въ най-далечнитѣ ѝ краища. Мѣстнитѣ славянски географски названия изъ прѣдѣлитѣ на древната Византийска империя още днесъ показватъ до кѫдѣ далече сѫ отишли славянскитѣ разселения[3]). А веднажъ славянитѣ успѣли да

---

[1]) Чтеніе въ императорскомъ обществѣ исторіи и Древностей Россійскихъ, 1848, № 6, стр. 15.

[2]) Stritter. Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Evxinum, paoludem Macotidem, Caucasum, mare Caspium, et inde Magis ad spertenptiones incolencium e scriptoribus historiaa Byzantinae, Petropoli, 1774, t II, стр. 73.

[3]) Самиятъ фактъ, че още византийскиятъ историкъ Прокопи въ 552 год., въ своето знаменито съчинение за постройкитѣ на Юстиниана, „De Aedificiis“, Bonnae, 1838, pars II, valumen III, стр. 266—267 . . , споменува за славянски географски наименувания като: »*Μίλλαρεκα*«, »*Βερζανα*«, »*Κλεσβεστιτα*«, »*Βαδζιανια*» и др., е едно доказателство за това. Второ. По свидѣтелство на лѣтописеца Теофана, походътъ на императора Константина II е билъ въ областьта Славиниа (*ἐπεστράτευσεν κατὰ Σκλαβενίας*) а тая »*Σκλαβινία*«, по опрѣдѣлението на „Ducange“ е цѣлата область отъ Дунава до Архипелага — „Glossarium ad Scriptores Mediae ed infimae Graecitatis, tomus secundus, 1688, стр. 1392. Трето Византийскиятъ императоръ Константинъ Багрянородни свидѣтелствува, че въ 746 год. цѣла Гърция, до най-южнитѣ ѝ брѣгове, била ославянена. — »*ἐσθλαβώθη πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βαρ.*

навлѣзатъ въ Империята, макаръ и да не били приети отъ тая послѣдната по добра воля и съгласие, започватъ да вематъ кога силно, кога по-слабо, участие въ уреждането на сждбинитѣ ѝ. Славянитѣ, както отбѣлѣзватъ и самитѣ гръцки историци, се явили единъ отъ най-необходимитѣ елементи за защита на Империята отъ външнитѣ врагове, каквито сж били въ това врѣме за нея перситѣ, готитѣ и пр., безъ които Империята е очаквала неминуема покруса[1]). Тукъ тѣ скоро

βαρος« De Thematibus II, стр. 6. А слѣдъ него, единъ землеписецъ повтаря думитѣ на Багрянородни и прибавя: И до день днешенъ цѣлиятъ Епиръ, Елада, Пелепонезъ и Македония, сж населени съ славяни — »*Καὶ νῦν δὲ πᾶσαν Ἤπειρον καὶ Ἑλλάδα σχεδον καὶ Πελοπόννησον καὶ Μακδονίαν Σκῦθαι Σκλάβοι νέμονται*«. Geograph. vet. scriptores graeci Minores, Оxоп, 1763, т. II, стр. 98. На сжщото мнѣние е и г. М. Дриновъ, който казва, че византийскитѣ и римскитѣ провинции: Малка Скития, 2-ра Мизия, Дакия, Дардания, Македония, Епиръ и часть отъ Тракия, населени съ славяни прѣзъ 7 вѣкъ, сж прѣстанали да се именуватъ съ древнитѣ си имена, а сж носили едно общо име — Славиния, »*Σκλαβονια*«. (Трудове на М. С. Дриновъ по българска и Славянска история, Ссфия, 1909 г., издание на Б. Кн. Друж. въ София, подъ редак. на проф. Златарски, стр. 23.

Но, мимо съобщението на приведенитѣ авторитети, достатъчно е човѣкъ да се обърне къмъ картата на Балканския Полуостровъ, за да види какъ много географскитѣ наименувания сж прѣпълнени съ славянски форми. Въ това отношение особно сж за отбѣлѣзване географскитѣ наименувания въ сегашна Елада. И сега има сжщитѣ: »*ζοριτσα*«, »*βοδιτσα*«, »*δολινα*« и пр., които ясно говорятъ, до дѣ нѣкогажъ е стигналъ въ разселението си на Полуострова славянскиятъ елементъ. Нашиятъ пръвъ историкъ г. К. Иречекъ, е ималъ любезната грижа, да събере цѣнни свѣдѣния по нашия прѣдметъ, които напечаталъ въ своя обемистъ трудъ — „Исторія болгаръ", 1878 г., стр. 131—137. За подробности читательтъ може да се обърне къмъ цитираното съчинение, или къмъ онова на г. Гильфердинга — Исторія Сербовъ и Болгаръ, С. П. Б. 1868 г., стр. 11—12

[1]) Шафарикъ, Славянскія древности, Москва, 1848, т. II, кн. I, стр. 256.

успѣватъ да заематъ даже мѣста на прѣдводители на византийскитѣ войски, каквито сж били :Дагобортъ, Всеродъ, Татимиръ (555—556)[1]), и даже да участвуватъ въ борбитѣ срѣщу перситѣ[2]). Тукъ ние ще си позволимъ да споменемъ нѣкои и други имена на военачалници и пр. видни лица, които сж заемали важни държавни служби въ Византия, имената на които несъмнѣнно трѣба да се смѣтатъ за славянски. Такива сж били тракийскитѣ имперски военачалници прѣзъ 469 — »*Αναγάστος*« и »*Οστρονί*«, които прѣзъ тая година сж били въ походъ срѣщу Дингизикъ, синъ на Атила. „Анагостъ, е безъ съмнѣние, славянско име, казва г. М. Дриновъ, защото окончанието му, па и етимологически, е съвършено сходно съ имената на извѣстнитѣ славянски военачалници : Андрагестъ, Ардегастъ, Пирегастъ, Колегастъ[3])" и пр. Презвитеръ Диоклетианъ свидѣтелствува, че една отъ славянскитѣ Далматински жупи се е наричала ,,Zupania Onagoste[4])". Анагостъ, или както иначе го наричатъ - Онегостъ, не е билъ варваринъ, дошълъ отвънъ на служба въ Империята, а е билъ неинъ гражданинъ и поданикъ, който е пазилъ нейнитѣ интереси, като на своя родна страна[5]). Славянинъ е билъ и бащата на Онегоста, нѣкой си Арнегискълъ, или Аргелискъ, или Аргискълъ, въ всѣки случай

---

[1]) Прѣдположението на г. М. Соколова, „Изъ древней исторіи болгаръ", стр. 38, че имената на тия римски военачалници »*Ἀνάγοστος*«, „*Ὄστσύι*" и др. не произхождатъ отъ славянски поселенци въ Мизия и Тракия, а сж дошли тукъ отъ нѣкждѣ „далече", потвърдява напълно нашата мисъль.

[2]) Шафарикъ. Славянскія древности, Москва, 1848 г., т. II кн. I, стр. 256.

[3]) Трудове на М. С. Дринова по Българска и Славянска история, София, 1909 г., издание на Б. Кн. Дружество подъ редакцията на проф. В. Златарски, стр. 188.

[4]) De regno Dalmatiae, 1666, стр. 293.

[5]) Трудове на М С. Дринова г., стр. 189.

име славянско, но не и гръцко, или латинско[1]). Отъ пълководцитѣ на Юстиниана слѣдва да се упомене за нѣкой си »*Χιλβούδιος*«, който е билъ началникъ на Тракийскитѣ имперски войски и въ 531 год. е пазилъ Дунава отъ варварскитѣ нахлувания. По свидѣтелството на Прокопи, това име се употрѣбявало у славянитѣ и у антитѣ)[2]. Славянинъ е билъ така сѫщо и пълководецътъ Сварунъ, когото Агати нарича направо славянски мѫжъ[3]). Сварунъ е взелъ така сѫщо участие прѣзъ 555 година въ войната съ перситѣ. Славянинъ е билъ така сѫщо и славниятъ Юстиниановъ пълководецъ — Велизари, роденъ около 490 год. недалече отъ мѣстото, дѣто е била съградена отъ Юстиниана крѣпостьта »*Σκαπλιζω*«

Най сетнѣ, славянинъ е билъ така сѫщо и императоръ Юстинианъ и неговиятъ дѣдо императоръ Юстинъ. Послѣдниятъ се родилъ въ 450 год. и навѣрно, въ сѫщото това село „*Βεδαριάνα*“ отъ Дарданската область, дѣто се родилъ и императоръ Юстинианъ [4]). Сигурно, родътъ на послѣдния ще да е живѣлъ отъ по-рано въ Ведериана, защото и гръцкитѣ историци, главно Прокопи, ги смѣшатъ за отдавнашни въ Дардания На това основаниа, мнѣнието на Шафарика, какво родътъ на Юстиниана води началато си въ Дардания само отъ V в, трѣба да се признае за неоснователно[5]). За Юстина се знае

---

[1]) Ibidem.

[2]) Corpus scriptornm historiae byzantinae. Pars II, Procopius, Volumen II, De bello Gothico, III, ed. Bonnae, 1833, стр. 331.

[3]) Трудове на М. С. Дринова г., стр. 189.

[4]) *Ἐν Δαρδάνοις που τοῖς εὐρωποίοις οἱ δὴ μετὰ τοὺς Ἐπιδαμνιῶν ὅρους ὤκηντας, τοῦ φρουρίου ἄγχιστα ὅπερ Βεδεριάνα ἐπικαλεῖται, χωρίον Ταυρήσιον ὄνομα ἦν, ἔνθεν Ἰουστιανὸς βασιλεὺς ὁ τῆς οἰκουμενης οἰκιστὴς ὥρμηται* . . . Corpus scriptorum historiae byzantinae, Bonnae, 1838, pars II. Volumen III, Procopii, De Aedificiis, IV, I, стр. 266.

[5]) Славянскія древности, Москва, 1848, т. II, кн. I, стр. 259.

отъ съставителя на „Anecdota“ това, че той, прѣзъ врѣме на царуването на императоръ Левъ I, дошълъ, като земледѣлецъ, пѣшкомъ отъ Ведериана до Цариградъ, като съ себе си взелъ само малко пари и малко черъ хлѣбъ за по пжтя, и, най сетнѣ, че той произлизалъ отъ бѣдно Илирийско селско сѣмейство[1]) Жената на Юстина, която съставителя на „Anecdota, та„ нарича робиня варварка[2]), се е именувала Лупкина (*Λουππικίνη*), сестра му Бѣгленица (*Βίγλενιζα*), и двѣтѣ съ славянски имена. Славянинъ е билъ и внукътъ на Юстинъ — Юстинианъ, единъ отъ най славнитѣ и знаменити византийски императори. Роденъ билъ той, както се каза, въ Ведериана[3]), въ Дарданската область. Подробности за неговия животъ знаемъ отъ животоописанието му, съставенъ отъ неговия възпитатель, нѣкой си Теофилъ, умрѣлъ въ 534 год. Съчинението на Теофила се намира въ ржкописъ въ Ватиканската библиотека въ Римъ, отъ дѣто се е ползувалъ„ Nicolas Alemannus“ при издава-

---

[1]) „*Λέοντος ἐν Βιζαντιῴ τὴν ἀυτοκράτορα ἀρχὴν ἔχοντος νεανίοι τρεῖς, Ἰλλυριοί γένος, Σίμαρχός τε καὶ Διτύβιστος, καὶ Ἰουστῖνος ὁ ἐκ Βεδεριανῆς . . . πεξῇ βαδίζοντες ἐς Βυζάντιον ἦεσαν, σισύρας ἐπὶ τῶν ὤμων ἀὐτοὶ φέροντες, ἐν αἷς δὴ ἄλλο οὐδὲν ὅτι μὴ διπύρους ἄρτους οἴκοθεν ἐμβεβλημένοι, ἀφίνοντο ταχθέντας τε ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς καταλόγοις βασιλεὺς αὐτοὺς ἐς τοῦ παλατίου τὴν φυλακὴν ἐπελέξατο*“ . . . Procopii Caesariensis Opera Omnia, Lipsiae, 1906, стр. 38, Авторътъ на „Anecdota“ още не е извѣстенъ. Едни прѣдполагатъ, че това е историкътъ Прокопи, а други биографътъ на Юстиниана — Теофилъ.

[2]) „*Γυναικὶ δὲ ὀνομα λουππικίνη ξυνῴκτι*“ *Αὐτη δὲ δούλη τε καὶ βάρβαρος οὖσα τοῦ πρόθεν ἀυτὴν ἐωνήμενου πολλακὴ γεγονε* — Ibidem.

[3]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, Bonnae, 1838, pars II, Volumen III, Procopii, De Aedificiis, IV, I, стр. 266. Сжщото нѣщо твърди и самиятъ Императоръ въ свойта XI Новела, съ която учредява Архиепископията Първа Юстиниана въ свойто родно мѣсто Ведериана. Corpus juris Civilis, Volumen tertium, Novelle, Berolini, 1895, стр. 94.

нето на Прокопиевата история[1]). Самиятъ императоръ у дома се е именувалъ „ *Οὐπράουδα*“ „Управда“, което съотвѣтствува и на латинското Justinianus. „Jus“, „Justitia“ по древне славянски значи „право“, „правда“ Бащата на Юстиниана се казвалъ, споредъ Теофилъ и Прокопи, „Sabbatius“, а по домашнему, споредъ Теофила, „Изтокъ“ — „Iztok“, „sol oriens“, което е славянски прѣводъ на трако-фригийското име „Sabbatos“, „Sabbazios“[2]). Сестрата на Юстиниана се е наричала Бѣгленица — „*Βίγλενιζα*“ Накрай, Славянитѣ сж имали свой върховенъ прѣдставитель и на патриаршеския тронъ, въ лицето на патриахъ Никита, който е билъ Славянинъ. Той е заелъ патриаршеския прѣстолъ на 16 ноември 765 г. и е стоялъ до 780, всичко 14 години[3].

Ето, съ общи чърти, първоначалната и нататъшната роля на славянитѣ въ Империята. Сега нека се обърнемъ къмъ онова влияние, що послѣдната — Империята, е оказана на славянитѣ. Безъ съмнѣние, висококултурната Византия е оказала своето влияние на езичницитѣ славяни, които, като грабили и завличали нейнитѣ богатства, несъзнателно, занасяли съ себе си и духовното богатство, Християнството отъ тая послѣдната, което, слѣдъ врѣме, е трѣбало окончателно да ги просвѣти. Възвишената и безподобна сила на културата доказала за лишенъ пжть своята мощь, както и въ хиляди други подобни на тоя слу-

---

[1]) Шафарикъ Славянскія древности, Москва, 1848, т. II, кн. I, стр. 258.

[2]) Ibid., стр. 258.

[3]) Nicetas a Sclavius . . . praeter fas canonum Constantinopolis patriarcha imperatoris suffragis consecratur“... Stritter. Memoriae populorum Olim ad Danubium, Pontum Evxinum, paludem Macotidem, Caucazum, mare Caspium, et inde Magis ad spertemptiones incolentium e scribtoribus historiae byzantinae. Petropoli, 1774, t. II, стр. 80.

чаи. Ние нѣма да се докосваме до оная часть славяни, която попаднала подъ влиянието на Византия. Не ще съмнѣние, въ случаи аналогични, отъ стълкновенията на двѣ култури на два различни народа, побѣдата и прѣвъзходството винаги остава на страна на по-високата. Така и тукъ. Отъ стълкновението на езичницитѣ славяни съ висококултурната Византия, не може да има съмнѣние въ това, че скоро първитѣ сѫ били длъжни да попаднатъ подъ влияниего на послѣдната. Само че влиянието на Византия върху славянитѣ не винаги и не на всѣкѫдѣ е било еднакво. Византийската култура е била приемана отъ славянитѣ различно, т. е. по миренъ и насилственъ пѫть. Понѣкога влиянието на Византия върху варваритѣ е отивало по пѫть миренъ: сами византийцитѣ (гърцитѣ) сѫ имали прѣдъ видъ просвѣщението на езичницитѣ, а по нѣкога послѣднитѣ сами сѫ възприемали, или по добрѣ, ако може така да се каже, сѫ „грабили“ византийската култура. Всичко това зависѣло отъ политическата сѫдба на славянитѣ на Полуострова Тамъ, дѣто славянитѣ признавали суверенитета на Византия, културата мирно и естествено се присаждала у тѣхъ; обаче, тамъ, дѣто славянитѣ били напълно самостоятелни, независими и враждебни на Византия, тамъ културата и влиянието ѝ отивали по пѫть отрицателенъ — „насилственъ“, но все не безъ положителни резултати.

Що се отнася до първитѣ, попадналитѣ подъ влиянието на Византийската империя славяни[1]), то разпространението на Християнството срѣди тѣхъ е било първа работа на самото правителство. Ние още отъ по-рано приведохме нѣкои свидѣтелства на св. Отци, отъ дѣто се видѣ особната грижа

[1]) Шафарикъ, Славянскія древности, Москва, 1848 г. т. II, кн. I, стр. 260.

на правителството да разпространява Християнството сръдъ варваритѣ съ цѣль, да ги *укроти и подчини на Византия*

Въ дадения случай, ние толкова повече имаме основания да кажемъ това по отношение на славянитѣ, нападенията на които въ Империята се съ проваждали съ голѣми буйства, жестокости, грабежи и пр. До какъвъ размѣръ сѫ достигали тия насилия и до колко страхътъ отъ тѣхъ е билъ голѣмъ у византийцитѣ, това се вижда отъ прѣувеличенията въ размѣра на тия буйства, що Прокопи приписва даже и на орди, които, по своята малочисленость, по никой начинъ не сѫ могли да извършатъ онова, което имъ се отдава. Така напр. подъ 550 год., като съобщава за минаването на Дунава отъ една славянска орда отъ 3,000 човѣка, Прокопи прѣдава слѣднитѣ подробности за извършеното отъ нея: „Като миналъ Дунавътъ, тоя отрядъ безпрѣпятсвенно достигналъ рѣката Марица, дѣто се раздѣлилъ на двѣ групи: едната отъ 1800 човѣка, а другата отъ 1200. Тия малочислени тълпи, като се отправили една на югъ а друга на западъ, разпръснали всички римски войски, които по това врѣме е имало въ Тракия и Илирика и произвели страшни опустошения въ тия страни: тѣ туряли на колъ римскитѣ граждани. Изгаряли и изтрѣбвали всичко, що имъ се попадне прѣдъ очитѣ. Тълпата отъ 1800 човѣка, която достигнала брѣговетѣ на Егейско море, прѣвзела крѣпостьта Топорисъ, отъ жителитѣ на която 15,000 мѫже прѣдава на мѫчителна смърть, а женитѣ и дѣцата откарали въ робство. Другата пъкъ тълпа, съставена отъ 1200 човѣка, извършила не по-мамко ужасни дѣла въ Илирика. Като усѣяли цѣлъ Илирикъ и Тракия съ непогрѣбени тѣла, тия тълпи прѣспокойно отсѫпили оттатъкъ Дунава, като отвели съ себе си

множество плѣници[1]. Ние ще си позволимъ да цитираме и друго мѣсто отъ Прокопи, дѣто той още по картинно рисува жестокоститѣ на славянскитѣ пълчища, които жестокости мнозина учени слависти сж отбѣгвали да отбѣлѣзватъ. „Веднага слѣдъ навлизането си въ византийската земя, тѣ колѣха всички, които имъ попаднеха на ржцѣ безъ да гледатъ ни старо, ни младо. Цѣлиятъ Илирикъ и Тракия бѣха посѣяни съ тѣна, повечето непогрѣбени. Славянитѣ не убиваха съ ножъ, или съ брадва, или по другъ начинъ, ами зачукваха здраво въ земята островръхи колове и на тѣхъ набиваха нещастнитѣ жертви. И коловетѣ, като забивaха прѣзъ червата, умѣртвяваха ти. Или пъкъ тия варвари забиваха въ земята четири едри едри греди, за които вързваха ржцѣтѣ и нозетѣ на своитѣ плѣници и като ги удрѣха съ камшикъ по гливата, тѣ ги умъртвяваха като кучета, злини и други врѣдни животни. На ѣруги мѣста затвориха кжщитѣ на хората, заедно съ добитѣка имъ, и така безмилостно ги изгорха. И така, славянитѣ погубваха всичко, що имъ се изпрѣчеше на пжтя“.[2]) Не ще съмнѣние, че много отъ

---

[1]) „ὑπὸ τούτον τὸν χρόνον στρατευμα Σκλαβηνῶν οὐ πλέον ἢ ἐς τρισχιλίους ἀγηγερμένον, ποταμόν τε ἴστρον, οὐδενὸς σφίσιν ἀντιστατοῦντος, διέβησαν, καὶ πόνῳ οὐδενὶ ποταμὸν Εὖρον εὐθὺς διαβάντες δίχα ἐγένοντο εἶχε δὲ αὐτῶν ἀτέρα τοὺς καταλοίπους. ἑκατέροις μὲν οὖν καὶ παρ' ἀλλήλων ἀπολελειμμένοις ὥσπερ ἐρρήθη, ἐς χεῖρας ἐλθόντες οἱ τοῦ Ρωμαίων στρατοῦ ἄρχοντες ἐν τε Ἰλλυριοῖς καὶ Θρᾴξιν, ἠσσήθησαν τε ἐκ τοῦ απροσδοκήτου καὶ οἱ μὲν αὐτοῦ διεπθάρησαν, οἱ δὲ κόσμῳ οὐδενὶ διαφυγόντες ἐσώθησαν“ . . . Corpus scriptorum historiae byzantinae. Pars II, Procopius, volumen II, De bello Gothico III, ed. Bonnae, 1833, c. 38, стр. 441.

[2]) „Καί τοι τὰ πρότερα οὐδεμινᾶς, ἡλικίας ἐφείσαντο, ἀλλ' αὐτοί τε καὶ οἱ ξυμμορίας τῆς ἑτέρας, ἐξ ὅτου δὴ τῇ Ρωμαίων ἐπέσκηψαν χῶρα, τοὺς παραπίπτοντας ἅπαντας ἡβηδὸν ἔκτειναι, ὥστε γῆν ἅπασαν, ὅπερ Ἰλλυριῶν τε καὶ Θρακῶν ἐστι,

съобщаванитѣ отъ Прокопия факти сж невѣрни, прѣувеличени и пр., защото, по справедливата забѣлѣжка на „Dahn'a", той — Прокопи, още отъ 527 год. е живѣлъ далече отъ земитѣ, за които приказва въ своята книга — „Войната съ Готитѣ". „Той не е могълъ да знае непосрѣдствено славянскиятъ миръ и неговитѣ отношения къмъ Империята; не е могълъ да има правителствени свѣдѣния за тия отношения, защото славянскитѣ дѣла се завеждали не вече отъ канцеларията на Велизари, побѣдителтъ на перситѣ, вандалитѣ и готитѣ. За славянитѣ Прокопи е могълъ да знае само по слухъ, донасяни понѣкогашъ до отдалечената квартира на Велизари, слухове, къмъ които, както е извѣстно, той се отнасялъ не критически и съ необяснимо лековѣрие".[1]) Така или иначе, но трѣбва да се признае, че жестокости отъ славянитѣ е имало и Византия, която е имала за цѣль да подчини тия варвари посрѣдствомъ Християнството, което смегчавало тѣхнитѣ нрави, па е давало възможность и на самата нея да бѫде по-близка до тѣхъ и да може да имъ влияе, ще да е изпращала свои мисио-

---

νεκρῶν ἔμπλεων ἐπί πλεῖστον ἀτάφων γένεσθαι . ἔκτεινον δὲ τοὺς παραπίπτοντας οὔτε ξίφει οὔτε δόρατι οὔτε τῷ ἄλλῳ εἰωθότι τρόπῳ, ἀλλὰ σκόλοπας ἐπὶ τῆς γῆς πηξάμενοι ἰσχυρότατα, ὀξεῖς τε αὐτοὺς ἐς τὰ μάλιστα ποιησάμενοι, ἐπὶ τούτων ξὺν βία πολλῇ τοὺς δειλαίους ἐκάθιζον, τὴν σκολόπων ἀκμὴν γλουτῶν κατὰ τὸ μέσον ἐνείροντες ὠθοῦντές τε ἄχρι ἐς τῶν ἀνθρώπων τὰ ἔγκατα, οὕτω δὴ αὐτοὺς διαχρήσασθαι ἠξίουν . καὶ ξύλα δὲ παχέα τέτταρα ἐπὶ πλεῖστον ἐς γῆν κατορύξαντες οἱ βάρβαροι οὗτοι, ἐπ' αὐτῶν τε χεῖρας καὶ πόδας τῶν ἡλωκότων δεσμέροντες, εἶτα ῥοπάλοις αὐτοὺς κατὰ χόρρης ἐνδελεχέστατα πάιοντες, ὡς δὴ κύνας ἢ ὄφεις ἢ ἄλλο τι θηρίον διεφθειρον . ἄλλους δὲ ξὺν τε βουσὶ καὶ προβάτοις, ὅσα δὴ ἐπάγεσθαι ἐς τὰ πάτρια ἤθη ἥκιστα εἶχον, ἐν τοῖς δωματίοις καθείρξαντες, οὐδεμιᾶ φειδοῖ ἐνεπίμπρασάν" . . . Corpus scriptorum historiae byzantinae, Pars II, Procopius, volumen II, ed. Bonnae, 1833, De bello Gothico, III, c. 38, стр. 443—444.

[1]) Procopius von Cäsarea, Berlin, 1865, стр. 70.

нери, за да просвѣщаватъ новодошлитѣ въ духа на Христовата вѣра. Ние имаме толкова повече основания да прѣдполагаме това, защото византийското правителство, до колкото се знае, е постѫпвало аналогично и съ сърбитѣ и хърватитѣ[1]). И срѣди тѣхъ сѫ били изпращани мисионери, които едноврѣменно съ Христовата вѣра сѫ носили и маслиненото клонче на миръ и покорность на Византия.

Най-сетнѣ, трѣба да се отбѣлѣжи, че славянитѣ не сѫ били далече и отъ понятията на заседналъ животъ. Тамъ дѣто се настанявали, било съ мечъ и насилие, било съ каквото и да е друго, проявявали качества на оседналъ и миренъ народъ[2]). И това не е било безъ значение за Византия, която е имала нужда, о обно въ онова размирно врѣме, отъ народъ съ такива пригодни и полезни качества.

Отъ друга пъкъ страна, намъ е извѣстно, че до дохаждането на славянитѣ на Балкански полуостровъ, тукъ е имало вече добрѣ организувана църква, която не е могла равнодушно да гледа на езичницитѣ, които влѣзли въ нейния диоцезъ. Тя самата, по свое собствено усърдие, безъ помощьта на правителството, е могла да утвърди Християнството срѣди тѣхъ. Ако даже е имало случаи, когато духовенството, особно висшето, напущало своитѣ епархии, въ врѣме на нашествието на варваритѣ, то, послѣ това, когато държавата е възстановявала порядъкътъ въ оставенитѣ отъ тѣхъ - варваритѣ, провинции, духовенството се е връщало по епархиитѣ си. Даже въ това врѣме, когато епископитѣ оставяли своитѣ катедри, то тѣ продължавали да се считатъ номинално пастири на своитѣ стари епархии. Ако нѣкой епископъ

---

[1]) Мацеевскій. Исторія пѣрвобытной Христіанской церкви у Славянъ, 1840 г., Варшава, стр. 24.

[2]) Шевыревъ С. Исторія Русской Словесности, С. П. Б., 1887, т. I, ч. I, стр. 70.

умиралъ прѣди да се върне въ епархията си, то на негово мѣсто се назначавалъ новъ, разпоредбитѣ на когото се смѣтали напълно законни [1]). Въ земитѣ, населени отъ славянитѣ, въ VIII в., намъ сѫ извѣстни даже и такива случаи, когато епископитѣ на такивато катедри сѫ присѫтствували на 7 Вселенски съборъ и сѫ подписали неговитѣ постановления. Такъвъ е билъ напр. Евтими, еп. Сердикски, когото Теодоръ Студитъ, въ частно писмо, нарича „опора на вѣрата“ [2]). Всички тия епископи, а главно нисшето духовенство, което никога не е напущало своето паство, сѫ могли да разпространяватъ Християнството срѣди езичницитѣ славяни. Накрай, самитѣ славяни, като ставали поданици на византийската империя, носили и всичкитѣ държавни задължения, включително и воената повиность; тѣ, на еднаква нога, както и самитѣ гърци, участвували въ редоветѣ на императорската армия, която е била християнска. Нѣма какво да се говори за това влияние, което оказвали християнскитѣ войници на своитѣ другари езичници. Като свършвали воената си служба, тия християни славяни, връщали се у дома и срѣди домашнитѣ проповѣдвали и разпространявали новата вѣра и пр. Въобще, не само воената служба, но всѣко съприкосновение на езичника славянинъ съ християнина не е могло да остане безслѣдно за първия. Поради прѣвъзходството на Християнството надъ езичеството, първото е трѣбало да намѣри достѫпъ въ простото и непокварено още сърдце на славянина, който е билъ надаренъ съ здравъ отъ природата разумъ Всички тия фактори сѫ до толкова способствували за разпространението и утвърдява-

[1]) Книга правилъ святыхъ апостолъ, святыхъ соборовъ вселенскихъ и помѣстныхъ, и святыхъ отецъ, Москва, 1866, стр. 79—80.

[2]) М. Соколовъ. Изъ древней исторіи болгаръ, стр. 169.

нето на Християнството срѣди славянитѣ, че въ началото на VI в., и малко по-късно, ние срѣщаме въ Мизия, Тракия и сегашна Добруджа, не само оглашени, но и вѣрующи, които не пожалили своятъ животъ за защита на чистотата на Християнството. Когато Императоръ Анастаси приелъ ученията на Евтихия и изгонилъ отъ Цариградъ всички епископи, които неодобрили неговитѣ еретически мисли, жителитѣ отъ Тракия, Мизия и Малка Скития, не само молили Виталиана, западниятъ императоръ, да възстане противъ императора Анастасия за защита на истинната вѣра, но и сами се приготовлявали за война и даже встжпили подъ неговитѣ знамена. Това е било въ 514 година [1]).

Съвсѣмъ пъкъ иначе е отивало разпространението на Християнството срѣди славянитѣ, които не попаднали подъ властьта на Византия. Тукъ вече мѣркитѣ на византийското правителство и старанията на гръцкото духовенство не сж могли да иматъ такъвъ успѣхъ, както у славянитѣ, които сж влизали въ състава на поданицитѣ на Византия. Не е могла да окаже тукъ полза и воената служба, която не е била задължителна за тая часть славяни. Проникването на Християнството срѣди тия послѣднитѣ е отивало по пжтица съвсѣмъ противоположни на тия, които имали мѣсто у първитѣ, подчиненитѣ на Византия. Единственъ способъ на разпространение на Християнството тукъ сж били военитѣ нахлувания, честитѣ войни, грабежи и нападения на богатитѣ византийски колонии. Честитѣ нападения на славянитѣ оттатъкъ Дунава [2]) сж били назначени отъ Божия промисъль за постепеното имъ приготовяване къмъ

[1]) Чертковъ. О переводѣ Манасіиной лѣтописи, Москва, 1842, стр. 46.

[2]) Шафарикъ, Славянскія древности, Москва, 1848 г., т. II, Им. I, стр. 242. 261.

приемането на Християнството. Славянитѣ, като се стремили да удовлетворятъ своитѣ материални нужди, незабѣлѣзано за себе си, сж се стремили и къмъ удовлетворението и на други нужди, а именно: — духовнитѣ. Човѣшкиятъ умъ е толкова кжсъ въ сравнение съ сложната верига на причини и слѣдствия на мировото битие, което обхваща хората отъ всички страни на тѣхната лична дѣйность, че тѣ обикновено не виждатъ що вършатъ въ стремежа за близкото, безъ да подозиратъ далечнитѣ резултати отъ тѣхнитѣ постжпки, резултати често съвсѣмъ неочаквани по своя характеръ. Когато безмилостно грабили благоустроенитѣ гръцки колонии и провинции, славянитѣ практикували една обикновена своя професия, обаче тѣхнитѣ грабителски нашествия скоро се обърнали въ едно отъ срѣдствата за тѣхната християнизация. На Византия се паднало много злини да прѣнесе, тя трѣбало да води систематически борби за своето сжществуване съ могжщественi, твърдѣ разноплеменни варвари, които изпъкнали въ мировата история кждѣ V, VI. и пр. вѣкове. Физическата сила е била безусловно на страната на послѣднитѣ. Но при все това, косматитѣ глави на варваритѣ една по една се сломили прѣдъ блѣсъка на ромейскитѣ тронове и прѣдъ сиянието на кръста. Византия одържала надъ тѣхъ блѣстяща побѣда, за злото имъ отплатила съ добро, което тѣ никога не трѣба да забравятъ. И не безъ самопожертване се достигнала тая побѣда не тъй леко било за византийцитѣ да гледатъ тѣ самитѣ, какъ културниятъ тонъ на тѣхната страна се понижавалъ отъ нашествията на варваритѣ. „*Εσλαβώθη δὲ πᾶσα ἡ χώρα καὶ γεγονε βάρβαρος*“, съ горестъ на душата си, казва Константинъ Порфирородни[1]). Но у Византия не липсвало раз-

[1]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, Constantinus Porphyrogenitus, volumen III, ed. Bonnae, 1840, De Thematibus, lib. II, стр. 53.

умното съзнание на своитѣ духовни прѣимущества. Тя е била готова всичко да жертвува, само да изпълни прѣдназначената неи отъ Провидѣнието задача—да даде свѣтлина и истина на варваритѣ. Трѣба да се признае, че Византия достойно испълнила своето прѣдназначение. Тя, жертвувайки всичко за своитѣ поданици християни, е достигнала своята опрѣдѣлена цѣль — просвѣщението на варваритѣ. Плѣненитѣ християни, разбира се, не могли да не окажатъ влияние на езичницитѣ славяни. Тѣ, плѣницитѣ, трѣба да се каже, не сѫ могли да не проповѣдватъ Евангелскитѣ истини срѣди езичницитѣ. Това би било за тѣхъ истинска утѣха въ тия трудни минути, що прѣживѣвали въ неволя въ езическия станъ. А че такива плѣници е имало, и то не малко, за това има достатъчно документални данни. Самитѣ гръцки историци не скриватъ тия нападения на славянитѣ и съ видимо огорчение съобщаватъ за фактитѣ на оплѣняване на богати византийски градове, завличане на множество плѣници и пр. Така, напр., Прокопи, като съобщава за нападенията на заддунавскитѣ славяни на владѣнията на Византия, казва, че тѣ прѣзъ 549—550 години нападнали на Тракия и Илирикъ, завладѣли много градове и крѣпости, между които е билъ и гр. Топеръ, който се е намиралъ на Егейското море. Отъ тукъ тѣ сѫ се върнали съ толкова много плѣници, че не е било възможно да се изчислятъ“ [1]). На друго мѣсто сѫщиятъ Прокопи, като съобщава, че славянитѣ нападали ежегодно Византия, добавя, какво при всѣко нападение до 20,000 хиляди души отвеждали съ себе си въ плѣнъ[2]). Менандръ съобщава сѫщо за опустошенията

---

[1]) Procopii Caasariensis. Opera Omnia, Volumen III, historia quae dicitur arcana, Lipsiae, 1906, с. 18, стр. 112, 114.

[2]) Ibid., стр. 114.

и отвличанията въ плѣнъ отъ славянитѣ [1]). Въ 597 год. славянитѣ плѣнили 1000 души редовни византийски войници, които прѣпроводили задъ Дунава [2]).

За разпространението пъкъ на Християнството срѣди славянитѣ, които се настанили въ Македония, Тракия и Елада [3]), ние имаме свѣдѣния въ житието на Св. Димитри Солунски [4]). Тукъ, между другото, се съобщава за нападенията на славянитѣ на гр. Солунъ [5]), за опустошенията на Илирика, Дардания, Мизия и пр. което споредъ Прѣосвещени Филаретъ, епископъ Харковски, е станало около 676—678 год. [6]). Въ тия нападения, славянитѣ отвличали множество плѣници — християни [7]), Тия послѣднитѣ оказвали силно влияние на своитѣ завоеватели. И посрѣдствомъ дѣцата имъ на варваритѣ, които възприели любовьта, Християнството постепено си пробивало

---

[1]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, Menander, c. 50, стр. 432.

[2]) Procopii Caesariensis. Opera omnia, volumen III, historia quae dicitur arcana Lipsiae, 1906, c. 18, стр. 114—115.

[3]) Шафарикъ. Славянскія древности, Москва, 1848 г., т. II, кн. I, стр. 252, 314.

[4]) De Thessolonica eiusquae agro. Prologomena. Historiae Thessalonicae, Berolini, 1839, стр. 60.

[5]) За нападението на славянитѣ на гр. Солунъ, което нападение се е продължавало нѣщо около три години: собрящи се околу Солуна и ратовзху Солуна за 3 лѣта" (Гласник друштва српске словесности, кн. VIII, стр. 147), знаемъ, покрай отъ житието на Св. Великомжченикъ Димитръ, още и отъ едно свидѣтелство, което четемъ у Tougard'a De l'histoire profane, стр. 118, „Въ врѣме на епископствуването на Йоана, четемъ въ това свидѣтелство, (а Йоанъ е умрѣлъ въ 695 год. — Гласник друштва српске словесности, кн. XVIII, стр. 324), безбройно множество Дреговичи, Сагудати, Бѣлегезити, Бабуни, Бързаци и много др. рѣшиха единогласно да потеглятъ срѣщу христолюбивия градъ Солунъ и да го опустошатъ, както другитѣ градове".

[6]) Чтеніе въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ, 1848, № 6, стр. 33.

[7]) Ibidem.

пѫть срѣди широкитѣ маси на езическия миръ[1]). По такъвъ начинъ плѣненитѣ християни способствували за разпространението на Християнството срѣди славянитѣ. Нѣкои отъ тѣхъ до толкова повлияли на своитѣ завоеватели, че скоро ги заставили да приематъ гръцкитѣ нрави, да се подчинятъ окончателно на Империята и да се заематъ съ прѣжното занятие — земледѣлието[2]). Не малко влияние въ дѣлото на християнизацията на славянитѣ, които обсаждали града, оказала и самата Солунска църква, която съ това мѣрила укротяването на нападателитѣ[3]). Но най-силно влияние на славянитѣ оказалъ защитникътъ на гр. Солунъ, Св. Димитръ. Чудесата на Св. Димитръ при защитата на града, по мнѣнието на Иоана Каменианта, Солунски дяконъ, оказали силно влияние на религиознитѣ вѣрвания на славянитѣ, вслѣдствие на което мнозина приели Християнството[4]). При свършъка на втората война, сами славянитѣ разказвали, че тѣ видѣли прѣдводителътъ на войскитѣ, — Св. Димитръ, свѣтозаренъ, грозенъ и пр., който съ своя външенъ блѣсъкъ всѣлъ въ тѣхъ страхъ и ги заставилъ да се пръснатъ въ бѣгъ. Сѫщото е станало и при свършъка на четвъртата война. Тукъ орждията и обсаднитѣ машини на неприятеля ненадѣйно станали негодни, безъ, обаче, да бѫдатъ въ нѣщо поврѣдени. И това извънредно събитие се приписвало, отъ самитѣ славяни, на Св. Димитръ[5]). И при петото нападение така сѫщо се говори, че славянинътъ механикъ, който измислилъ разрушителна машина за нападане на стѣнитѣ на гр. Солунъ, по

[1]) Ibid., стр. 41.

[2]) Бильбасовъ. Кириллъ и Меѳодій, СПБ. 1871, ч. II, стр. 18.

[3]) Taffel. De Thessalonica eiusque agro. Prolegomena. Historiae Thessalonicae, Berolini, 1839, стр. 54.

[4]) Ibid. стр. 62.

[5]) Чтеніе въ Обществѣ Исторіи и Древ. Россійскихъ, 1848, № 6, стр. 42.

чудесенъ начинъ билъ покръстенъ отъ Св. Димитръ. И за сѫщия фактъ славянитѣ пакъ сами разказвали[1]). Има още едно сказание, запазено въ единъ Атонски монастиръ, което Архимандритъ Порфири прѣдава въ третия томъ на своята „История на Атона". Въ това сказание се говори за проповѣдьта на атонскитѣ монаси срѣди славянскитѣ племена Влахи и Сугудати, .които, като покорили България и малко по малко се разширили по цѣла Македония, най сетнѣ дошли до Св. Атонска гора съ всичкитѣ си челяди, защото нѣмало кой да ги спрѣ или да воюва съ тѣхъ. Слѣдъ нѣколко врѣме Светитѣ отци ги просвѣтили съ Евангелското учение и тѣ повѣрвали и се кръстили[2])". Дали това свидѣтелство има самостоятелно значение, или пъкъ то е прѣработка на онова, което ни съобщава житието на Св. Димитръ Солунски[3]), това за насъ е безразлично. За насъ е важенъ самиятъ фактъ, отъ който се вижда, че още въ VII в., въ врѣме на обсадата на града Солунъ, сума славянски племена сѫ се отправили на югъ, чакъ до Св. Гора и при това твърдѣ скоро сѫ били покръстени. Това е ново доказател-

---

[1]) Чтеніе въ Обществѣ Исторіи Древностей Россійскихъ, 1848 г., № 6, стр. 40—43.

[2]) . . . „*Τότε δὴ τότε οἱ λεγόμενοι ῥηχίνοι, καὶ ἀπλούστερον βλαχορηχίνοι καὶ σαγουδατοι, ἐξουσιάσαντες τὴν Βουλγαριάν, καὶ απλώσαντες ἀπὸ ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς διάφορα μέρι ἐκυριευσαν καὶ τὴν Μακεδονίαν, τέλος ἦλθον καὶ εἰς τὸ ἅγιον Ὄρος μέ ὅλα τοῦς τὰ γυναικόπαιδα. δώτι δέν ἦτο τινᾶς νὰ τοῦς ἀντισταθῆ καὶ νὰ τοὺς πολεμήση. Οἵτινες μὲ τὸν καιρὸν ἐπειδὴ ἐτατηχήθησαν ἀπὸ τοῦς ἁγίους πατερας, ἐπιστευσαν καὶ ἔγιναν τέλειοι χριστιανοί*". Порфирій Успенскій. Востокъ хрисітанскій, Исторія Аѳона, Кіевъ, 1877, т. III, стр. 315; ср. Tomaschek. Zur Kund der Haemushalbinsel, Wien, 1882, стр. 43.

[3]) М. Соколовъ. — „Изъ древней исторіи болгаръ", СПБ., 1879, стр. 120, прѣдполага, че извѣстието на Порфири Успенски е заимствувано отъ житието на Св. Димитръ Солунски.

ство въ потвърждение на нашата теза, какво славянитѣ бърже си пробили пѫть на Полуострова и скоро приели новата вѣра. Въ просвѣтата на славянитѣ тукъ се изтъкватъ и нови фактори, — това е монашеството. Атонскитѣ монаси тукъ сѫ се явили въ качеството на мисионери, за които дѣйностьта въ четиритѣ стѣни на монастиря е била недостатъчна, ограничена. Тоя примѣръ на монашеска проповѣдь срѣди езичницитѣ, както ще видимъ послѣ, е ималъ пълно приложение въ историята на християнската просвѣта срѣди останалитѣ езически народи, главно срѣди българитѣ. Сума монаси доброволно поематъ тия тежки задачи, като съ своята дѣйность подражаватъ въ много на онова, което правили апостолитѣ въ I вѣкъ и тѣхнитѣ ученици и пр.

Ето, прочее, по какви начини Християнството постепено се е разпространявало срѣди езическия славянски народъ. Както видѣхме, два бѣха пѫтищата на запознанството съ Христовото учение. Първиятъ, или иначе, непосрѣдствениятъ, е билъ тоя: славянитѣ, като попадали въ прѣдѣлитѣ на византийската империя и се настанявали тамъ за дълго врѣме, постепено възприемали византийската култура и Християнството, въ силата на общия законъ, споредъ който, слабата култура винаги трѣба да остѫпи мѣстото си на по-високата. Тоя процесъ на християнизацията на славянския народъ е билъ естественъ, сигуренъ, и е билъ завършенъ безъ сътрѣсения нито за тия, що възприемали Християнството, нито за ония, що искали да го насадятъ срѣди тия пришелци, неканени гости на Империята. Вториятъ пѫть е билъ тоя на наложителното, или иначе казано, на „насилственото“ разпространение на Християнството срѣди варваритѣ. Отъ една страна самитѣ тия послѣднитѣ съ сила, огънъ и мечъ, грабѣйки богатството на Византия, завличайки у дома си, както се изразявя Про-

копи, злато и сребро, оржжия и пр., занесяли съ себе си и сѣмената на Христовото учение, което е трѣбало да ги просвѣти. Носители на това учение сж били плѣницитѣ християни, що славянитѣ сж отвеждали съ себе си. Отъ друга пъкъ страна, сама Империята, дѣто ù попадало на ржцѣ, покръщавала езичницитѣ, безъ да ги пита. Езичникътъ, поставенъ въ враждебни отношения съ Империята, е трѣбало единствено да изкупи своитѣ грѣхове като се покръсти. Иначе, той е билъ погубванъ. Византийскитѣ закони въ това отношение сж изрични и извънредно строги. „Нѣма мѣсто подъ слънцето за езичника", казва Юстинианъ въ своя кодексъ. Значи, езичникътъ или трѣба да се покръсти, или да го нѣма. „Да се отрѣзвятъ ржцѣтѣ и строго да се наказватъ ония, що се придържатъ о Манихейското учение", заповѣдва на друго мѣсто сжщия Юстинианъ. По тия, значи, два пжтища, или начини, езичницитѣ славяни се запознавали и приемали Християнството въ V и VI в., до като на Полуострова не се създали нормални условия, когато е могло Християнството планомѣрно и окончателно да се затвърди навсѣкждѣ.

Поради тия, именно, ненормални условия на Полуострова прѣзъ дадената епоха, не може да се отговори рѣшително и на въпроса, до каква степень Християнството е било вече разпространено, защото, за това липсватъ почти всѣкакви документални данни. „A priori" може само да се сжди, че славянитѣ, подчинени направо на Византия, по-скоро отъ всички други сж приели Християнството Слѣдъ тѣхъ идатъ славянитѣ, що живѣли въ прѣдѣлитѣ на Империята, но се ползували съ мѣстни самоуправления. Тѣ, макаръ въ уредбитѣ на своит вжтрѣшни работи да били независими, но поради това, че живѣли въ прѣдѣлитѣ на една християнска държава,

имали чести и близки сношения съ мѣстното християнско население. А това послѣдното, разбира се, не е могло да не влияе на варваритѣ, които сж били лишени почти отъ всичко отъ култура, просвѣта и пр. Византийцитѣ въ културно отношение сж стояли по-горѣ и това, не ще съмнѣние, не е било безъ значение за варваритѣ славяни, които сж имали нужда отъ всичко, даже и отъ духовна просвѣта, отъ нова вѣра. Най назадъ, и съ голѣмо закъснѣние, сж приели Християнството ония славяни, що сж били вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Империята, вънъ отъ нейното непосрѣдствено влияние. По нѣкога тѣ имали срѣщи съ християнитѣ, било мирни, било воени, и макаръ всичко това да е било откжслечно, всѣ не е могло да не имъ окаже влияние новата вѣра, византийската култура и пр., обаче всичко това е било така частично, така случайно и непрѣдвидено, че да се очакватъ отъ него трайни резултати е немислимо. Славянитѣ отъ третата категория, ония, що сж били вънъ отъ прѣдѣлитѣ на империята, въ сравнение съ ония, що сж били вжтрѣ въ нейнитѣ владѣния, сж приели Християнството твърдѣ късно, твърдѣ бавно, и тогава само сж ставали истински християни, когото по едни или други причини, сж били заставени да признаятъ суверенитетътъ на Божия помазаникъ — „βασιλευς'α“ въ Цараградъ.

Но, на въпроса, каква е била църковната организация на славянитѣ на Полуострова до дохаждането на българитѣ, може, за голѣмо съжаление, поради отсжтствие на положителни данни, да се каже твърдѣ малко. Навѣрно, самостоятелна църковна организация у тѣхъ съвсѣмъ не е имало. Тѣ сж заварили на Полуострова вече двѣ достатъчно сложни и твърдѣ правилно функционирующи църковни организации, които сж зависѣли отъ двамата първоиерарси въ Римъ и Цариградъ. Постепено, като

сѫ приемали Християнството, славянитѣ сѫ се подчинявали подъ юрисдикцията на тая епископия, въ която тѣ сѫ се поселявали и, слѣдователно, били сѫ въ зависимость едни отъ Римъ, а други отъ Византия. Източната половина на славянството, т. е. ония славяни, що сѫ населявали сегашна Тракия и Мизия, сѫ били въ зависимость отъ Византия, а западнитѣ — славянитѣ, въ сегашнитѣ сръбски земи, Илирикъ, Епиръ и Тесалия, сѫ зависѣли отъ Римъ. Най-сетнѣ, свидѣтелството на българскитѣ посланици на Цариградския съборъ въ 870 год. по въпроса за подчинението на българската църква подъ юрисдикцията на Византия, ясно показва, че тѣ (българитѣ), като завоевали Мизия и други страни, които сѫ лежали близо до Дунава, сѫ намѣрили тукъ гръцко духовенство и народъ [1]), безъ съмнѣние, славянски, който е изповѣдвалъ християнската вѣра. Свещеницитѣ, които тѣ тукъ заварили, не сѫ били прости мисионери, както казва Шафарикъ [2]), а сѫ били тукъ постояни, тѣ сѫ били мѣстни свещеници, поставени тукъ да удовлетворяватъ религиозните нужди на мѣстното население. „Това свидѣтелство на българскитѣ делегати на Цариградския въ 870 г. съборъ, казва г. М. Соколовъ, не трѣба да се смѣта за особно важно, щомъ се вематъ въ внимание 200-тѣ години, изтекли отъ срѣщата на българитѣ съ гърцитѣ; обаче, като имаме прѣдъ видъ това, що ние знаемъ за организацията на църквата на Балканския полуостровъ до дохаждането на българитѣ, това свидѣтелство може да се смѣта за достовѣрно, ако даже и то да бѣ просто едно съображение на делегатитѣ, а не точно

---

[1]) Nos illam patriam a Graecorum potestatem armis evicimus in qua non Latinos, sed Graecos sacerdotes ibi repreistis — Migne, Patrologiae, cursus completus, series Latina, Parisiis, t. 122, стр. 1255.

[2]) Славянскія древности, Москва, 1848, т. II, кн. I, стр. 293.

знание; това означава, че подобно нѣщо е било възможно да се говори прѣдъ съборъ отъ хора, които сѫ могли да иматъ и достовѣрни свѣдѣния по тоя прѣдметъ [1]). Отъ друга пъкъ страна, намъ е извѣстно отъ крупния трудъ на Stritter'a — Memoriae populorum Olim ad Danubium, pontum Euxinum paludem Macotidem, Caucazum, mare Caspium, et inde Magis ad Spertemptiones incolentium e scriptoribus historiae byzantinae, съставенъ, както се вижда отъ самия надсловъ, по свѣдѣния на византийски историци и хронисти, че българитѣ, въ момента на минаването Дунава и настаняването имъ въ Мизия, намѣрили тукъ седемь *славянски племена* [2]). Това свидѣтелство у Stritter, взето заедно съ изявленията на българскитѣ пратеници на Цариградския въ 870 год. съборъ, ми се чини, е достатъчно, за да се прѣдстави картината на положението на църковнитѣ работи у славянитѣ до дохаждането на българитѣ, Славянитѣ отсамъ Дунава сѫ прѣдставлявали абсолютното болшинство на населението — у Stritter'a се споменуватъ седемь славянски племена, и у тѣхъ е имало духовенство. Може би и свое, родно, но подъ вѣдомството на цариградската патриаршия. Имало е сѫщо и много свещеници гърци, на служба у славянитѣ. Тѣ сѫбили продължатели на дѣлото на ония, които за пръвъ пѫть просвѣтили славянитѣ съ новото учение. Така, че, възъ основа на казаното до тукъ, може съ положителность да се твърди, че славянитѣ на Балканския полуостровъ, до сливането имъ съ българитѣ, не сѫ имали самостоятелна църковна организация. Че това е било

---

[1]) Изъ древней исторій болгаръ С. П.. Б.; 1879, стр. 120.

[2]) . . „Cumque locum omnem retrosum ab omne Danubio, ante vero et ab utroque latere clusuris et mari Pontico probe munitum conspexissent, et sclavinorum illic degentium septem generationes in potestatem redegissent" . . . Stritter. Memoriae populorum . . . Petropoli, 1774, t. II, стр. 508.

така, ние можемъ да сѫдимъ по аналогични въ историята на народитѣ примѣри, които народи, при еднакви условия съ славянитѣ, не сѫ имали църковна самостоятелность. Историята и практиката въ византийската църква ясно свидѣтелствуватъ, че самостоятелна църковна управа е била давана само на онова племе, или народъ, който е билъ далечъ отъ византийския центъръ, вънъ отъ прѣдѣлитѣ на държавата, и еималъ политическа независимость. Така напр., готитѣ, които сѫ били политически независими, щомъ приели Христианството, тутакси получили и църковна независимость, съ родна иерархия на чело, която е участвовала на Вселенскитѣ събори и пр. Но, освѣнъ това, готитѣ получаватъ и прѣводъ на Св. Писание на роденъ езикъ и пр., тогава когато тракийцитѣ, като приематъ Христианството, се сливатъ съ побѣдителитѣ римлянитѣ, започватъ да забравятъ своятъ езикъ и постепено изчезватъ, като етнографска единица. Това сѫщото е ставало и съ славянскитѣ племена и, може би, ако не бѣ щастливата случайность, да се слѣятъ славянитѣ съ българитѣ и да образуватъ политически самостоятелно царство на Полуострова, едва ли биха запазили тѣ своитѣ племенни особености и едва ли сега на Балканския полуостровъ би останало нѣщо славянско, което да напомня за нашитѣ прадѣди. Щастливата случайность, минаването на българитѣ прѣзъ Дунава, сливането имъ съ славянитѣ, бързото зараждане у тѣхъ тенденцията за самостоятеленъ политически животъ, еднажъ за винаги спасило южното славянство отъ окончателно изгубване. Намъ се чини, че тоя моментъ е билъ сѫдбоносенъ за цѣлото славянство въобще. И дѣйствително, бързо създадената самостоятелна политическа организация на южнитѣ славяни, както историята отъ по-сетнѣ доказа, създаде ни прѣводъ на Св. Писание, славянски езикъ и ли-

тература, и всичката въобще родна наша славянска култура. „Прѣди славянитѣ не сѫ имали книги, съобщава нашиятъ Черноризецъ — Храбъръ, но съ чертички и рѣзички сѫ смѣтали и чели, бидейки езичници. Слѣдъ като се кръстили, тѣ, по необходимость, съ римски и гръцки букви писвали своята славянска рѣчь, която е била безъ всѣкакво устройство“ . . . И това се продължавало много години . . . Най сетнѣ, человѣколюбивиятъ Богъ, който урежда всичко, . . . помилвалъ славянскиятъ народъ и му изпратилъ Св. Константинъ Философъ[1])“.

Какво, прочее, би станало съ славянитѣ при отсѫтствието на писменостъ? — Славянитѣ, по свидѣтелството на Храбра, сѫ живѣли езически и тѣхната мисъль била тъй тъмна, както и чертитѣ, съ които тѣ гадали. Какво пъкъ станало послѣ кръщението имъ отъ гръцкото духовенство? — Съ нищо не по-добрѣ. Славянската рѣчь тѣ започнали да изобразяватъ съ чужди букви, гръцки и латински, „безъ устроения“ и безъ „всякаго разума“, казва Храбръ. Слѣдствие отъ това положение на работитѣ е било пълното невѣжество срѣди народа, защото гръцката рѣчь е била „тоуждиимъ языкомъ слышаще слово, яко мѣдна звона гласъ слышите[2])“. Пълното невѣжество въ вѣрата, постепеното изчезване на славянския елементъ, забравянето на своето произхождение, каквито сѫ били Юстинианъ и Васили Македонянинъ[3])

[1]) К. Калайдовичъ, Іоаннъ Экзархъ Болгарскій, Москва, 1824, „О письменьхъ“, стр. 189.

[2]) Йорд. Ивановъ. Български старини изъ Македония, София, 1908 г., стр. 73.

[3]) За славянското произхождение на Юстиниана говорихме вече, остава да се кажатъ нѣколко думи и за Васили Македонянинъ. Ако за друго е могло да става споръ, то пвне за славянското произхождение на Васили Македонянинъ разногласия не може да има. За тая цѣль има толкова много свѣдѣния, и така убѣдителни, че ние не бихме сторили злѣ ако ги приведемъ

– ето послѣдствията, които очаквали славянитѣ, ако у тѣхъ не се зародѝ и сравнително скоро не се осѫществи идеята за политическа независимость. Възъ основа на всичко казано, можемъ да си съставимъ

само, безъ да правимъ какви да е коментарии по тѣхъ. Сами византийскитѣ писатели, като иматъ прѣдъ видъ свѣдѣнията за Василия Македонянинъ, не скриватъ, че той е билъ славянинъ Поне нѣма нито единъ отъ тѣхъ, който да го нарича „гръкъ", или пъкъ „ромеинъ", а всички „Македонецъ" — „fuit Basilius genere Macedo, Adrianopolitanus patria", то ние нѣма да се спираме на гръцкитѣ хронисти. Ще посочимъ само онова, що говорятъ за Василия Македонянинъ мюсулманскитѣ писатели, които сѫ писали своитѣ хроники около това врѣме и не много по късно. Извѣстниятъ мюсулмански писатель Абдулъ Хасанъ Али Ибнъ-Хусеинъ, познатъ още и по прозвището Али Мусади, като говори за византийскитѣ династии, казва така: „Слѣдъ това, слѣдъ императоръ Теофилъ, захваща царството на Василъ Славянинъ, който не е билъ изъ царствующъ домъ". Както виждаме, Мусади пропуща царуването на Михаила III. „Неговото царуване, т. е. онова на „Василъ Македонянинъ", е било прѣзъ врѣмето на Халифитѣ: Мугазза, Мухтада и часть отъ врѣмето прѣзъ Мутамида. Слѣдъ неговата смьрть, византийцитѣ поставили за царь синъ му, на име Искандрусъ, т. е. Александръ, но не били доволни отъ него, за това го свалили и поставили на негово мѣсто братъ му Лови, т. е. Левъ, синь на Басиля Славянина" (Л. Я. Гаракави. Сказавія Мусульманскихъ писателей о славянахъ и у русскихъ (съ половины VII вѣка до конца X вѣка пр Р. Хр.) (С.П.Б. 1870, стр. 134—135). Сѫщото нѣщо повтаря и другъ единъ мюсулмански писатель — Хамзи Ибунъ-Хасанъ, извѣстенъ подъ прозището Алъ-Исфигани, писалъ въ 961 год. въ своето съчинение — „Лѣтопись на земнитѣ царе и пророци", съ тая само разница, че той поставя вече царуването на Василия Македонянинъ правилно, слѣдъ императора Михаила III. „Слѣдъ него, казва Хамзи, царството вече минало въ ржцѣтѣ на славянитѣ. Първиятъ, който встѫпилъ на прѣстола, е билъ Василъ Славянинъ, прѣзъ врѣмето на Мутазза, въ 253 (867) година, и е цѣрствувалъ 20 години" (Л. Я. Гаракави, ibid., стр. 135). Това съобщение на Хамзи за насъ е толкова по важно, тъй като самиятъ той въ II книга на своята „Лѣтопись", гл. V, самъ заявява, че тия свѣдѣния за „Василя Македонянина" той е черпилъ отъ съчинението на нѣкой сѫдия Воки (wokü ilkahü), а тоя послѣд-

ясна прѣдстава за духовното състояние на славянитѣ до дохаждането на българитѣ на Полуострова. Отсѫтствието на родна иерархия и на самостоятелна църковна организация, при отсѫтствието и на политическа, липсата на славянска писменость и, вслѣд-

---

ният, споредъ собственитѣ изявления, заимствувалъ, отъ своя страна, сѫщитѣ свѣдѣния отъ нѣкаква си книга на византийски императоръ, прѣведена отъ гръцки на арабски езикъ. (Л. Я. Гаракави, ibid., стр. 135). Както виждаме, свѣдѣнията за Васили Македонянинъ достигатъ до древни гръцки източници, които врѣмето не е запазило до день днешенъ. За сега ние разполагаме само съ двѣ бѣлѣжки отъ византийския историкъ Генези, които, разбира се, не сѫ напълно достатъчни за цѣлта. Въ своята „Regum liber IV de Michaele Theophili filio", Генезий съобщава: „Ὑπῆρχε δὲ ὁ Βασίλειος ἐν γένους μεν πρεσβύτέρου Πάρθου Ἀρσάκου αὐχῶν τοῦ περιθεμένου τὴν Ἀσσυρίων ἀρχὴν ἑαυτῷ ἐκ ψυχικῆς καὶ σωματικῆς καρτερότητος" . ., а малко по нататъкъ ὃς Μακεδόσης γῆς ἐκφυείς γεννητόρων ἦν κατὰ γενεὰν οὐκ ἀσήμων" . . . (Corpus scriptorum historiae byzantinae, Theophilactus Simocatta. Genesius. ed. Bonnae, 1834, Regum liber IV de Michaele Theophili filio стр. 107). При все това, обаче, убѣждението, че Василъ Македонянинъ е славянинъ, ни най-малко не е разколебано. Самиятъ фактъ, че той се нарича македонянинъ е доказателство, че той не е гръкъ. Защото, както знаемъ, Македония и Тракия сѫ били вече изпълнени съ славяни (Corpus scriptorum historiae byzantinae, Constautinus porphyrogenitus, volumen III. ed. Bonnae, 1842, De Thematibus, lib. II, стр. 55). Васили е билъ родомъ отъ с. Бѣлипра, близко до Одринъ — in agro Adriopolitano (Чертковъ О переводѣ Манасіиной лѣтописи. Москва, 1842, стр. 23) Най сетнѣ, славянското произхождение на Васили Македонянинъ, особно по майка, се доказва и отъ учени, които сѫ имали специално за задача да изучатъ династията, що Василий оставилъ въ Византия. Отъ тоя родъ учени, ние ще споменемъ за русина А. Василевски, който, въ своето учено изслѣдване за „политическитѣ отношения помежду Византия и Арабитѣ прѣзъ врѣме на Македонската династия", твърди, че Василий Македонянинъ по произхождение е славянинъ. (Цитираното съчинение, Петербургско издание отъ 1902 год., стр. 6). Сѫщата истина се твърди и отъ нашия историкъ М. Дриновъ (Трудове на М. С. Дриновъ по българската и славянска история, София, 1909 г., издание подъ редакцията на проф. В. Н. Златарски, стр. 36, 37, 38

ствие на това, съвършеното подавяне на славянския елементъ — ето главнитѣ характерни особености на дадената епоха за славянитѣ. „Твърдѣ е възможно, казва г. Гильфердингъ, че това положение у славянитѣ е внушило мисъльта на истинско християнския

и др. На сжщото мнѣние сж: Шафарикъ (Славянскія древности, Москва, 1848, т. II, кн. I, стр. 294); Гильфердингъ, Собраніе сочиненіи, С. П. Б. т, I, стр. 63 и др.

Но, може да се появи въпросъ отъ такъвъ родъ. Щомъ е извѣстно, че императоръ Васили е родомъ отъ Одринско, значи отъ Тракия, то защо да се нарича „Македонски", а не „Тракийски"? На тоя въпросъ нащиятъ историкъ г. М. Дриновъ сполучливо отговаря, че това е станало така, защото подъ името „Македонци" гръцкитѣ писатели винаги сж разбирали славяно-българитѣ, които по това врѣме сж населявали цѣла Македония (Трудове по българска и славянска история, София, 1909 г., стр. 37). Въ потвърждение на тая мисъль г. М. Дриновъ привежда единъ примѣръ съ единъ български ржкописъ отъ 1345 год., отъ врѣмето на царь Иоанъ Александръ. Понеже примѣрътъ е наистина убѣдителенъ, па е свързанъ съ единъ ржкописъ отъ значение за насъ, свѣдѣния за който г. Дриновъ е добилъ отъ изданието на Assemani — Kalendariae Ecclesiae Uniersae, Romae, 1755 t. V, стр. 203, ние ще си позволимъ да го приведемъ. Покрай лѣтописнитѣ свѣдѣния въ тоя ржкописъ, тукъ има и едно изображение на Иоана Александра, подъ което стои надписътъ: „Іѡанъ Александръ въ ѯа Бѣ вѣрен црь и самодрѫжѣц вьсѣмъ Блгарѡмъ и грькомъ." Подъ тоя надписъ отпослѣ, нѣкой си Латински писецъ прибавилъ: „Johannes Alexander Macedo, ad cujus petitionem iste liber fuit translatus de Graeco in Slavonico, т. е. „Иоанъ Александръ Македонецъ, по желанието на когото тая книга се прѣведе отъ гръцки на славянски". Ние не можемъ точно да опрѣдѣлимъ, казва г. М. Дриновъ, кога е прибавена латинската надпись, ала това не е важно за насъ. Важното е това, че тукъ сж назовани българитѣ „македонци", а царя имъ „македонецъ". Това не оставя никакво съмнѣние, че и византийскитѣ писатели, които наричатъ императора Василия Македонецъ (Macedo или genere Macedo) съ това потвърждаватъ свидѣтелството на Хамзи Испахански, че тоя императоръ е билъ отъ славянски родъ, или, по добрѣ да кажемъ, отъ български. (Ibidem, стр. 37—38).

и крайно практическия умъ на Методия за откриването източници за просвѣта на тѣхния роденъ езикъ и побудило неговиятъ младши братъ Константинъ да пристжпи къмъ съставянето на азбука, приспособена за славянския езикъ, и прѣводъ на Св. Писание на тоя езикъ.[1]) На основание и на други източници може да се прѣдполага, че срѣди македонскитѣ славяни се е започнала просвѣтителната дѣйность на Св. Кирила.[2]) Тия прѣдположения на г. Гилфердинга сж доста прави. Колкото и да е била оспорвана раншната християнизация на Брѣгалнишкия край, сé не може, безъ достатъчни основания, да се изоставятъ свѣдѣнията, които ни дава Солунската легенда, или така нареченото слово на Кирила философа, за просвѣтителната дѣйность на Св. Кирила въ Македония, около гр. Равенъ, на брѣговетѣ на рѣката Брѣгалница. Видниятъ изслѣдователь на нашата древна църковна история — Zachariae von Lingethal допуща дѣйностьта на Св. Кирила на брѣговетѣ на Брѣгалница,[3]), а професоръть при нашия университетъ г. Йорданъ Ивановъ не само приема това житие като източникъ за обяснение началото на Християнството въ Брѣгалнишката епархия, но още и дава умѣстни обяснения по въпроса, кой именно Кирилъ е просвѣтилъ Брѣгалнишкиятъ край — Св. Кирилъ ли, или нѣкое друго лице съ сжщото име.[4]) По тия сжждения на г. Йорданъ Ивановъ ние ще се повърнемъ допълнително на друго мѣсто.

---

[1]) Исторія Сербовъ и Болгаръ, С. П. Б 1868, т. I, стр. 48.
[2]) Ibidem.
[3]) Сѣверна Македония. Исторически издирвания. София, 1906, стр, 66.
[4]) Beiträge zur geschische der Bulgarichen Kirche Memoriė de l'Akademie Imperial de sciences de St. Petersbourg, serie VII, t. VIII, № 3, стр. 2, 3,

Глава III.

Архиепископия Първа Юстиниана.

Тукъ ние се ползваме отъ случая да упоменемъ и за учредяването на една архиепископия, която въ своя непродължителенъ животъ е играла доста важна роля въ христианизацията на славянския народъ на Полуострова. Това е извѣстната въ историята архиепископска катедра *Първа Юстиниана*. Че тя единствено изъ помежду всички останали епископски катедри на Полуострова е имала повече или по-малко, славянски колоритъ, това ние заключаваме отъ факта, че тя е била учредена отъ императоръ славянинъ и то въ неговото родно мѣсто, безъ съмнѣние славянско и срѣди славянитѣ. Учредяването на тая катедра се отнася къмъ врѣмето на затишието, което настжпило слѣдъ прѣселението на народитѣ. Ако се сжди отъ XI новела, издадена на 15 май 535 год., съ която императорътъ официално съобщава за учредяването на I Юстиниана, то посочената тукъ година трѣба да се смѣта за година на началото на нейното сжществуване. Новелата е адресувана до първия архиепископъ на новоучредената архиепископия, нѣкой си Кателиянъ — „Cateliano viro beatissimo Archiepiscopo primae Iustinianae", и носи надсловъ: „De privilegiis Archiepiscopi primae Iustinianae".[1])

[1]) Новелитѣ на Императора Юстиниана, включително и XI, се намиратъ на латински езикъ въ всички почти сборници, ко-

Ние ще си позволимъ да цитираме нѣкои пасажи отъ тая толкова важна новела, за да може по-ясно да се видятъ правата и привилегиитѣ на архиепископа на I Юстиниана, както тѣ сж опрѣдѣлени отъ самия ѝ учредитель. Ето, прочее, какъ започва Юстинианъ своята новела: „Като желаемъ, казва той, да възвеличимъ нашето отечество (родно мѣсто), въ което за пръвъ пжть Богъ ни даде да се явимъ на тоя свѣтъ, който Сой е създалъ, искаме да се прѣумножи и духовната власть на врѣменния епископъ на I Юстиниана, нашето родно мѣсто, и да бжде той не само Митрополитъ, но и Архиепископъ, като всички други епархии да бждатъ подъ негова власть, т. е. ония въ Срѣдиземна и Прибрѣжна Дакия, Втора Мизия, Дардания, Превалитана и Втора Македония, сжщо и часть отъ Втора Панония, която е въ Баченското окржжие".[1])

декси, на законитѣ, издадени отъ тоя императоръ. Сами ние се ползуваме отъ послѣдното издание на тия кодекси на латински езикъ, направено въ 1895 год. въ гр. Берлинъ отъ Guilelm Kroll, който, отъ своя страна, продължилъ работата на прѣдшественика си Rudolf Schoell. Изданието на тия двама носи надсловъ: Corpus juris civilis, volumen I, II, III, Berolini, 1895. XI новела е напечатана въ volumen tertium, стр. 94. На гръцки езикъ сжщата новела е напечатана въ Атинското издание на църковнитѣ канони отъ Рали и Потли. — „*Σύνταγμα τῆν θηων καὶ Ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανεύψημων Ἀπόστολων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν Σύνοδων; καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγιων πατερῶν*", *Ἀθηνήειν*, 1855 стр. 219—224.

[1]) „Multis et variis modis nostram patriam augere cupidentes, in qua prima deus praestitit nobis ad hunc mundum quem ipse condidit venire, et circa sacerdotalem consuram eam volumus maximis incrementis ampliare: ut Primae Iustimanae patriae pro tempore sacrosanctus antistes non solum metropolitanus, sed etiam arhiepiscopus fiat, et certae provinciae sub eius sint auctoritate, id est tam ipsa Meditaranea Dacia quam Dacia ripensis nec non Mysia prima et Dardania et Praevalitana provincia et secunda Macedonia et pars secundae Pannoniae, quae in Bacensi est civitate". Corpus juris cuvilis, Berolini, 1895, Volumen tertium Novelle, стр. 94,

Значи, подъ вѣдомството на I Юстиниана, споредъ самата новела, сж влизали областитѣ: „Mediteranea Dacia quam Dacia ripensis nec non Mysia prima et Dardania et Praevalitana provincia et secunda Macedonia et pars secundae Pannoniae, quae in Bacensi est civitate“[1]). — А въ 131 новела, гл. III, която се явява като допълнение на привилегиитѣ на I Юстиниана, епархиитѣ, които ще зависятъ отъ архиепископа на I Юстиниана трѣба да сж тия, които самъ Юстинианъ обозначава съ думитѣ: archiepiscopum Primae Iustinianae nostrae patriae habere semper sub sua jurisdictione episcopos provinciarum Daciae Mediteraneae et Daciae ripensis, Privalis e Dardaniae et Misiae Superioris atque Pannoniae“.[2]) Съ една дума, подъ юрисдикцията на I Юстиниана сж влизали областитѣ: Панония, Сегашна Сърбия, Босна, Славония, Далмация, Прибрѣжна Дакия — на Дунава, Срѣдиземна или вжтрѣшна Дакия – Мизия, Южна Мизия и Тракия.

Правата на архиепископа въ I Юстиниана сж били доста обширни: „Установявзме, казва императоръ Юстинианъ, щото Твое Блаженство, съ всички свети архиереи на I Юстиниана, да имате всичкитѣ прѣимущества на Архиепископъ и всичката свобода и права да простирате своята архиерейска власть надъ другитѣ, подвластни вамъ, епископи, да ги ржкополагате и да имате въ всичкитѣ тия епархии първенство на честь, върховно свещеноначалие, височайша степень, и всички епископи, които Вие ржкополагате, да признаватъ само Васъ като свой архиепископъ и прѣкжснатъ всѣкакви сношения съ Солунския епископъ.

. . . Вие единолично, или чрѣзъ нарочно отъ васъ изпращани клирици, да имате пълната архие-

[1]) Corpus juris civilis, Novelle, volumen tertium, Berolini, 1895, стр. 94.
[2]) Ibid, стр. 655.

рейска власть и свобода да рѣшавате всички църковни дѣла и да възвеждате въ всички църковни степени.[1]) Така сжщо и епископътъ отъ гр. Аква,[2]) въ Прибрѣжна Дакия, да се ржкополага отъ Ваша Светость. „Искаме, казва Юстинианъ, щото и епископътъ въ Аква, която е епархия въ Прибрѣжна Дакия, да се ржкополага отъ твоя Светость, и да не бжде занапрѣдъ въ зависимость отъ Месемврия, Тракийски градъ, но Месемврийскиятъ да си стои въ Месемврия, като нѣма никакво съобщение съ Аква, а Аквийскиятъ епископъ да си остане въ своя градъ, да има всичкитѣ църкви и земи около него, за да може да изгони ересьта на Бонозия отъ тоя градъ и земя и да ги обърне въ православната вѣра"[3]).

„Прочее, завършва императоръ Юстинианъ, изпращаме настоящиятъ законъ до твоя почитаемъ прѣстолъ, за да знае твое Блаженство нашето благоволение къмъ църквата въ родния ни градъ, която да се ползува съ тия благодѣяния на вѣчни врѣмена за прослава на Всемогжщия Богъ, и въ вѣчна паметь на нашето съизволение".

---

[1]) „Et ideo tua beatitudo et omnes praefatae Primae Iustinianae sacrosancti antistites archiepiscopi habeant praerogativam et omnen licentiam suam auctoritatem eis impertire et eos ordinare, et in omnibus supradictis provinciis primum honorem, primam dignitatem, summum sacerdotium, summum fastigium: ut a tua sede creentur et te solum archiepiscopum habeant, nulla comminione adversus (eos) Thessalonicensi episcopo servanda... et vel per se vel per suam auctoritatem vel clericos mittendos habeat omnem potesatem omnemque sac.rdotalem censuram et creationis licentiam" — ibid, стр. 94.

[2]) Остатъци отъ нѣкогашния гр. Аква има запазени твърдѣ малко. Градьтъ на врѣмето си е билъ доста силна крѣпость и се намиралъ на дѣсния брѣгъ на Дунава, не далече отъ сегашното градче Рахово.

[3]) „Sed et in Aquis, quae est provinciae Daciae ripensis, ordinari volumus a tua sanctitate episcopum, ut non in pasterum sub Meridiano episcopo sit constituta sed Meridianus quidem maneat

„А когато се случи, щото управительтъ на твоя прѣстолъ да се прѣсели отъ тоя свѣтъ, опрѣдѣляме: врѣменниятъ архиепископъ да се ржкополага отъ митрополититѣ на св. Синодъ, както подобава да се избира архиепископъ, кóйто се почита отъ всичкитѣ църкви. И по тоя прѣдметъ да нѣма никакви сношения съ Солунския епископъ. Нека, прочее, Твое Блаженство не отлага да тури въ дѣйствие онова, що утвърждава нашата милость[1]).

Слѣдъ десеть години, императоръ Юстинианъ издава друга новела — подъ брой 131, съ която закрѣпва и издига властьта на архиепископа на I Юстиниана, като сравнява тая послѣднята даже съ римския апостолски прѣстолъ и пр. Новелата носи надсловъ: — За църковнитѣ правила и за привилегиитѣ“ — „De ecclesiasticis canonibus et privilegiis“ и е отправена до началника на претория Петръ, — „Idem Augustus Petro glorissimo praefecto praetorio“.

Ето какво казва императоръ Юстинианъ по положението и привилегиитѣ на I Юстиниана. „Блаженѣйшиятъ архиепископъ на първа Юстиниана, нашето родно мѣсто, да има винаги подъ своята власть епископитѣ отъ Срѣдиземна Дакия, отъ Прибрѣжна Дакия, отъ Превалитана и Дардания, отъ Горна Мизия и Панония. Тѣ, епископитѣ, да се ржкополагатъ

---

in Meridio, nulla ei communione cum Aquis servanda; Aquensis autem episcopus habeat praefatam civitatem et omnia eius castella et territoria et ecclesias, ut possit Bonosianorum scelus ex ea civitate et terra repellere vel in orthodoxam fidem transformare... Ibid.

[1]) Quando autem tuae sedis gubernatorem ab hac luce decedere contigerit, pro tempore archiepiscopum eius a venerabili suo concilio metropolitanorum ordinari sancimus, quemadmodum decet archiepiscopum omnibus honoratum in ecclesiis provehi, nulla penitus Thessalouicensi episcopo neque ad hoc communione servanda. Beatitndo igitur tua quae nostra sanxit aeternitas modis omnibus ad effectum perducere non differat“. Ibidem.

отъ него, а той да се ржкополага отъ своя си Синодъ и въ подвластнитѣ си епархии той да заема мѣстото на апостолския римски прѣстолъ, споредъ опрѣдѣлението на св. папа Вигили“[1]).

Въ заключение на новелата, императорътъ казва: „всичко, което чрѣзъ тоя законъ, за вѣчни врѣмена, утвърдява наша милость, Твое Върховенство, да побърза да го извѣсти на всички, както се обнародватъ по обикновеному указитѣ въ царствующия градъ. Ние, отъ своя страна, ще помислимъ да се обяви това и въ епархиитѣ, безъ никаква врѣда за поданицитѣ‘, [2]).

„Издаде се на 15 Априлъ, въ Цариградъ, въ 18 години отъ царуването на императора Юстиниана, и въ 4 година, Индиктъ IV, отъ консулстването на Васили (17 мартъ 545 год.).[3])

Въ вжтрѣшната управа на повѣрения му диоцезъ, както видѣхме отъ самитѣ новели на императора, архиепископътъ на I Юстиниана, е билъ съвършено самостоятеленъ. Нему сж били подчинени всички епископи, той ги ржкополагалъ, той ги подвеждалъ подъ сждъ, той разглеждалъ всички въпроси отъ църковно-административенъ характеръ, що засѣгали повѣрения му духовенъ районъ, и пр.

---

[1]) „Beatissimum archiepiscopum Primae Justinianae nostrae patriae habere semper sub sua jurisdictione episcopos provinciarum Daciae mediterraneae et Daciae ripensis, Privalis et Dardaniae et Mysiae superioris atque Pannoniae, et ab eo hos ordinari, ipsum vero a proprio ordinari concilio, et in subiectis sibi provinciis locum obtinere eum sedis apostolicae homae secundum ea quae definita sunt a sanctissimo papa Vigilio“. Ibidem, стр. 655—656.

[2]) Quae igitur per praesentem legem in perpetuum valituram nostra sanxit tranquillitas, tua celsitudo edictis sollemniter in hac regia civitatae proposisis ad omnium studeat pervenire notitiam. Nos enim providebimus, quatenus sine collatorum dispendio fiat etiam in provinciis manifesta“ . . . ibidem, стр. 664.

[3]) Ibidem, стр. 664.

Съ една дума, архиепископътъ на I Юстиниана е ималъ въ пълнота всички прерогативи, що могатъ да притежаватъ самостоятелнитѣ, независимитѣ, архиепископи. Зависимостьта му отъ цариградския патриархъ е била толкова малка, че тя на могла да се прояви въ никаква почти намѣса въ вжтрѣшнитѣ работи на I Юстиниана. Поне историята не ни е запазила никакви документални данни, отдѣто да личи, че византийскитѣ духовни и свѣтски власти сж оказвали влияние на вжтрѣшнитѣ работи въ тая архиепископия. Ако е имало нѣкакво влияние, то това е изхождало отъ самото обстоятелство, че I Юстиниана се е намирала въ прѣдѣлитѣ на византийското господарство и въ диоцеза на цариградския патриархъ. Тия послѣднитѣ, естествено, като върховни господари въ двѣ отдѣлни области, въ своитѣ разпоредби, могли сж да засѣгатъ както административнитѣ разпоредби на архиепископа, така и всички негови дѣйствия, що засѣгатъ сжщностьта на вѣрата. Но тая, разбира се, зависимость е почти незначителна, повече „de jure", отколкото „de facto". Само така може и слѣдва да се обяснятъ даденитѣ прерогативи отъ императора на архиепископа на I Юстиниана, щото послѣдниятъ да се титулува не само митрополитъ, но и архиепископъ — „ut non solum metropolitanus, sed etiam et archiepiscopus fiat" [1]).

Самостоятелностьта на тая архиепископия е била призната отъ папа Вигили (537—555)[2]), а така сжщо и отъ V Вселенски съборъ въ 553 год. [3]).

---

[1]) Corpus juris civilis, novellæ, volumen tertium, Berolini, 1895, стр. 94.

[2]) Le grande encyclopedie inventaire raisonné des sciences des lettres et des arts, Paris t. XII, стр. 727.

[3]) *Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας, ἐν λειψία,* 1800, стр. 112.

Кѫдѣ, прочее, се е намирала тая архиепископия ученитѣ разнорѣчатъ. Въ изслѣдванията имъ се посочватъ различни градове и мѣста. Така, напр., нѣкои прѣдполагатъ, че тая катедра се е намирала въ гр. Скопие, други въ Охридъ, трети сѫ я посочвали на съвсѣмъ нови мѣста и пр. Кое отъ тия мнѣния е най вѣрното не е безинтересно да се знае. То е въ полза на самата истина, па и ще ни даде възможность да си обяснимъ нѣкои и други факти изъ църковната ни история, тѣсно свързани съ архиепископията I Юстиниана. Не трѣба да се забравя, че тя е била основана срѣди славянитѣ и за славянитѣ. Значи, не малко скѫпи за насъ традиции съ нейното име сѫ свързани. А щомъ това е така, то значи, че не само не е лишно, но даже е необходимо да се знае положително, дѣ собствено се е намирала тая архиепископия, приблизително кой градъ и кое селище би могло да се посочи днесъ като остатъкъ отъ нѣкогашната славна, но кратковрѣмено просѫществувалата I Юстиниана.

Тоя въпросъ е доста важенъ, ето защо ние ще се поспрѣмъ, макаръ и малко по на длъжко, за разрѣшението му. Ние не претендираме, че мнѣнието ни въ случая може да бѫде абсолютно вѣрно.

Напротивъ, като допущаме, че е възможно да сторимъ и нѣкои грѣшки, сѐ искаме да вѣрваме, че мнѣнието ни, основано на документални данни, ще бѫде поне близко до истината. Въ това ние искаме да вѣрваме и отъ името на тая вѣра пристѫпваме къмъ работа.

Дѣ, прочее, е била първа Юстиниана? Извѣстниятъ нѣмски ученъ G. I. Hanh, който е пропѫтувалъ още въ половината на миналото столѣтие западнятъ край на Балканския Полуостровъ, включително и Албания, твърди, че I Юстиниана трѣба да се дири въ сегашно скопско и седалището на

архиепископа въ тоя диоцезъ трѣба да се смѣта гр. Скопие[1]). Сѫщото мнѣние подържа и нашиятъ историкъ г. К. Иречекъ,[2]) нашиятъ етнографъ г. В. Кънчовъ[3]) и др., безъ да говоримъ вече за сръбскитѣ учени, като Ястребова[4]) и пр., които, съ извѣстни тенденции, отнасятъ I Юстиниана въ прѣдѣлитѣ на Стара Сърбия, въ които прѣдѣли тѣ отнасятъ гр. Скопие съ околностьта му и пр.

Това мнѣние на учения нѣмецъ, а така сѫщо и на почтенитѣ наши учени авторитети: Иречекъ и Кънчовъ, намъ се вижда необосновано, неточно и, слѣдователно, неприемливо. Съображенията ни за това сѫ слѣднитѣ: гр. Скопие е спадалъ въ областьта „Dardania", а I Юстиниана е спадала въ „Dacia Mediteranea", както това се вижда отъ самата XI новела на императора Юстиниана[5]). Слѣдователно, тия двѣ селища сѫ били въ двѣ различни области; значи не е възможно единиятъ да се смѣсва и отождествява съ другия. Най-сетнѣ, гр. Скопие, отъ Дарданската область, е запазилъ своето име на цѣли четири вѣкове слѣдъ учредяването на I Юстиниана, което не би могло да бѫде, стига гр. Скопие и I Юстиниана да бѣха едно и сѫщо, да бѣха тождествени.

Други пъкъ казватъ, че I Юстиниана трѣба да се дири въ сегашния гр Охридъ, нѣкогашниятъ „Λυχνιδὸς". Това мнѣние подържа нѣмецътъ Wiltsch, въ своя обемистъ трудъ Handbuch d. Kirchl. Gheogrephie und Statistik, Berlin, 1846, стр. 119, 127. Въ посоченитѣ мѣста той ясно изказва мнѣние, че между

---

[1]) Reise von Belgrad nach Salonik, Wien, 1868, стр. 105—107; 155—158.

[2]) Исторія болгаръ. Одесса, 1888, стр. 100.

[3]) Градъ Скопие. София, 1898, стр. 82.

[4]) Гласник Српског Ученог Друштва, у Београду, 1884, кн. 57, стр. 38, 40.

[5]) Corpus juris civilis, vol. III, Berolini, 1895, стр. 94.

I Юстиниана и гр. Охридъ трѣба да се тури знакъ на равенство. Това сж двѣ наименувания, както той се изразява, на единъ и сжщи градъ[1]). И въ потвърждение на своята мисъль, поменатиятъ нѣмецъ се основава на съобщението на историка Никифора, споредъ което императоръ Юстинианъ учредилъ архиепископията, именувана I Юстиниана, не другадѣ, а въ сжщия оня нѣкогашенъ „λυχνίδος“[2]), а сега гр. Охридъ. Но вѣрно ли е и това съобщение на Никифора? Не. И Никифоръ, па и Wiltsch, въ случая явно грѣшатъ. Самиятъ фактъ, че Лихнидъ (Охридъ) продължава да сжществува съ сжщото название и послѣ учредяването на I Юстиниана, чини ми се, е достатъчно да ни увѣри, че I Юстиниана и гр. Лихнидъ не сж едно и сжщо. Ако бѣха тождествени, то нѣмаше да запазятъ своитѣ отдѣлни наименования. Най-сетнѣ гр. Лихнидъ се е намиралъ въ областьта „Epirus Novus“, а Юстиниана I, както казахме, въ „Daciae Mediteranea“. Значи, въ двѣ различни области. Но има и други възражения противъ мнѣнията на Никифора и Wiltsch'a. До колкото е извѣстно, гр. Лихнидъ се е намиралъ на високо мѣсто, дѣто е имало доста извори, кладенци и пр., тогава когато императоръ Юстинианъ I е билъ заставенъ да

---

[1]) Сжщото нѣщо твърди и професорътъ въ Атинския Университетъ *Δημιτσα* въ издадената отъ него брошурка подъ надсловъ — „*Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος καὶ Βουλγαρίας*“, *ἐν Ἀθήναις*, 1859, стр. 12. И споредъ Hergenröther I Юстиниана е била въ Охридъ, родното мѣсто на Юстиниана (Photius patriarch von Constantinopel sein Leben, seine Schriften und das grieschische Schisma. Regensburg 1867, t. I, стр. 596). Самиятъ пъкъ Hergenröther заимствувалъ това съобщение отъ Michael le Quien-Oriens Christianus, in quatur patriarchatus digestus, Parisiis, 1740, t II, стр. 281.

[2]) Corpus Scriptorum Historiae byzantinae, ed Bonnae, 1850, Pars XIX, Volumen II, Nicephori Graecorae byzantinae, XVI, XVII, стр. 839, 855.

прави въ новоустроения архиепископски градъ водопроводи и пр. Накрай, ако прѣдположимъ, че Юстиниана I е тождествена съ гр. Лихнидъ, то логически би слѣдвало да се допусне, че областьта, въ която е спадалъ гр. Лихнидъ, значи - „Epirus Novus", да се числи въ диоцеза на I Юстиниана. И това ние не виждаме нито въ една отъ новелитѣ на Юстиниана I, съ които той учредява тая архиепископия и опрѣдѣля нейнитѣ граници [1]). Въ изброенитѣ области, въ новели XI и CXXXI, нито дума не става за „Epirus Novus", който, по всѣка вѣроятность, е билъ вънъ отъ прѣдѣлитѣ на неучредената архиепископия [2]). Значи и мнѣнието, какво I Юсти-

[1]) Corpus juris civlilis, novelle, Berolini, 1899, стр 94.

[2]) При все, обаче, да има такива явни доказателства, че I Юстиниана не е г. Охридъ, въ църковно-историческитѣ листове отъ срѣднитѣ вѣкове се срѣща едно неправилно отождествяване на Охридската архиепископия съ I Юстиниана и, слѣдователно, сѣдалищниятъ градъ на I Юстиниана съ г. Охридъ. И понеже това отождествяване има, макаръ и далечно, но при все това извѣстно съотношение къмъ нашия прѣдметъ, ние се ползуваме отъ случая да кажемъ двѣ думи за него.

Отождествяването на I Юстиниана съ Охридската архиепископия води началото си отъ сетнѣшно врѣме. То е станало въ половината, или пъкъ въ края на XII в. Какви сж били мотивитѣ за това отождествяване? г. Академикътъ Е. Е. Голубинскій отговаря на тоя въпросъ твърдѣ сполучливо, затова и ние ще имаме прѣдъ видъ неговото авторитетно мнѣние. Когато е било възстановено второто българско царство, въ 1195 г. казва почетниятъ академикъ, и е била учредена Търновската архиепископия, то тогава Охридската архиепископия изгубила даже и послѣднитѣ основания за своето сжществуване. При такива условия, естествено е било, у стоещитѣ на чело на Охридската катедра архиепископи да се добератъ до такъвъ „modus", който би обезпечилъ нататъшниятъ самостоятеленъ животъ на тая архиепископия.

Такъвъ, „modus", не ще съмнѣние, усилено е билъ търсенъ и, накрай, е билъ намѣренъ въ разкопаването на далечното минало и възстановяването, макаръ и номинално, въ паметьта на ония, които били противъ самостоятелното сжществуване на тая архиепископия, че тѣ не сж въ правото да я унищожаватъ, защото

ниана трѣбва да се дири въ сегашния гр. Охридъ е невѣрно.

Тогава дѣ е I Юстиниана? Тя не е тамъ, дѣто я дири и професоръ П. Лепорски, извѣстниятъ изслѣдователь на историята на Солунския Екзархатъ. Споредъ проф. П. Лепорски I Юстиниана трѣба да се дири нѣкждѣ близо до сегашни Липянъ на Косово поле, или нѣкогашна „*Οὐλπιανά*“. Тукъ, близо до „*Οὐλπιανά*“, нѣкошна „Justiniana secunada“, трѣба да

тя има самостоятелно значение, тя е архиепископия основана отъ Великия Юстинианъ, чиито разпоредби трѣбва да останатъ, поне за основната отъ него архиепископия, за винаги неотмѣними и отъ всички почитани. Ето, при такива обстоятелства, казва г. Голубински, изпъкнала идеята за отождествяването Охридската българска архиепископия съ I Юстиниана. Тая идея е била пусната въ ходъ и твърдѣ скоро си извоювала гражданско право. Още на Цариградския съборъ въ 1156 год. Иоанъ Комненъ се подписва подъ рѣшенията на събора — „Смирени Монахъ Иоанъ, съ милостьта Божия архиепископъ на I Юстиниана (*πρώτης Ἰουστινιανοῦ*) и на цѣла България Комненъ“. (Краткій Очеркъ православныхъ церквей“ . . ., Москва, 1871, стр. 111). Сѫщото тождество на тия двѣ архиепископии допусналъ вече и църковниятъ законовѣдъ Валсамонъ въ тълкуването на второто правило на II Вселенски съборъ. Тукъ Валсамонъ казва буквално така: „Императорътъ Юстинианъ е почелъ България, като и е далъ автокефалия, гледай 131 негова новела“ (*Κάλλη καὶ Ροτλης, Συνταγμα*, t. II, стр. 171). А както много добрѣ се знае, 131 новела е била оная, съ която той основава, както и съ XI новела, I Юстиниана и разширява правата на тая архиепископия до толкова, че тѣ се сравняватъ съ ония на папата

Кой е билъ оня щастливецъ, който за пръвъ пѫть далъ тая идея и я пусналъ въ ходъ, г. Голубински прави твърдѣ сполучливи съображения, които го довеждатъ до убѣждението, че това е направилъ видниятъ Канонистъ Димитръ Хоматенъ, отначало Хартофилаксъ при Охридския архиепископъ Иоанъ Каиматеръ (края на XII в.), а въ началото на XIII в. и архиепископъ на тая катедра. Съображенията на г. Голубински по тоя прѣдметъ сѫ изложени въ книгата му — Краткій очеркъ, стр. 286—288, дѣто изпращаме читателътъ за подробности.

е „Justiniana prima“, казва почтеният професоръ[1]). Дали той е правъ, ние сега ще видимъ. Нека приведемъ основанията въ защита на тезата му, та послѣ да оцѣнимъ тия послѣднитѣ отъ научно и исторично гледище.

Основанията на проф. Лепорски да мисли така, както самиятъ пише, сж двѣ: I, нему обръща внимание обстоятелството, че винаги слѣдъ „*Οὐλπιανά*“ у Прокопи става дума и за императора Юстиниана. Значи, казва почтеният професоръ, между „*Οὐλπιανά*“ и Юстинианъ I има не случайна, а нѣкаква причинна връзка и II, у Прокопи се говори, че близко до „*Οὐλπιανά*“ билъ построенъ градътъ Юстианополъ[2]). И това е единъ намекъ, казва почетния професоръ, че между тия два града — *Οὐλπιανά* и „Iustiniana prima“, има нѣкакво сжществено, прѣдметно, съотношение.

Тия основания, които даватъ право на проф. П. Лепорски да допуща, какво близко до „*Οὐλπιανά*“ се е намирала „Iustiniana prima“ ние смѣтаме за недостатъчни, и ето защо: I, не е странно, че у Прокопи винаги послѣ „*Οὐλπιανά*“ става дума за „Iustiniana prima“, защото, ако се вземе въ внимание описанието на градоветѣ у него, което отива винаги отъ SW—NO, то, не ще съмнѣние, че послѣ „*Οὐλπιανά*“, винаги би слѣдвало да става дума и за „Iustiniana prima“. Въ сжщность тия два града сж стояли на една и сжща SW посока, обаче, не близко единъ до другъ, както ще видимъ по-послѣ. II. Ние мислимъ, че сжщо нѣма основания да се сжди за „Iustiniana prima“ отъ строителната политика на императоръ Юстинианъ, както това прави г. проф. П. Лепорски,

---

[1]) Исторія Θессалоникійскаго Екзархата, С. П. Б. 1901 стр. 189—190.

[2]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, Bonnae, 1838, pars II, Volumen III, Procopii, De Aedificiis, IV, 1, стр. 266.

защото императорътъ, до колкото се знае, е облагодѣтелствувалъ съ всевъзможни постройки сума градове въ Империята, а най-вече градътъ Лихнидъ, който и би трѣбало да се смѣта за „Iustiniana prima". III. Най-сетнѣ, противъ доводитѣ на г. проф. П. Лѣпорски може да се възрази и съ това, че новопостроениятъ градъ Юстианополь (*ἄλλην δὲ αὐτῇ πλησίον ἐδείματο πόλιν οὐ πρότερον οὖσαν ἤνπερ Ἰουστινούπολιν τῷ θείῳ ἐπωνύμως ἐκάλεσεν*") се е намиралъ въ областьта „Dardania", тогава когато „Iustiniana prima" се е намирала въ областьта „Daciae Mediteranea" и пр. Отъ казаното до тукъ излиза, че и мнѣнието на проф. Лѣпорски е невѣрно. Юстиниана I не е тамъ, дѣто е сегашни Липлянъ, на Косово поле. Тя трѣбва да се дири другадѣ.

Дѣ? — Ето въпросътъ, който наново изниква прѣдъ насъ. Въ разрѣшение на тоя доста важенъ, па и мжченъ въпросъ, ние мислимъ, трѣба да обърнемъ внимание повече не на случайни съвпадения на имена, а повече на фактическата страна на въпроса, повече на онова, що ни говорятъ документалнитѣ данни, главно новелитѣ, съ които се учредява I Юстиниана. Ние мислимъ, че ще бжде по-добрѣ да обърнемъ внимание на самото имъ съдържание, дѣто сж изложени и мотивитѣ, по които се учредява въпросната архиепископска катедра, па и е указано мѣстото, дѣто тя е основана. Нека вземемъ прѣдъ видъ XI новела. Въ нея императоръ Юстинианъ говори, че той, поради желанието си да прослави родното си село Таврезия, което е било близко до гр. Ведериана, рѣшилъ да учреди архиепископската катедра въ първото селище — Таврезия.[1]) Това съобщение на XI новела за насъ е достатъчно. То дава възмож-

[1]) Corpus juris civilis, novelle, volumen tertium, Berolini, 1895 стр. 94.

ность да се узнае истината, то открива секретътъ. I Юстиниана не е другадѣ, тя се е намирала близко до Ведериана, въ с. Таврезия. А дѣ сѫ били тия двѣ селища: градътъ Ведериана и близкото до него село Таврезия? На тоя въпросъ намираме два отговора: единиятъ у историка Прокопи, а другиятъ въ самата XI новела. Що говори единиятъ, а що другата, и кое отъ тия двѣ мнѣния е по-вѣрното? — Ние мислимъ, че отъ сравнението и оцѣнката както на Прокопиевото съобщение, така и на онова въ XI новела, ще може задоволително да се изясни подигнатиятъ въпросъ. Споредъ насъ разногласия въ опрѣдѣлянето мѣстоположението на I Юстиниана е имало, па и сега още има, защото не сѫ били достатъчно провѣрени доводитѣ за тая цѣль както у Прокопия, така и у XI новела. Благодарение на това, че на първия се е вѣрвало повече, отколкото на Юстиниановитѣ новели, затова и въпросътъ за мѣстоположението на I Юстиниана не е още изчерпанъ. Ние ще се помѫчимъ да дадемъ оцѣнка на това Прокопиево извѣстие, ще го сравнимъ съ извѣстието въ XI новела, и ще се опитаме да опрѣдѣлимъ, възъ основа на тия свѣдѣния, дѣ най-вече би слѣдвало да се дири I Юстиниана.

Буквално свидѣтелството на Прокопи гласи така:

„У Дарданцитѣ европейци, които сѫ съсѣди на епидамцитѣ, има едно село, което се именува Таврезия, разположено до крѣпостьта наречена Бедериана. Тукъ, въ това село, е роденъ царь Юстинианъ, който издигналъ около селото стѣни въ видъ на четирежгълникъ, като на всѣки жгълъ поставилъ по една кула, та станало четире-кулие, или тетрапиргионъ, както се именува още това мѣсто. Тамъ, наблизо до селото, той съгради прѣкрасенъ градъ, кoйто нарече Юстиниана Прима, което на латински ще рече първа,

за награда на мѣстото, що го е отгледало“ и пр Както се вижда, споредъ Прокопия, Ведериана и Таврезия сж се намирали нѣгдѣ въ областьта „Дардания“. „*Ἐν Δαρδάνοις ποῦ τοῖς Ἑυρωπαίοις, οἳ δὴ μετὰ τοὺς Ἐπιδαμνίων ὅρους ὥκηνται, τοῦ φρουρίου ἀγχιστα, ὅπερ Βεδεριανὰ ἐπικαλεῖται, χωριὸν Ταυρήσιον ὄνομα ἦν*“ . . .

Вѣрно ли е това съобщение на Прокопи, че I Юстиниана се е намирала въ областьта „Dardania“? Не е вѣрно, и ето защо:

Самиятъ императоръ — Юстинианъ I, който учредява архиепископията I Юстиниана, свидѣтелствува обратното. Той самъ въ XI новела, която собствено туря основата на тая архиепископия казва, че първа Юстиниана се е намирала въ областьта Дакия, а не въ Дардания, както това криво съобщава историкътъ Прокопи. „Ipsa Mediteranea Dacia“, казва Юстинианъ I за своето родно мѣсто.[2]) А щомъ това е така, щомъ самъ Юстинианъ говори обратното на онова, което свидѣтелствува Прокопи, то, ми се чини, ние имаме повече основания да вѣрваме на императора Юстиниана, отколкото на историка Прокопия. Сигурно, Юстинианъ е по-добрѣ знаелъ, дѣ и въ коя область се намира неговото родно мѣсто,

---

[1]) „*Ἐν Δαρδάνοις που τοῖς ἑυρωπαίοις οἳ δὴ μετὰ τοὺς. Ἐπιδαμνίων ὅρους ὥκηνται, τοῦ φρουρίου ἄγχιστα ὅπερ Βεδεριάνα ἐπικαλεῖται, χωρίον Ταυρήσιον ὄνομα ἦν, ἔνθεν Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς ὁ τῆς οἰκουμένης οἰκιστὴς ὥρμηται. τοῦτο μὲν οὖν τὸ χωρίον ἐν βραχεῖ τειχισαμενος κατὰ τὸ τετράγωνον σχῆμα καὶ γωνίᾳ ἑκάστῃ πύργον ἐνθέμενος τετραπυργίαν εἶναι τε καὶ καλεῖσθαι πεποίηκε . παρ' αὐτὸ δὲ μάλιστα τὸ χωρίον πόλιν ἐπιφανεστάτην ἐδείματο, ἥνπερ Ἰουστινιανήν ἀνόμασε πρίμαν τοῦτα τῇ θρεψαμένῃ τροφεῖα ἐκτίνων*“ и пр. Corpus scriptornm historiae byzantinae, Bonnae, 1838, pars II, volumen III, Procopii, De Aedificiis, IV, I, стр. 266.

[2]) Corpus juris civilis, volumen tertium, novelle, Berolini, 1895, стр. 94.

отколкото Прокопи. Значи, „Justiaiana prima“ слѣдва, възъ основа на XI новела, да се дири въ „Dacia Mediteranea“, а не въ „Dardania“. Но, отъ друга пъкъ страна, какъ да обяснимъ такъва една грѣшка у Прокопи, е ли тя плодъ на неговото невѣжество по разпрѣдѣлението на областитѣ на Полуострова, или пъкъ той, ако е допустналъ извѣстна грѣшка, то тая послѣднятасе трѣбва да има своятъ поводъ, своятъ „raison d'être?“ Иначе е невъвможно. Не е за допущане щото Прокопи да е направилъ току-тъй такъва груба грѣшка. Той въобще се отличава съ своята точность, правдивость въ съобщаванитѣ исторически факти, географски наименувания и пр., та настоящиятъ фактъ, ако се признае за явна грѣшка, ще внесе извѣстенъ дисонансъ въ неговитѣ мемоари. Ето защо, ние мислимъ, че грѣшката на Прокопи може да се смегчи, щомъ като се признае и извѣстна правдивость въ съобщавания отъ него фактъ, какво Юстиниана I, споредъ ного, се е намирала въ областьта Дардания. Въ какво, прочее, се заключава тая привидна правдивость, какъ да обяснимъ грѣшката на Прокопия? Ние мислимъ, че грѣшката на Прокопи излиза отъ самото обстоятелство, че Юстиниана първа се е намирала нѣкждѣ близко, недалече отъ прѣдѣлитѣ на Дардания, затова и Прокопи я отнася въ прѣдѣлитѣ на послѣднята. Бидейки съсѣди тия двѣ области: „Dardania“ и „Dacia Mediteranea“, твърдѣ е възможно „Iustiniana“ prima“, която е била въ „Ipsa Mediteranea Dacia“, да е отнесена отъ Прокопия погрѣшно, но не необяснимо, въ областьта „Dardania“. Съ това ние помиряваме двѣтѣ извѣстия — онова на Прокопия и XI новела, които на видъ сж непримирими, едно на друго противорѣчиви. А щомъ това е така, щомъ се допусне, и то не безъ основания, че „Iustiniana prima“, макаръ и да е била въ областьта „Mediteranea Dacia“, но е била

близка до областьта „Dardania“, то, най-подходно и най-умѣстно е, да се дири „Iustiniana prima“ около сегашния гр. Кюстендилъ, който дѣйствително се е намиралъ на границата по-между „Med:teranea Dacia“ и Dardania“.[1]) А че това прѣдположение е най-вѣрно може да се приведатъ и други данни — взети изъ самото съобщение на Прокопи, главно изъ посоката на описанието на градоветѣ. Като взима прѣдъ видъ това описание, което винаги отива по направление отъ SW – NO, нѣмецътъ Zachariae von Lingenthal, единъ отъ най-добритѣ познавачи на нашата древна църковна история, казва: „ако теглимъ черта по направление SW—NO отъ къмъ Улпиана, Ведериана и София, столицата на „Mediteranea Dacia“, то, на пѫтя къмъ послѣднята, дѣто е градътъ Кюстендилъ, трѣбва да се дири I Юстиниана“.[2]) Найсетнѣ, истиностьта на нашето прѣдположение се потвърждава и отъ изслѣдванията, които нашиятъ почтенъ професоръ Йорданъ Ивановъ направи въ 1903 год., въ свръзка съ намѣренитѣ старини около Кадинъ-мостъ на Струма, на пѫтя между Дубница и Кюстендилъ. Както се знае, развалинитѣ на едно укрѣпление (*φρουρίον*), наричано Бродуня (Бедериана) навѣрно отъ Прокоповата „*Βεδεριανὰ*“, мѣстностьта „Гробо“, до селото Товаличево, а особно остатъцитѣ и развалинитѣ, които и сега се виждали по лѣвия брѣгъ на Струма, подъ самия Кадинъ-мостъ. въ котловината *Мощени*, наведоха г. професора на мнѣнието, че тукъ, до Кадинъ-мостъ, на $14^1/_2$ километра източно отъ Кюстендилъ, трѣба да се дири Юстиниана Първа.[3]) Ние макаръ и да не приемаме на-

[1]) Е. Голубинскій, Краткій очеркъ..., Москва,1871, стр. 285.

[2]) Beiträge Zur Geschiche der Bulgarichen Kirch. Memories de l'Academie Imperial des sciences de S.-Petersbourg. Serie VII, t. VIII, № 3, стр. 6.

[3]) Библиотека. Приложение на Църковенъ вѣстникъ. София, 1903, кн. X, XI и XII, год. IV, стр. 132, 133, 138.

пълно, то тукъ именно, дѣто указва г. професора, трѣба да се дири I Юстиниана, защото I, нашиятъ ученъ взима въ внимание повече свидѣтелството на Прокопи, отколкото онова на XI новела, което свидѣтелство учената критика признава за не до тамъ достовѣрно, тъй като родното мѣсто на императора Юстиниана не е въ Дардания — ἐν Δαρδάνοις, а въ „ipsa Mediteranea Dacia“ и II, заключенията му не сж провѣрени отъ щателни археологически разкопки, при все това, обаче, едно трѣбва да се признае за безспорно, че Юстиниана първа трѣбва да се дири не другадѣ, не въ Охридъ, не въ Скопие, Гилянъ[1]), Прѣко-поле[2]), а *въ Кюстендилско*. Кюстендилъ и околностьта му най-вече съотвѣствуватъ на свидѣтелствата на XI новела, донѣкждѣ и на показанията на Прокопи, па най-сетнѣ, тукъ дирятъ Юстиниана първа ученитѣ: Zachariae von Lingenthal', Голубински, Шафарикъ[3]) и др., авторитета на които за насъ не е безъ значение.

Тукъ ние искаме да посочимъ и на друго едно село, въ околноститѣ на Дубнишко, което не мэже да бжде изоставено отъ вниманието на историка и археолога. Това село се казва „Управда“. Както се вижда, то ни напомня извѣстното намъ отъ по рано славянско име на императора Юстиниана — „Управда“. Не е за чудо, ако това село, което носи славянското име на императора, да е било родно мѣсто на послѣдния и нѣкога да е било катедраленъ градъ на I Юстиниана. Императорътъ самъ казва, че основава (XI новела), I Юстиниана въ своето родно мѣсто, а сегашното село „Управда“ по

---

[1]) Четніе въ Импер. Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ, Москва, 1866, т. IV. стр. 20.

[2]) Tomaschek. Zur Kunde der Hamushalbinsel, Wien, 1882, стр. 10.

[3]) Славянскія Древности, Москва, 1848, т. II, кн. I, стр. 258.

всичко напомня славянското име на основателя на знаменитата архиепископия. Дали подъ това съвпадение на имена не се крие и сѫщинската разгадка на тоя сложенъ и отъ първостепена важность въпросъ? Въ всѣки случай, дългъ е на нашата млада археологическа наука да подеме и изучи въпросътъ за мѣстонахождението на I Юстиниана, като наедно съ разкопкитѣ, които трѣбва да направи тамъ, дѣто г. професоръ Иорданъ Ивановъ дирú I Юстиниана, да не отбѣгне и селото „Управда", около което, сигурно, ще се намѣрятъ нѣкои и други данни, които да говорятъ за славното минало на това селище. Не трѣбва да се забравя, че това селище е недалечъ отъ Кюстендилъ, на пѫть между Дубница и тоя градъ. То е на сѫщата S W посока, въ каквато се описватъ градоветѣ у Прокопи въ неговитѣ „De Aedificiis".

Но, както и да е, било че Юстиниана I е сегашниятъ Кюстендилъ, било че тя е била нѣгдѣ въ околностьта му, едно трѣбва да се признае за положително извѣстно, че тая архиепископия е била основана срѣди славянски краища, отдѣто е билъ роденъ и самиятъ императоръ славянинъ.[1]) И като славянска по мѣстоположение, тая архиепископия, не ще съмнѣние, е била и по задачи такава, т. е., е служила на религиознитѣ интереси на славянскитѣ племена въ тия краища, които особно сѫ се нуждаели отъ проповѣдъ, като новодошли на Полуострова, и окрѫжени отвсѣкѫдѣ отъ туземци християни. Самитѣ пъкъ езичници славяни, отъ своя страна, ще да сѫ гледали съ особно довѣрие къмъ тая архиепископия, защото тя е била основана срѣди тѣхъ и за тѣхъ. Тѣ —

[1]) Това се вижда отъ самата XI новела, въ която императорътъ казва, че учредява I Юстиниана въ своето родно мѣсто — с. Таврезия. Corpus juris civilis, Novellae, Volumen III, Berolini 1895, стр. 94.

славянитѣ, не сѫ могли да не цѣнатъ царското къмъ тѣхъ благоволение, което се е проявило чрѣзъ основаването на тая архиепископия, затова сѫ били разположени къмъ нея, давали ѝ сѫ всички сѫдѣйствия, за да може тя сполучливо да изпълни своята мисия, която е била тождествена съ царската воля. Като архиепископия славянска, основана срѣди славянитѣ и за славянитѣ, то, не ще съмнѣние, че нѣкои, ако не и повече отъ архиепископитѣ, началници на тая катедра, сѫ били славяни, и то изъ срѣдата на ония що сѫ спадали въ нейния диоцезъ. Тия славяни архиепископи, ще сѫ проявявали мисионерската дѣйностъ срѣди своитѣ сънародници, тѣ ще сѫ имъ проповѣдвали Словото Божие на роденъ езикъ, и заедно съ това, ще сѫ имъ внушавали чувства на довѣрие къмъ себе си повече, отколкото всѣки единъ другъ, макаръ и гръцки, мисионеръ. А еднажъ това довѣрие реализувано, то християнизацията на славянскитѣ племена въ тия краища ще е отивало много по бързо, отколкото на други мѣста. Ако на други мѣста славянскитѣ племена сѫ отбѣгвали отъ каквато и да е катихизация отъ страна на гръцкитѣ мисионери, като сѫ се бояли, че отъ това тѣ ще попаднатъ не само въ религиозно-църковна, но и въ политическа зависимость отъ Византия, то сега, когато тая архиепископия, по характеръ и тенденция славянска, е изпращала свои мисионери срѣди славянитѣ, не ще съмнѣние, тия послѣднитѣ вече не сѫ могли да гледатъ съ прѣдубѣждение къмъ първитѣ и не сѫ могли вече да мислятъ, че тѣ, макаръ и религиозно, попадатъ подъ чуждо — гръцко вѣдомство. Напротивъ, тѣ си сѫ останали подъ свое родно-славянско вѣдоство, което не е било безъ значение за славянскитѣ пришелци. Това довѣрие помежду славяни и мисионери на I Юстиниана, е било и причината за бързата християнизация на населението въ тия

краища. Не по малко въ това отношение е спомогнало и обстоятелството, че тая архиепископия е била самостоятелна, независима. Както казахме и по-рано, пришелцитѣ езичници на Полуострова винаги сѫ се пазили отъ християнизацията, защото мислѣли, че тя скоро ще ги доведе и до политическа зависимость, но, въ случая, когато се знае, че тая архиепископия е самостоятелна, че задъ нея не се криятъ политически замисли на византийския държавенъ, па и духовенъ империализъмъ, славянитѣ въ диоцеза на I Юстиниана сѫ могли твърдѣ скоро да се проникнатъ отъ новото учение и да станатъ въ скоро врѣме ревностни християни, каквито виждаме на други мѣста.

Достатъчно сѫ били само стотини години отъ нейното учредяване, за да може значението на тая архиепископия да се отбѣлѣжи даже и въ врѣмето на княза Бориса, който, както ще видимъ послѣ, е обръщалъ особно внимание на тоя край, дѣто е била и самата архиепископия. Християнството въ нея до толкова се разпространило, такива плодове дало, че даже и въ послѣдно врѣме, когато ученицитѣ на Св. Кирила и Методия дохаждатъ въ българското царство на проповѣдь, намиратъ най-ревностни послѣдователи въ диоцеза на I Юстиниана, кѫдѣто на дълги, даже и послѣ ученицитѣ на Св. Кирилъ и Методия, години е процъвтѣвала християнската добродѣтель и славянската писменость и култура. Тукъ, както е извѣстно, е цъвтѣла славянската литература, тукъ сѫ се основавали епископски катедри, тукъ накрай е билъ съсрѣдоточенъ най интензивниятъ културно-националенъ животъ на българщината въ врѣмето на княза Бориса и царя Симеона. И днесъ, ако може историята да сѫди по тия слѣдствия, що се отбѣлѣзватъ отъ непродължителното просѫществуване на тая бѣлѣжита архиепископия, може да

се каже, че, ако нейната самостоятелность би била запазена и слѣдъ дохаждането на нашитѣ прадѣди на Полустрова, значението на тая архиепископия за насъ би било твърдѣ голѣмо, тя би извършила най-сложната и най-трудната задача по нашата начална християнизация. Ако тя би запазила своето сѫществуване, не ще съмнѣние, тя по право би станала за насъ църковно-общественъ и културно просвѣтенъ центъръ, който, въ значителна степень, би облегчилъ труднитѣ задачи и на ученицитѣ на Св. Кирила и Методия, които въ 885 год. за пръвъ пѫть донесоха у насъ родната намъ славянска култура и писменость. Не ще съмнѣние, казвамъ, че славянската архиепископия, основана срѣди славяни и отъ славянинъ императоръ, би дала най-радушенъ приемъ на роднитѣ славянски учители и би имъ съдѣйствувала въ своята мисия съ всичкото онова богатство на културно просвѣтени срѣдства, съ които тя разполага до това врѣме, Но, за голѣмо съжаление, въ живота на тая архиепископия скоро настѫпили такива сътрѣсения, които турили точка и на нейното сѫществуване. И което е най-жалкото, единственитѣ виновници за нейното уничтожаване сѫ били нашитѣ прадѣди, които тя е трѣбало да просвѣти и отъ която тѣ е трѣбало да очакватъ всички ония блага, които сѫ могли да ги издигнатъ отъ положението на варвари, въ истински християни и съучастници на оная всемирна култура, която била създадена подъ благотворнитѣ лѫчи на Християнството. Слѣдъ сто години отъ нейното учредяване, по свидѣтелството на византийскитѣ питатели, българскитѣ пълчища турили край на нейното сѫществуване [1]).

---

[1]) Stritter. Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Evxinum, paludem Macotidem, Caucasum, more Caspium . . . . ., Petropoli, 1774, t. II, стр. 500.

Тя била разрушена отъ тѣхъ така, ще се изразимъ съ думитѣ на Тофилакта български, както и много други християнски храмове били изравнени съ земята отъ тоя езически народъ, който се именувалъ български [1]).

---

[1]) Migne. Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 126, стр. 200.

Глава IV.

Минаването на българитѣ прѣзъ Дунава. Настаняването имъ на Балканския Полуостровъ. Разпространението на Християнството срѣди тѣхъ до кн. Бориса.

Минаването на българитѣ прѣзъ Дунава и запознаването имъ съ Християнството е станало при условия, аналогични съ ония, що ние видѣхме при дохаждането на славянитѣ на Полуострова и приемането новата вѣра отъ тѣхъ.

И у българитѣ, както у славянитѣ, Християнството е могло да се разпространи, макаръ и отчасти, още до минаването имъ прѣзъ Дунава. Сѫщитѣ нашествия и грабежи, сѫщитѣ войни съ Византия, както и у славянитѣ, сѫ могли да послужатъ за проводници на Християнството у тѣхъ. Твърдѣ е вѣ-

[1]) Въпросътъ за произхода на нашитѣ прадѣди българи нѣма да бѫде прѣдметъ на нашата теза нито въ тая глава, нито въ идещитѣ послѣ нея. Дали нашитѣ прадѣди сѫ били хуни, татари, фини, чуди, славяни, готи и пр., е въпросъ отъ само себе си доста обширенъ и по него може да се напише трудъ по размѣри, не по-малъкъ отъ настоящия. Това е въпросъ самостоятеленъ, отдѣленъ, и по него може специално да се посветятъ отдѣлни студии, стига той да възбужда у насъ интересъ такъвъ, какъвто възбуждатъ много други въпроси отъ нашето минало. За сега тоя въпросъ ние го отминаваме, защото неговото разглеждане би ни отвело далече, би ни отклонило отъ прѣката задача; но, мимо тия съображения, намъ се чини, че въпроса за

роятно още и това. че българитѣ, когато се намирали още на брѣговетѣ на Понтийския заливъ, т. е. Черното море, до минаването имъ прѣзъ Дунава, сж могли да се запознаятъ съ Християнството, защото, намъ е извѣстно, че въ тия краища още въ V вѣкъ е имало добрѣ наредени епископски катедри. Ние срѣщаме извѣстия за митрополиитѣ: Алания, Барзини и др., епископитѣ на които сж били даже на Вселенскитѣ събори, напр., на Халкидонския въ 451 год.[1]) и пр. „Българитѣ сж приели, казва единъ отъ виднитѣ изслѣдователи на византийско-славянския миръ отъ волжскитѣ степи забѣлѣжителната способность къмъ възприемане цивилизацията.“[2]) Ако това е така, то, ще прибавимъ ние отъ себе си, тая възприемчивость на българитѣ не е могла да остане въ бездѣйствие и по отношение къмъ приемането на Християнството. Търговскитѣ сношения на българитѣ съ Византия[3]), тѣхната възприемчивость, показва, че тѣ сж могли да иматъ стълкновения съ християнитѣ и,

---

произхода на нашитѣ прадѣди, е въпросъ безъ принципно значение, е въпросъ на нашето любопитство, но не и въпросъ разрѣшението на който прѣдставлява интересъ отъ първостепенна важность. Ако не се лъжа, още г. М. Дриновъ бѣше указалъ на тая безпрѣдметность на въпроса, защото, сигурно, нѣма да се намѣри съвѣстенъ българинъ, който да не признае истината, че ние сега сме славяни и далечъ не приличаме на своитѣ прадѣди неславяни. Били ли сж нашитѣ прадѣди хуни, както това положителната наука твърди, това за насъ е безразлично. Нито отъ хунския ни произходъ ще спечелимъ, нито отъ славянския ще изгубимъ. Повтарямъ, въпросътъ за произходътъ на българитѣ не е отъ принципно значение и по него нѣма защо да се спори, както това се прави днесъ.

[1]) Арх. Макарій. Исторія Христіанства въ Россій до равноапостолскаго кн. Владимира, С. П. Б. 1864, стр. 106.

[2]) Иловайскій. Розысканія о началѣ Руси. Москва. 1882 г. стр. 202.

[3]) Иловайскій. Розысканія о началѣ Руси, Москва 1882, стр. 202.

слѣдователно, да бѫдатъ просвѣтени отъ послѣднитѣ, ако не изцѣло, то поне частично. Това запознанство на българитѣ съ Християнството е било единично, не масово, както това станало слѣдъ минаването на Дунава. Тукъ, на Балканския полуостровъ, българскитѣ езически пълчища се срѣщали вече не съ отдѣлни лица християни, или пъкъ мисионери, както е било по-рано, а съ цѣлъ народъ, който отдавна изповѣдвалъ новата — християнска вѣра. И сѫдбата отредила, щото българитѣ не само да се запознаятъ съ тоя, така да кажемъ, туземенъ народъ, но и да се слѣятъ съ него, да възприематъ неговата култура, вѣрвания и пр., и за въ бѫдаще, заедно съ него, да образуватъ нова държава, велика, могѫща, отъ която и Византия да се бои и Цариградъ да трепери. Тоя народъ, съ който българитѣ свързали своето бѫдаще, е билъ славянскиятъ народъ, който до това врѣме е билъ вече християнизуванъ и отъ когото българитѣ е трѣбало да получатъ първитѣ колективни наставления въ новата вѣра.

Минаването на българитѣ отсамъ Дунава на Полуострова, се отнася къмъ 679 г. при кн. Аспарухъ[1]), ордата на когото е послужила цементъ за образуването на бѫдащето славно българско царство въ Мизия. Както знаемъ, българитѣ тукъ покорили седемь славянски племена[2]) и заставили Византия да имъ плаща данъци.[3]) Племената, които покорили, сѫ били отдавна послѣдователи на Христа и то такива, които ревностно сѫ охранявали новата вѣра и нейната чистота. Интересенъ е фактътъ, съ защитата

---

[1]) Stritter. Momoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Evxinum, paludem Macotidem, Caucasum, mare Caspium, et inde Magis ad spertemptiones incolentium e scriptoribus historiae byzantiuae, Petropoli, 1774, 7,II, стр. 508.

[2]) Stritter. Memoriae populorum . . . t. II, стр. 508.

[3]) ibidem, стр. 569.

истинната вѣра при императора Анастасия (491—518), съ който славянитѣ се рисуватъ като истински християни, които сѫ цѣнили новото учение повече отъ всичко, даже и отъ живота си. Тоя фактъ се заключава въ слѣдното. Прѣзъ врѣме на царуването на Анастаси, въ Цариградъ повторно се появила ересьта на Евтихия,[1]) която Халкидонскиятъ Съборъ въ 451 година осѫдилъ. Разпространението на ересьта въ Цариградъ отивало бързо и достигнало чакъ до царскитѣ палати. Самиятъ Императоръ започналъ да съчувствува на тая ересь и даже се обявилъ за неинъ покровитель. Това обстоятелство, разбира се, застрашавало чистотата на Христовата вѣра. Ако импера-

[1]) Евтихи е билъ архимандритъ въ Цариградската църква, около половината на V в., и понеже той пръвъ е изказалъ тая ересь, то и послѣдната станала извѣстна съ неговото име. Ересьта на Евтихия се явила като реакция на ересьта на Ария. До като послѣдниятъ училъ, че Исусъ Христосъ е само човѣкъ, еднакъвъ както другитѣ, и безъ всѣкакви божествени въ него начала, то Евтихи, напротивъ, намалявалъ значението на човѣшката природа на Христа до „minimum", а за смѣтка на това издигалъ неговата божествена природа. За Евтихий Христосъ е билъ само Богъ, но не и Богочовѣкъ. И понеже той признавалъ въ Христа само една природа — „μόνος" „φύσις", то и неговото учение станало извѣстно подъ ново наименование — Монофизитство. Монофизитството е вълнувало дълго врѣме Цариградската църква и е станало причина за редица събори. То е извикало и Ефеския въ 449 година съборъ, извѣстенъ подъ името „Разбойнически", за лютитѣ сбивания помежду отцитѣ и насилия отъ страна на ония, що подържали Монофизитството. Най-сетнѣ тая ересь е била осѫдена отъ Халкидонския, или така наречения IV Вселенски съборъ, въ 451 год. Но и съ това не се турило край на лъжеучението. То продължавало неофициално да сѫществува, до като окончателно не пропаднало при императоръ Анастаси, подръжникъ на Монофизититѣ, когато православнитѣ, подъ водителството на велможата Виталианъ, заставили императора да се съгласи, да свика новъ съборъ, на който да се потвърдятъ рѣшенията на Халкидонския. Анастаси наскоро, въ 518 год. умрѣлъ, безъ да изпълни обѣщанието си. На негово мѣсто дошълъ Юстинъ I (518—527) и православието било изново възстановено.

торътъ самъ е еретикъ, то естествено, че ересьта, която той изповѣдва, ще се разпространи навсѣкѫдѣ. Това нѣщо като узнали поданицитѣ християни, обявили се противъ него. На първо мѣсто стояли славянитѣ християни, които съ голѣма ревность пазили чистотата на вѣрата. Тѣ се обявили явно срѣщу императора и му заявили, че той, ако се не откаже отъ ересьта на Евтихия, то тѣ ще воюватъ срѣщу него и ще искатъ свалянето му. Императорътъ отначало упорствувалъ, обаче, когато славянитѣ отъ Мизия и Малка Скития, сегашна Добруджа, му обявили война прѣзъ 514 година, тогава той билъ принуденъ да отстѫпи, като се отказалъ отъ лъжеучението на Евтихия. Повтарямъ, тоя фактъ е характеренъ, защото се отнася къмъ една епоха твърдѣ раншна, па е свързанъ и съ особата на византийския императоръ, който е могълъ да наложи своето съ всички срѣдства. А ако той е отстѫпилъ, то значи, че движението срѣщу него въ славянскитѣ кръгове е било голѣмо и имало застрашителенъ за династията му характеръ. Важно е за славянитѣ това, че тѣ дотолкова били привързани къмъ новата вѣра, щото били готови, ако императорътъ излѣзе по-силенъ, да умратъ за чистотата на новата вѣра. А такива християни, каквито сѫ били славянитѣ тогава, не сѫ могли да не окажатъ влияние на българитѣ езичници, които за пръвъ пѫть дохаждатъ и се настаняватъ въ тѣхната земя. Ако тия славяни, както историята твърди, сѫ оказали силно влияние на своитѣ завоеватели, на които дали култура, нрави и обичаи, то, не ще съмнѣние, че тѣ сѫ оказали влияние и на тѣхнитѣ вѣрвания, на тѣхния религиозенъ култъ и пр. Даже нѣщо повече. Ние мислимъ, че прѣди всичко славянитѣ сѫ оказали влияние върху религиознитѣ вѣрвания на своитѣ завоеватели, та послѣ и на друго, защото иначе не е било възможно никакво разбирателство помежду

еднитѣ и другитѣ. Ние знаемъ какво влияние оказватъ религиознитѣ вѣрвания на хората, особно въ такива раншни врѣмена. Вѣрата е била сѫществена прѣчка за всѣка спогодба, за всѣко разбирателство помежду тѣхъ. А ако помежду българи завоеватели и славяни поданици това разбирателство скоро настѫпило, то значи, че религиознитѣ прѣчки скоро били прѣмахнати; то значи, че религиознитѣ понятия у еднитѣ и у другитѣ наскоро били асимилирани. До колко различията въ религиознитѣ убѣждение на поданицитѣ на една държава, или пъкъ членоветѣ на едно и сѫщо общество и корпорация, се отразяватъ злѣ за тия послѣднитѣ, това, мисля, може да се потвърди съ хиляди факти. Но, за да не отиваме далече, азъ ще приведа примѣръ изъ живота на българското царство прѣзъ врѣмето на Борисовото князуване, особно до покръстването му. Въ това врѣме, както се знае отъ документалнитѣ данни, положението на България е било доста критическо. Помежду поданицитѣ въ държавата сѫществували ежби, разноглασия, взаимни прѣслѣдвания и пр., източника на които трѣба да се дири изключително въ религиознитѣ различия помежду еднитѣ и другитѣ. А че това е било така, се вижда отъ обстоятелството, че когато кн. Борисъ официално приелъ християнската вѣра и обявилъ послѣдната за господствующа въ държавата, то и вѫтрѣшното спокойствие въ България било възстановено, или по-скоро създадено. Това нѣщо било ясно схванато отъ кн. Бориса, затова, въ интереса на държавата, царството, рѣшилъ да приеме Християнството. И ние мислимъ, че ако не бѣше кн. Борисъ побързалъ съ приемането на Християнството, то България скоро би се разложила, защото взаимнитѣ ежби помежду подчинени и властници били толкова голѣми, че не е било възможно каквото и да е сътрудничество помежду

поданицитѣ на държавата. Та, думата ми е, че религиознитѣ различия сѫ важенъ факторъ въ живота на народитѣ и, докато тѣ сѫществуватъ, не е възможно пълно съгласуване на интереситѣ на двѣ, или повече нации, поданици на една и сѫща държава. Изхождайки отъ такъво гледище, ние мислимъ, че живуването на славянитѣ съ българитѣ, което сравнително скоро настѫпило, се дължи изключително на обстоятелството, че българитѣ, слѣдъ столѣтие и половина, приели вѣрата на болшинството въ държавата и така подготвили, или, по-скоро, завършили пълното си сливане съ славянитѣ.

Впрочемъ, за това ще говоримъ по обширно нѣтатъкъ, а сега нека обърнемъ внимание на процеса на частичното сливане на българи завоеватели съ славянитѣ, подчинени, до покръстяването на кн. Бориса въ 865 г., на българската държава. Че такъво едно сливане, или асилимиране, помежду тия два елементи е имало вече, макаръ и частично, до 865 г., въ това не може да има съмнѣние. Фактътъ, че прѣвратътъ въ 865 г. се реализувалъ твърдѣ скоро, че послѣ него не е имало държавни сътрѣсения, показва, че тоя прѣвратъ е билъ вече подготвенъ, че условията за неговото реализуване сѫ били вече създадени отъ миналото, та сега оставало само формално да се завърши. Мислимъ, че това е толкова ясно, та нѣма нужда отъ повече пояснения. Едно само може да ни навежда на недоумѣние, а то е обстоятелството, че сливането по между славяни и българи станало много скоро, всичко за двѣ столѣтия, и се свършило съ резултати не въ полза на завоевателитѣ, както би трѣбвало да се прѣдполага, а въ полза на завоеванитѣ. Това на видъ необикновенно явление въ историята на българския народъ се дължи на нѣкои и други политически условия, въ които попаднали и българи и славяни, а така сѫщо и на процентното

отношение помежду еднитѣ и другитѣ. Не за прѣнебрѣгване въ случая сѫ и добритѣ нрави на завоеванитѣ, тѣхниятъ животъ и, главно, войнственость, която напълно се схождала съ оная на завоевателитѣ българи. Като вземемъ въ внимание тия нѣща, па къмъ тѣхъ прибавимъ и отдавнашното запознанство на българитѣ съ славянитѣ още на сѣвернитѣ брѣгове на Черното море[1]), ще могатъ да се направятъ нѣкои обобщения, които донѣкѫдѣ ще наведатъ човѣка до заключението, че таковъ сливане, и то въ такъва форма, както го виждаме у българитѣ, е напълно възможно. Не трѣбва да се забравя още и това, че срѣди българската войска, която потеглила отъ Черното море и се опѫтила за Дунава, е имало и сума славяни[2]). Тия славяни, ще кажемъ ние отъ себе си, не сѫ могли да не окажатъ влияние на своитѣ другари войници, като сѫ ги запознавали съ своя езикъ, вѣра, нрави, обичаи и пр.

Това е за запознанството на българитѣ съ славянитѣ до дохождането имъ на Полуострова.

Слѣдъ дохождането имъ тукъ, обстоятелствата за сближение помежду имъ се измѣнили въ още по благоприятна смисъль. Българитѣ не сѫ могли, въ качеството си на завоеватели, да се отдалечатъ отъ славянитѣ до толкова, че да нѣматъ нищо общо съ тѣхъ. Напротивъ, като завоеватели на страната, тѣ сѫжима ли сума поводи, па и сѫ били длъжни, да иматъ било въ управлението на страната, било въ друго отношение, работа само съ славянитѣ. Като поживѣли повечко при едни и сѫщи условия, трѣба да се прѣдполага, че помежду славяни и българи скоро се появило домашно, сѣмейно, запознанство и пр. Имало е, може

---

[1]) Архм. Макарій. Исторія Христіанства въ Россіі до Равноапостольнаго князя Владиміра С. П. Б. 1864., стр. 99.

[2]) Архм. Макарій. Исторія Христіанства, С. П. Б. 1864, стр. 99.

би, смѣсени бракове, което още повече е засилвало близкото запознанство и родство помежду българи и славяни, та, по такъвъ начинъ, сж се подготвили ония условия, които създадоха великото въ българската история събитие отъ 865 год. Ето, прочее, при какви условия е ставало това запознанство и сливане помежду българи и славяни. Знаменитиятъ Шафарикъ, който е посветилъ най-добритѣ си сили за издирването на първоизточницитѣ по историята на славянскитѣ народи, ето какъ си прѣдставлява сливането на българитѣ съ славянитѣ: „прѣдводителитѣ на войнственитѣ пълчища, наистина не многочислени, но храбри и искусни въ военитѣ работи, се втурнали въ земята на миролюбивитѣ славяни, които се занимавали съ земледѣлие и селско хозайство, присвоили върховната власть надъ тѣхъ и, като се заселили помежду имъ, тъй обикнали изгодитѣ на мирния граждански животъ, че въ едно кратко врѣме се сродили съ новитѣ свои поданици, приели тѣхниятъ езикъ, нрави, обичаи, а заедно съ това и самото Християнство, и окончателно се прѣродили и станали отъ Българска Чудъ Подгемски славяни. Въ замѣна пъкъ на това, славянитѣ приели отъ своитѣ завоеватели и удържали до день днешенъ името Българи, така както сѣвернитѣ тѣхни братя — името Руси отъ Варяго-Руситѣ, Галитѣ — името на французитѣ.“[1]) Всичко това е станало въ продължение на двѣ столѣтия, до 865 година. Тѣхното сливане и прѣраждане въ славяни, продължава сжщиятъ почтенъ ученъ, толкова по леко е могло да стане, че, като се заселили срѣди славянитѣ, много по многочислени отъ тѣхъ, българитѣ още отъ първоначалната своя родина донесли въ новата склоность къмъ

---

[1]) Славянскія древности, Москва, 1848, т. II, кн. I. стр. 266—167.

оседналъ животъ и до извѣстна степень стремежъ къмъ образование. И дѣйствително, българитѣ сѫ били най кроткитѣ и най-образованитѣ отъ всички Уралци и сѫ били твърдѣ склонни къмъ разни родове занятия [1]), особно къмъ търговия [2]) и пр.

Ето, значи, какъ трѣбва да се прѣдставлява сливането на българи съ славяни. Това сливане, както видѣхме, е станало твърдѣ скоро, и се извършило така: българитѣ сѫ взели всички културни достояния на славянитѣ, включително и тѣхната вѣра, а послѣднитѣ сѫ взели само името на завоевателитѣ. Щомъ това е така, то подъ името българи, слѣдва да се подразбиратъ не само ославяненитѣ българи завоеватели, но още и славянитѣ отъ сѣвернитѣ брѣгове на Дунава, ония отъ устието на Дунава до Мизия, отъ Дунава до Морава, въ Тракия, Македония, Тесалия, Сѣверна Албания и пр., които така или иначе имали съприкосновение съ българитѣ, а въ врѣмето на Бориса и Симеона съставлявали часть отъ българското царство, извѣстни всички подъ едно име — *българи* [3]).

Както виждаме, българитѣ прѣдавали името си на всички славяни, дѣто и да се намирали тѣ, стига, макаръ и врѣменно, да попадали подъ владичеството имъ. Такъво голѣмо, па и трайно, влияние сѫ оказвали българитѣ надъ славянитѣ. Въ какво пъкъ отношение тия послѣднитѣ — славянитѣ, сѫ влияли на българитѣ, особно по работитѣ на вѣрата,

---

[1]) Славянскія древности, Москва, 1848, т. II, кн. I, стр. 274, 275.

[2]) Иловайскій. Розысканія о началѣ Руси, 1882, Москва, стр. 202—203.

[3]) Stritter. Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Evxinum, paludem Mecotidem, Caucasum, mare Caspium, et inde Magis ad Spertemptiones incolentium e scriptoribus historiae byzantinae, Petropoli, 1774, t. II, стр. 507—509.

съ положителность не може да се твърди, защото до началото на IX в. нѣма запазени никакви документални данни. Така сѫщо, поради отсѫтствие на такива данни мѫчно може да се говори съ положителность и за отношението на българитѣ къмъ вѣрата на завоеванитѣ отъ тѣхъ славянски племена. Въ всѣки случай, трѣба да се каже, че славянитѣ едва ли сѫ могли на пръвъ пѫть да окажатъ силно влияние на българитѣ, а така сѫщо едва ли и тия послѣднитѣ още отъ начало сѫ се отнасяли благосклонно къмъ славянитѣ и сѫ приемали съ готовность всичко онова, що тѣ имъ прѣдлагали. Не. Нито едното, нито другото, споредъ насъ, не е могло да стане така скоро и така лесно. По тоя поводъ ние смѣтаме за умѣстно да цитираме думитѣ на г. Голубински, взети изъ неговата книга „Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей..." Москва, 1871. Въ нея той казва: „Славянитѣ християни, разбира се, не сѫ могли да бѫдатъ добри мисионери, отъ една страна, а отъ друга — до окончателното имъ съединение съ българитѣ, послѣднитѣ не така скоро се отказали отъ своето прѣнебрѣжение къмъ тѣхъ."[1])

Но, освѣнъ тия цѣнни разсѫждения на г. Голубински по поведението на българитѣ къмъ славянитѣ на Полуострова, „à priori", всѣки може да сѫди, че българитѣ сѫ се отнасяли отначало крайно враждебно къмъ новата вѣра — Християнството. Прѣди всичко, Християнството е било религия на тѣхнитѣ врагове, гърцитѣ, на които тѣ нападали, слѣдователно, по политически съображения, тѣ сѫ могли съ ненависть да се отнасятъ къмъ новата вѣра. Покрай това, тѣ сѫ могли да прѣдполагатъ още, че, слѣдъ приемането вѣрата на гърцитѣ, ще попаднатъ не само подъ църковната, но още и подъ политическа

---

[1]) Ibid, стр. 19.

зависимость отъ тия послѣднитѣ. Но, освѣнъ тия съображения, ние имаме и други свѣдѣния, отъ които се вижда, че наистина българитѣ сж се държали враждебно къмъ Християнството. Блаженіятъ Теофилактъ, епископъ български, въ житието на 15 Тиверіополски мжченици, дава положителни свѣдѣния за разрушени отъ българитѣ християнски храмове, за изтрѣбата на Христовата вѣра въ заетитѣ отъ тѣхъ мѣста и пр. Слѣдъ Обритѣ, за които Теофилактъ говори по-рано, „дошълъ[1]) изъ прѣдѣлитѣ на Скития другъ, по-свирѣпъ и безъ всѣкакви закони, народъ, именуванъ български, който, щомъ миналъ Дунава, явилъ се като бичъ, изпратенъ отъ Бога, за народитѣ отъ Запада. Тѣ — българитѣ, не почитали Христа, а по скитски служили на слънцето, луната и другитѣ звѣзди. Нѣкои даже принасяли въ жертва кучета. Тъй било помрачено тѣхното сърдце, че тѣ служили на тваритѣ, вмѣсто на Бога. Когато покорили Македония и цѣлата Илирийска страна до Солунъ, часть отъ древна Тракия — около Верея и Пловдивъ, установили се тука като древни обитатели. Тѣ размѣствали жителитѣ на всѣка часть — жителитѣ отъ южнитѣ мѣста прѣселвали въ сѣвернитѣ градове, и обратно, жителитѣ на сѣвернитѣ — прѣнасяли въ южнитѣ. Тѣ третирали всички като роби, сами бидейки такива по своето безумие и отстжпничество отъ Истиния Богъ[2])“. На друго мѣсто, Теофи-

---

[1]) Думата е за дохаждането на българитѣ на Полуострова.

[2]) *„Ἕτερον ἐπεισῆλθεν ἀνομώτατον καὶ ὠμότατον, οἱ λεγόμενοι Βούλγαροι ἐκ τῶν τῆς Σκυθίας μέρων, ποταμὸν Ἴστρον οὕτω λεγόμενον διαπεράσαντες, καὶ βαρεῖα μάστιξ παρὰ Θεοῦ ἀφεθὲν τοῖς τῆς Δήσεως μέρεσιν. Οἱ Χριστοῦ μὲν ὄνομα οὐδ' ἤδεσαν. Σκυθικῇ δὲ ἀφροσύνῃ δουλεύοντες, ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ καὶ τοῖς λοιποῖς ἄστροις εἰσὶ δὲ, οἳ καὶ τοῖς κυσὶ θυσίας προσέφερον. Οὕτως ἐπεσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία καὶ ἐλάτρευσαν τὴν κτίσιν παρὰ τὸν Κτίσοντα. Ἐπεὶ δὲ πᾶσαν τὴν Ἰλλυρίδα χώραν, τήν τε παλαιὰν Μακεδονίαν, ἀχρὶ τῆς Θεσσαλονικέων πόλεως,*

лактъ като разправя за промѣната, настѫпила въ България послѣ приемането на Християнството въ 865 год., споменува, че българитѣ на пръвъ планъ, слѣдъ покръстването, гледали да въздигнатъ всички храмове, разрушени отъ тѣхъ по-рано. „И така, заключава, цѣлата страна се изпълни съ слава и хваление къмъ Бога[1])". . . .

Това, разбира се, не е могло на дълго да се продължава. „Скоро, казва Теофилактъ български, поданицитѣ християни, като изповѣдвали истинната вѣра, въ бесѣдитѣ си съ българитѣ проповѣдвали имъ новото учение и, до колкото е било възможно, откривали имъ Евангелската свѣтлина"[2]). Въобще, близкото запознанство на българитѣ съ славянитѣ не е останало безслѣдно за първитѣ въ дѣлото на християнизацията имъ.

Така сѫщо и сношенията на българитѣ съ Византия не сѫ могли да не спомогнатъ за възприемане новото учение. Тия сношения, които често сѫ били враждебни, понѣкога ставали миролюбиви и добро-

---

τα τε τῆς παλαιᾶς Θράκης, τα περὶ Βερόην φημὶ καὶ Φιλιππού πολιν, τα τὲ ἀνώτερα ὑφ' ἑαυτοὺς ἐποιήσαντο, κατέσχον μὲν τὰς χώρας ὡς οἰκήτορα βέβαιοι. ἤμειβον δὲ τοὺς ἑκάστης οἰκήτορας, τοὺς μὲν τῶν ἑκατέρων πόλεων εἰς τᾶς ἀνωτέρω μετοικίζοντες, τοῦς τούτων δέ πάλιν εἰς ἐκείνας μετάγοντες. ὡς δούλοις μέντοι πᾶσιν ἁπλῶς κατοιχρώμενοι οἱ πάσης ἀπονοίας δοῦλοι, καὶ τοῦ ἀληθινοῦ Δεσπότου ἀπίστασαι. J. P. Migne. Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 126, Parisiis, 1902, стр. 189.

[1]) *Ἦν οὖν ἰδεῖν αὖθις ἀπὸ τοῦδε, πληθυνθείσας τὰς ἐκκλησίας αἵ οἱ τε προειρημένοι Ὄμβροι, οἵ τε Βούλγαροι καθεῖλον, θείους ναοὺς, καλῶς ἀνῳ κοδόμησαν καὶ ἀνήγειραν ἐκ βάθρων, καὶ τὴν γῆς πᾶσαν ἐπλήρουν ἐνταῦτα τῆς δόξης καὶ τῆς αἰνέσεως Κυρίου.* Ibid, стр. 200—201.

[2]) *Ἀλλ' οἵ γε ὑπὸ τού τους χριστιανοὶ, τὴν πατρῴαν καθαρωτάτην πίστιν κατέχοντες, ἐν ταῖς ἑκάστοτε πρὸς ἀυτοὺς ὁμιλίαις τὸ κατὰ Χριστὸν παρεισήγαγον δόγμα, καὶ τὸ τοῦ Εὐαγγέλίου φῶς, ὡς ἐνῆν, αὐτοὶς ἀπεκάλυπτον"....* ibid, стр. 189—192.

съсѣдски [1]). Отъ врѣме на врѣме помежду българския каганъ и византийския императоръ се е завръзвала лична дружба, която се е проявявала въ лични услуги на единия къмъ другия. Разбира се, че тия лични услуги, които понѣкога сѫ били осигурявани при лични срѣщи помежду водителитѣ на двата враждебни народа, не сѫ могли да останатъ безъ послѣдствие за българския езически каганъ. А еднажъ оказали влияние нему — на князя, то, не ще съмнѣние, че и той, отъ своя страна, е оказвалъ влияние на своитѣ ближни и т. н. За такива едни лични услуги и сношения помежду каганъ и императоръ свидѣтелствуватъ достатъчно документални данни. Така напр., въ 703 год. българитѣ подъ прѣдводителството на князя Тербелъ, дошли на помощь чакъ въ Цариградъ, на сваления отъ прѣстола Юстинианъ Ринотметъ, комуто повърнали императорската корона, незаконно взета отъ неговия съперникъ Леонти [2]). Въ знакъ на признателность за тая услуга, императорътъ Юстинианъ отдалъ голѣми почести на Тербеля, назвалъ го Кесарь и го поставилъ на тронъ, редомъ съ своя и, народътъ, по свидѣтелството на византийскитѣ писа-

---

[1]) Stritter. Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Evxinum, paludem Macotidem, Caucasum, mare Caspium, et inde Magis ad Spertemptiones incolentium e Scriptoribus Historiae Byzantinae, Petropoli, 1774, t. II, стр. 515, 517, 520.

[2]) За това събитие, покрай свидѣтелството на византийскитѣ писатели: Теофанъ, Кедринъ, Зонаръ и пр. подъ 6203—6204 год., отъ сътворението на мира (Stritter. Memoriae populorum olim ad Danubium . . . Petropoli, 1774, стр. 512—517). Говори и Абдулъ Хасанъ Али Ибнъ-Хюсейнъ, извѣстенъ подъ прозвището — Али Масуди. Той съобщава, че Юстинианъ II Ринотметъ, слѣдъ като поискалъ помощь отъ хазаритѣ, които му отказали, отправилъ се къмъ царя на Бурджанигѣ (Българитѣ), нѣкой си Теофилъ (по погрѣшка, вмѣсто Телерикъ), който му запазилъ императорския прѣстолъ. (А. Я. Гаракави. Сказаніе мюсюлманскихъ писателей о Славянахъ и у русскихъ (съ половины VII вѣки до конца X вѣка по Р. Хр.) С. П. Б. 1870, стр. 11).

тели, му отдавалъ такъва сѫщо честь, каквото и на императора [1]). Слѣдъ това, Тербелъ си заминалъ за България съ голѣми дарове.[2]) Не се изминали петь цѣли години, ето че сѫщиятъ князь изпраща пакъ войски на помощь на Юстиниана противъ неговия съперникъ Филипъ, който, въ съюзъ съ турския султанъ Сулейманъ, нападналъ ненадѣйно на Юстиниана[3]). Слѣдъ десеть години, въ 718, българитѣ помагатъ пъкъ на Анастаси II противъ Лева Исаврянина и пр.[4]). Тия и други мирни сношения на българитѣ съ Византия, не ще съмнѣние, сѫ спомагали доста силно въ подготовката имъ за общенародното приемане на Християнството. Не безъ значение въ това отношение сѫ били и враждебнитѣ отношения на българитѣ къмъ Византия, отъ която сѫ били взимани плѣници, понѣкога съ хиляди, и отвеждани оттатъкъ Дунава.

Сѫдбата опрѣдѣлила, щото и тия враждебни отношения между България и Византия да послужатъ за факторъ въ дѣлото на християнизацията на българския народъ. Българитѣ, като нападали на Империята и грабили нейнитѣ богатства, едноврѣмено отвличали съ себе си множество плѣници-християни, граждани на Империята, които били и първитѣ мисионери срѣди езическия български народъ. Попаднали въ плѣнъ у езичници, византийцитѣ не сѫ могли да стоятъ равнодушни, безъ да проповѣдватъ Христовото учение срѣди тѣхъ. Това е било и тѣхенъ дългъ, като християни и като граждани на Империята, която имала винаги за цѣль, посрѣдствомъ Християнството, да подчини всички нейни врагове-езичници. Особно

---

[1]) Stritter. Memoriae populorum ... Petropoli, 1774, t. II, стр. 512—513.

[2]) Ibid, стр. 513.

[3]) Stritter, Ibid., стр. 517.

[4]) Ibid, стр. 519.

не сѫ могли да стоятъ равнодушни въ това мисионерско дѣло духовнитѣ лица, каквито въ тия плѣнове е имало много, а при Крума даже и епископи и митрополити гърци. Повтарямъ, тия духовни лица-плѣници сѫ били едни отъ най-самоотверженитѣ проповѣдници на Христовото учение срѣди българитѣ, защото тая имъ мисионерска дѣйность ще да е послужила за единствена утѣха въ тия трудни врѣмена, що прѣживѣвали въ плѣнъ. Но, освѣнъ това, съ тия си проповѣди плѣницитѣ, граждани на Империята, сѫ мѣрили да смегчатъ жестокосърдечието на завоевателитѣ, които, по всѣка вѣроятность, сѫ се отнасяли твърдѣ злѣ къмъ плѣницитѣ[1]). Тия послѣднитѣ, съ проповѣдьта на Христовото учение, което е учение на любовьта и обичьта даже и къмъ враговетѣ, ще сѫ намирали дѣйствителна утѣха въ прѣживѣванитѣ тежки минути срѣди езичницитѣ и ще сѫ изпълнявали до край Христовиятъ завѣтъ, да пръскатъ свѣтлината на Неговото учение, както апостолитѣ въ първитѣ врѣмена на християнската ера, безъ да обръщатъ внимание на всички невзгоди, що грѣховниятъ миръ имъ е създавалъ. Тѣ не ще да сѫ се бояли отъ каквито и да е невзгоди, що ще имъ се изпрѣчватъ въ трудното дѣло по християнската проповѣдь, и нѣма да сѫ се бояли даже и отъ явната смъртъ затова, защото тѣ не сѫ могли да не знаятъ, че смъртьта за Христа не е смъртъ, а е начало за новъ животъ. Ето, такива самоотвержени мисионери, християнски плѣници, е имало въ земята на българитѣ[2]).

---

[1]) По-нататъкъ ще видимъ какъ злѣ сѫ постѫпвали българитѣ къмъ тѣхъ. Плѣницитѣ сѫ били немилостиво изтезавани и и даже умъртвявани.

[2]) Въ историята данни за такива отвличания на християни, граждани на Империята, срѣщаме отъ късно врѣме, обаче, това не изключва възможностьта да се прѣдполага, че и по-рано е

Но, освѣнъ плѣници отъ византийска страна, имало е пъкъ и плѣници отъ българска страна. Имало е случаи, и то на рѣдки, когато пъкъ византийскитѣ императори отвличали плѣници отъ българитѣ[1]). Тия плѣници, като дохаждали въ Византия и били настанявани срѣди християни византийци, скоро били просвѣщавани въ духа на новото учение. Като пожившвали срѣди християнитѣ византийци тѣ скоро ставали натурализирани християни, безъ разлика отъ самитѣ византийци. Що ставало нататъкъ съ тия плѣници, историята ни дава достатъчно данни, за да бѫдемъ освѣтлени и по тоя въпросъ. Слѣдъ свършване на враждебнитѣ дѣйствия, помежду България и Византия настѫпвали дни на примирие. Сключванъ билъ договоръ, едно отъ главнитѣ условия на който е било това, да се повърнатъ плѣницитѣ. Това размѣняване на плѣницитѣ е имало твърдѣ важно значение въ дѣлото на християнизацията на българитѣ.

имало плѣници гърци, взети отъ българитѣ. За пръвъ пѫть въ историческитѣ данни се споменува за плѣнъ на мирни византийски граждани въ 705 год. Въ тая година българитѣ, като разбили при гр. Анхиало неблагодарниятъ Юстинианъ Ринотметъ, за когото говорихме по-горѣ, който измѣнически нападналъ българитѣ, при все че е ималъ миренъ съюзъ съ тѣхъ, откарали съ себе си множество плѣници. (Stritter. Memoriae populorum, t. II, стр. 515, 517). Сѫщо такъвъ плѣнъ е станалъ и въ 712 год. Въ нея година българитѣ дошли чакъ до Цариградъ. Тукъ заграбили сума плѣници, които случайно се разхождали по проливитѣ. На обратенъ пѫть българската войска опустошила тракийскитѣ градове и отъ тукъ отвлекла много плѣници и пр. (Stritter. Memoriae populorum, t. II, стр. 520).

[1]) Въ 755 година императорътъ Константинъ Копронимъ опустошилъ българскитѣ владѣния и отвелъ съ себе си много плѣници. (Stritter. Memoriae populorum, t. II, стр. 529), а въ 774 сѫщиятъ императоръ отишълъ противъ българитѣ, задѣто тия послѣднитѣ опустошавали и ограбвали византийскитѣ провинции, и се върналъ въ столицата съ много плѣници. (Stritter. Memoriae populorum, t. II, стр. 530).

Тѣхнитѣ плѣници у Византия, които били вече просвѣтени, се връщали по домоветѣ си и тукъ, разбира се, не сѫ могли да не оказватъ влияние на своитѣ домашни въ духа на новата вѣра. Тѣ сѫ просвѣщавали домашнитѣ, роднинитѣ си, а съ своя християнски животъ сѫ служили за примѣръ на подражение на всички околни. По такъвъ начинъ, едни отъ мисионеритѣ срѣди българитѣ сѫ били самитѣ тѣхни братя, които по единъ или по другъ начинъ попадали подъ византийско влияние. Разбира се, че тия българи плѣници сѫ били мисионери не такива, каквито човѣкъ би прѣдполагалъ — достойни въ всѣко отношение, обаче тѣ, като българи, сѫ имали всичкиятъ достѫпъ до интимнитѣ мисли и чувства на своитѣ събратя езичници. Както винаги, така и тукъ, достѫпътъ до интимнитѣ мисли и чувства на езичника е най-добрата гаранция за неговата просвѣта. Българинътъ християнинъ-плѣникъ, е могълъ да бѫде твърдѣ много полезенъ на своя събратъ-езичникъ. Недостатъцитѣ на мисионера-плѣникъ българинъ, като не подготвенъ да агитира, сѫ се компенсирали съ родството му съ ония, що сѫ били прѣдметъ на неговата проповѣдь. За плѣницитѣ пъкъ у българитѣ, които, съгласно договора, трѣбало да напуснатъ страната, може да се каже, че тѣхното напущане на България не се е отразявало злѣ за християнизацията на българския народъ и, слѣдователно, не трѣба да се смѣта за особна загуба обстоятелството, че тѣ повече нѣма да се върнатъ въ тая страна. Напротивъ, ако е имало при все това извѣстна щета, то тя е била компенсирана съ ония придобивки, що сѫ идѣли, съгласно мирния договоръ, отъ Византия. Отъ друга пъкъ страна, трѣба да се прибави, че самитѣ плѣници, които напущали България, оставяли въ тая страна такива слѣди, които врѣмето не е могло вече да изличи. Тѣ сѫ имали цѣлъ кржгъ

просвѣтени хора, които не сѫ могли по никой начинъ да се откажатъ отъ новата вѣра, безъ огледъ на това, че мисионеритѣ, които за пръвъ пѫть имъ отворили очитѣ за Евангелската свѣтлина, повече нѣма да додатъ въ България. Би било, наистина, много странно да се прѣдполага, че Христианството е трѣбало да загине щомъ като византийскитѣ мисионери си заминали. Поне историята не ни е запазила никакви данни, отдѣто да се сѫди, че е имало отричания отъ вѣрата и пр.

Най-сетнѣ, трѣба да се направи и такъво прѣдположение, че не всички плѣници сѫ се връщали по домоветѣ си. Имало е такива, които дългогодишниятъ животъ въ чуждата страна, запознанствата въ нея били толкова силни, че не сѫ имъ позволявали да се върнатъ обратно. Самиятъ договоръ не заставлявалъ никого на сила да се върне у дома си. Тая свобода, що самиятъ договоръ е давалъ на плѣницитѣ, ние мислимъ е карала мнозина самоотвержени мисионери да не се връщатъ по домоветѣ си, а да продължаватъ наченатото отъ порано просвѣтно дѣло и пр. Всички тия съображения, въобще, ни каратъ да прѣдполагаме, че както враждебнитѣ отношения, така и мирнитѣ договори, силно сѫ благоприятствували за християнизацията на българския народъ. Това кръстосване на хора отъ едната и другата страна е принесло цѣнни заслуги въ Евангелската просвѣта на българитѣ

По такъвъ начинъ, както виждаме отъ казаното до тукъ, близкото запознанство на българитѣ съ славянитѣ, постояннитѣ имъ войни съ Византия, завличането на плѣници отъ едната и другата страна, всичко това силно е спомагало за измѣнение на тѣхнитѣ религиозни понятия .И колко по-нататъкъ, толкова повече и по-скоро се е разпространявало Християнството срѣди българитѣ, особно въ тия краища,

дѣто българитѣ сѫ съставлявали меншество, въ окрайнинитѣ на тѣхнитѣ владѣния; въ центъра, обаче, дѣто е била силна езическата висша воена партия, Християнството, напротивъ, доста бавно и мѫчно е проникнало. Извѣстно е, съ каква ожесточеность езическата партия възстанала противъ княза Бориса, когато искала съ сила да защити своята праотеческа вѣра. Безъ съмнѣние, сѫществувало е извѣстно неразположение помежду тия двѣ течения въ държавата — езическото, въ лицето на болѣритѣ, и народното — християнското, въ лицето на простия народъ изъ славянитѣ и българитѣ. Такъво неразположение, което по нѣкога се е проявявало и въ явна борба, е сѫществувало и, може да се прѣдполага, че то е силно смущавало княжеската власть, която се е грижила да задържи както своятъ престижъ на висотата на положението, така и крѣпостьта и могѫществото на държавата. Въ интереса на самата княжеска власть е било да се достигне обединение по между двата враждебни лагера, обаче трудностьта се заключавала въ това, въ името на щó да стане това обединение, което да бѫде еднакво подкрѣпено както отъ българитѣ, така и отъ славянитѣ поданици. Единъ само князь Борисъ е билъ оня, който достигналъ желаното обединение, и само той намѣрилъ „прѣдмета“ на това обществено сдружение, толкова цѣнно за държавното могѫщество. Единъ само князь Борисъ сполучливо намѣрилъ „modus vivendi“ въ тая обществена и държавна борба, и еднажъ за винаги спасилъ българската държава отъ окончателно загинване, къмъ което е отивала вслѣдствие на вѫтрѣшнитѣ ежби и пр. Но, затова ще поговоримъ послѣ. Сега ние ще отбѣлѣжимъ това, което ни е извѣстно за Християнството въ България до началото на IX в.

Разбира се, че всичкитѣ наши свѣдѣния за Християнството въ България до това врѣме не може да

претендиратъ на абсолютна достовѣрность, защото, както ние по-рано отбѣлѣзахме, за това нѣма запазени документални данни. Нашитѣ свѣдѣния, безъ да смѣтаме единоличното приемане на Християнството отъ страна на българския князь Телериг въ 777 год. [1]), започватъ отъ възшествието на Крума на княжеския прѣстолъ (803—814 год.).

Крумъ, това е единъ отъ славнитѣ български князе, при когото прѣдѣлитѣ на царството се разширили твърдѣ много за смѣтка на Византия. Като държавенъ глава, той е стоялъ на доста правилно гледище относно до вѫтрѣшното положение на работитѣ въ държавата; той е съзнавалъ, че всичкото това неустройство произхожда отъ социалното и политическото неравенство на поданицитѣ му — славяни и българи, мѫчилъ се да го унищожи, но не е могълъ. Главнитѣ причини на тоя Крумовъ неуспѣхъ трѣба да се търсатъ въ неговия личенъ характеръ. Той — Крумъ, е билъ твърдѣ военененъ и то военененъ, разбира се, не въ съврѣменъ смисъль на думата. Нему е била нужна слава воена, богатства материални, той доволенъ се е връщалъ у дома, щомъ е получавалъ отъ гърцитѣ разни подаръци даже тогава, когато въ 813 год. самиятъ Цариградъ се е намиралъ въ неговитѣ рѫцѣ. И тая страсть къмъ материални богатства срѣщаме и у другитѣ български князе — у Симеона и пр. Но, ако заслугитѣ на Крума за българитѣ не се заключаватъ въ осѫществяването на неговитѣ политически планове, да образува едно цѣлно царство съ силна вѫтрѣшна организация, то тѣ се заключаватъ въ несъзнателното му служене на Християнството. При Крума

[1]) Stritter. Memoriae populorum olim ad Danubium, Pontum Euxinum, paludem Mecotidem, Caucasum, mare Caspium, et inde Magis ad spertemptiones incolentium e scriptoribus historiae Byzantinae, Petropoli, 1774, t. II, стр. 532.

Християнството въ България, незабѣлѣзано за висшата държавна власть, тъй силно е било разпространено, че неговиятъ приемникъ Мортагонъ, като се опасявалъ, че новата вѣра ще бѫде приета отъ цѣлия народъ, подигналъ гонение срѣщу християнитѣ Крумъ, могѫщъ и славенъ български князь, отъ който треперяла силната Византия, въ своитѣ походи противъ послѣдната, по тогавашния обичай, е вземалъ съ себе си множество плѣници. Тия плѣници, както казахме и по-горѣ, сѫ били едни отъ разпространителитѣ на Християнството. „И тѣхната проповѣдь е била толкова по-успѣшна, казва г. Голубински, че отъ една страна, помежду плѣницитѣ е имало голѣмо число проповѣдници, мисионери по дългъ и призвание — свещеници, а отъ друга, твърдѣ значително число отъ тѣхъ били славяни, едноплѣменици и едноезичници съ по-голѣмата часть отъ населението въ България. Населението на сѣверна Тракия, отъ дѣто била взета голѣма часть плѣници, се състояло почти изключително отъ славяни, а тия славяни, като сѫ били отъ по-рано не само зависими отъ Империята, но и напълно нейни поданици, нѣма съмнѣние, сѫ били отдавна обърнати въ християнската вѣра“ [1]). А такива плѣници Крумъ отвеждалъ твърдѣ често. Така напр., въ 812 г. той прѣвзелъ градътъ Дебелтъ, сегашна Стара Загора, и отвелъ отъ тукъ, заедно съ епископа на града, множество плѣници [2]). Сѫщото сторилъ той и въ 814 год. когато прѣвзелъ градътъ Одринъ. По тоя поводъ, архиепископъ Теофилактъ, въ житието на 15 Тивериополски мѫченици, казва: „единъ отъ бъл-

[1]) Краткій очеркъ, Москва, 1871, стр. 20,

[2]) „Porro cum Crummus, Bulgarorum dux, Debeltum obsidione cepisset, oppidanus, una cum episcopo eius se potestati sublimentes, in regionem aliam transportanit“ — Stritter Memoriae populorum . . . t. II, стр. 542.

гарскитѣ князе, Крумъ, като прѣвзелъ множество градове отъ Римлянетѣ, завладѣлъ и знаменитиятъ Адрианополъ, жителитѣ му взелъ въ плѣнъ [1]) и прѣселилъ въ тия градове, които отъ по-рано владѣлъ" [2]).

Отъ тоя градъ Крумъ отвелъ въ плѣнъ 1000 души, а споредъ Левъ Граматикъ 20,000, безъ да се смѣтатъ лицата отъ женски полъ [3]). Тогава билъ взетъ въ плѣнъ и архиепископътъ на тоя градъ, Мануилъ [4]). За него Константинъ Порфирородни разказва, че „тукъ въ плѣнъ, той, заедно съ своя народъ, запазилъ вѣрата и обръщалъ мнозина отъ българитѣ въ истинния пѫть и навсѣкѫдѣ пръскалъ сѣменатa на новото учение" [5]).

Сѫщото, по всѣка вѣроятность, сѫ правили и останалитѣ плѣници иерарси: архиепископътъ Дебел-

---

[1]) Въ тоя плѣнъ, отъ село Липра — „Adrianopolitano patria", билъ взетъ въ плѣнъ малко дѣте бѫдащиятъ византийски императоръ — Василий Македонианинъ. — Stritter, ibid, стр. 558.

[2]) „*Κρουμου δὲ τινὸς τῶν βουλγάρων ἄρχοντος ἄλλος τὲ πολλὰς πόλεις τῶν Ρωμαίων καταδραμόντος, καὶ τὴν περιώνυμον ἑλόντος Ἀδριανούπολιν, καὶ τοὺς ταύτης ἐξανδραποδισαμένου οἰκήτορας, καὶ πρὸς τὰὰ πορωτέρω πόλεις, ἂς προκατέχων ἦν*". J. P. Migne Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 126, Parisiis, 1902, стр. 192.

[3]) Profectus vero etiam Adrianopolin, urbem capit, transtulitque decem milliam (Leo Gr. duodecim millia) virorum, non numeratis feminis, eisque trans Danubium sedes assignauit" — Stritter Memoriae populorum, t. II. стр. 553,

[4]) Quo tempore Crummus, Bulgarorum princeps, Adrianopolin obsedit . . . omnes que in ea quierant urbe inter quos etiam Manuelus suit episcopus, in Bulgariam deportauit" . . . Stritter. Memoriae populorum, t. II, стр. 557.

[5]) „Ubi et inclytus ille episcopus, et Bassilli parentes, et reliqua cum episcopo turba, fidem in Christum sinceram consueruantes, Bulgarorum multas ad veram religionem (quod ante id tempus nunquăm fuerat factum) traduxerunt, possimque per Bulgarium chpistianae doctrinae femina iecerunt"... Stritter — Memoariae populorum, t. II, стр. 557—558.

ски Георги, епископътъ Никейски Левъ, и неизвѣстниятъ по епархия епископъ Петъръ, при все, че за тѣхъ византийскитѣ писатели не говорятъ нищо.[1])

Че тия епископи не сѫ могли равнодушно да се отнасятъ къмъ езичницитѣ, въ това не може да има съмнѣние. Само въ едно може да има споръ, дали заедно съ архиепископа Мануила, или отдѣлно, сѫ проповѣдвали тѣ словото Божие срѣди българитѣ. Но, както и да е, мисионерската дѣйность на тия иерарси, взети въ плѣнъ отъ Крума, заедно съ много други славяни, имала голѣми успѣхи. Християнството, незабѣлѣзано за Крума, отивало бързо напрѣдъ и България до толкова станала християнска държава, че наслѣдникътъ на Крума — Мортагонъ (814—831 г.) като се побоялъ, че цѣла България ще стане скоро християнска държава, подигналъ гонение противъ християнитѣ, жертва на което били и иерарситѣ, плѣнени отъ Крума. Гонението противъ християнитѣ произлѣзло, по всѣка вѣроятность, отъ боеритѣ езичници. Намъ е извѣстно, че при силното и монархическото управление въ България при Крума, издигнали се нѣкои видни славянски велможи, а сега, при Мортагона, боерската партия, за да си повърне прѣжното положение въ държавата, подигнала гонение противъ своитѣ съперници – християни. Възстанието било сполучливо. Слабодушниятъ и жестокиятъ Мортагонъ, слѣдъ заплашвания отъ своитѣ боери, като се убѣдилъ, че тия свети мѫже — плѣненитѣ иерарси, си оставатъ непоколебими въ вѣрата, отначало ги подложилъ на страшни мѫки, а сетнѣ ги умъртвилъ. Въ числото на пострадалитѣ били: архиепископътъ Мануилъ[2]), архиепископътъ Георги Де-

[1]) Stritter. Memoariae populorum, t. II, стр. 541—542.

[2]) Hoc modo Manuelos multique sub eo illustres aliique sanquine iuncti, sua morte verae religioni testimonium tulerunt" — Stritter. Memoariae populorum, t. II, стр. 563—564.

белтски, еп. Никейски Левъ, еп. Петъръ, свещеницитѣ: Пародъ, Гаврилъ и Сиони, военоначалницитѣ Левъ и Иоанъ и 377 други, имената на които не се знаятъ.[1])

До насъ е запазено и друго едно свидѣтелство, което ни говори за гонението на християнитѣ въ България отъ нѣкой си български царь Цоко. Ето буквално това свидѣтелство: „*Διδαξάμενος τὴν ἀρχὴν τῶν Βουλγάρων Τζόκος ὁ ἀθεότατος συνήγαγε πάντας τοὺς κρατηθέντας χρηστιανούς, στρατηγούς, πρεσβυτέρους, διακόνους καὶ λαϊκοὺς καὶ κατηνάγκασεν ἀρνήσασθαι τὸν χριστιανισμόν· οὔπω γὰρ ἦσαν οἱ Βουλγάροι χριστιανοί. καὶ μὴ πεισθέντας, τοὺς μὲν ἀπεκεφάλισε, τοὺς δὲ διαφόρως τιμωρησάμενος καὶ ἀνηλεῶς ἐφόνευσεν*“ [2]).

Сѫщото свидѣтелство намираме и въ една древна българска ржкописъ — въ Българския Синаксаръ, написанъ въ 1340 год. Ето що четемъ тукъ: „**пріимъ же власть блъгарскиѫ Цокь безбожныи и собра всѫ христіаны и мтъ ѫ, воіеводы, попы и діаконы и простцѫ, понѫди ихъ отвръщисѧ христіанства, не оубо бѣшѫ Блъгаре христіане и не повинѫвшемсѧ, ѡны оусѣкнѫшѫ ѡны же различно мѹчивь и не милостивно оубиени бышѫ Тѣмъ молитвами Боже поми лѹй**“ [3]). Кой е билъ тоя Цокъ, намъ е неизвѣстно. Нѣкои прѣдполагатъ, че това е само друго название на гонителя на християнитѣ — Мортагонъ, което е твърдѣ вѣроятно, защото срѣди синоветѣ на Крума името на Цока не се срѣща. Не се срѣща това име и срѣди слѣдующитѣ владѣтели въ България.[4]) Врѣ-

[1]) Stritter. Memoriae populorum .. t II, стр 563—564,

[2]) Monol gium Graecorum Basilii Imperatoris II, editio 1727 22 Januarii, стр 132.

[3]) В. Ламанскій. О нѣкоторыхъ славянскихъ рукописяхъ въ Бѣлградѣ, Загребѣ и Вѣнѣ, стр, 1864, стр. 110. Приложеніе къ VI т. записокъ Императорской Академіи Наукъ.

[4]) S. P. Migne, Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 126, Parisiis, 1902, стр. 192—193.

мето, когато е станало това гонение, положително не е извѣстно. То трѣба да се отнася помежду 814 год., когато Мортагонъ встжпилъ на прѣстола, и 817 год., когато християнитѣ плѣници получили свобода да се върнатъ въ отечеството си[1]). Това, обаче, обстоятелство съвсѣмъ не побъркало на разпространението на Християнството, защото „въ продължение само на петь или на шесть години отъ избиването на плѣницитѣ, дѣлото на християнизацията на българския народъ било доведено до тамъ, че за нататъшното му сжществуване то е могло да бжде прѣдоставено само на себе си; и второ, голѣма часть плѣници напуснали страната, но не въ безусловенъ и буквaленъ смисъль всички".[2]) По такъвъ начинъ, както винаги, така и тукъ, гоненията довели до обратни резултати. Тѣ повече отъ всичко спомагатъ за усилване ревностьта у проповѣдницитѣ и привързаностьта на послѣдователитѣ къмъ прѣслѣдваната вѣра.[3]) Християнството се разпространило въ България до толкова, че то проникнало даже до царскитѣ чертози, въ царското сѣмейство. Християнинъ билъ Енравотъ (*Ἐνραβωτᾶς*), синътъ на Мортагона и старши братъ на наслѣдника на прѣстола — Маломиръ. Огласитель неговъ е билъ нѣкой си Кинамонъ, мжжъ „красивъ по душа и тѣло", който останалъ въ плѣнъ у българитѣ още отъ врѣмето на Крума. Теофилактъ български, въ житието на 15 Тивериополски мжченици, разказва за Кинамона слѣдното: „въ числото на тия прѣселници — думата е за плѣницитѣ, що Крумъ взелъ отъ гр. Одринъ, билъ и единъ мжжъ, на име Кинамонъ, красивъ по своитѣ душевни качества. При раздѣлата на плѣницитѣ, той се пад-

---

[1]) Assemani. Calendaria Ecclesiae Universae, Pomae, 1732, t II, стр. 353.

[2]) Голубинскій Е. Краткій Очеркъ, стр. 20.

[3]) Е. Голубинскій Краткій Очеркъ . . . , стр. 20.

налъ на Омортага, Крумовъ синъ".[1]) Дълго врѣме тоя плѣникъ живѣлъ добрѣ въ палатитѣ на Омортага, обаче, най-послѣ, когато узнали, че той изповѣдва друга вѣра, и то християнската, прѣдложено му било да се откаже отъ нея. Това той не сторилъ и по тая причина билъ хвърленъ въ затворъ, дѣто и останалъ чакъ до смъртьта на Омортага[2]). Пръвъ, който се заинтересувалъ за сждбата на Кинамона, е билъ Енравотъ, старшиятъ братъ на наслѣдника на прѣстола — Маломира (831—836). Енравотъ поискалъ да освободи Кинамона и за тая цѣль се обърналъ съ молба до Маломира. Послѣдниятъ удовлетворилъ молбата на брата си и освободилъ Кинамона. Когато Енравотъ видѣлъ Кинамона и го разпиталъ, защо е билъ затворенъ, той — Кинамонъ, отговорилъ, че единствената причина на всичко това е била вѣрата му въ Христа, смъртьта за когото е най-висшето благо за християнина"[3]). Тия думи на Кинамона, по свидѣтелството на Теофилактъ български, силно повлияли на Енровота. „Той билъ раненъ, казва Теофилактъ, отъ стрѣлитѣ на сладката любовь къмъ Христа и, като взелъ близко до сърдцето си думитѣ на Кинамона, възпламенилъ се отъ вѣра къмъ Спасителя. Слѣдъ това той полюбилъ тоя човѣкъ и постояно въ разговоритѣ си разпитвалъ го за вѣрата му въ Христа. Като възприелъ благочестието и като сравнилъ чистотата му съ нечисто-

---

[1]) *Ἐν τοῖς μετοικισθεῖσι τούτοις ἦν τις ἀνὴρ Κινάμων ὀνόματι, καὶ τό μὲν ἔξωθεν εἶδος λαμπρὸς καὶ ὡραῖος, τὴν δὲ ψυχικὴν εὐπρέπειαν τῶν κατ' αὐτὸν γενομένων ἐπισημότερος καὶ θεοειδέστερος. Οὗτος ἐν τῇ τῶν αἰχμαλώτων διανομῇ τῷ τοῦ Κρούβου υἱῷ Ὀμβριτάγῳ ἐπεκληρώθη*". S P. Migne. Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 126, Purissiis, 1902, стр. 192.

[2]) I. P. Migne, ibid., стр. 193.

[3]) J P Migne, ibid, стр. 196. „*μὸνον ἵνα τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν ἀλώβητον διασώσωσιν; οἳ καὶ θανόντες, εἰς τήν αἰώνιον καὶ ἐθάνατον ζωῆν μετετέθησαν*".

тата на българското суевѣрие, Енравотъ отхвърлилъ безбожието и станалъ вѣрующъ, като приелъ и кръщение“[1]).

Като узналъ за всичко това неговиятъ братъ Мѣломиръ, който билъ ревностенъ почитатель на езическитѣ божества, завѣщани отъ прадѣдитѣ му, повикалъ при себе си Енравота и му прѣдложилъ да се откаже отъ новата вѣра. Иначе, посочилъ му мечътъ, отъ който може да пострада, ако не изпълни волята му. На това прѣдложение Енравотъ отговорилъ, че нищо не е въ състояние да го отклони отъ Христа: ни огънъ, ни мечъ, ни каквото и да е друго наказание. Прѣдпочитамъ да умра за името Христово, казалъ той, отколкото да живѣя съ нечестивитѣ[2]). Отъ тоя отговоръ Мѣломиръ се ожесточилъ и заповѣдалъ да убиятъ Енравота. Когато послѣдниятъ довели до мѣстото, опрѣдѣлено за убийството, споредъ думитѣ на Теофилактъ, Енравотъ се въодушевилъ и пророчески казалъ: „вѣрата, за която азъ умирамъ сега, ще се разпространи по цѣлата българска земя, при все че вие мислите, какво слѣдъ моята смърть тя ще бжде подавена. На всѣко мѣсто ще се издигне

---

[1]) „*Τοίνυν Ενραβωτᾶς ἰωνὶ τροθῆς τὴν καρδίαν τῷ γλυκεῖ βέλει τῆς ἀγάπης τοῦ γλυκυτάτου Ἰησοῦ, εἰς νοῦν τε λαβὼν τοὺς λόγους τοῦ σοφωτάτου Κινάμωνος, καὶ ὡς ἀγγίστρω δέλεαρ τούτους ἀφαρ πάσας, τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν ποθεῖ καὶ συμφλέγεται . ἠγάπα τε τὸν ἄνδρα, καὶ συνεχῶς, εἰς λόγους ἰὼν ἠρώτα περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως. Καὶ μανθάνων τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας μυστήριον, καὶ συγκρίνων τῇ τούτου καθαρότητι τὴν τῆς βουλγαρικῆς θρησκείας ἀκαθαρσίαν, καὶ τῇ τοῦ θείου λόγου στερρότητι, τῆς τὲ ἐκείνων ἀλογίας σαθρότητα, τὴν ἀθείαν βδελυξάμενος, τὴν θεοσέβειαν ἐπισπάζεται, πιστεύει τε, καὶ τὸ βάπτισμα δέχεται*“ . . ibid., стр. 196.

[2]) »*Οὐδεὶς με χωρίσει τῆς ἀλάπης τοῦ Χριστοῦ, οὐ πῦρ, οὐ ξίφος, οὐ μάστιγες, οὐκ ἄλλη τις δεινὴ βάσανος. Καλόν μοι τὸ ἀποθανεῖν ὑπερ τοῦ ἀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ἢ ζῆν με μετὰ ἀσεβῶν ἀισχρῶς καὶ παρανόμως*« . . . Ibid., стр. 196.

кръста Христовъ и ще се построятъ Божи храмове, и чисти свещеници благоговѣйно ще служатъ на Истинния Богъ и ще принасятъ въ жертва хвалби и изповѣди къмъ Животворящата Троица. Идолитѣ и жертвеницитѣ и нечиститѣ храмове ще бѫдатъ унищожени изцѣло, като че ли да не сѫ сѫществували. Пъкъ и ти самиятъ слѣдъ малко ще погубишъ свойта нещастна душа, безъ да получишъ нѣщо въ награда за жестокостьта ти"[1]). Като изказалъ тия думи, Енравотъ билъ убитъ отъ палачъ, повиканъ нарочно за тая цѣль[2]). Така загиналъ Енравотъ, старшиятъ братъ на Маломира, само за това, че той е билъ християнинъ. Може би по сѫщата причина той да е билъ лишенъ и отъ княжеския прѣстолъ, който, слѣдъ смъртьта на Мортагона, трѣбало е да бѫде даденъ нему, като най-старъ отъ братята си. Въ сѫщность, обаче, прѣстолътъ е билъ даденъ другиму. Кому? — Ние видѣхме вече, че, съгласно показанията на Теофилакта български, наслѣдникъ е билъ Маломиръ, най-малкиятъ отъ Мортагоновитѣ синове.[3])

---

[1]) »*Ἡ πίστις αὕτη, λέγων, δι᾽ ἧς ἐγὼ τελειοῦμαι σήμερον ἐφαπλωθήσεται καὶ πλατυνθήσεται κατὰ πάσης τῆσ Βουλγαρικῆς γῆς, κἂν ὑμεῖς τῷ ἐμῷ θανάτῳ σοστεῖλαι ταύτην νομίζετε. παντὶ δὲ τόπῳ τὸ σήμειον τοῦ σταυροῦ ἐμπαγήσεται, καὶ οἱ θεῖοι οἶκοι ἀνοικοδομηθήσονται, καὶ ἱερεῖς καθαροὶ τῷ καθαρῷ Δεῷ καθαρῶς λειτουργήσουσι καὶ θυσίαι αἰνέσεως καὶ ἐξομολογήσεως τῇ, ζωοποιῷ Τριάδι προσαχθήσονται. Εἴδωλα δὲ καὶ εἰ αὐτῶν βωμοὶ καὶ ἀνίεροι ναοὶ συντριβήσονται, καὶ εἰς το μὴ ὂν ὡς οὐκόντες ἔσονται. Καὶ σὺ δὲ αὐτὸς, οὐ πολλῶν ἐτῶν ἐν τῷ μέσῳ παραριέντων τὴν ἀθλίαν ηυχὴν κακῶς ἀποῤῥίηεις, μηδὲν τῆς ὠμότητος ἀπονάμενος«* . . . Ibud., стр. 197.

[2]) Ibid., стр. 197.

[3]) *Ἔισεὶ δὲ οὗτος ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο,* думата е за Омортагъ (Мортагонъ), *ἐπὶ τρισὶν ὑινῖσ καταλύες τὸν βίον. ᾧ τῷ μὲν πρεσβυτέρῳ ὄνομα, ἐυραβωτᾶς τῷ δὲ ἑτάρῳ, Ζβηνίτζης. τῷ δὲ λοιπᾷ, Μαλλομηρὸς. ᾧ δὴ καὶ ἡ τοῦ πατρὸς ἀποκληρώθη ἀρχή"*. J P. Migne. Patrologiae cursus completus, series Groeca, t. 126, стр. 193.

При все това, обаче, поради разнорѣчиви лѣтописни свѣдѣния,[1]) ученитѣ разногласятъ по въпроса за наслѣдството на Мортагона. Шафарикъ, напр., смѣта за Мортагоновъ наслѣдникъ Пресиямъ,[2]) а Гротъ — нѣкой си Владимиръ[3]). Гильфердингъ пъкъ смѣта, че свидѣтелството на Теофилакта български за Маломира и онова на Константина Багрянородни за Пресияма се отнасятъ къмъ една и сѫща личность. Защото у българитѣ, споредъ думитѣ на Гильфердинга, сѫществувалъ обичай, къмъ българското име да се присъединява и друго — славянско.[4]) Споредъ нашиятъ историкъ К. Иречекъ, въпросътъ, кой наслѣдилъ Мортагона, не е още рѣшенъ,[5]) тогава когато, споредъ г. Е. Голубински, наслѣдникъ Мортагоновъ не е другъ освѣнъ Маломиръ[6]), както това съобщава Теофилактъ български. „Прѣдъ видъ на тия разногласия, единствено вѣрно рѣшение на въпроса може да се прѣдполага, казва почетния професоръ въ Софийския университетъ г. Златарски, ако прѣдположимъ, че Владимиръ, по свидѣтелството на продължателя на Амартола и Маломиръ, споредъ Теофилакта български, сѫ една и сѫща личность".[7]) Мнѣнието на г. професора Златарски не противорѣчи и на свидѣтелството на Константина Багрянородни, който по-

[1]) Споредъ Константина Порфирородни (Corpus scriprorum historiae byzantinae, De Administratio imperio, ed. Bonnae, 1840, стр. 154), наслѣдникъ на Мортагона е Пресиямъ, а споредъ Левъ Граматикъ, продължателя на Амартола. (Stritter. Memoariae populorum... Petropoli, 1774, t II, стр. 155) Мортагоновъ наслѣдникъ е Владимиръ, когото именуватъ баща на Симеона и внукъ на Крума (ibid, стр. 155).

[2]) Славянскія древности, Москва, 1948, т. II, стр. 287.

[3]) Моравія и Мадьяри, С. П. Б. 1881, стр. 230.

[4]) Исторія Сербовъ и Болгаръ, С.П.Б., стр. 52.

[5]) Исторія болгаръ, Одесса, стр. 182

[6]) Краткій очеркъ... 1871, Москва, стр. 6.

[7]) Периодическо списание на Бълг. книж. дружество, 1896 г. X, кн. LIV, Срѣдецъ, стр. 770—771.

сочва за наслѣдникъ на Мортагона Пресияма, понеже не сѫ посочени родственитѣ отношения на послѣдния къмъ Мортагона. Отъ неговитѣ думи се вижда, че Борисъ е билъ синъ на Пресияма, но това не ни дава право да смѣтаме послѣдниятъ за прѣкъ наслѣдникъ на Мортагона. Отъ всичко казано до тукъ се вижда, че за наслѣдникъ на Мортагона остава да се смѣта Маломиръ (831—836).

Послѣ Маломира, на княжеския прѣстолъ встѫпилъ Пресиямъ (836—844). Относно вѫтрѣшната политика на тоя князь и неговитѣ отношения къмъ Християнството въ България намъ нищо не е извѣстно. Обаче, отсѫтствието на каквито и да е данни за прѣслѣдване на християнитѣ въ неговото царуване; послѣ, настѫпилото при Бориса всеобщо кръщение, даватъ ни право да прѣдполагаме, че той не е прѣслѣдвалъ Християнството, че той даже, както неговиятъ баща Звеница, е билъ, може би, таенъ християнинъ. Но, както и да е, фактътъ — всеобщото кръщение на българския народъ при Бориса ясно показва, че до тогава е имало цѣлъ периодъ отъ врѣме, който е подготвилъ това, толкова важно събитие въ историята на българския народъ.[1])

Ето всичко онова, що ни е извѣстно за Християнството въ България до князя Бориса.

---

[1]) Подробности за царуването на Пресияма читательтъ може да намѣри въ „Студии по българска история“ отъ проф. В. Н. Златарски — Периодичеко списание, г. X, кн. LIV.

ДѢЛЪ II.

Князь Борисъ и неговото кръщение.

Глава I.

Династията на князь Бориса, възкачване на прѣстола, титулъ, роднини, столица и пр.

Послѣ Пресияма на българския княжески прѣстолъ се явява князь Борисъ, при когото България става официално християнска държава. Отъ тоя моментъ се начева нова ера въ историята на българския народъ и цѣлото славянство.

Князь Борисъ, по произхождение, принадлежи къмъ династията на Крума, която, въ своето 150 годишно царуване, направила твърдѣ много за вѫтрѣшното закрѣпване на младата държава на Балканския полуостровъ. Прѣдшествениците на князь Бориса, начиная отъ князя Тервеля, провъзгласяватъ формулата, че сѫществуването на българската държава е възможно само при обединението на всички балкански славяни подъ хегемонията на българския князь. Иначе и не е могло да бѫде. Благодарение на вѫтрѣшнитѣ ежби въ Византия въ VIII в., когато Иконоборческата ересъ раздвижила отъ основи силната империя, а на княжеския прѣстолъ въ България стояли енергични и войнствени князе, само тогава българската държава е могла да се закрѣпи и разшири за смѣтка на Византия. Съ други удми, ако не бѣха тия благоприятни обстоятелства, едва ли България би могла да задържи своето величие и значение, което историята ѝ отдава. Благодарение на тия обстоятелства, българската държава е могла въ

скоро врѣме да се разшири до толкова, че прѣдѣлитѣ ѝ да опиратъ до Карпатскитѣ гори и до Сакаръ планина, и отъ Черното море до Арванитската държава (Албания). Но не е било достатъчно само това, не било достатъчно за българската държава да държи въ свое подчинение цѣла сѣверна България, Тракия съ Загорето, цѣла Македония съ Кутмичевица, Горна Албания съ Керанейската долина — Охридското и Прѣспанското езера, Дардания, голѣма часть отъ долня Моравия, Дакия, сегашна Ромжния и пр., [1]) не е било достатъчно, казвамъ, да бжде тя само външно силна, да задава страхъ на могжщата Византия. За България, като млада и пълна съ сили държава, за да би могла да оправдае своето сжществуване, па и да завърши своята историческа задача, необходимо е било да изпълни още и други условия, условия не отъ външно, а отъ вжтрѣшно естество. България, колкото и да е прѣдставлявала обширна и могжщественa държава, която достигнала тѣзи успѣхи само съ силата на оржжието и съ кръвьта на безчислени храбри български пълчища, за да би могла да осигури своето трайно и здраво положение на Полуострова, необходимо е било още, покрай външната военна сила, която „единствено“ до тогава закрѣпвала цѣлостьта на българската държава, още и вжтрѣшно единство, духовно единство, култура, единъ духъ и едно съзнание, което, като цементъ, да стегне въ едно всички най-разнообразни етнични елементи, що населявали страната, и които, за голѣмо съжаление, до това врѣме само враждували и застрашавали цѣлостьта на държавата. Иначе, ако условията, въ които българската държава е била

[1]) Horgenröther. Photius patriarch vos Constantinopel sein Leben, seine Schriften und das griechische schisma, Regensburg, 1867, t. I, стр. 596.

поставена се продължавали, то участьта ѝ не е могла да бѫде друга, освѣнъ извѣстната участь съ царствата на останалитѣ варварски народи, които само врѣменно блѣснали въ мировата история и изчезнали така скоро, както се появили. Това нѣщо, не ще съмнѣние, не е могло да не бѫде извѣстно на мѫдрия Борисъ, който, видимо, доста се загрижвалъ за закрѣпване на своето положение и онова на държавата. Кн. Борисъ не е могълъ да не знае примѣритѣ отъ историята, когато народи, царства и владѣтели, пропадали и безслѣдно изчезвали, защото е липсвало вѫтрѣшно единство, обединително звено, помежду етничнитѣ елементи, поданници на държавата. Той добрѣ е знаялъ, че, за да сѫществува държавата му, да може тя да се развива и напрѣдва, необходимо е било вѫтрѣшно да се засили, да се обединатъ всички етнични елементи помежду имъ, да се прѣродатъ тѣ въ единъ общъ народъ, съ еднакви чувства и мисли, съ едно съзнание на дългъ къмъ държавата, защото само по такъвъ начинъ послѣдната ще напрѣдва и ще достигне онія крайни успѣхи, които ще оправдаятъ нейниятъ исторически животъ. До врѣмето на кн. Бориса, и въ първата половина на неговото господаруване, работитѣ въ България сѫ отивали съвсѣмъ иначе, съвсѣмъ подругъ пѫть, който водилъ не къмъ успѣхи, не къмъ напрѣдъкъ, а къмъ разлагане, ослабване и пропадане на държавата. Въ границитѣ на послѣдната е имало два етнични елемента, два отдѣлни народа: славяни и българи, поданици и властници, всѣки съ своитѣ нрави, обичаи и традиции, диаметрално противоположни едни на други. И вслѣдствие на тая противоположность на вѫтрѣшнитѣ условия помежду двата народа и, главно, вслѣдствие на това, че подчинения народъ — славянския, е билъ по културенъ отъ побѣдителитѣ —

българитѣ, той не е могълъ да отстжпи палмата на първенство въ държавата на послѣднитѣ само заради това, че тѣ сж побѣдители, фактически властници въ страната и пр. Помежду тия два народа сжществували коренни различия, които взимали характеръ на явни вражди и борби, които силно ослабвали общата мощь на държавата. А това, именно, не е било въ интересъ както на държавата, така и на самата княжеска власть. Кн. Борисъ, който е смѣталъ своето назначение като на върховенъ покровитель на славянитѣ на Полуострова, дѣто и да сж тѣ, който е искалъ да образува силно българско царство, което въ нищо да не отстжпва на великата Византия, е знаялъ добрѣ, че, за да стане всичко това, необходимо е прѣди всичко етнична въ държавата солидарность, отъ която изхождатъ всичкитѣ условия, за достигането на горния държавнически идеалъ, що така силно го вълнувалъ, интересувалъ, и поглъщалъ всичкитѣ му най-добри сили прѣзъ втората половина на царуването му. И въ създаването на това единство, което да скове отъ разнитѣ етнични елементи единъ общъ, български, народъ, който да знае своето назначение и да отива съ пълно съзнание къмъ достигането на своя идеалъ, кн. Борисъ наистина не пожалилъ сили. Той дѣйствително употрѣбилъ голѣми усилия за достигането на желаното етнично единство и, най-сетнѣ, трѣба да се признае, сполучилъ да намѣри подходниятъ „modus vivendi", който наистина обединилъ всички въ едно, погълналъ етничнитѣ различия, прѣродилъ двата народа, като създалъ единъ общъ български, и съ това отстранилъ еднажъ за винаги врѣдното влияние на ония черни ржцѣ, що въ продължение не на десетки, а на стотина години, спъвали животътъ и развоятъ на България. За добра честь на България, за нейно щастие, кн. Борисъ създалъ тия благоприятни усло-

вия, самъ взелъ живо участие въ извършването на всичко онова, що създавало здрави основи на българския държавнически животъ и напрѣдъкъ, като самъ прѣдначерталъ пѫтьтъ, по който бѫдащитѣ поколения трѣба да отиватъ, за да достигнатъ крайнитѣ идеали, свързани съ пълното бѫдаще величие на България. Самъ кн. Борисъ е билъ оня великъ господарь, който съумѣ да издигне българския народъ и държава, нейното величие, прѣзъ епохата на Симеона и Самуила и прѣдначерта идейнитѣ стремежи на българския народъ за винаги въ пѫтя на общочовѣшката култура и всемирния прогресъ. Той извика на животъ нова култура, нови идеи, той спаси за винаги България и ѝ създаде онова положение въ всемирната история прѣзъ втората половина на IX в., цѣлиятъ X и началото на XI, съ което ние се гордѣемъ и до день днешенъ.

А по какъвъ начинъ кн. Борисъ достигна това, съ какво той прѣсъздаде българскиятъ народъ и държава и увѣнча тия послѣднитѣ съ почтена въ мировата история слава? Това той достигна съ великия държавнически прѣвратъ въ 865 година, съ който той официално провъзгласи цѣла България за християнска държава въ Европа. Какъ той е пристѫпилъ къмъ това велико събитие — кръщението на България, какви обстоятелства сѫ го прѣдшествували и съпровождали — ето прѣдметътъ на нашитѣ първи сѫждения по тоя толкова важенъ за насъ българитѣ въпросъ. Но, прѣди да пристѫпимъ къмъ това, смѣтаме за нуждно да дадемъ нѣкои свѣдѣния за самия кн. Борисъ, за неговото произхождение и положение въ държавата, възшествие на прѣстола и пр. Това е толкова по необходимо да се знае, защото много отъ тия, на видъ немаловажни, прѣдмети, обясняватъ крупни факти изъ живота и дѣйностьта на тоя славенъ български господарь.

Възшествието на князь Бориса на прѣстола, ако се сѫди отъ думитѣ на Константина Порфирородни, е станало слѣдъ смъртьта на сръбския князь Владимиръ [1]), прѣзъ врѣме на управлението на сръбската държава отъ неговитѣ синове, съ които, както ще видиръ послѣ, самиятъ кн. Борисъ е ималъ враждебни отношения. Смъртьта пъкъ на сръбския князь Владимиръ историцитѣ отбѣлѣзватъ въ 843 год.[2]). Отъ друга страна, въ Фулдската лѣтописъ подъ 845 год. е отбѣлѣзано, че въ гр. Патерборнъ, при Людовика Нѣмски, се явили пратеници отъ българския князь, навѣрно да му съобщатъ за възшествието на Бориса на княжеския прѣстолъ[3]). Като сравнимъ тия дати, ще получимъ възшествието на Бориса помежду 843—844 год. Ние сме склонни по скоро да допус-

---

[1]) Константинъ Порфирогенитъ (Багрянородни, Порфирородни, това сѫ титли съ едно и сѫщо значение и сочатъ на царското произхождение на Императора), като говори за сръбското племе и Сърбия на Полуострова, продължава свойта рѣчь така: »*μετὰ δὲ θάνατον Βλαστημέρου τοῦ ἄρχοντος διεδέξαντο τὴν ἀρχὴν τῆς Σερβλίας οἱ τρεῖς υἱοὶ αὐ τοῦ ὁ Μαντιμῆρος καὶ ὁ Στροήμενος καὶ ὁ Γοϊνικος, μερισάμενοι τὴν χώραν. Ἐπὶ τοῦ τουν παρεγένετο ὁ τῆς Βουλγαρίας ἄρχων Μιχαὴλ Βορισης θέλων ἐκδικῆσαι τὴν ἥτταν Περσιὰμ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ*« . . . Corpus scriptorum historiae byzantinae, Constantinus Porphyrogenitus, volumen tertium, ed. Bonnae, 1840, De Administratio imperio, стр. 154.

[2]) Stritter. Memoriae populorum, olim ad Danubium, pontum Evxinum, paludem Macotidem, Caucasum, mare Caspium, et inde Magis ad Spertemptiones incolentinm e Scriptoribus historiae Byzantinae, Petropoli, 1774, t. II, стр. 154.

[3]) Hludovicus ex ducibus Boemanorum cum nominibus suis christianum religionem desiderantes suscepit et in octavis theophanie baptizari iussit; tempore vero autumni in Sexonia apud Padrabrunnon generale placitum habuit, ubi fratrum suorum et Nordmonnorum, Sclavorum quoque Bulgarorum legationes suscepit, audivit et obsolvit* — Scriptores rerum germanicarum in usum cholarum ex monumentis germaniae hist ricis recusi, Annales Fuldenses, apud G. H. Pertz, Hannoverae, 1891, стр. 35.

немъ, че възшествието е станало въ края на 844 г., защото, отъ една страна, едва ли може да се допусне, че тутакси слѣдъ възкачването си на прѣстола и тутакси слѣдъ смъртьта на кн. Владимира Сръбски е започналъ враждебни дѣйствия противъ държавата му, а отъ друга, по е за вѣрване, че пратеницитѣ на Бориса сѫ тръгнали за Петерборнъ въ края на 844 год., т. е. годината на Борисовото възшествие, и сѫ пристигнали, поради лошитѣ тогава пѫтни съобщения, чакъ на идната 845 год., както бѣлѣжи Фулдската лѣтописъ. Така че, както виждаме, помежду съобщението на Константина Порфирородни и онова на Фулдската лѣтописъ, нѣма противорѣчие. Не се различаватъ, по сѫщество, тия съобщения и отъ онова извѣстие на Теофилакта български, споредъ което кн. Борисъ е господарувалъ въ България цѣли 36 години, като се е отрекълъ отъ прѣстола въ 885 год.[1]).

Относно близкитѣ родственици на князя Бориса намъ до скоро не бѣше извѣстно нищо. Единственията паметникъ, който може горѣ-долѣ да ни освѣтли по въпроса, това е найденията недавно такъвъ въ сѣвероизточна Италия въ града Чивидале, въ провинцията Udine. Тоя паметникъ се отнася къмъ V VI в. и прѣдставлява отъ себе си Евангелие, на страницитѣ на което сѫ вписани имена, навѣрно, на посѣтителитѣ на тоя градъ[2]). Тукъ се споменуватъ: българскиятъ князъ *Махаилъ-Борисъ*, неговиятъ братъ Дуксъ, Гаврилъ, жена му Мария и синоветѣ — Расте, Си-

---

[1]) »*Ζήσας δὲ ἔτη τριάκοντα πρὸς τοῖς ἓξ ἐν τῇ βασιλεία*« J. P. Migne. Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 126, Parisiis, 1902, стр. 201.

[2]) Подробности за тоя паметникъ читателътъ може да намѣри въ хубавата студия на г. проф. Златарски — „Кой е билъ Тудоръ Черноризецъ Доксовъ", напечатана въ Български Прѣгледъ, г. IV, кн. III.

меонъ, Яковъ и дъщеритѣ му — Пракса и Анна. На срѣщната страница на четвъртия листъ на сѫщото Евангелие, сѫ отбѣлѣзани имената: Сондоке, неговата жена, синоветѣ и дъщеритѣ му и, накрай, неговитѣ другари: Петъръ и Георги. Кой е внесълъ тия имена въ тоя паметникъ-Евангелие, до днесъ, съ положителность, не може да се твърди. Че тия имена не може да бѫдатъ записани саморѫчно отъ князь Бориса, въ това не може да има съмнѣние. Самиятъ текстъ на надписа не допуша подобно прѣдположение. Така напр., ако самъ Борисъ би вписалъ тия имена, то думитѣ: „qui primus venit in isto monasterio“ непрѣмѣнно трѣбаше да бѫдатъ поставени прѣдъ самото име на кн. Бориса. А щомъ тия думи сѫ послѣ името на кн. Бориса, то и авторътъ на записанитѣ тукъ имена е билъ нѣкой другъ, разбира се, близъкъ на Бориса, но такъвъ, който „primus venit in isto monasterio“. Кой е билъ, прочее, тоя „primus venit“, това е въпросъ сѫщо така откритъ. Въ всѣки случай, трѣба да се прѣдполага, че това лице е едно отъ тия, имената на които се съдържатъ въ самия надписъ. Кое прочее? Щомъ не е Борисъ, нито нѣкой отъ неговитѣ братя, сестри и дъщери, за които нѣмаме данни, че сѫ пѫтували въ странство, то остава да се прѣдполага, че това лице е Сондоке, който се споменува въ надписа, или неговитѣ другари Петъръ и Георги. Тия послѣлнитѣ не сѫ, защото отъ надписа личи, че лицето, което записало тия имена е трето, друго, което, като записало своето име, намѣрило за потрѣбно да съобши и имената на своитѣ другари — Петъръ и Георги. Щомъ това е така, то авторътъ на тоя надписъ излиза, че е Сондоке. Какъ сѫ попаднали тия лица тукъ, ученитѣ правятъ разни догадки. Въ всѣки случай, най-приемливо е онова прѣдположение, което усвояватъ повечето видни историци, а именно: че тия лица сѫ

били Борисови посланици по църковни работи въ Римъ. Както ще видимъ послѣ, това мнѣние се потвърждава и отъ други данни, за които ще поговоримъ послѣ, при сношенията на кн. Бориса съ Рима, за патриаршество въ България. Г. Иречекъ[1]), като допуща подобна мисия на тия посланици въ Римъ, намира, че тоя надписъ е билъ направенъ въ 869 г., когато българскитѣ посланици се връщали по домоветѣ си отъ послѣдния градъ и минали прѣзъ Аквилея. Г-нъ М. Соколовъ[2]) прѣдполага, че това сѫ били участници въ първото посолство на Бориса до папата. г. Професоръ Златарски[3]), който е далъ доста обстойно и цѣнно обяснение по тоя документъ, сѫщо смѣта, че тия лица не сѫ друго, освѣнъ посланици на Бориса по църковни работи въ Римъ.[4])

Ето, това е то всичко, което ние знаемъ за роднинитѣ на княза Бориса. Подробности за тѣхъ, може би, ще има нѣкѫдѣ запазени, обаче до днесъ нѣма още нищо открито. Нека се надѣваме, че, ако не вънъ отъ България, то поне вѫтрѣ въ нея, въ нейнитѣ цѣнни старини, скрити въ земята, ще се намѣрятъ данни, които ще пролѣятъ свѣтлина по тоя важенъ въпросъ. Ние искаме да вѣрваме, че разкопкитѣ по изучване старинитѣ на древната българска държава, започнати така умѣло при село Абоба, ще доведатъ, може би, историкътъ до поясна прѣдстава за нашето първо царство, което е отъ такова важно значение както за българския народъ, така и за цѣлото славянство.

Какъвъ е билъ *титулътъ* на българскитѣ князе, до сега точно не е извѣстно. Има данни, които даватъ основание да се прѣдполага, че въ древность, не само отдѣлнитѣ князе сѫ имали различни титули,

---

[1]) Исторія болгаръ, стр, 193.
[2]) Изъ древней исторіи болгаръ, стр. 45—46.
[3]) Български Прѣгледъ, г. VI, кн. III, стр. 45—46.
[4]) Ibidem.

но даже и единъ и сѫщи князь, въ разни документи, се означава съ разни титли. Сѫщото се продължило и въ врѣмето на кн. Бориса, особно до неговото покръстване. Така, напр., византийскитѣ писатели назовавали българскитѣ князе съ титлитѣ: „*κύριος*“, или въ съкратена форма „*κύρος*“, което ще рече: „господинъ“. У сѫщитѣ писатели се срѣща и титлата „*ἄρχων*“, която е била давана на българскитѣ, русскитѣ, грузинскитѣ и пр. владѣтели: „*γράματα Κωνσταντῖνου καὶ Ρωμανοῦ τῶν φιλοχρίστων Βασιλέων Ρωμαίων πρὸς τὸν ἄρχοντα Ρωσίας . . . εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν Τούρκων; εἰς τὸν ἄρχοντα Σερβλων*‘; . . . *εἰς τὸν ἄρχοντα Ζαχλούμων, „Μοραβίας . . .*, четемъ у Константина Порфирородни въ неговото знаменито съчинение за „Церемониитѣ“ въ византийския дворъ.[1]) Това е било за българскитѣ князе до епохата на Крума. Въ негово врѣме, и послѣ, въ титулуването на българскитѣ князе се забѣлѣзва повече еднообразие, обаче и то не е окончателно установено. И по отношение на самия Крумъ византийскитѣ писатели не се схождатъ напълно. Тѣ му даватъ пакъ разни титли, обаче, нито една не може да обозначи неговото истинско положение на силенъ и независимъ български владѣтель. Византийскитѣ писатели и него понижаватъ, като му даватъ титли такива, каквито тѣ сѫ давали на васалнитѣ на Византия чуждестранни владѣтели. Така, напр., него назоваватъ »*Ἀρχιγός*«, »*ἡγέμονος*«[2]) и пр. Съ значение на »*Ἀρχίγος*« и

---

[1]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1829, Constantinus Porphyrogenitus, volumen I, De Cerimoniis, c. 48, стр. 690—691.

[2]) . . . „*Τῷ δ᾽ἀυτῷ ἔτει πρὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ πασχα Κροῦμμος ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγός παραταξάμενος κατὰ Σαρδικῆς*“... Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1834, Theophanis Chronographia, стр. 752, 753.

»ἡγέμονος« стои и думата «ἄρχοντος«. Нея употрѣбява Теофилактъ български.[1])

Колкото пъкъ до латинскитѣ писатели, то и у тѣхъ не виждаме еднаквость въ означаването титула на българския владѣтель. Отъ многото титли, що латинскитѣ писатели даватъ на българскитѣ владѣтели, най-често се срѣща титлата „Caganus".[2]) Нея латинскитѣ писатели употрѣбяватъ и къмъ авари, и къмъ хазари, и къмъ кумани, печенѣги и пр. Сѫщата титла срѣщаме и въ Омортаговия надписъ, откритъ при село Абоба прѣзъ 1899 година. Въ тоя надписъ се срѣщатъ думитѣ »*ΚΑΝΑΣ ΥΒΗΓΗ*«.[3]) »*ΚΑΝΑΣ*« е сѫщото »*Χαγᾶνος*«, което срѣщаме у Simocata[4]) и »*γανος*«, което четемъ у Nicephor'a[5]). Думата пъкъ „*ΥΒΗΓΗ*", споредъ г-нъ Г. Баласчева, е прилагателно къмъ „*ΚΑΝΑΣ*", което ще рече: „славенъ", „великъ"[6]). Това за титлитѣ на българскитѣ владѣтели до кн. Бориса. Колкото за самия кн. Борисъ то и за него свѣдѣнията сѫ най-разнообразни, обаче по-изобилни, отколкото за неговитѣ прѣдшественици. Така напр., у византийскитѣ писа-

---

[1]) . . . „*Ἐκεῖνος γὰρ τὴν τε κτῆσιν ἐκ πιστῶν ἀρχόντων καὶ βασιλέων ἔσχεν*" . . . Migne. Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 126, стр. 1236.; ср. Migne, Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 102, стр. 627.

[2]) Migne. Patrologiae cursus completus, series latina, t. 125, стр. 1218. — „Hludovicus, rex Germaniae, hostiliter obviam Bulgarorum cagano".

[3]) Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, Софія, 1900 г., т. IV, випускъ I, стр. 216—217.

[4]) „*Οἱ μὲν βάρβαροι, ἅτε δὴ εἰρήνης Ρωμαίοις καὶ Χαγάνῳ ὑπουσης*" . . . Corpus scriptorum historiae Byzantinae, ed. Bonnae, 1834, Theophilactus Simocata, стр. 276 277. „*Ὁπηνίκα δὲ ὁ Χαγᾶνος (ἐπαναδραμώμεθα γὰρ πρὸς τὰ κατὰ τὴν εὐρώπην πραχθέντα) διεπεραιώθη τὸν Ἴστρον*" . . . Ibid, стр. 314, 315, 318 . . .

[5]) Corpus scriptorum historiae byzontinae, ed. Bonnae, 1836, Nicephorus Bryennius, Commentarium. t. II, стр. 94.

[6]) Минало, 1909, г. I, кн. I, стр. 80.

тели той се нарича: „ἄρχων“ [1]), „ἀρχηγός“ и пр. А Теофилактъ български, пръвъ отъ всички и безъ всѣкакви основания го нарича „βασιλεὺς“ [2]). Сѫщото правятъ и латинскитѣ писатели И тѣ различно титулуватъ кн. Бориса. Въ „Annales Hincmari“, записани въ Бертинската лѣтописъ подъ 864 год., четемъ: „Hludovicus, rex Germaniae, hostiliter obviam Bulgarorum Cagano“ [3]) А на други мѣста четемъ: „Bogoris Bulgarorum Princeps“ [4]) или пъкъ „Dominus Michael, Princeps Bulgarorum“, на трети мѣста пъкъ „dux Bulgarorum“ и пр.

Най-сетнѣ, не излишно ще бѫде ако приведемъ и свидѣтелствата на славянскитѣ паметници относно до титлата на българскитѣ князе. Всички славянски паметници знаятъ само една титла за българскитѣ владѣтели. Тя е „княжеската“ „**Сии є кънязь дрьжаше княжение обоноу страноу доуната**“.[5]) Сѫщото твърдятъ Константинъ епископъ и Тодоръ Дуксовъ [6]), съврѣменици на кн. Бориса „**Великій и честный и благовѣрный Господ наш князь Болгарскъ именемь Борисъ**“. [7])

---

[1]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed Bonnae, 1829, Constantinus Porphyrogenitus, De Cerimoniis, t. II, c. 48, стр. 687, 688, 689.

[2]) Migne. Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 126, стр. 201. „*Φθάνει τοίνον* (думата е за 15 Тивериополски мжченици) *ἡ περὶ τούτων φήμη εἰς τὰς τοῦ Βασιλέως Βουλγάρων Μιχαὴλ ἀκοὰς*“,

[3]) I P. Migne Patrologiae cursus completus, series Latina, t 125, Purisiis, стр. 1218.

[4]) I. P. Migne. Patrologiae cursus completus, series Graeca, Perisiis, t. 102, стр 627.

[5]) А Поповъ. Обзоръ Хронографовъ русской редакціи, Москва 1866, ч. I, стр 2.

[6]) Тодоръ Дуксовъ е билъ братъ на кн. Бориса. За него ще говоримъ на друго мѣсто.

[7]) К. Калайдовичъ. Іоаннъ Экзархъ Болгарскій, Москва, 1824, стр. 98.

По такъвъ начинъ, както виждаме отъ всичко казано до тукъ, българскитѣ владѣтели, включително до Бориса, сѫ имали разни наименувания, различно сѫ били титулувани. Отъ врѣмето на Бориса, обаче, се забѣлѣзва сравнително по-голѣмо еднообразие. Отъ приписванитѣ му титли най-вече прѣобладава княжеската. Като такъвъ, т. е. „князь" е билъ извѣстенъ Борисъ и у славянскитѣ писатели, даже негови съврѣменици и сродници, което не е безъ значение. Възъ основа на тия данни, които нищо не говорятъ за „царска" титла на Бориса, освѣнъ едничкото и безъ значение титулуване на Бориса като „*βασιλεὺς*" отъ страна на Теофилакта български, ние смѣтаме въпросътъ за „княжеската" титла на Бориса окончателно рѣшенъ. Самиятъ описвачъ на византийския церемониалъ, Константинъ Порфирогенитъ въ своето съчинение за „Церемониитѣ". гл. 48, стр. 686—689, нищо не говори за нѣкакви си царски титли на Бориса. Той знае Бориса разно, но не и като „*βασιλεὺς*". „*Βασιλεὺς*" за пръвъ пѫть, и то насила, става Симеонъ въ 924 г., когато войскитѣ му, облѣчени въ златни и сребърни ризници, минали церемониално прѣдъ стѣнитѣ на Цариграда, и въ присѫтствието на имератора — Романа Локапена и патриарха — Николай Мистикъ, народътъ акламирилъ официално българския владѣтель — Симеонъ, като „*βασιλεὺς*".

Но ако титлата на кн. Бориса на дълго оставала не точно формулирувана, то послѣ 865 год., послѣ приемането Християнството, тя се вече окончателно установява. Тя добива еднообразенъ характеръ и въ такъвъ видъ се прѣдава въ всички документи отъ византийски произходъ. Ето какъ гласи титлата, която византийския дворъ усвоилъ по адресъ на българския владѣтель: „*Ὁ πνευματικὸς ἔγγονος τοῦ Βασιλέως*[1]) *ἡμῶν τοῦ ἁγίου ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων Βουλ-*

[1]) Corpus scriptornm historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1829. Constantinus Porphyrogenitus, De Cerimoniis, t. II, c. 47, стр. 681.

γαρίας", а пъкъ царицата: ἡ ἐκ Θεοῦ ἀρχόντισα" [2]). На друго мѣсто българскиятъ князь се привѣтствува като „най-възлюбленъ духовенъ синъ, съ милостьта Божия князь на най-благочестивия български народъ" и пр. Съ една дума, отъ 865 год. навсѣкждѣ въ обръщенията къмъ българския князь се демонстрира неговото благочестие и истинска вѣра. Той винаги е „ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχον".[2])

[1]) Ibidem.

[2]) Изключение, и то доста необяснимо, прѣдставлява отъ себе си найденията при с. Абоба надписъ за Омортага, кждѣто неговиятъ наслѣдикъ Моломиръ се титулува „ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων", които думи сж се употрѣбявали изключително за християни владѣтели. Тоя надписъ на видъ не само оборва нашето твърдѣние, че тоя български владѣтель не е билъ християнинъ, но и противорѣчи на казанитѣ отъ насъ по-горѣ думи, какво титулъ съ горнитѣ думи за пръвъ пѫть еималъ князь Борисъ, който е приелъ християнската вѣра. Въ сѫщность, обаче, работата стои иначе. Моломиръ си е билъ езичникъ и като такъвъ си е останалъ прѣзъ цѣлия си животъ. Това се потвърждава отъ Теофилакта български въ житието за 15 Тивериополски мѫченици (Migne, Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 126, стр. 193—195). А ако въ негово врѣме и за него е билъ употрѣбенъ тоя титулъ, то справедливо е да се прѣдполага, че това е станало поради силното разпространение на Християнството въ България прѣзъ царуването на Маломира. Вслѣдствие силното разпространение на Християнството въ врѣмето на Маломира, (за което говорятъ и смуговетѣ въ държавата, вслѣдствие борбитѣ помежду християнската и езическата партии, а така сѫщо и обстоятелството, че послѣ Омортага иде неговиятъ младши, а не старши, синъ), трѣба да се прѣдполага, че византийската канцелария дѣйствително, и то донѣкждѣ съ право, е усвоила тоя титулъ на въпросния князь. По сѫщия поводъ Marquard (Die chronologie der alttürkischen Inschriften, стр. 41—42) изказва мнѣние, че българскитѣ ханове, прѣди да получатъ византийскиятъ императорски титулъ, сж носили въ официалния имъ титулъ прибавката „ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων", даже до приеманего на Християнството. Въ обяснение на това той прави такъва догатка es ist also vohl über setzung von turkisch tängrida bolmys quan „der durch den Himmel eingesetzte chan". Като разглежда горнитѣ съображения на Marquart'a г. Ѳеодоръ Ив. Успенски, Ди-

Столицата на българскитѣ князе обикновено смѣтатъ Прѣславъ „*ἡ μεγάλη πρεσθλάβα*“, който се е намиралъ на 20 к. м. на юго-западъ отъ сегашния градъ Шуменъ [1]).

ректорътъ на Руския Археологически Институтъ въ Цариградъ, казва: „мнѣнието на Marquart'a не може да се приеме, защото не е допустимо въ византийската канцелария да се съедини съ израза „*ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχως*“, такъвъ смисъль, какъвто се съдържа въ тюркскитѣ изрази“. (Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, София, 1905 г., т. X, стр. 197).

[1]) Като говоримъ за столицата на българскитѣ князе, ние бързаме да прѣдупрѣдимъ, че въпросътъ тукъ се касае за столицата на князетѣ послѣ Омортага (Мортагона), но не и онія до тоя князь. Българскитѣ князе до Мортагона сж имали друга столица, а онія послѣ него друга. Да мислимъ така дава ни право надписътъ на Мортагона, открить въ 1899 г. при разкопкитѣ въ с. Абоба. Въ тоя надписъ се говори, че Мортагонъ е прѣнесълъ своятъ аулъ отъ древния Плисковъ на рѣката Тича, на която се е намиралъ градътъ Прѣславъ. Значи, послѣдниятъ градъ не е първоначалната столица на българскитѣ князе. Дѣ, прочее, се е намиралъ древниятъ Плисковъ, съ положителность не може да се каже, обаче, като имаме прѣдъ видъ авторитетното мнѣние на г. Иречека, което се привежда и у Ѳеодора Ивановича Успенски, Директоръ на Руския Археологически Институтъ въ Цариградъ, въ разбора на текста на Мортагоновия надписъ, напечатанъ въ X томъ на Институтското издание, ние напълно приемаме мнѣнието му, че Плисковъ трѣба да се търси не далечъ отъ с. Абоба. Самото име Плисковъ — »*Πλισκοβα*« се срѣща доста често у византийскитѣ писатели. Така напр., въ 927 год. у Левва Дакона се споменува »*Πλίσκοκβα καὶ Δίνεια*« у Зонара и у Алексѣя Комнина въ края на XI в.: *(ὁ δὲ αὐτοκρατωρ κατὰ τὸ περίορθον ταλὺ καταλαμβανει) την Πλίσκοβαν, καθεῖθεν εἰς ἀκρολοφίαν τινὰ τὴν τοῦ Συμεῶνος ἐπλουμένην ἄκεισιν ἡ καὶ Βουλευτήρων τῶν Σκυθῶν ἐγχωρίως ὠνομαξετο«;* — Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, т. X. стр. 553, примѣчаніе 6).

Съгласно найденятъ надписъ, древниятъ аулъ на българскитѣ князе билъ прѣнесенъ отъ Плисковъ на рѣката Тича — »*Τουτζαν*«. Прѣди всичко, самата тая дума— „Тича“, въ разнитѣ надписи, се чете различно. Така напр., у лѣтописеца Теофила се срѣща думата »*Τζίκας*« (Corpus sciptorum historiae byzantinae,

Тукъ, въ гр. Прѣславъ, е господарувалъ князь Борисъ. За това свидѣтелствуватъ и разкопкитѣ въ с. Абоба, дѣто сж намѣрени и остатки отъ църкви — голѣма и малка, които извѣстниятъ специалистъ Ѳ.И. Успенски, Директоръ на Руския Археологически Институтъ въ Цариградъ, отнася къмъ врѣмето, когато за пръвъ пжть България станала официално хри-

---

ed. Boppae, 1839, стр. 436), другадѣ се срѣща »*Βυτζας*«, »*Τοδυζας*« или »*Τούζας*« (Cod. Vaticanus. № 978), а въ славянскитѣ ржкописи се срѣща „Тыча", дѣто Симеонъ въ 907 год. е основалъ монастиръ на „Оустіи Тъіча" (Горскій и Новоструевъ, Описаніе Славянскихъ рукописей Московской Синодальной библіотеки, отд. VI, 2, стр. 33; Калайдовичъ К. Іоаннъ Экзархъ Болгарскій, Москва, 1824 год., стр. 98) Дѣ, прочее, се е намирала тая рѣка? — „Тича" не е друга, освѣнъ извѣстната Тіса, или сегашната голѣма Камчия, на която се и намиралъ нѣкогашниятъ Прѣславъ (ibid., стр. 547). Самиятъ изразъ — »*ἐποίησεν αὐλὴν*«, който се срѣща въ найдения надписъ, по думитѣ на г. Ѳ. И. Успенски, не може да бжде иначе обясненъ освѣнъ въ смисъль, че тукъ, на рѣкага Тича, сж били построени Прѣславскитѣ дворци и тукъ е била прѣнесена столицата, (ibid, стр. 547)

Какви, прочее, причини сж заставили българскитѣ князе да прѣнесатъ столицата си отъ Плискова на „Тыча"?— г. Професоръ Златарски, като прѣдполага, че Плисковъ за пръвъ пжть става столица на българскитѣ князе отъ Бориса, намира, че мотивитѣ на послѣдния сж били, съ прѣнасянето на столицата въ Прѣславъ, да прѣкжсне всѣкакви връзки съ старата религия — езическата, центъра и силата на която е билъ езическиятъ градъ Плисковъ. За да направи това, продължава почетниятъ професоръ, кн. Борисъ ще да е билъ заставенъ и отъ скорашното възстание на боеритѣ въ царството му и пр. (Извѣстія XI Археологическаго съѣзда въ Кіевѣ, стр. 130).

Ние не сподѣляме мнѣнието на г. Златарски и мислимъ, че, тлѣдъ откритиятъ надписъ на Мортагона при Абоба, не може да става дума за прѣнасяне столицата въ Прѣслава отъ Бориса. Отъ надписа на Омортага ясно личи, че той, Омортагъ, а не Борисъ, е прѣнесълъ столицата тукъ.

Щомъ е това така, то пита се, кои сж били причинитѣ, които заставили Мортагона да прѣнесе столицата въ Прѣславъ?— Не ще съмнѣние, че тия причини, не сж, и не може да бждатъ, религиозни, както мисли г. професоръ Златарски за Бориса, за-

стианска държава и пр. [1]). Така че, освѣнъ историческитѣ данни, които отбѣлѣзахме подъ текста, въ специална бѣлѣжка, има още и археологични такива, които еднакво свидѣтелствуватъ, какво българската столица, прѣзъ епохата на кн. Бориса, е била Прѣславъ. Съ това ние свършвзме въпросътъ за мѣстоположението на българската столица въ Борисово врѣме.

щото намъ е извѣстно, че Мартагонъ си е останалъ до край езичникъ.(Migne,Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 126, стр. 193). Тогава, какви сж били тия мотиви? — Тѣ сж били политически. г. Ѳеодоръ И. Успенски, отъ когото и четемъ надписътъ на Мортагона, като замѣня неизвѣстнитѣ думи въ 8 редъ на надписа съ глагола „συνέλεγε", или пъкъ съ „ἐπῆγε", намира, че само враждебнитѣ отношения на българитѣ къмъ Византия, и обратно, особно въ VIII в., сж заставили българитѣ да прѣнесатъ своята столица въ Прѣслава, която е била на твърдѣ стратегическо мѣсто въ политѣ на Балкана. За българитѣ е било необходимо да се укрѣпятъ на главния пжть помежду България и Византия, който е минавалъ прѣзъ Гирловския проходъ. Заемането на тоя послѣдния проходъ е било твърдѣ важно и за самитѣ византийци, затова българитѣ побързали съ укрѣпването му, като заедно съ това прѣнесли и столицата си тукъ. (Извѣстія Института, т. X, стр. 548). Отъ тоя моментъ нататъкъ градъ Прѣславъ станалъ българска столица. Самиятъ градъ, освѣнъ че е билъ стратегически пунктъ, отличавалъ се е съ своето богатство и красота. Българскитѣ книжовници въ врѣмето на Бориса и Симеона се възхищаватъ отъ тоя градъ. (К. Калайдовичъ. Іоаннъ Экзархъ Болгарскій, Москва, 1824, стр. 73). Сега, за голѣмо съжаление, отъ тоя градъ нищо надъ земята не е останало, освѣнъ три парчета отъ стѣна, отъ така наречения — „вжтрѣшенъ градъ", Кремлъ. Не ще съмнѣние, че цѣнни старини ще се намиратъ въ тоя славенъ и важенъ за българитѣ градъ. Въ него, ще има сума данни за нашето минало. Дългъ е на българската млада археологическа наука да разрови тия старини и открие нови страници въ нашата бѣдна историческа наука.

[1]) Извѣстія Рускаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, т. X, София, 1905 г., стр. 9.

Глава III.

Начало на политическата дѣйность на кн. Бориса. Войни съ сърби и хървати.

Политическата дѣйиость на кн. Бориса се започнала веднага слѣдъ възшествието му на прѣстола. Благодарение на политическото и географско положение на държавата, младиятъ князь е трѣбало да рѣши важни въпроси за нататъшния животъ и сѫществуване на младото царство. Нему се падало да поеме велики и отговорни задачи както за жизнените интереси на българския народъ, така сѫщо и за цѣлото славянство. Той е трѣбало да извърши коренна реформа въ вѫтрѣшния държавенъ строй, да прѣустрои цѣлиятъ държавенъ организъмъ, да разшири прѣдѣлитѣ на държавата и да доведе България до еднаква висота съ останалитѣ културни християнски царства. Но, щомъ се говори за задачитѣ на Бориса, които той трѣбало да разрѣши относно до вѫтрѣшната уредба на държавата, а така сѫщо и за външното ѝ величие, не трѣба да се забравя и епохата, въ която е дѣйствувалъ той, защото тя е, която го издига още по-високо, прави го два пѫти по-цѣненъ за България и още по-цѣненъ за цѣлия славянски миръ. Кн. Борисъ е живѣлъ въ IX в. Деветиятъ вѣкъ, особно срѣдата му, се явява епоха колкото знаменита, толкова и сѫдбоносна за цѣлото славянство, Въ това врѣме, или по-добрѣ, въ тая

епоха, славянството е прѣдставлявало широко и открито поле за борба помежду Римъ и Византия. Римъ и Византия, въоржжени съ висока култура и горди съ своето политическо могжщество, еднакво се борили за власть надъ славянитѣ. И България, която по своето географско положение, е заемала срѣдата помежду тия два културни центрове, естествено, трѣбало е да изпита най-силно влиянието и на единия и на другия културенъ центъръ, на Римъ и Византия; тя — България, по-скоро и по-лесно, отколкото останалитѣ сѣверни, или сѣвероизточни, славянски племена, които сж били далече отъ Римъ и Византия, е могла да попадне подъ тѣхно влияние и окончателно да се прѣтопи. И, ако България, безъ да се гледа на всичко това, запазила своята култура и самостойность, еднакво скжпи за цѣлото славянство, то, чини ми се, всичко това, се дължи на високия патриотизъмъ и дълбокъ умъ на великия български господарь, Св. Кн. Борисъ. На кн. Борисъ се паднало много да понесе. Трѣбало е да запази той България, като центъръ на зараждащата се славянска култура и писменость, за да не стане тя плячка на гърцитѣ и латинянетѣ, които, за достигането своитѣ цѣли, не се спирали прѣдъ никакви срѣдства. И трѣба да се отдаде голѣма честь на кн. Бориса, задѣто той блѣстяще изпълнилъ своята държавна задача. Той е билъ човѣкъ надаренъ съ високи дипломатически способности, отличавалъ се е съ прѣдвидливъ умъ, обладавалъ е държавенъ тактъ, ималъ е рѣдкитѣ способности да се ориентира въ трудни за държавата минути, и като всѣки истински дипломатъ, той не е пропущалъ моменти да използува онова, що интереситѣ на държавата изисквали. Достатъчно е да се спомнятъ сношенията му съ Рима и Византия, за самостоятелна българска иерархия тъкмо тогава, когато на Западъ е била крупната личность — Николай I,

а на Изтокъ — знаменитиятъ умница и дипломатъ Фотия; достатъчно е да се упомене за борбата помежду тия два видни съперници за власть надъ България и поведението му прѣзъ това врѣме, когато той е надхитрувалъ ту единиятъ, ту другиятъ, и винаги а получавалъ въ такъва или инаква форма онова, що му е трѣбвало, за да се разбере доколко дипломатически е постжпвалъ той и до колко е билъ прѣдвидливъ и добъръ познавачъ на условията, въ които е билъ поставенъ да дѣйствува. И макаръ да е билъ поставенъ въ най-неизгодни условия, окржженъ отъ двама отлични съперници, ябълката на раздора помежду които е билъ той и неговата държава, трѣба да се признае, че, отъ тая борба помежду папа Николая I и патриарха Фотия, Борисъ излѣзълъ съ честь. Кн. Борисъ, най-сетнѣ дѣйствително добилъ ако не напълно, то голѣма часть отъ онова, що му е било потрѣбно. Впрочемъ, за това ще поговоримъ другадѣ, когато ще разгледаме сношенията на Бориса съ Рима и Византия за самостоятелна църковна организация въ България. За сега, нека обърнемъ внимание частно на неговата политическа дѣйность.

Прѣди всичко, въ държавната политика на кн. Бориса, влиза планътъ за разширение прѣдѣлитѣ на царството. Още въ началото на IX в., трѣба да се отбѣлѣжи силниятъ стремежъ на южно-славянскитѣ племена къмъ държавна централизация и национална обособеность. Въ това число спадала, и то на първо мѣсто, България. Тя се и отличавала отъ останалитѣ съ това, че освѣнъ вжтрѣшното обединение на елементитѣ, що я насѣлявали, въ политиката ѝ влизалъ и планътъ за разширение прѣдѣлитѣ на царството. Въ плановетѣ на българскитѣ князе, като се започне още отъ Мортагона, влиза задачата, да се разширятъ прѣдѣлитѣ на държавата. И кн. Борисъ, който е наслѣдилъ прѣстола отъ ржцѣтѣ на князе, що сж

прѣслѣдвали прѣзъ цѣлия си животъ тия задачи, не е могълъ да остане въ това отношение назадъ. Кн. Борисъ е билъ човѣкъ високодаровитъ и той не е могълъ да не вземе прѣдъ видъ благитѣ резултати отъ реализуването на тая агресивна политика. Ето защо, ние го виждаме още отъ началото на възкачването на прѣстола, да се заеме съ реализуването на традиционата княжеска политика. А въ нея политика, трѣба да се признае, е влизала и задачата, да се достигне и желаното обединение помежду всички славянски народи — не само тия, що спадали въ прѣдѣлитѣ на българската държава, но и ония, които били вънъ отъ нея, но живѣли на Полуострова. Обединението на всички тия славяни подъ могѫществения скиптъръ на българския князь — ето централната нишка на всичката държавна политика на кн. Бориса. Всичко кн. Борисъ е жертвувалъ за достигането на тия политически идеали. Той не пожалилъ за нейното осѫществяване никакакви държавни, нито лични жертви. Тамъ, дѣто това е могло да се достигне съ политически и воени срѣдства, не пропущалъ да направи потрѣбното, а тамъ, дѣто е трѣбало мирна вѫтрѣшна работа, той не се отказва и отъ нея. Въобще, кн. Борисъ е билъ човѣкъ всецѣло прѣданъ на държавнитѣ интереси, чието осѫществяване е било и смисълътъ на неговия личенъ животъ. И трѣба човѣкъ да прослѣди всичкитѣ дреболии отъ неговата дѣйность, за да види, доколко тоя български князь е обичалъ България и е работилъ за нейното величие . . .

За реализуването на традиционата държавна политика—обединението на всички славяни подъ хегемонията на българскитѣ князе, кн. Борисъ, започва своитѣ настѫпални дѣйствия, прѣди всичко на западъ [1]). По свидѣтелството на Константина Багряно-

[1]) Трѣба да отбѣлѣж мь, че тая дѣйность на кн Бориса се отнася до 865 год., значи, прѣзъ врѣмето, когато той е билъ езичникъ.

родни, кн. Борисъ е билъ първиятъ, който е ималъ завоевателни намѣрения по отношение на Хърватия[1]). И макаръ, продължава Константинъ Багрянородни, Хърватитѣ никога да не сѫ били поданици на българитѣ, обаче това не имъ бъркало да се намиратъ въ дружелюбни отношения и да си размѣняватъ взаимно подаръци[2]). Съ сѫщата цѣль кн. Борисъ започналъ и своята враждебна дѣйность противъ Сърбия. За да отмъсти и за поражението надъ своя баща Пресияма, той настѫпва срѣщу Сърбия, когато тамъ царували тримата синове на току-що умрѣлия кн. Властимиръ. Войната му съ Сърбия излѣзла несполучлива. Синоветѣ на послѣдния: Мунтимиръ, Строимиръ и Гейницъ, срѣщатъ кн. Бориса и го разбиватъ съвършено, като плѣняватъ и неговиятъ синъ Владимиръ, заедно съ 12 боери[3]). Слѣдъ това поражение билъ сключенъ миренъ договоръ, споредъ който неговиятъ плѣненъ синъ Владимиръ[4]) билъ освободенъ[5]) и изпроводенъ отъ сърбитѣ[6]) чакъ до градъ

[1]) *Ἀλλ' οὐδὲ Βούλγαρος ἀπῆλθε πρὸς πόλεμον κατὰ τῶν Χωρβατῶν, εἰ μὴ Μιχαὴλ ὁ ἄρχων Βουλγαρίας, ὁ Βορώσης, ἀπελθῶν καὶ πολεμήσας αὐτοῖς καὶ μηδὲν ἀνύσαι δυνηθεὶς εἰρήνευσε μετ' αὐτῶν, ξενίασας τοὺς Χρωβάτους ταὶ ξενιασθεὶς παρὰ τῶν Χρωβάτων*" . . . Corpus scriptorum historiae byzantinae, Constantinus Porphyrogenitus, volumen tertium, ed. Bonnae, 1840, De Administratio Imperio, стр. 150.

[2]) „*Ἀλλ' οὐδὲ πώποτε οἱ Χρωβάτοι οὗτοι τοῖς Βουλγάροις πάκτον δεδώκασιν, εἴ μὴ πολλάκις ἀμφότεροιξενιὰ τινα πρὸς ἀλλήλους παρέσχον φιλοφρονήσεως ἕνεκα*" ibid, стр. 150—151.

[3]) *Ἐπὶ τοῦτουν παρεγένετο ὁ τῆς Βουλγαρίας ἄρχον Μιχαὴλ Βορίσης θέλων ἐκδικῆσαι τὴν ἧτταν Πρεσιὰμ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Καὶ πολεμήσας, εἰς τοσοῦτον αὐτὸν ἐπτοήσαν οἱ Σέρβλοι ὥστε καὶ τὸν ὑὸν αὐτοῦ Βλαστήμερον ἐκράτησαν δέσμιον μετὰ καὶ βολιάδων δώδεκα μεγάλων*" ibid, стр. 154

[4]) Константинъ Порфирородни погрѣшно именува синътъ на Бориса Властимиръ, вмѣсто Владимиръ.

[5]) *Τότε δὲ τῇ τοῦ ὑιοῦ θλίψει καὶ μὴ θέλων ὁ Βερίσης ἠρήνευσε μετὰ τῶν Σέρβλων. μέλλων δὲ ὑποστρέφειν ἐν Βουλγαρία, καὶ φοβηθεὶς μήποτε ἐνεδρεύσωσιν αὐτὸν οἱ Σέρβλοι καθ' ὁδοῦ,*

Раса[1]), сегашни Нови Пазаръ, дѣто е била източната граница помежду България и Сърбия[2]). Сѫщо кн. Борисъ нападалъ и на франкската държава, обаче не винаги сполучливо. Съ тая държава князь Борисъ е ималъ измѣнчиви отношения, спроти интереситѣ на държавата му и спроти врѣмето. Въ зависимость отъ тия послѣднитѣ, отношенията му къмъ нея държава сѫ били ту мирни, ту враждебни, и обратно. И всичко това е ставало въ толкова кратъкъ периодъ отъ врѣме, че днесъ на Бориса би позавидѣлъ всѣки първокласенъ дипломатъ. Въ 853 г. той е въ съюзъ съ Моравцитѣ и съ тѣхъ напада на франкитѣ, обаче несполучливо.

Въ 855 год. нему повървѣло, и той, заедно съ Ростислава Моравски, побѣждава Людовика Нѣмски. Слѣдъ 7—8 години, въ 863 год., кн. Борисъ измѣнява отношенията си напълно и отъ противникъ става съюз-

ἐπεγήτεσεν εἰς διάδωσιν αὐτοῦ τοῦ ἄρχοντος Μοντιμήρον ποιδία, τὸν Βόρενα καὶ τὸν Στεφάνον. ibid., стр 154. Както се вижда отъ разказа на Ко стантинъ Багрянородни, наслѣдницитѣ на Монтимира сръбски — Боренъ и Стефанъ, сами проваждали Владимира — Борисовиятъ синъ, до българската граница, дѣто го прѣдали на баща му. Послѣдниятъ тогава склонилъ съ Сърбитѣ на миръ и размѣнилъ богати дарове съ тѣхъ. „*Καὶ ὑπὲρ τῆς τιαύτης χάριτος δέδωκεν αὐτοῖς Μιχαὴλ ὁ Βορίσης δωρεὰς μεγάλας*“; ibid., стр. 155, а сърбитѣ му дали два сокола, двѣ л вджийски кучета, два роба и пр. „*καὶ ἐκεῖνοι ἀντέδωκαν αὐτῷ χάριν ξενίων ψυχαρία δύο, φολκίνια δύο, σκυλία δύο καὶ γούνας ἐννενήκοντα*“. Ibid., стр. 155 „*Ὅπερ λέγουσιν οἱ Βούλγαροι εἶναι πάκτον*“, заключава Константинъ Багрян ородни (ibid., стр. 155).

[6]) Както видѣхме, Владимиръ е билъ изпратенъ отъ синоветѣ на Монтимира: Боренъ и Стефанъ.

[1]) „*Οἳ καὶ διέσωσαν αὐτὸν ἐβλαβῆ μεχρὶ τῶν συνόρων ἕως τῆς Ράσης*“ — ibid., стр. 154—155.

[2]) Popa Ducljania ljetopis po latinsku i toga necolico i još nešto po hrvatsku. U Kpaljevici, 1874, гл. IX, стр 314: — „alteram vero (sc. provinciam Serbiae sive Transmontane) ab eodem flumine Drina contra orientalem (въ оригинала навѣрно е грѣшка occidentalem) plagam usque ad Lapiem et lab. quam Rassam vocavit“. Послѣднитѣ думи, казва Ст. Новаковичъ, трѣба да се четатъ така: „usque ad Lapiam et Lab, quam Rassum vocavit“. . . . Lab — това е рѣка въ сегашния Новопазарски санджакъ, а Lapiam или Lapia не може да бѫде друго, освѣнъ Приштинската область. (Гласник друштва српске словесности, кн. 48, стр. 111).

никъ на Людовика Нѣмски. Съ него той остава въ съюзъ до края на IX в., като насочва оржжието си противъ бившия си съюзникъ — Ростислава Моравски и пр.

Отъ казаното до тукъ се вижда, че кржгътъ на политическата дѣйность на кн. Бориса е билъ твърдѣ обширенъ Неговата политика е обгръщала цѣлиятъ Балкански полуостровъ. Въ редъ борби съ западнитѣ и сѣверозападнитѣ съсѣди, а така сжщо и съ Византия, той сполучилъ да разшири доста прѣдѣлитѣ на България. Неговитѣ несполуки било съ франки, било съ сърби, не сж били отъ естество да лишатъ държавата отъ каква и да е, даже и отъ най-малка часть отъ територията ú. Напротивъ, въ такиви трудни минути кн. Борисъ, винаги е сполучвалъ да се отърве отъ загуби. Така е било съ Сърбия, така и при поражението въ 853 год. отъ франкитѣ. Обаче, не това, не борбата съ външнитѣ врагове разширила прѣдѣлитѣ на българската държава, колкото доброволното съгласие на мнозина прѣдводители на разни славянски племена въ Византия да минатъ подъ протектората на Бориса. Такива доброволни минавания подъ протектората на Бориса е имало достатъчно, особно въ покрайнинитѣ на Византия, дѣто властьта на послѣдната е била парализувана отъ честитѣ нападения на българитѣ.[1]) Въ всѣки случай трѣба да се признае, че обширната държава, прѣдадена отъ Бориса на Симеона, се дължи изключително на Бориса езичника.[2]) Въ прѣдѣлитѣ на държавата влизали всички мѣстности около сръбска Морава и Ибра, или така наречената, Долна Мо-

---

[1]) Migne, Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 126, стр. 201 „οὐκ ὀλίγων ἐθνῶν ὑποταρέντων αὐτῷ“ . . .

[2]) С. Палаузовъ. Вѣкъ болгарскаго цзря Симеона, С. П. Б. 1852 г., стр. 19.

рава.[1]) При Бориса била присъединена сѫщо и областьта, която се е простирала отъ Балкана, отъ „Porta Ferea", сега „Bocazze", при село Далаково, близко до гр. Стара-Загора, като послѣдниятъ градъ е спадалъ въ нея, и отъ тамъ чакъ до брѣговетѣ на Черното море, на югъ отъ Бургазъ. Всичката тая область, извѣстна на византийскитѣ писатели съ прозвището „*Загѹра*", е била присъединена къмъ владѣнията на кн. Бориса прѣзъ 865 год., когато той приелъ кръщението отъ Михаила III, византийски императоръ.[2]) Послѣдниятъ отстѫпилъ, както съобщаватъ византийскитѣ историци, доброволно тая область на новопокръстения князъ.[3])

На истокъ границитѣ на Българската държава сѫ отивали по брѣговетѣ на Черното море, чакъ до устието на Дунава. Югоисточнитѣ и южнитѣ граници сѫ отивали отъ Черното море, както казахме, на югъ отъ Бургазъ, като сѫ допирали до Сакаръ планина, а отъ тамъ по Родопитѣ и на югозападъ сѫ съвпадали съ крайнитѣ прѣдѣли на областьта на Кутмичевица, която, както се вижда отъ пространото житие на Св. Климента, е спадала въ владѣнията на кн. Бориса.[4]) Въ нея область е влизала цѣлата Керанейска долина, съ езерата Охридско и Прѣспанско. Градоветѣ Охридъ,[5]) Дѣ-

---

[1]) Шафарикъ. Славянскія древности, Москва, 1848 год., т. II, кн. I, стр. 280.

[2]) *ἡ δὲ εὐμενῶς τέ ἦκουσεν αὐτοῦ, καὶ δέδωκεν εἰρήμενην οὖσαν τινικαῦτα τὴν ἀπὸ τῆς Σιδηρᾶς, ταύτης, δὲ τότε ὅριον τυγχανούσης Ρουμαίων τέ καὶ αὐτῶν ἄχρι τῆς Δεβελτοῦ, ἥτες αὖτω καλεῖται Ζαγορα παρ' αὐτοῖς*" . . . Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1838, Theophanis Continuati, lib. IV, стр, 165.

[3]) ibidem.

[4]) Migne. Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 126, стр. 1224.

[5]) ibid, стр. 1219.

волъ,[1]) Главеница[2]) и Велица[3]) — тоже. На западъ границата е допирала до Синьо, т. е. Адриатическо море,[4]) като голѣма часть отъ сегашна Албания, нѣкогашната Арванитска държава, е спадала въ прѣдѣлитѣ на българската държава. На сѣверозападъ границата е достигала гр. Нови-Пазаръ, нѣкогашни гр. Раса, дѣто, споредъ думитѣ на Константинъ Порфирородни, е била границата помежду България и Сърбия.[5]) Още по-на сѣверъ границата е отивала по рѣката Сръбска Морава чакъ до Дунава като сегашни Бѣлградъ е спадалъ въ българската държава прѣзъ врѣмето на Бориса.[6]) За владѣнията на българската държава отатъкъ Дунава, сжщо така, не може да има съмнѣние. Още древнитѣ византийски историци Левъ Граматикъ, Никифоръ и други, споменуватъ за »*Βουλγαρία ἐντὸς Ἴστρου*[7])«, »*εἰς Βουλγαρών ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ*[8])« и пр. Но, освѣнъ

---

[1]) ibid., стр. 1224.

[2]) ibid., стр. 1232.

[3]) ibid., стр. 1229.

[4]) Самата Главницка область, въ която св. Климентъ е ималъ мѣсто за отдихъ, отредено нему отъ кн. Бориса (Migne Patrologiae, t. 126, стр. 1232) е била приморска и се е простирала отъ Воюса до морето. Списание на Б. Ак на Наукитѣ. София, 1911, кн. I, стр. 106.

[5]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, Constantinus Porphyrogenitus, volumen tertium, ed. Bonnae, 1840. De administratio Imperio, стр. 154—155.

[6]) Когато ученицитѣ на Св. Кирилъ и Методи били изгонени отъ Моравия, тѣ се отправили въ България, като минали Дунава при сегашни Бѣлградъ. Като дошли въ тоя градъ, българскиятъ управитель тукъ, нѣкой си Боритиканъ, имъ далъ радушенъ приемъ и ги отправилъ къмъ Прѣславъ, столицата на кн. Бориса. Migne. Patrologiae, cursus completus series graeca, t. 126, стр. 1221.

[7]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, Leo gramaticus, ed. Bonnae, стр, 345.

[8]) Ibid., Nicephorus Gregoras, стр. 391.

византийскитѣ историци, сѫщото нѣщо твърдятъ и западнитѣ. Въ Фулдската лѣтопись се говори, че българитѣ сѫ били източнитѣ съсѣди на Франкската държава[1]), а Ekhard, въ своя Chronicon Universale, изрично казва, че българскитѣ граници се допирали до ония на Франкитѣ-[2]) Сѫщото твърди и единъ Баварски географъ, който е писалъ въ края на IX в.[3]) Така че, не може да има съмнѣние, че българската държава при кн. Бориса се е простирала далече задъ Дунава, като е достигала до Велика Моравия и нѣкогашната Франкска държава. Значи, всичкитѣ земи по срѣдното течение на Дунава въ това врѣме сѫ били български. Що се отнася пъкъ до владѣнията на кн. Бориса въ сегашна Ромѫния, то и тукъ не може да има никакъвъ споръ, че сегашно Влашко, безъ Молдавия, е било въ чертата на българскитѣ владѣния. Даже нѣщо повече. Споредъ извѣстния ромѫнски историкъ А. Д. Хепорol, професоръ въ Яшския университетъ, нѣкогашнитѣ български владѣния не само допирали до Карпатитѣ, но даже отивали и по-нататъкъ, въ сегашна Трансилвания.[4]) Но

---

[1]) „Interea rex collecto exercitu specie quidem quasi Rastizen Maharensium Sclavorum Ducem, cum auxilio Bulgarorum ab Oriente venientium"... Scrtptores rerum Germanicarum in usum cholarum ex monumentis germaniae historicis recusi, Annales Fuldenses, apud G. H. Pertz, Hannoverae, 1891, стр. 69.

[2]) Ibidem, стр. 43.

[3]) „Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii. Isti sunt Behaimare (Bohemes) in qua sunt civitatis XV, Marcharii (Moraves) habent civitates XI, Vulgarii, regio est immensa et populus multus, habens civitates V. Iste sunt regiones que terminant in finibus nostris" — Schafarik, Slavische Alterthümer, II, стр. 673.

[4]) Като говори въ своята книга и за българитѣ, за тѣхнитѣ владѣния отатъкъ Дунава и свидѣтелствата на унгарскитѣ хронисти по тоя прѣдметъ, проф. Ксенополъ заключава: „Voilà pourquoi aussi pendant longtemps la Transilvanie, et surtut la Valachie, ont été designées sous le nom de Bulgarie, pays de Bul-

мимо това, всичкитѣ документални данни, запазени сега по разнитѣ книгохранилища въ Ромжния, еднакво твърдятъ, че до падането на I-то българско царство, сегашно Влашко е било нераздѣлна часть отъ българскитѣ владѣния. То е било подъ културното влияние на България, което влияние се е продължило чакъ до половината на миналото столѣтие, когато се създадоха автономнитѣ княжества Влашко и Молдавия.

Ето, значи, съ общи думи, колко обширни сж били границитѣ на България прѣзъ князуването на Бориса. Като е владѣлъ по-голѣмата часть отъ Балканския полуостровъ, той е държалъ подъ своя скиптъръ и цѣло Влашко, сегашно Маджарско и голѣма часть отъ южна и югозападна Австрия.

Но, заслугата на кн. Бориса не се заключава въ неговата външна политика, въ неговата завоевателна сила. Не външното му могжество го прави великъ въ историята — неговата заслуга и велико историческо значение се заключава въ неговото дѣло отъ 865 г. Приемането на Християнството и признаването новата религия за господствующа въ държавата, ето актътъ, който сравнява Бориса съ Константина Велики. Само малцина господари могатъ да се сравнятъ съ него въ епохата на разпространението на Християнството, и по изключителнитѣ обстоятелства, при които приема той и народа му новата вѣра, кн. Борисъ стои много по-горѣ отъ тѣхъ. Ние нѣма да се простираме и да описваме сега заслугитѣ на кн. Бориса, които той има прѣдъ християнския миръ

---

gares"... По-нататъкъ той прибавя: „Nous rapporterons aussi un document de l'anneé 1231, qui rapelle l'ancienne domination des Bulgares en Transilvanie. Un quartier de la ville de Brasov, celui qui est précisément occupé par le Roumains, port jusqu'a nos jours le nom de Boltarszeg"... Histoire des Roumains de la Dacie Trajane, Paris, 1896, стр. 134.

въобще и православието въ частность, въ историята на славянството въобще и българитѣ въ частность, защото това ще направимъ по-нататъкъ, а сега само констатираме великиятъ актъ — покръстването на българския народъ, който актъ е тѣсно свързанъ съ живота и дѣйностьта на кн. Бориса като човѣкъ и господарь. Прѣдъ видъ на тия заслуги, кн. Борисъ, съ всичко право може да се назове най великиятъ държавникъ въ славянската и българската история и великъ въобще, съ своитѣ заслуги, прѣдъ цѣлото човѣчество. Той е великъ и като пръвъ равноапостоленъ князь на българската земя и като пръвъ неинъ светитель.

Глава III.

Латински, гръцки и славянски лѣтописни свѣдѣния за кръщението на кн. Бориса. Тѣхната сравнителна оцѣнка.

Като се говори за кн. Бориса и за неговото културно-историческо и църковно-народностно значение, ние се приближаваме къмъ момента на великия прѣвратъ въ историята на българския народъ, единственіятъ виновникъ на който прѣвратъ се явява самъ кн. Борисъ.

Какъ, прочее, се е появило въ душата на кн. Бориса това толкова велико и важно рѣшение, да приеме новата вѣра и да я прѣдаде на цѣлия български народъ? — Отговорътъ на поставения въпросъ нека послужи онова, що ние до сега изложихме за Христианството на Полуострова до славянитѣ, у славянитѣ и у българитѣ до кн. Бориса. Прѣдъ насъ се обрисува̀ картината на постепеното христианизиране земитѣ, що били заети отъ българитѣ, постепеното приемане на Христианството отъ самитѣ българи, което проникнало даже въ царското сѣмейство; прѣдъ насъ се изпрѣчва силната християнска партия въ държавата, която настоятелно искала сближение съ Византия, прѣдъ насъ България се явява, като островъ срѣдъ море християнски държави, които оказвали силно влияние на България и на нейния държавенъ животъ и пр. Послѣ всичко това, не ще бѫде странно,

ако ние зададемъ новъ въпросъ, съвършенно противоположенъ на горния, — а именно, защо кн. Борисъ отъ по-рано не приелъ християнската религия, а останалъ езичникъ чакъ до 865 год.? За разяснението на всички тия въпроси нека се обърнемъ къмъ свидѣтелствата на гръцкитѣ и латинскитѣ писатели, които сѫ живѣли въ врѣме на кръщението и послѣ него. Чини ми се, че фактическитѣ данни, по-добрѣ отъ всѣкакви лични съображения, ще ни дадатъ пълна картина на събитията отъ далечното минало.

За кръщението на кн. Бориса ние имаме свидѣтелства на латински и гръцки писатели и лѣтописци и др. въ достатъчно количество. Всичкитѣ тия лѣтописци, като даватъ свѣдѣния за кръщението на българитѣ, съобщаватъ ни и разни епизоди отъ това събитие, вслѣдствие на което често читателтъ недоумѣва, дали за първоначалното кръщение на българитѣ говорятъ тѣ, или пъкъ работата тукъ се касае за нататъшното разпространение и утвърдяване на Християнството срѣди българитѣ. Да дадемъ нѣкои коментарии по лѣтописнитѣ свѣдѣния и да ги систематизираме хронологически – ето една отъ първитѣ задачи, които ни прѣдстоятъ. Еднажъ систематизирани и разгледани тия свѣдѣния, съ коментариитѣ по тѣхъ, дадени отъ тоя или оня латински, или гръцки, историкъ, ще може да се опрѣдѣли, кое съставя есенцията, сѫщностьта, на даденото съобщение, и кое е прибавено отпослѣ отъ самия историкъ, или пъкъ отъ неговитѣ прѣписвачи. И тоя разборъ на лѣтописнитѣ свѣдѣния е толкова по-важенъ, защото често пѫти сѫ ставали недоумѣния, кое отъ тоя, или оня, лѣтописецъ трѣба да се приеме за автентично и кое не, кое по-малко важно и кое повече и пр. Едни отъ лѣтописцитѣ се спиратъ на второстепени работи, като по-важнитѣ отбѣгватъ, а другитѣ, като

говорятъ за послѣднитѣ, отминаватъ ги така мимоходомъ, даватъ за тѣхъ такива откѫслечни свѣдѣния, които се нуждаятъ отъ попълване. Въ тоя случай е необходимо недостигътъ у единъ писатель да се допълни съ излишеството отъ другъ и т. н. Съ една дума, необходимо е както единична прѣцѣнка на свѣдѣнията на историцитѣ, така сѫщо и обща, взети всички въ купомъ. Ние ще вървимъ по прѣимущество, и то отначало, по първия методъ, а послѣ, спроти случая, ще се възползуваме и отъ втория.

Нека започнемъ съ свѣдѣнията за кръщението на кн. Бориса и на цѣлия български народъ отъ *латински* източникъ.

I. Прѣди всичко, свѣдѣния за кръщението на Бориса намираме въ отговора на папа Николай I до Людовика нѣмски по слѣдния поводъ. Людовикъ нѣмски изпраща специално посолство до папа Николай I, за да му извѣстятъ, че кн. Борисъ е изказалъ желание да приеме християнската вѣра. На началника на това Людовиково посолство, папа Николай I, въ мѣсецъ май 864 година, отговаря така: „Тъй като ти казвашъ, че християнѣйшиятъ (chrisianissimus) кралъ (Людовикъ нѣмски) се надѣва, че самъ българскиятъ князь иска да приеме истинската вѣра, и вече мнозина (отъ българитѣ) сѫ станали християни, то ние благодаримъ на Бога и му се молимъ, да увеличи той плодоветѣ (trugum) въ своята житница. Ние, разбира се, ще наредимъ постъ и молебни

---

[1]) „Quia vero dicis, quod christianissumus rex (Hludovicus), speret, quod ipse rex Vulgárum ad fidem velit converti etiam multi exipsis christiani factisint, gratias agimus Deo, quem precamur, ut abundare faciat incrementa frugum in honoreo suo. Iejunium vero pro eis et orationes, sicut per te hortatur, Deo propitio faciemus". I. P, Migne. Patrologiae, cursus completus, series Latina, Parisiis, t. 119, стр. 875; Jaffe Phil., Regestra pontiticum Romanorum, ed. Lipsiae, 1888, № 2758.

къмъ милостивия Богъ за тѣхъ, както той (кралътъ) е молилъ чрѣзъ тебе“ (т. е. пратеника).

II. За сѫщото нѣщо намираме свѣдѣния у Хинимара Реймски, продължателя на Бертинската лѣтопись. Подъ 866 год. той съобщава, какво българскиятъ князь, който въ миналата (865) година, по Божие внушение, а така сѫщо по знамения и бѣдствия срѣди своя народъ, ималъ намѣрение да стане християнинъ, сега вече се кръстилъ.[1])

III. Подъ сѫщата 866 год., въ *Фулдската* лѣтопись е записано: „Българскитѣ посланици дошли при краля въ Реймсъ, и като съобщили, че тѣхниятъ царь, заедно съ малко число народъ, се обърналъ къмъ Христа, помолили кралътъ да не откаже да имъ изпрати способни проповѣдници за християнската вѣра“.[2])

IV. Въ *Ксантската* лѣтописъ подъ 868 год, е записано:... „българскиятъ народъ който до днесъ почиташе пуститѣ идоли, обърналъ се въ каѳолическата вѣра, при знамения и чудеса срѣди народа, изпратени при гърмотевица отъ горѣ.. Когато върховниятъ първосвещеникъ и вселенски папа на гр. Римъ, Николай, отправилъ апостолски мѫже, тѣ (българитѣ) възприели Словото на нашия Господъ Исуса Христа и се покръстили“.[3])

---

[1]) „Rex Bulgarorum, qui praecendente anno, Deo inspirante, et signis atque afflictionibus in populo regni sui momente, christianus fieri meditatus fuerat, sacrum baptisma suscepit“. . . Migne. Patrologiae cursus completus, series latiná, t. 125, стр. 1232,

[2]) „Legati Bulgarum Radesponam ad regem venerunt, dicentes, regem illorum cum populo non modico ad Christum esse conversum, simul que petentes, ut rex idoneos praedicatores christianae religionis ad eos mittere non diferret“. Scriptores rerum Germanicarum in usum ch larum ex monumentis Germaniae historicis recusi, Annales Euldenses, apud G. H, Pertz, Hannoverae, 1891 стран. 65.

[3]) „Gens Bulgarum, hactenus idola vana colentium, ad fidem catholicam conversa est. Mittente eis summo tonanti signa et

V. Въ своята хроника *Регинонъ* († 915) г., който е писалъ малко слѣдъ покръстването на българитѣ, подъ 868 г. съобщава слѣдното: „Въ тия врѣмена крайно жестокиятъ и воинственъ български народъ, като оставилъ идолитѣ и се отказалъ отъ езическитѣ суевѣрия, въ голѣмо количество (множество) повѣрвалъ въ Христа и, като се омилъ съ спасителната вода на кръщението, миналъ въ християнската вѣра“ [1].

Гръцки лѣтописни свѣдѣния.

Отъ гръцкитѣ лѣтописци, които говорятъ за кръщението на кн. Бориса, слѣдва на първо мѣсто да се упомене за цариградския патриархъ Фотия. Той говори за кръщението на два пѫти.

I. Скоро послѣ кръщението на кн. Бориса, Фоти пише послание къмъ новопокръстения Борисъ — не по-късно отъ края на 865 год., въ което му обяснява сѫщностьта на християнската религия и му дава съвѣти, какъ да живѣе по християнски, като човѣкъ и господарь [2].

---

prodigia fieri in media plebis. Directis a Nicolao summo pontifice et universali papa urbis Romae, viris apostolicus, receperunt sermonem domini nostri. I. Christi et baptizati sunt“. . . Scriptores rerum Germanicarum in usum cholarum ex monumentis Germaniae historicis, Annales Xantenses, apud. G. H. Pertz, Hannoverae 1890, стран. 70.

[1]) His temporibus gens Vulgarum (ulgornm, vulgorum, bulgarum, bulgarorum) ferocissima ac bellicosa, relictis idolis abrenuntiatisque gentilium superstitionibus, in Christum ex permaxima parte credidit, et abluta solutari baptismatis unda, in religionem christianam transiit“ . . . Migne, Patrologiae cursus completus, series Latina, t. 132, стр. 96.

[2]) За това послание ще говоримъ по-обширно на друго мѣсто. За сега ние ще посочимъ, че то е напечатано въ Migne Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 192, стр. 627—696. Писмото носи заглавие: Photii sanctissimi patriarchae Constantinopolitani Epistola ad Michaelem Bulgariae principem; de officio principis.

II. Сѫщиятъ патриархъ слѣдъ нѣколко врѣме, въ 867 год., пише, по поводъ нововъведенията на латинското духовенство въ България, на източнитѣ патриарси слѣдното: . . . „тоя народъ (българскиятъ) още двѣ години нѣма отъ какъ изповѣдва истинската християнска вѣра, ето че хора нечестиви и достойни за отвръщение — и какъ да не би ги нарекълъ благочестивиятъ човѣкъ? — хора, които сѫ рожба на мрака (защото тѣ идатъ отъ западнитѣ страни), о, какъ азъ да разкажа за всичко останало. Тия хора, като гръмъ, землетрѣсение, силенъ градъ, или по-вѣрно, като диви звѣрове се нахвърлили върху винограда Господенъ, който разкѫсаха“[1])...

III. Продължателтъ на *Амартола* монахъ Георги, разказва, какво „императорътъ Михаилъ III, като се научилъ, че българитѣ се измѫчватъ отъ гладъ, заедно съ Кесаря Варда, се опълчилъ противъ Михаила, българскиятъ князь, по суша и по море. Българитѣ, като се научили за това, били изплашени, като отъ гръмъ, и до началото на борбата се отчаяли въ побѣдата, вслѣдствие на което поискали да станатъ християни и да се подчинятъ на царя на Римлянитѣ (Гърцитѣ). Михаилъ III, като кръстилъ и възприелъ тѣхниятъ князь, далъ му своето име; бояритѣ му пъкъ кръстилъ, като ги отвелъ

---

[1]) »Οὔπω γὰρ ἐκείνου τοῦ ἔθνους οὐδ' εἰς δύο ἐνιαυτοὺς, τὴν ὀρθὴν τῶν χριστιανῶν τιμῶντος θρησκείαν· ἄνδρες δυσσεβεῖς καὶ ἀποτρόποιοι (καὶ τί γὰρ οὐκ' ἄν τις εὐσεβῶν τούτους ἐξονομασείεν); ἐκ σκότους ἀναδύντες (τῆς γὰρ ἑσπερῖου μοίρας ὑπῆρχον γεννήματα)· οἵ μοι! πῶς τὸ ὑπολοιπόν ἐκδιηγήσομαι; οὗτοι πρὸς τὸ νεοπαγὲς εἰς εὐσέβειαν καὶ νεοσύστατον ἔθνος, ὥσπερ κεραυνός, ἢ σεισμός, ἢ χαλάξης πλῆθος, μᾶλλον δὲ οἰκειότερον εἰπεῖν, ὥσπερ ἄγριος μονιός, ἐμπηδήσαντες, τὸν ἀμπελῶνα Κυρίου, τὸν ἠγαπημένον καὶ νεοφυτον, καὶ ποσὶ καὶ ὀδοῦσιν« . . . Migne, Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 102, стр. 724.

въ града. Отъ тогава настжпилъ дълъгъ миръ[1])".

IV. *Генезии*, който е писалъ при Константина Порфирородни, послѣ разказа за поражението на Мелитенския емиръ отъ Петрона, брата на царица Теодора, и послѣ съобщението, какво въ тая борба помогналъ и брата на Петрони, Варда, който е получилъ на праздника Възкресение Христово (19 апр. 862 год.) титулътъ Цезаръ, пише буквално слѣдното: „Прѣдводителътъ на българитѣ, като узналъ за това, за поражението на емира отъ Петрона), се уплашилъ отъ успѣха на гърцитѣ, съгласява се на миръ, макаръ по-прѣди да е билъ твърдѣ дързъкъ. Но и отъ гладъ били измжчвани неговитѣ поданици . . . и то тъй силно, че всички се съгласили да приематъ Христовото кръщение, а прѣдводителътъ имъ приелъ да се нарече Михаилъ, по името на царя. Тукъ били изпратени и нѣкои извѣстни архиереи, за да насаждатъ (срѣди българитѣ) всичко онова, що се отнася до християнската вѣра"[2]).

---

[1]) „*Ἐκστρατεύσας δὲ Μιχαὴλ ἅμα Βάρδᾳ Καίσαρα, κίνησιν ποιεῖ κατὰ Μιχαὴλ ἄρχοντος Βουλγαρίας διά τε γῆς καὶ θαλάσσης, μαθὼν το τῶν Βουλγάρων. ἔθνος λιμῷ τήκεσθαι. Οἱ δὲ Βουλγαροι τοῦτο μαθόντες ὡς ἦχῳ βροντῆς ὑπεκλίθησαν, καὶ πρὸ τῶν ἀγώνων καὶ τῆς μάχης περὶ τῆς νίκης απεγνοσαν, καὶ χριστιανοὶ γένεσθαι καὶ ὑποτάττεσθαι τῷ βασιλεῖ καὶ Ρωμαίοις ἠτήσαντο . Ὁ δὲ Μιχαὴλ τοὺ μὲν ἄρχοντα αὐτῶν βαπτίσας καὶ δεξάμενος ἐπέθηκεν αὐτῷ τὸ αὐτοῦ ὄνομα, τοὺς δὲ μεγιστῶνας αὐτοῦ ἐν τῇ πόλει ἀγαγὼν ἐβάπτισεν αὐτοὺ εκτοτε γενομένης εἰρήνης βαθεῖας*". — Hirsch Ferdinand, Byzantinischen Studien, Leipzig, 1876, стр. 44. Редакция 2; ср. Редакция I у Edouard de Muralt. Essai de Chronographie bizantine, de 395—1057, st. Petersbourg, 1855, стр. 439.

[2]) „*Ὁ οὖν καθηγεμὼν Βουλγάρων περὶ τούτου ἐπεγνοκὼς καὶ τῷ τοιούτῳ κατατροποθείς εὐτυχὴματι πρὸς εἰρηνάιαν κατάστασιν ὑποκλίνεται, εἰ καὶ πρὶν ἐθρασύνετο, ἀλλὰ μὴν καὶ λιμῷ οἱ περὶ αὐτὸν πιεζόμενοι . . . καὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ τοῦ Χρίστιανῶν εἰπενθῶς καταζιωθῆναι βαπτίσματος ἅπαντας, τὸν δὲ αὐτῶν ἀρχηγὸν αἱρετίσασθαι Μιχαὴλ ὠνομάσθαι ἐπὶ τῷ βασιλέως*

V. Разказътъ на *Теофановия продължатель* повтарятъ: *Скилица, Кедринъ и Зонаръ.* Ето сжщностьта на разказа на Теофановия продължатель: „Князьтъ български — това е билъ Борисъ, като чулъ, че на чело на държавата (Византия) стои жена, започналъ дръзко да се прѣвъзнася, като изпратилъ пославници да ѝ яватъ, че той нарушава мирнитѣ договори и отваря война на римската (византийската) земя".[1])

На това Борисово изявление Теодора отговорила, че не се бои отъ Бориса, и въ краенъ случай, ако побѣдата бжде на негова страна, то, при все това, тя пакъ ще го надмине, тъй като той ще побѣди жена, а не мжжъ.[2]) Послѣ тоя отговоръ, кн. Бориса се отказалъ да воюва и възобновилъ съюза и дружбата си съ Византия.[3])

Разказътъ на Теофановия продължатель ни дава свѣдѣния и за размѣната на плѣницитѣ — Куфаръ и сестрата на Бориса помежду българския и византийския дворъ. Говори се по-натакъкъ и за Христовата проповѣдь на тия плѣници въ Борисо-

---

ὀνόματι ἐκπεμφθέντων ἐκεῖσεν ἀρχιερέων τινῶν ἐλλογίμων τὰ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἐγκρατύνασθαι". — Migne. Patrologiae cursus completus, series graeca, t. 109, стр. 1115.

[1]) „*Ὁ γε μὴν ἄρχων Βουλγαρίας (Βώγωρις αὖτος ἦν) θραστύτερον ἐξεφέρετο γυναῖκα τῆς βασιλείας κρατεῖν διακηκοὼς· ὅθεν καὶ τινας ἀγγέλους ἀπέσταλκε πρὸς αὐτήν, τὰς συνθήκας λέγων καταλύειν καὶ κατὰ τῆς τῶν Ρομαίων ἐκστρατεύειν γῆς*"— Corpus scriptorum historiae bizantinae, ed. Bonnae, 1838, Theophanis Continuati, lib IV, стр. 162.

[2]) „*Ἀλλ' αὐτὴ μηδὲν θῆλυ ἐννοῦσα ἢ ἄνανδρον „καὶ ἐμὲ" αὐτῷ κατεμήνυεν „κατ' αυτοῦ εὑρήσεις ἀντιστράτεύουσαν. καὶ ἐλπίζωμὲν κυριεῦσαι σου. εἰ δὲ μὴ γενηται καὶ ἐκνικήσεις με, καὶ οὕτω σου περιέσομαι, την νίκην ὁρίδηλον' ἔχουσα . γυναῖκα γὰρ ἀλλ' οὐκ ἄνδρα ἔξεις ἡττηθέν τα σοι*". — Ibiden, стр. 162.

[3]) „*Δια τοῦτο μὲν οὖν καὶ εφ' ἡσιχίας ἔμεινεν, μηδὲν τολμήσας νεανιεύσθαι, καὶ τὰς τῆς ἀγάπης αὖθης ἀνενέου σπονδὰς*" — ibid., стр. 162.

вия дворъ, лично на Бориса, и пр. Особно се е отличила въ тая проповѣдь сестрата на Бориса. Обаче, и послѣ тая проповѣдь, съобщава продължателътъ на Теофана, кн. Борисъ си останалъ сѫщиятъ, какъвто си билъ, т. е. „завладѣнъ отъ невѣрието и съ почить къмъ своето суевѣрие.“[1]) Но, ето едно нещастие, изпратено отъ Бога, започнало да го озадачва. Това е билъ гладътъ, който го заставилъ да се обърне къмъ оня Богъ, когото почитала и прославявала негова дъщеря. Като получилъ избавление отъ това бѣдствие, той се обръща къмъ истинското богопочитание, кръщава се, и се именува Михаилъ, по името на царя, чрѣзъ архиереа, изпратенъ до него отъ царствующия градъ.[2]) Нататъкъ, продължателътъ на Теофана разказва за картината на страшния сѫдъ, която нарисувалъ нѣкой си монахъ Методи. Тая картина тъй силно подѣйствувала на княза, че той рѣшилъ да се кръсти.[3]) Накрай, продължателътъ на Теофана, съобщава и за отстѫпената часть земя отъ византийска територия на кн. Бориса, извѣстна подъ името Загоре.[4]) Благодарение на това,

[1]) „Ἀπιστὰ καλισχημένος καὶ τὴν οὐτοῦ θρησκείαν τιμῶν“ — ibid., стр. 163.

[2]) . . . „Καὶ ὃς θεὸν ἐκεῖνον ἠνάγκαζεν ἐπικαλεῖσθαι πρὸς ἄμυναν τῶν δεινῶν, τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου μὲν πολλάκις καὶ τῆς αὐτοῦ ἀδελφῆς θαυμαζωμενὸν τε καὶ σεβόμενον, ὡς εἰκός. τϋχόντες οὖν τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν δεινῶν, ὕυτω δὴ προς θεοσέβειαν μετατίθεται, καὶ τῆς τοῦ λατρου παλιγγενεσίας καταζιοῦται καὶ Μιχαὴλ κατονομάζεται κατὰ το ὄνομα βασιλέως παρὰ τοῦ πρὸς ἐκεῖνον ἀποσταλεντος ἀρχιερέως ἀπὸ τῆς βασυλίδος τῶν πόλεων“. — Ibid., стр. 163.

[3]) . . . „Ταῦτ’ οὖν, ἐπειδὴ πέρας εἶχεν ἡ γραφή, κατιδών, καὶ δὶ αὐτῶν τὸν τοῦ θεοῦ φόβον ἐν ἑαυτῷ συλλαβών, καὶ κατηχηθεὶς τὰ καθ’ ἡμᾶς θεῖα μυστήρια, νυκτῶν ἀωρὶ τοῦ θεοῦ μεταλαγχάνει βαπτισματος“, — ibid., стр. 164.

[4]) „Ἡ δὲ ἐυμενῶς τε ἤκουσεν ἀυτοῦ, καὶ δὲδωκεν εἰρήμην οὖσαν τηνικαῦτα τὴν ἀπὸ τῆς Σιδηρᾶς, τάυτης δὲ τότε ὅριον τυγχανούσης Ῥωμαίων τε καὶ αὐτῶν ἄχρι τῆς Δεβελτοῦ, ἥτις αὖτο καλεῖτας Ζάγοτα παρ’ αὐτοῖς“, — ibid, стр. 165.

че хрониката на продължателя на Теофана е съществена възъ основа на разни, и не отъ еднакво достойнство, източници, тя, както и въ други случаи, така и за кръщението на българитѣ, дава свѣдѣния противорѣчиви, Опитъ за съгласуване на тия противорѣчия прѣдставлява разказа на Симеона Магистра.[1])

VI. *Симеонъ Магистъръ*. Въ своя разказъ Симеонъ Магистъръ повтаря дословно продължателя на Теофана. Различава се отъ послѣдния само въ съобщението за глада, който прѣдшествувалъ кръщението на кн. Бориса. По Симеона Магистра, гладътъ е заставилъ Бориса да навлѣзе въ Римската (гръцката) империя.[2]) По-нататъкъ, споредъ Симеона Магистра, картината на страшния сѫдъ била изписана слѣдъ кръщението на Бориса и това обстоятелство било причината за народното възмущение. Ето буквално свидѣтелството на Магистра: „Послѣдниятъ, (Борисъ) като се върналъ (послѣ кръщението), заповѣдалъ на живописеца, по име Методи, да нарисува въ дома му вѣчния сѫдъ и възмездието. Съ това той още повече възбудилъ противъ себе си цѣлия народъ“[3]). Така сѫщо, Симеонъ Магистъръ се отличава отъ продължателя на Теофана и съ съобщението за отстѫпката на българитѣ областьта Загоре. За тая цѣль, споредъ Магистра, Борисъ се обърналъ не къмъ Теодора, а къмъ Михаила III. Искането било мотивирано поради тѣснотията на прѣдѣлитѣ на земята, кѫдѣто сѫ били настанени българитѣ... „Царьтъ, благослонно изслушалъ тая молба

---

[1]) М. Соколовъ. Изъ древней исторіи болгаръ, стр. 181.

[2]) »*Λιμοῦ δὲ τὴν χώραν ἐπινεμομένου ἠναγκάσθη τὰ Ρωμαίων ὅρια ὑπερβάινειν*“. Corpus scriptorum hictoriae byzantinae, ed. Bonnae, 1838, Symeon Magister, стр, 664—665.

[3]) . . . „*Ὃς εἰς τὸ ἴδιον ὑποστρέψας διὰ ζωγράφου Μεθοδίου λεγομενου τὴν κρίσιν καὶ ἀνταπόδοσιν ἐν τῳ οἴκῳ αὐτοῦ γραφῆναι πεποιήκεν. διὸ καὶ μαλλον τὴν ἐκ παντὸς τοῦ γένους αὐτοῦ καθυφίσταται ἐπανάστασιν*‘ — ibid., стр. 665.

далъ имъ бившата тогава ненаселена страна отъ Сидра, която е служила тогава за граница по-между тѣхъ и Римлянитѣ (гърцитѣ) до Дебелта, която у тѣхъ (българитѣ) се наричала Загоре"[1]).

VII. За кръщението на Бориса и българитѣ свидѣтелствува и Теофилактъ български. Въ житието на 15 Тивериополски мѫченици, Теофилактъ, като съобщава, че слѣдъ смъртьта на Мортагона княжескиятъ български прѣстолъ наслѣдилъ езичникътъ Маломиръ, който осѫдилъ на смърть своятъ постарши братъ — Енравотъ, за неговата вѣра въ Христа, прибавя, че три години послѣ смъртьта на Маломира на прѣстола се възкачва синътъ на Звеница, кн. Борисъ.[2]) „Въ това врѣме, т. е. въ князуването на Бориса, облаци отъ франки изпълнили цѣла България. Къмъ това се прибавилъ още и страшенъ гладъ. По такъвъ начинъ, българскиятъ народъ страдалъ отъ неприятелски мечъ и отъ гладъ. Но Борисъ, макаръ и да е билъ малъкъ, разбралъ Божието наказание и пѫтьтъ, по който го рѫководилъ Отецъ и Господъ. Затова той (Борисъ) изпраща пратеници до царя на Римлянигѣ (тогава царствувалъ Михаилъ, синътъ на Теофила) и до Синклита, за да сключатъ миръ и занапрѣдъ да заживѣятъ тихо и мирно, въ благочестие и чистота; защото, що може да бѫде по-хубаво, ако се живѣе истинно братски, въ съгласие и любовь? — Къмъ това прибавилъ и твърдото увѣр ние, че самъ е готовъ да приеме божественото

---

[1]) . . . „*Δηλοῖ καὶ τῷ βασιλεῖ περὶ γῆς διὰ τό στενοῦσθαι ἐν τοῖς ἰδίοις τὸ πλῆθος τὸ ἑαυτοῦ . . . ὃ δὲ ἐυμενῶς ἤκουσε, καὶ δέδωκεν ἐρήμην οὖσαν τηνικαῦτα τὴν ἀπὸ τῆς Σιδηρᾶς, ταύ της δὴ τότε ὅριον τυγχανούσης Ῥωμάιων τε καὶ αὐτῶν, ἄχρι τῆς Δεβελτόν, ἥτις οὕτω καλεῖται Ζαγόρια παρ' αυτοῖς*"—ibid., стр. 666

[2]) Migne, Patrologiae, cursus completus, series graeca, t 66, стр. 197. — »*Διδεξατο δὲ τὴν τῶν Βουλάρων ἀρχὴν ὁ τοῦ Ζβηνίτζη υἱὸς, αὐτοῦ δὲ ἀνέψιος*«.

кръщение. Молилъ сѫщо да му се изпратятъ свещеници, които да му съобщатъ изцѣло християнското учение. Римлянитѣ на драго сърдце приели тоя неочакванъ отъ българитѣ жестъ за миръ и всичко на врѣме извършили. И така, Борисъ се кръстилъ и, при възприемането му отъ св. кръщение, приелъ името Михаилъ, като искалъ съ това да угоди на царя на Римлянетѣ.[1])

VIII. *Славянскитѣ хронографи и лѣтописци*, по въпроса за кръщението на кн. Бориса, самостоятелно значение не могатъ да иматъ, защото тѣ сѫ прѣводчици на гръцкитѣ хронографи и по нѣкога изпълнени съ разни неточности[2]).

Така, напр., руският лѣтописецъ *Несторъ* казва, че „въ лѣто 6375—77[3]) крещена бисть земля бол-

---

[1]) *Ἐπεὶ γαρ τὴν ἀρχὴν ὁριθῆς διεδέξετο Βωρίσης ὁ θαυμάσιος, Φράγγων νέφος τὴν Βουλγαριαν πᾶσαν ἐκόλυψε. Συνεπετέθη δὲ τούτῳ καὶ λιμὸς δεινὸς. Εἶχε δὲ τὸ τῶν Βουλγάρων οὗτω γένος κακῶς καὶ πολεμίῳ ξίφει καὶ λιμοῦ ἀρχονη φθειρόμενον. Ἀλλ ὅ γε Βωρίσης καίτοι παῖς ὢν, ἐπεγνώστη τὴν θεῖαν μάστιγα καὶ ὡς ἐπάγει ταύτην ὁ παιδευτὴς Πατὴρ καὶ Δεσπότης, ἐπίστεψαι θέλων τοὺς υἱοὺς καὶ δούλους προς τὴν ἀλήθειαν, ἀμέλει τότε τῷ βασιλεῖ Ρωμαίων καὶ τῇ συγκλήτῳ διαπρεσβεύεται (Μιχαὴλ ἄρα τότε τὴν βασιλείαν εἶχεν ὁ Θεοφίλου υἱός), ὡς ἂν συνθήκας εἰρήνης ποησαμενος, τοῦ λιποῦ γαλινιαῖον βίον καὶ ἀτάραχιον, ἤρεμόν τε καὶ ἡσύχιον διάγειεν ἐν πάσῃ εὐσεβεία καὶ σεμνότητι· καὶ τί γὰρ εἰ ἀληθῶς ἀδελφικῶς μετ' ἀλλήλων διάλειεν ἐν ὁνονοία καὶ ἀγάπῃ; καὶ προπετίθη πίστιν ἀσφαλῆ, τὸ καὶ αὐτὸς τὸ θεῖον δέξασθαι βάπτισμα. Ἠξίου δὲ καὶ ἱερεῖς πρὸς αὐτὸν σταλῆναι, ὡς ἂν πάντα τὸν Χριστιανισμὸν αὐτοῖς παραδεύσοντας. Ρωμαῖοι δὲ, τὸ μηδέποτε παρὰ Βουλγάρων ἐλπισθὲν αὐτοῖς τὸ περὶ τῆς εἰρήνης μήνυμα ἀσμένως δεξάμενοι, πάντα διὰ τάλους ἐτέλεσαν. Βαπτίζεται τοίνυν Βοορίσης, καὶ Μιχαὴλ ἐκ τοῦ λουτροῦ τῆς ἁγίας κολυμβήθρας ἐπονομάζεται, τῷ βασιλεῖ Ρωμαίων. (αὐτοί φασι) χαρζόμενος, τῷ ᾧπ' ὀνόματι αὐτοῦ κληθῆναι“* . . . Migne, Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 126, стр. 197—200.

[2]) А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ руской редакціи, Москва, 1866 г., стр. 90—91.

[3]) Отъ Рождество Христово 867—869 год.

гарская“[1]). По-нататъкъ, Несторъ продължава: „нѣкогда брани бивши, плѣнена бысть сестра князя Болгарскаго отъ Грекъ и крещена бысть, и въ царскомъ дворѣ учаху ся книгамъ — при Михаилѣ царѣ. Потомъ же измѣниша ся на болярине именемъ Ѳеодоре Куфаре; она же учаше всегда брата своего християнству; прилучися же тогда недугъ прокаженія въ болгарехъ, и мнози умираху: егда же приятъ поученіе сестры своея и вѣрова, тогда и недугъ прокаженія преста. Онъ же посла въ Царьградъ да пришедъ архиерей крестить его. Видѣвше же сею Бояре совѣщаша убити его: онъ же дерзнувъ борися съ ними крестнымъ целуваниемъ; и побѣди ихъ кресту предходящу предъ нимъ и тако возлюбиша крестися“.[2])

Слѣдъ това свидѣтелство, пакъ на сѫщата страница, срѣщаме ново извѣстие за кръщението на българитѣ подъ заглавие: О другѣмъ князе Болгарскомъ“. Ето самото извѣстие: „Прииде же Болгарскій князь Борисъ въ Царьградъ, прося святаго крещенія со всѣмъ княженіемъ своимъ, и Божественною благодатию сподобися прияти, и отъ купѣли приятъ его царь Михаилъ, и нарече его по своему имени Михаилъ“. А у Никоновия сборн., стр. 15—16, четемъ слѣдното: „въ лѣто ѕтоѧ=6371=863, Михаилъ царь съ Вардою иде Болгаръ воевати; бѣ же тогда гладъ въ болгарахъ. Болгари же убояшася и просиша христіане быти. Приде же въ Царьградъ князь ихъ и вси бояре его; крести его и приять отъ купѣли царь Михаилъ (и нарече ему Симеонъ).[3]) и вси бояре крестишася и отпусти ихъ во своя съ великою честію. И тако весь народъ Болгарскій святое крещеніе восприятъ“. На полето на послѣдното свидѣтелство, по думитѣ на г. Бодянски, отъ външно лице,

---

[1]) Лѣтописъ по Никон. списк, т. I, стр. 12.

[2]) ibid., стр. 12.

[3]) Тукъ е допусната вече явна неточность, щомъ кръщението на българитѣ се смѣта за сганало при царя Симеона.

била прибавена слѣдната забѣлѣжка: „инъ пишетъ въ лѣто ѕѕтоѕ =6376 = 868“[1])

Въ древния славянски прѣводъ на *Манасиината лѣтопись*, между другитѣ откѫслеци изъ българската история, намираме слѣдното свидѣтелство за кръщението на българитѣ На 105 листъ отъ тая лѣтопись, дѣто се говори за царуването на императора Михаила, сина Теофиловъ, четемъ: „при семъ Михаилѣ царѣ и при матери его, крестишася болгаре, оттолиже до нинѣ лѣтъ — ѳїа = 511[2]). На другата страница, на сѫщия листъ, четемъ: „нѣкогда бо не вѣмъ, како сестра Блъгърскаго кнѧзя плѣнена бысть гръкъ и въ царскомъ дворѣ предана бысть и крещена бысть и научена книзѣ. Въ царство жи сихъ царе и миру сущу велику между Гръки и Блъгары, промѣнена бысть на нѣкоемъ болѣринѣ Ѳеодорѣ Куфарѣ“. На 107 листъ четемъ: „пришедши же она не престааше учащи брати своего о вѣрѣ Христовѣ, дондеже и крести его. Оному же крестившуся, въсташа блъгаре нань хотяше убити его, яко вѣра ихъ оставльши. Нѫ тъй изшедъ на брань, победи ихъ. И от толи крести овѣхъ волеѫ, а другихъ инѫнедеѫ“[3]). Самъ г. Чертковъ, отъ когото четемъ тия данни, въ своето съчинение — „О переводѣ Манасіиной Лѣтописи“, стр. 97, 98, казва, че, въ лѣточислението на 106 листа, буквата „а“ е написана съ мастило, а останалитѣ букви съ киноваръ, което дава право да се съмнѣваме, че, къмъ свидѣтелството на лѣтописеца буквата „а“ е прибавена отъ външно лице. И дѣйствително, въ славянската нумерация не сѫществува такъво число: ѳїа=511, особно - „ї“. Ако допуснемъ, както и въ сѫщность е, че буквата „а“ е сетнѣшна прибавка и я прѣмахнемъ отъ цифрата-

---

[1]) О. Бодянскій. О времени происхожденія славянскихъ письменъ, Москва, 1855, стр. 364—365.

[2]) И тукъ е допусната явна несъобразность съ истината.

[3]) Чертковъ. Опереводѣ Манасіиной лѣтописи, Москва, 1842, стр. 97—98.

„ѳїѧ“, или пъкъ направимъ една метатеза съ буквата „ї“, която трѣбва погрѣшно да е отбѣлѣзана вмѣсто буквата „і“, то тогава въпросната година ще може да се опрѣдѣли по слѣдния начинъ. Въ самия край на сборника, който съдържа въ себе си прѣвода на Манасиината лѣтопись, намираме, че той е билъ привършенъ „въ лѣто теченія ѕѡѱг“=1345 г. Ако отъ тая послѣдната дата извадимъ 510 год., както би трѣбало да се прѣдполага, щомъ буквата „ѧ“ е внесена отпослѣ въ цифритѣ „ѳїѧ“, или пъкъ извадимъ 511 год., ако допуснемъ въ горнитѣ цифри такъва метатеза ѳѧї = 511, то ще се получи годината на кръщението на българитѣ — или 833, или 834. Не ще съмнѣние, че и тия години сѫ погрѣшни и тѣ далечъ не могатъ да задоволятъ историка, обаче, за да влѣемъ нѣкакъвъ смисъль въ тѣхъ, щомъ тѣ се посочватъ и отъ славянскитѣ лѣтописци за година на кръщението на българитѣ, то ние мислимъ да имъ дадемъ слѣдното тълкувание. Навѣрно, годинитѣ 833 или 834 г., ще да сѫ заимствувани изъ живота и смъртьта на Бояна[1]), който въ 834 год. е пострадалъ за вѣрата и прѣдъ смъртьта си пророчествувалъ: „вѣрата, за която азъ сега умирамъ, ще се разпространи по цѣлата българска земя“ [2]).

Ето това е, което славянскитѣ лѣтописци и хронографи съобщаватъ за кръщението на българитѣ. Както се вижда, свѣдѣнията, които тѣ ни даватъ, не отговарятъ на историческата дѣйствителность, напротивъ даже, могатъ да доведатъ читателя до заблуда, за което ще се скърби особно, щомъ се знае, че тия лѣтописци сѫ хора изъ нашата родна срѣда — славянска. Свѣдѣнията на тия лѣтописци сѫ прѣводи на

[1]) Боянъ е другого име на Енравотъ, старшiятъ братъ на кн. Маломира. Migne. Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 125. стр. 193.

[2]) *Ἡ πίστις αὕτη, λέγων, δι' ἧς ἐγὼ τελειοῦμαι σήμερον, ἐφαπλωθήσεται καὶ πλατυνθήσεται κατὰ πάσις τῆς Βουλγαρικῆς γῆς*« . . . Migne, Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 126, стр. 197.

гръцки такива. Въ тѣхъ нѣма нищо ново, напротивъ, даже старото е изкривено, въ него е внесена такъва бъркотия, отъ която човѣкъ мѫчно може да излѣзе. Прѣдъ видъ на тия явни недостатъци въ свѣдѣнията на славянскитѣ лѣтописци, ние, при опрѣдѣлянето годината на кръщението на българитѣ, ще ги изоставимъ, съ малки изключения, съвършено изъ прѣдъ видъ. Да направимъ това ни се налага, двойно повече, отъ обстоятелството, че ние разполагаме съ оригинални свѣдѣния за кръщението на българитѣ отъ гръцки и латински лѣтописци. Послѣднитѣ сѫ много по-точни въ своитѣ данни, тѣ не сѫ имали никакъвъ интересъ да заблуждаватъ когото и да е съ своитѣ свѣдѣния, и главно, тѣ сѫ съврѣменици на станалото събитие. Като такива тѣ най-добрѣ сѫ могли да знаятъ нѣкои подробности по кръщението на кн. Бориса, и най-точно сѫ ги изложили въ своитѣ хроники.

По такъвъ начинъ, щомъ отхвърляме изъ прѣдъ видъ свѣдѣнията на славянскитѣ хронографи и лѣтописци, като явно неточни, остава, за опрѣдѣление точната дата на кръщението на кн. Бориса, обстоятелствата, при които е извършенъ тоя актъ, неговитѣ послѣдствия и пр., да се има прѣдъ видъ само свидѣтелствата на гръцкитѣ и латинскитѣ лѣтописци. Но, като вземемъ да разглеждаме и прѣцѣнимъ свидѣтелствата за кръщението на кн. Бориса отъ латински и гръцки произходъ, не можемъ да не забѣлѣжимъ, че свѣдѣнията за това кръщение, които идатъ отъ византийски източници, надминаватъ по съдържание и форма онія, що идатъ отъ западъ Така, напр., както имахме случай да видимъ и по-горѣ, свѣдѣнията за кръщението на кн. Бориса, които идатъ отъ латински източникъ, се отличаватъ съ своята краткость, тѣ споменуватъ само фактътъ за кръщението на кн. Бориса, и нищо повече, безъ да ни даватъ подробни показания, по които да сѫдимъ поне за побужденията на кн. Бориса да приеме християнската вѣра и пр. Тѣ даже не

съобщаватъ нищо и за събитията, които прѣдшествували, съпроваждали, послѣдвали даже, самиятъ актъ на кръщението на кн. Бориса и цѣлия български народъ. Даже нѣщо повече. Тѣ неправилно съединяватъ кръщението на кн. Бориса съ посолството на папа Николая I въ България; не даватъ ни свѣдѣния, за да опрѣдѣлимъ точно годината на кръщението на кн. Бориса и пр. Съвсѣмъ друго нѣщо прѣдставляватъ свидѣтелствата, що идатъ отъ Византия. Прѣди всичко, послѣднитѣ се отличаватъ съ своята пространость, тѣ до подробности ни даватъ свѣдѣния за събитията, които сѫ прѣдшествували, съпровождали и послѣдвали кръщението на кн. Бориса и, второ, благодарение на сравнително точната хронология, тѣ стоятъ много по-високо отъ латинскитѣ. Ето защо, въ нататъшнитѣ наши разсѫждения относно до мотивитѣ, които заставили кн. Бориса да приеме кръщението, а така сѫщо и относно до събитията, що прѣдшествували и съпроваждали тоя важенъ актъ и пр., ние повече ще се придържаме о свидѣтелствата отъ византийски източникъ, а отъ западнитѣ ще се ползуваме дотолкова, доколкото тѣ могатъ да ни послужатъ за допълнение и обяснение на първитѣ.

Глава IV.

Кои сѫ били мотивитѣ за кръщението на кн. Бориса (споредъ гръцкитѣ и латинскитѣ хронисти). Взимали ли сѫ участие св. Кирилъ и Методи въ покръстването на българския князь? Истинскитѣ мотиви за кн. Борисовото кръщение. (Мотиви религиозни, държавнически, политически и др.).

По-голѣмата часть отъ византийскитѣ лѣтописи говорятъ за мотивитѣ, които сѫ побудили кн. Бориса да приеме кръщението. Тѣ, като съобщаватъ за проповѣдьта на разнитѣ мисионери при кн. Бориса, различно комбинираятъ даннитѣ по тоя фактъ, правятъ нѣкои допълнения, които отсѫтствуватъ у западнитѣ хронографи, а заедно съ това, прѣдаватъ на своя разказъ по-вече или по-малко разнообразна форма. Но, при все това обаче, макаръ и да има такива разнообразия въ свидѣтелствата отъ византийски източникъ, трѣба да се признае, че тѣ, по сѫщество, се схождатъ всички помежду си. Различаватъ се само въ дреболиитѣ. Така, напр., всичкитѣ еднакво прѣдаватъ като побудителна причина за кръщението на кн. Бориса проповѣдьта на византийския плѣникъ Куфаръ и на сестрата на Бориса. За това говорятъ: продължателтъ на Теофана[1]), Кедринъ[2]), Зонаръ[3])

---

[1]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1838, стр. 162—163.

[2]) Corpus scriptorum hystoriae byzantinae, ed. Bonnae, 1839, Georgii Cedrini, Historiarum compendium, стр. 151—152.

[3]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1844, Ioannis Zonarae, t. II, стр. 432.

и пр. За картината на страшния сждъ говори продължателтъ на Теофана[1]), безъ да заставлява читателтъ непрѣмѣнно да вѣрва, но прѣдоставлява да си избира кое угодно извѣстие отъ приведенитѣ двѣ. Скилица[2]) и Кедринъ[3]) се различаватъ въ тоя разказъ, съ това, че прѣдаватъ, какво картината за страшния сждъ е била послѣ кръщението на княза. Зонаръ[4]) пъкъ побудителна причина за кръщението смѣта гладътъ. Теофилактъ български смѣта гладътъ сжщата побудителна причина, но, заедно съ това, смѣта за такъва и войната, но не съ гърцитѣ, а съ франкитѣ.[5]) За картината на страшния сждъ Теофилактъ български нищо не говори. Така сжщо нищо не споменува и за отстжпката на областьта „Загоре". Като коментира свѣдѣнията на Теофилактъ български, г. М. Соколовъ, заключава, че тѣзи свѣдѣния, като съставени по мѣстни прѣдания и сходни съ българската лѣтопись(?), заслужаватъ голѣмо довѣрие.[6])

[1]) Corpus scriptorum Historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1838, Theophanis Continuati, lib. IV, стр. 164.

[2]) „Quumque jam finita illa esset pictura, conspicatus princeps ex altera parte justorum caetum coronari, ex altera vero impios puniri, et pictori percepta picturae, statim propriam ejurat religionem . . ."

[3]) „*Ἰδὼν δὲ ὁ ἄρχων ἔνθεν μὲν τῶν δικαίων τὸν χορὸν στεφανούμενον ἐκεῖδεν δὲ τὸν τῶν ἁμαρωλῶν κολοζόμενον, καὶ παρὰ τοῦ ζωγράφου συνεὶς τὸν νοῦν τῆς ζωγραφίας, εὐθὺς τε τὴν οἰκείαν ἐξίμνυται θρησκείαν, καὶ κατηχηθεὶς*" . . — Corpus scriptorum historiae byzantinae, Bonnae, Georgii Cedreni, t. II, 1839, стр. 152. „Historiarum compendium".

[4]) „*Λιμὸς δὲ τοῖς Βουλγάροις συμβάς, καί αὐτὸν καὶ τὸ ἔθνος εἰς θεοσέβειαν μετερρύθμισεν . ὁ μὲν γὰρ τὸ ἔθνος ἅπαν ἐπίεζε καὶ οὐκ ἦν ἀποφυγὴ τοῦ κακοῦ, φθορὰ δὲ τοῦ ἔθνους ἐγένετο καὶ ὁ σφῶν ἀρχηγὸς ἦν διὰ τοῦτο περιαλγὴς καὶ ἀπορήσας, εἰς τὸν παρὰ τῆς ἀδελφῆς καταγγελόμενον καταφεύγει καὶ τοῦτον τοῦ λιμοῦ λυτῆρα καὶ τῆς τοῦ ἔθνους φθορᾶς ἐπεκέκλητο*" — Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1844, Joannis Zonarae, t. II, стр. 432.

[5]) Migne, Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 126, стр. 197.

[6]) Изъ древней исторіи болгаръ, С.П.Б. 1879, стр. 139.

Отъ казаното до тукъ едно излиза на явѣ, че всички почти свидѣтелства отъ византийско произхождение еднакво говорятъ, какво едни отъ побудителнитѣ причини да се кръсти кн. Борисъ сѫ били: проповѣдитѣ на Теодора Куфара и сестрата на кн. Бориса. Приеманието на Християнството, промѣната на личнитѣ убѣждения, както и винаги става, се е съпровождало съ периодъ отъ дълга подготовка къмъ тоя актъ. Тукъ сѫ били потрѣбни убѣждения, дълги разкривания новото увение прѣдъ оня, който се готви да го приеме, защото само слѣдъ основното убѣждение на прозелита въ истиностьта на новата религия, е възможно нататъшното му утвърдяване въ послѣднята. Истинностьта на византийскитѣ свидѣтелства за проповѣдьта на Теодора Куфара и сестрата на Бориса, не подлежи на съмнѣние. Трѣба човѣкъ да си прѣдстави пълната картина на тогавашното положение на работитѣ, за да може да признае, че такъвъ епизодъ изъ живота на кн. Бориса дѣйствително е имало. Намъ е извѣстенъ и другъ фактъ за проповѣдьта на плѣницитѣ срѣди членоветѣ на княжеското сѣмейство. Това е проповѣдническата дѣйность на Кинамона[1]). Кинамонъ е билъ плѣнникъ, взетъ отъ Крума при зазладѣването на гр. Одринъ.[2]) Като такъвъ той е попадналъ въ княжескитѣ палати и е убѣждавалъ въ истинската вѣра стариятъ братъ на кн. Маломира — Енравота, който билъ наказанъ, за вѣрата си, съ смъртъ отъ Маломира.[3]) Ако такъвъ фактъ е имало отъ по-рано въ княжеското сѣмейство, то защо да не прѣдположимъ, че и съ кн. Бориса имало подобенъ случай на убѣждаване въ християнската религия? Да отричаме възможностьта на тоя фактъ ние нѣмаме никакви основания. По такъвъ начинъ, истинностьта на лѣтописнитѣ свѣдѣния за

[1]) Migne. Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 126, стр. 196—197.

[2]) Ibid., стр. 192.

[3]) Ibid., стр 196—197.

проповѣдьта на Куфара, не подлежи на съмнѣние. Друга е работата съ сестрата на кн. Бориса. Поражда извѣстно съмнѣние обстоятелството, кога е могла да попадне въ плѣнъ сестрата на кн. Бориса. — За това лѣтописнитѣ свѣдѣния нищо не говорятъ. Българскиятъ прѣводчикъ на Манасийната лѣтописъ говори: „Нѣкогда бо не вѣмъ како сестра блъгърскаго князя плѣнена бысть гръкы и въ царскомъ дворѣ прѣдана бысть и крещена бысть и научена книзѣ“[1]). Г. Голубински се съмнѣва въ достовѣрностьта на тоя фактъ, но, като допуща възможностьта на разни случайности, благодарение на които е могло да стане необяснимото сега за насъ събитие, т. е. плѣняването на българската княгиня, прибавя, че ние все-таки „по-справедливо е да приемемъ това извѣстие, отколкото да го отхвърлимъ“[2]). Послѣднитѣ думи на почтения професоръ, г. Е. Голубински, още единъ пѫть идатъ да докажатъ истината, че отсѫтствието на данни по извѣстенъ прѣдметъ не е още основание да отречемъ неговата дѣйствителность. Ето защо и ние, щомъ нѣмаме свѣдѣния за врѣмето и начина на плѣняването Борисовата сестра, а имаме едноврѣменно нѣколко византийски свидѣтелства за проповѣдьта на бившата въ плѣнъ българска княгиня, не отричаме самиятъ фактъ на нейната проповѣдь. Що се отнася до въпроса за нейното плѣнение, то, може да се прѣдполага, какво послѣ поражението на Мортагона отъ византийския императоръ Левъ Армянинъ, когато послѣдниятъ заграбилъ много плѣнници, между които и множество дѣца, въ тия послѣднитѣ да е била и Борисовата сестра.[3]) Бидейки въ плѣнъ, тя — по думитѣ на лѣтописеца — продължателтъ на Теофана: „Искренно

---

[1]) Чертковъ, О переводѣ Манасіиной лѣтописи, Москва, 1842, стр. 98.

[2]) Краткій очеркъ, Москва, 1871 г., стр. 237—238.

[3]) Assemani Calendariae Ecclesiae Universae, Romae, 1736, ѵ̈ІІ, стр. 23,

се обърнала въ вѣрата, научила се на грамота и, като била изпълнена съ най-голѣмо почитание къмъ християнскитѣ наредби относно до богопочитанието и вѣроучението, щомъ се върнала при своя братъ, тутакси започнала да проповѣдва, да го убѣждава и да пръска сѣмената на вѣрата".[1]) При такива условия, не ще съмнѣние, проповѣдьта на Борисовата сестра е могла да има за князя по-голѣмо влияние, отколкото проповѣдьта на който и да е другъ. Като близка, тя е могла най-добрѣ да му влияе. Най-сетнѣ, аналогични фактове въ историята, относно до влиянието на женската проповѣдь въ промѣната на вѣрата има много. Жената се явява подѣятелна и въ сѫщото врѣме по мекостьта и подвижностьта на своята натура, най-добра проповѣдница на религиознитѣ мотиви срѣди сѣмейството и обществото. Така, напр., Хлудвигъ Франкски – „първородниятъ синъ" на католическата църква, се е кръстилъ въ V в. подъ влиянието на своята съпруга Клотилда Бургундска. Етенбергъ Англо-Саксонски е приелъ Християнството въ VI в. чрѣзъ Берта Франкска. Лонгобардитѣ, които изповѣдвали учението на Ария, били обърнати въ католичество въ VI в. при помощьта на кралица Теодолинта. Рускиятъ кн. Владимиръ, който приелъ Християнството въ X в., се е намиралъ подъ влиянието на своитѣ жени. Рускиятъ лѣтописецъ свидѣтелствува, че кн. Владимиръ е ималъ двѣ чехкини и една българка. По такъвъ начинъ, свидѣтелствата на византийскитѣ източници,

[1]) . . . „αὕτυ δη οὖν πρὸς τὴν πίστιν καλῶς μετενεχθεῖση, καὶ γράμματα κατὰ τὸν τῆς αἰγμαλωσίας παιδευθεῖση καιρὸν, καὶ ἄλλως τὶιν τῶν Χριστιανῶν τάζιν τε καὶ περὶ τὸ θεῖον αἰδὼ τε καὶ δόξαν, ὡς ἔστι, θαυμάζουσα διαφερόντως, ἐπεὶ τῆς ἐπανόδου τῆς πρὸς τὸν ἀδελφὸν τετύχηκεν, οὐ διέλιπεν ἐκθειάζουσά τε κκί παρακαλοῦσα καὶ σπέρματα κατακάλλουσα τῆς πίστεως πρὸς αὐτὸν" — Corpus scriptorum historiae byzantinae, Theophanis Continuati, ed. Bonnae, 1838, стр. 162—163.

какво сестрата на кн. Бориса е убѣждавала послѣдниятъ да се кръсти, иматъ своята историческа основа. Съвсѣмъ иначе стои работата съ картината за „страшния сѫдъ“, която ужъ, споредъ думитѣ на лѣтописцитѣ, накарала кн. Бориса да приеме кръщението. Прѣди всичко у лѣтописцитѣ има разногласие въ това, кога е била изрисувана тази картина — до, или послѣ кръщението. Едни казватъ, че до кръщението, а други — послѣ. Ако даже и прѣдположимъ първото, то, споредъ насъ, едва ли тя би могла да окаже такъво влияние на кн. Бориса — да го застави да се покръсти. „Страшното“ подавлява чувствата на човѣка, то парализува природата му, довежда го въ състоянието на уплаха, дѣто чувството на самосъзнанието се намалява доста, ако не даже и се изгубва окончателно, и пр. съ една дума, довежда човѣка до състояние диаметрално противоположно на онова, което е потрѣбно, когато човѣкъ се готви, или мисли, да се покръсти. Въ такъвъ моментъ чувствата и самосъзнанието сѫ винаги свѣтли и ясни, човѣкъ съзнава настѫпването на свещения моментъ и го чака съ пълно съзнание на светостьта и висотата му Въобще, по психологически съображения, мѫчно може да се вѣрва въ въздѣйствието на картината на страшния сѫдъ на Бориса до кръщението, въ смисъль, да ускори самиятъ актъ. Може да се прѣдполага, че тукъ имаме работа съ сетнѣшно сказание, безъ всѣкаква историческа основа. Тая картина е измислена отпослѣ, както оная на страшния сѫдъ, която ужъ, побудила св. Владимира руски да приеме св. кръщение. Може да се допусне само, че картината на страшния сѫдъ е била изработена послѣ кръщението, слѣдъ като Борисъ е билъ утвърденъ вече въ християнската вѣра. По такъвъ начинъ, трѣба да се признае, че значението на картината за страшния сѫдъ въ обръщането на българския князь не е онова, което лѣтописцитѣ ú прѣдаватъ.

Съ въпроса за тая картина ние бихме могли да приключимъ, като се задоволимъ само съ това, което казахме до тукъ, стига I, името на самия живописецъ Методи, да не бѣ дало поводъ въ послѣдно врѣме да прѣдполагатъ нѣкои, какво той — живописецътъ, не е друго лице, освѣнъ нашиятъ св. Методи, просвѣтителтъ славянски, II, ако съ това не биха свързвали дѣйностьта на св. Братя въ България и, III, не биха приписвали обръщането на кн. Бориса или на Методи, заедно съ св. Кирилъ, или пъкъ само нему. Прѣди всичко, кой е билъ живописецътъ Методи? Дѣйствително ли тоя живописецъ е сѫщиятъ св. Методи, просвѣтителтъ славянски? Тоя въпросъ се е подигалъ не веднажъ, съ него сѫ се занимавали почти всички изслѣдвачи на живота и дѣйностьта на св. Братя, но винаги е билъ различно разрѣшаванъ. За едни изслѣдователи, особено по раншнитѣ, дѣятелностьта само на св. Методи, или заедно съ Кирилъ, въ България се прѣдставлява несъмнѣнъ фактъ. Такива сѫ: Добровски, Шафарикъ, Гилъфердингъ, Палаузовъ, Лавровски, Hergenröther и пр. Други пъкъ изслѣдователи, особно по-новитѣ, дѣйностьта имъ въ България се съвършено отрича. Такива сѫ: Шлецеръ, Миклошичъ, Ягичъ, Погодинъ, Голубински, Малишевски, Вороновъ и др. Да зачекнемъ тоя въпросъ е необходимо и за насъ, макаръ и въ общи черти, защото дѣйностьта на св. Братя, както и по-горѣ се каза, се свързва съ обръщането на кн. Бориса въ християнската вѣра. Естествено, по такъвъ начинъ, да изникне въпросътъ, едно и сѫщо лице ли е св. Методи съ живописеца Методи при кн. Бориса? На тоя въпросъ, ние мислимъ, трѣба да се отговори отрицателно. Прѣди всичко, панонскиятъ жизнеописатель на дѣйностьта на св. Братя, като ни съобщава и най-малкитѣ подробности изъ живота на св.

Методи, нищо не ни говори за картината на страшния сѫдъ, нарисувана отъ него за кн. Бориса. Чини ми се, че такъвъ фактъ, като обръщането на князь Бориса въ християнската вѣра подъ влиянието на картината на страшния сѫдъ, нарисувана отъ св. Методи, не би могълъ да бѫде пропуснатъ отъ жизнеописателя. По-нататъкъ. Кръщението на кн. Бориса не е станало по рано отъ 865 год., тогава когато св. Методий отъ 862 год., се е намиралъ въ Моравия Щомъ това е така, то, пита се, повикалъ ли е кн. Борисъ св. Методия изъ Моравия, да украси съ картини дворецътъ му въ България и, накрай, би ли си съгласилъ св. Методи да остави своето много по-важно дѣло въ Моравия, за да дойде да рисува картини въ България? Естествено че не. Но, по-нататъкъ. Въ лѣтописнитѣ свѣдѣния се споменува за нѣкой си живописецъ монахъ, тогава когато св. Методи въ това врѣме не е билъ простъ монахъ, а е билъ вече игуменъ на голѣмия монастиръ въ Олимпъ и, разбира се, като такъвъ се отправилъ и въ Моравия. Най-сетнѣ, намъ нищо не е извѣстно, билъ ли е св. Методи живописецъ. Всички тия съображения ни карятъ да отхвърлимъ прѣдположението, какво св. Методи е нарисувалъ картината на страшния сѫдъ. Тукъ св. Методи нѣма никакво участие. Нему се приписва такъво само поради сходството на името му съ живописеца монахъ Методи. Тогава, кой е тоя живописецъ монахъ? Ние мислимъ, че той ще да е единъ отъ плѣненитѣ монаси отъ Византия, какъвто е билъ монахътъ Теодоръ Куфаръ, за когото споменуватъ всички почти лѣтописци: продължательтъ на Теофана, Скилица, Зонаръ, Кедринъ и др., и който е проповѣдвалъ Христовата вѣра прѣдъ кн. Бориса и пр. Такъво плѣнение е толкова повече допустимо, че послѣ Иконоборческата ересь, както за това свидѣтелствуватъ историческитѣ данни, мно-

зина монаси живописци отивали навсѣкждѣ изъ Империята, за да пропагандиратъ почитането на иконитѣ и пр. Не е невъзможно такъвъ монахъ да е попадналъ и въ владѣнията на кн. Бориса. Отъ друга пъкъ страна, свидѣтелството на Кедрина за живописеца — „*Μεθόδιόν τινα μοναχὸν Ῥωμαῖον τὸ γένος*“ [1])... и онова на продължателъ на Теофана: — *μοναχόν τινα τῶν καθ' ἡμᾶς Ῥωμαίων ζωγράφον*“ [2]) не само сж отъ сетнѣшно произхождение, но, както забѣлѣзва и г. Погодинъ, тѣ и двамата употрѣбяватъ изрази, които не подхождатъ на св. Методиевата дѣйность, която е била извѣстна на всички въ Цариградъ и др. страни. Така, напр., изразитѣ — „*Μεθόδιον τινα*“, „*Μονάχον τινα*“, съвсѣмъ не съотвѣтствуватъ на положението, що заемалъ св. Методи въ очитѣ на всички византийци, безъ да се говори вече за това, че думитѣ „*Ῥωμαῖον τὸ γένος*“ отнасятъ монахътъ къмъ западъ, а не къмъ истокъ, отдѣто е билъ родомъ св. Методи[3]). Но, заедно съ отхвърлянето тождественостьта на монаха живописецъ съ св. Методи, просвѣтителя славянски, трѣба да се отхвърлятъ, като тенденциозни, и всички сетнѣшни сказания, които свързватъ дѣйностьта на св. Братя съ кръщението на кн. Бориса. Такъвъ е, напр., биографътъ на св. Климентъ, който отбѣлѣзва обръщането на кн. Бориса като дѣло на св. Методи. Въ пространното житие на св. Климента се говори, че св. Методи „прѣди още да направи българскиятъ князь Борисъ свое чадо и да го плѣни съ своя отечественъ гръцки езикъ, въ всички отношения прѣкрасенъ, непрѣстанно го

---

[1]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1839, Georgii Cedrini, стр. 152.

[2]) Corpus scriptornm historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1838, Theophanis Continuati, lib. IV, crpi 164.

[3]) М. Погодинъ. Жизнь и подвиги первоучителей Славянскихъ Кирилла и Меѳодія, стр. 37—39.

обсипвалъ съ благодатнитѣ дарове на своитѣ слова и поучения[1])". Сѫщото съобщаватъ: Солунската Легенда, Моравската и Чешската Легенди, Успението на св. Кирила, Рускиятъ лѣтописецъ Несторъ и др. хронографи. Всички тия сказания иматъ компилятивенъ характеръ и сѫ съставени съ тенденциозна цѣль, за която ще стане дума по-нататъкъ. Особно бие въ очи сказанието за смъртьта на Св. Кирила, дѣйностьта на когото се отождествява съ оная на св. Климента въ югозападна България. Когато е трѣбало да се докаже, че българската църква води своето начало отъ Св. Братя, достатъчно е било да се отождестви дѣйностьта на Св. Климента въ Кутмичевица съ дѣйностьта на Св. Кирила въ Брѣгалница, сѫщо югозападна България, за да се получи легендата за просвѣтата на България отъ св. Кирила, както това се прѣдставлява въ сказанието за неговата смърть. Сѫщо такъво е и житието на св. Климента. Авторътъ му се прѣпоржчва за българинъ, близъкъ ученикъ на св. Климента, и е написалъ житието послѣ прѣнасянето на българската архиепископска катедра въ гр. Охридъ. Това послѣдното събитие е станало въ 1014—1015 г., когато е било потрѣбно да се защищава автокефалностьта на българската архиепископска катедра, като основана отъ св. Братя—Кирилъ и Методи. Въобще, тенденцията на автора на сказанието за смъртьта на Св. Кирила, така сѫщо и оная на автора на житието Климентово, се вижда на всѣка крачка. Особно тая тенденция излиза на явѣ отъ слѣднитѣ сѫждения на г. проф. А. Вороновъ. Той казва: „тъй като иерархическитѣ права на църквитѣ се опрѣдѣлятъ отъ тѣх-

[1]) „*Καὶ τοῦτον (ὁ ἄρχοντος Βορίσος) ὁ μέγας Μεθόδιον καὶ πάλαι μὲν τέκνον ἐποιήσατο, καὶ τῆς οἰκείας γλώσσης τῆς πάντα καλῆς ἐξηρτήσατο καὶ τότε δὲ ταῖς τῶν λόγων ἐνεργισίαις ἀδιαλείπτως εἶχε δωρούμενος*" Migne, Patrologiae cursus completus, series Graeca, Parisiis, 1902 t. 126, стр. 1200—1201.

ната древность, отъ авторитета на основателитѣ ѝ, и отъ политическото значение на областьта, то да се отнесе, по възможность, началото на българската църква и архиепископия къмъ по-дълбока древность, къмъ авторитетни основатели, съ тенденция за повисоки права, е било твърдѣ важно за българогръцката иерархия, особно въ тогавашното ѝ положение".[1]) Може би, съ тия тенденции ще се обяснятъ не до тамъ естественитѣ у гърцитѣ симпатии къмъ славянския елементъ въ църквата, може би тѣ ни подсѣщатъ, защо въ гръцкитѣ жития се говори за основаването на българската църква непосрѣдствено отъ свети Кирила и Методия, за изобрѣтението азбука за българитѣ, прѣводи на свещенитѣ книги на българско нарѣчие и пр.[2]). Краткото житие на св. Климента отива още по-нататъкъ. Споредъ него Св. Методи не само, заедно съ Кирила и Климента, е билъ непосрѣдственъ учитель на българитѣ, но и е билъ поставенъ отъ папата за архиепископъ на Моравия и на България, а св. Климентъ, въ сѫщото врѣме, е „билъ възведенъ на епископския прѣстолъ на цѣлия Илирикъ, на цѣлия български народъ, и билъ подчиненъ на архиепископа Методия)[3]. Сѣдалището на

---

[1]) А. Вороновъ. Источники для исторіи Св. Кирила и Меѳодія, Кіевъ, 1877, стр. 179.

[2]) ibid., стр. 180.

[3]) „Ἐπεὶ δὲ Κύριλλος μὲν ὁ Δεσπέσιος εἰς τὸν ἀμείνονα βίον μεθίσταται, τὴν ἀποστολικὴν διακονίαν καὶ τὴν τοῦ πιστευθέντος ταλαντου ἐπίθοσιν γνώριμον Ἀθριανῷ καταστήσας, τῷ τηνικαῦτα παπᾳ τῆς πρεσβυτέρας Ρῶμης, Μεθόδιος δὲ Μοραβου καὶ Βουλγαρίας ἀρχιεπίσκοπος παρ' αὐτοῦ δὴ τοῦ παπα προβαλλεται, τηνικαῦτα καὶ Κλήμης εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον (ἀναγεται, παντὸς τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τοῦ κρατοῦντος τῆς χῶρας Βουλγαρικοῦ ἔθνους ὑπὸ Μεθοδίου ἐπίσκοπος καταστας" . . . В. А. Бильбасовъ. Кирилъ и Меѳодій по западнымъ легендамъ, С.П.Б. 1871, стр. 303.

св. Климентъ е билъ гр. Лихнидъ, (сегашни Охридъ), митрополията на околнитѣ градове[1]). Всички тия факти, измислени съ тенденциозна цѣль, нѣматъ никаква историческа основа. По-вѣрно описватъ просвѣтната дѣйность на Св. Братя панонскитѣ жития. Тия жития нищо не говоратъ за участието на св. Кирила и Методия въ обръщането на кн. Бориса въ новата вѣра. Споредъ панонскитѣ жития, Св. Кирилъ и Методи, до кръщението на кн. Бориса, съвсѣмъ не сѫ били въ България. Даже когато тѣ тръгнали за Моравия, не минали прѣзъ България, която е била въ неприятелски отношения съ Моравия.[2]) Вѣроятно, тѣ сѫ отишли по югозападенъ пжть, безъ да минатъ прѣзъ българскитѣ владѣния.[3])

По такъвъ начинъ, отъ всичко казано до тукъ, трѣба да се признаятъ като недостовѣрни всички сказания за участието на Св. Кирила и Методия, славянскитѣ първоучители и просвѣтители, въ обръщането на българитѣ въ християнската вѣра било двамата заедно, било единиятъ отъ тѣхъ отдѣлно. Ние нѣмаме даже данни съ положителность да твърдимъ: участвували ли сѫ какви и да е византийски мисионери въ това дѣло, освѣнъ монаха Теодоръ Куфаръ и сестрата на кн. Бориса, за които стана дума по-горѣ. „Ако князъ Борисъ е билъ убѣденъ да приеме Християнството отъ нѣкакви си проповѣдници — мисионери, то у него нѣмаше да има никакво колебание въ избора помежду тия, или ония християни — латиняне или византийци, но, като се рѣшилъ да се обърне, той направо, безъ колебания,

---

[1]) „*Μαλιστα δὲ τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο περὶ τὴν λυχνιδὸν, Ἰλλυρίων πόλιν, τῶν περιξ πόλεων οὖσαν μητρόπολιν, ἣ νῦν Αχρὶς κατὰ τὴν Μυσῶν ὀνομάζεται γλῶσσαν*“ . . . ibidem.

[2]) Е. Голубинскій Краткій очеркъ, стр 238.

[3]) И. Малышевскій. Св. Кириллъ и Меѳодій, Кіевъ, 1886 г. стр. 136.

би приелъ вѣрата на ония християни, проповѣдницитѣ на които биха склонили князьтъ да се покръсти“ [1]). Но, у Бориса, слѣдъ като се рѣшилъ да приеме християнската вѣра, ние виждаме колебание помежду едната и другата страна християни, — отначало той искалъ да приеме кръщение отъ нѣмцитѣ, а послѣ размислилъ и се кръстилъ отъ гърцитѣ. Отъ това ясно излиза, че кн. Борисъ се е рѣшилъ да приеме Християнството не поради външната проповѣдь на нѣкакви си проповѣдници, а *по собствено съзнание за необходимостьта отъ кръщението.*

Въ потвърждение на нашата мисъль, — за отсѫтствието на гръцки мисионери въ дѣлото на проповѣдьта у Бориса, служатъ и думитѣ на патриарха Фотия—съврѣменикъ на нашия князь, който смѣталъ приеманието Християнство отъ българитѣ за събитие неочаквано, ненадѣйно („παραδόξως“) [2]).

Единствено по-вече или по-малко сериозно основание да се допуща мисионерската дѣйность на гърцитѣ се явява обширната и многостранна въобще дѣйность на патриарха Фотия, който се отличавалъ, като ревностенъ разпространитель на Християнството и Православието както вѫтрѣ въ Империята, така и срѣди близкитѣ нейни съсѣди. Като се е грижилъ за унищожаването на послѣднитѣ остатки отъ иконоборството, монофизичеството и прочее ереси въ своята църква, той изпраща св. Кирилъ и Методи у хазаритѣ, у моравцитѣ и пр. При такива условия, твърдѣ

---

[1]) Е. Голубинскій, Краткій очеркъ, Москва, 1871 г., стр. 237.

[2]) „Ἀλλὰ ζε δὴ καὶ Βουλγάρων ἔθνος βαρβαρικὸν καὶ μισοχριστον εἰς τοσαύτην με τεκέκλικεν ἡμερότητα καὶ θεογνωσίαν, ὥστε τῶν δοιμονίων καὶ πατρῴων ἐκστάντες ὀργίων καὶ τῆς ἑλληνικῆς δεισιδαιμονίας ἀποσκευασάμενοι τὴν πλάνην εἰς τὴν τῶν Χριστιανῶν παραδόξως μετενεκεντρίσθησαν πίστιν“ — Migne. Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 102, стр. 724.

е допустимо, какво патриахъ Фоти, щомъ се е грижилъ за утвърдяването на Християнството срѣди далечнитѣ народи, не е оставилъ безъ всѣкакво внимание своитѣ близки съсѣди — езичницитѣ българи. Положително ние не знаемъ, какво, именно, патриархъ Фоти е прѣдприелъ въ Империята за покръстването на българитѣ. Но, че той е прѣдприелъ нѣкои нѣща въ тая смисъль, че той се е грижилъ за обръщането на българитѣ, въ това не може да има съмнѣние. Думитѣ на патриарха Фоти въ посланието къмъ източнитѣ патриарси, съ които той нарича „българитѣ свои чада, за възраждането и покръстването на които неуморно се е трудилъ", явно показватъ голѣмата грижа на патриарха за покръстването на българитѣ[1]). Най-сетнѣ, грижитѣ на патриархъ Фоти къмъ българската църква и послѣ кръщението на кн. Бориса, посланието му до Бориса, подръжката на просвѣтната дѣйность на св. Кирилъ и Методи срѣди славянскитѣ народи въобще, даватъ ни право да прѣдполагаме, че патриархъ Фоти се е грижилъ за България до покръстването ѝ. И сама българската църква въ знакъ на благодарность къмъ Фоти, за неговитѣ трудове по устройството ѝ, първа го е признала за свой пастирь и духовенъ отецъ[2]).

Ако може да става дума за нѣкакви си мисионери въ България, до покръстването на кн. Бориса, то, съ по-голѣма, или по-малка, вѣроятность, може да се прѣдполага присѫтствието на такива, идещи отъ Западната църква, изпратени отъ Людовикъ нѣмски. Съюзътъ на кн. Бориса съ нѣмскитѣ господари, който съюзъ е сѫществувалъ отъ 863 год. до края на IX в., не е могълъ да бѫде безъ влияние на

[1]) Migne. Patrologiae, cursus completus, series Graeca. t. 102, стр. 732.

[2]) М. Дриновъ. Исторія на българската църква, стр. 15.

Бориса въ полза на Християнството. Намъ е положително извѣстно отъ Бертинската лѣтопись подъ 864 год., какво кн. Борисъ обѣщалъ на Людовикъ нѣмски да стане християнинъ[1]). Въ сѫщата година, вслѣдствие на Борисовото обѣщание прѣдъ Людовикъ нѣмски, послѣдниятъ, въ мѣсецъ май, съобщава на папата за това и иска отъ него молитви за обръщането на българския князь въ истинската вѣра[1]). „А ако Кралтъ, казва г. Голубински, е искалъ отъ папата молитви за обръщането на кн. Бориса и тоя послѣдниятъ му се е обѣщалъ за това, то ясно е, че той—Кралтъ, и по-рано се грижилъ и настоявалъ за кръщението на българския господарь, разбира се, съ цѣль, да го приближи до себе си и да използува съюза си съ него (Бориса)[2]). Г. Голубински отива даже още по-нататъкъ. Той казва: „ако вѣрваме на съобщението на Анастаси Библиотекарь за дѣйностьта на презвитера Павла[1]), то, сигурно, тоя презвитеръ е билъ изпратенъ отъ Людовикъ нѣмски“[2]).

На послѣдното прѣдположение може и да не се вѣрва, обаче, трѣба да се признае, че г. Е. Голубински, съ готовность допуща дѣйностьта на нѣмското духовенство въ България до кръщението на кн. Бориса. Но, всички тия мисионерски трудове въ България, било отъ страна на гърцитѣ, било отъ страна на латинянетѣ, не сѫ могли да иматъ рѣшително значение въ обръщането на кн. Бориса. За

[1]) „Cagano Bulgarorum, qui Christianum fieri velle promiserat“ . . Migne. Patrologiae, cursus completus, series Latina, t. 125, стр. 1218.

[1]) Migne. Patrologiae, cursus completus, series Latina, t. 119, стр. 875.

[2]) Краткій очеркъ, Москва, 1871, стр. 239.

[1]) За дѣйностьта на тоя Презвитеръ ние ще поговоримъ по-нататъкъ. Данни за него намираме въ Migne, Patrologiae, cursus completus, series Latina, t. 129, стр. 18.

[2]) Краткій очеркъ, Москва, 1871, стр. 239.

това свидѣтелствуватъ неговитѣ нататъшни колебания, отъ дѣ да получи самото Християнство, — отъ Римъ, или отъ Цариградъ, което не е могло да бжде, ако той бѣше убѣденъ въ вѣрата отъ западни или източни мисионери. А щомъ князь Борисъ се е колебалъ въ избора на източника, отъ дѣ да получи самото Християнство, то остава да се прѣдположи, че и самото рѣшение, да стане въобще християнинъ, е взето отъ него, по свое усмотрѣние, по свое лично желание и убѣждение. Сетнѣ, не толкова непосрѣдственото убѣждение на кн. Бориса въ лъжливостьта на самото езичество и истиностьта на Християнството, колкото съзнанието за държавната необходимость да приеме новата вѣра, го е побудило да приеме кръщението. Иначе и не е могло да бжде. Християнството е трѣбало да се разпространи по цѣла България — това изисквалъ историческиятъ ходъ на събитията. Християнството, като вълна, се разпространило навсѣкждѣ, дѣто е имало допирни точки съ езичеството. Всѣка борба на езичеството съ Християнството е трѣбало да се свърши съ побѣда на послѣдното. Всичкитѣ опити на римскитѣ императори да задържатъ езическата религия се свършили съ пъленъ неуспѣхъ. Изходътъ на борбата противъ Християнството е билъ вече прѣдрѣшенъ и езичеството е трѣбало да слѣзе отъ сцената, заедно съ Империята, която го е подържала. Юлианъ Отстжпникъ, послѣдниятъ защитникъ на римското езичество, трѣбаше, въ прѣдсмъртната си агония, тържествено да признае, че „Галилеянинътъ (Христосъ) го е побѣдилъ".

Но, независимо отъ съзнанието необходимостьта да приеме Християнството по религиозни причини, кн. Борисъ, като истински държавникъ, по политически съображения, не е могълъ да не приеме Християн-

ството, защото България, като европейска държава, е била длъжна да стане християнска. Самиятъ кн. Борисъ се явява плодъ на историческия ходъ на събитията, той не може да бѫде другъ освѣнъ изпълнитель на това, което е било подготвено отъ прѣдишнитѣ вѣкове. Може да се забави или ускори хода на събитията, обаче да се спрѣ съвършено вървежътъ имъ, това не е въ сила да направи никой гений. А ходътъ на историческитѣ събития водилъ България въ лоното на Христовата църква, и при това Гръко-Източната. Необходимо е било само лице, което да въплоти въ себе си всичкитѣ особности на епохата, въ която живѣе, и да осѫществи народнитѣ стремежи. Такъвъ е билъ кн. Борисъ. „Прѣжнитѣ български господари, бидейки прѣдводители на диви чергарски орди, сѫ мислѣли само за хищни грабежи отъ своитѣ съсѣди и, като сѫ живѣли въ аули, не сѫ могли да иматъ понятие за миренъ животъ, както останалитѣ европейски държави. Но, врѣмето е вървело по своя редъ, началницитѣ на чергарскитѣ пълчища се обърнали въ истински господари и, като държава европейска — България, рано или късно, но непрѣмѣнно е трѣбало да стане държава християнска и, слѣдователно, трѣбало е да се яви господарь, който да извърши онова, що извършилъ кн. Борисъ“[1]). Но, кн. Борисъ, като човѣкъ на врѣмето си, като господарь, който е билъ надаренъ съ голѣми държавнически способности, е могълъ да забави, или ускори, ходътъ на историческитѣ събития, обаче съвършено да ги останови той не е могълъ. И заслугата на кн. Борисъ, както ние по-горѣ отбѣлѣзахме, се състои въ това, че той, като талантливъ господарь, хитро угадалъ всичкитѣ

---

[1]) Е. Голубинскій, Краткій Очеркъ, стр. 24.

нужди на епохата, въ която е живѣлъ, и достойно ги е осѫществилъ. Като се рѣшилъ да приеме Християнството, кн. Борисъ се подчинилъ на хода на историческитѣ събития, обаче не слѣпо, а напълно съзнателно, като едноврѣменно държалъ смѣтка и за интереситѣ на народа и за международната политика. Въ това отношение кн. Борисъ се явява великъ, не само въ историята на българския народъ, но и въ историята на славянството въобще. У Бориса е имало много съображения отъ вѫтрѣшенъ (държавенъ) и външенъ (искания на международната политика) характеръ, които той взималъ подъ внимание. Кн. Борисъ билъ способенъ да удовлетвори и еднитѣ и другитѣ нужди по начинъ достоенъ за единъ мѫдъръ господарь и добъръ християнинъ.

Относно до личнитѣ убѣждения на кн. Бориса за прѣимуществото на Християнството надъ езичеството ние нѣма да се спираме. Прѣимуществата на Християнството надъ езичеството сѫ били толкова очевидни, че кн. Борисъ не е могълъ да не ги забѣлѣжи и да не ги цѣни. Ще заминемъ къмъ останалитѣ съображения, които побудили кн. Бориса да приеме Християнството.

Въ *вѫтрѣшната* политика кн. Борисъ е трѣбало да рѣши въпросътъ, до колко приемането на Християнството се явява належаща необходимость за вѫтрѣшнитѣ интереси на държавата, и какво значение би ималъ тоя актъ за отношенията по между разнитѣ етнични елементи въ нея. На кн. Бориса не е могла да не бѫде извѣстна политиката на византийскитѣ императори, които, като разпространявали Християнството срѣди варваритѣ славяни, прѣслѣдвали цѣлта, да ги укротятъ и подготвятъ да минатъ въ сѣмейството на елинскитѣ народи. Въ ржцѣтѣ на византийскитѣ императори Християнството е било проводникъ на византийската култура и съ него тѣ сѫ мѣ-

рили да асимилиратъ всички народи, като се започне отъ славянитѣ и се свърши съ българитѣ. Съ него тѣ сѫ искали да прѣтопятъ разнитѣ националности и да образуватъ една обща националность — гръцка, която да дава културенъ тонъ на всички останали християнски народи. И тая политика на византийскитѣ императори е продължавала не съ години, а съ вѣкове. Не ще съмнѣние, че самиятъ фактъ, появяването на българитѣ на Полуострова, които съ сила заграбили не малка часть отъ владѣнията на Византия, е побъркалъ твърдѣ много на тая елинизация на славянскитѣ народи отсамъ Дунава; но, при все това, макаръ и въ по-малки размѣри, тая елинизация се е продължавала още и при кн. Бориса. Князь Борисъ пъкъ, като талантливъ държавникъ, не е могълъ да не схване ролята и значението на Християнството за политическитѣ цѣли на Византия. Той ясно разбиралъ всичката сила и значение на Християнството за самостоятелностьта на България, отъ една страна, и за борбата съ Византия—отъ друга. Князь Борисъ е гледалъ на себе си не само като на господарь български, въ буквалънъ смисъль на думата, но и като на господарь—покровитель на всичкитѣ славянски народности отатъкъ и отсамъ Дунава. Той е смѣталъ себе си като тѣхенъ върховенъ покровитель и защитникъ отъ инородната Византия, която устремила всичкия си погледъ на асимилацията (прѣтопяването) на тия славянски народи. Обаче, за да постигне обединението на всичкитѣ славянски народи отсамъ Дунава, които били раздѣлени политически между Византия и кн. Бориса, трѣбало е къмъ етничното имъ родство да се прибави и религиозното; трѣбало е да се приеме Християнството — религията на подчиненитѣ на Византия славяни, та съ това да се засилятъ духовнитѣ връзки по между тѣхъ и ония славяни, които сѫ били поданици на кн. Бориса. А

еднажъ засилени тия връзки, то, справедливо ще да е разсѫждавалъ кн. Борисъ, привързаностьта на византийскитѣ славяни къмъ тамошното правителство ще отслабне отъ само себе си, защото онова, което по-рано Византия е давала на славянитѣ, и въ името на което тия, послѣднитѣ, били нейни вѣрноподаници, сега сѫщото, това тѣ могатъ да получатъ отъ България, която вече е била ославянена и християнска държава, и всецѣло на услугитѣ на славянскитѣ племена. Само по себе си религиозното единство между славянитѣ, Борисови поданици, и ония на Византия е могло да има слѣдъ себе си и други изгодни послѣдствия, къмъ които нашиятъ князь не така безразлично се е отнасялъ. Религиозното единство лека по лека е могло да доведе и политическото. А че това е така, ние можемъ да се увѣримъ отъ сума примѣри, взети отъ самата история на Византия. Ако послѣдната, съ разпространението на Християнството срѣди славянскитѣ племена, винаги е мѣрила да ги подчини и политически, въ което тя често успѣвала, то толкова повече това е могълъ да стори кн. Борисъ, който се рѣшилъ да приеме Християнството, и който се ползувалъ съ всичкитѣ симпатии на славянскитѣ племена на Полуострова, като тѣхенъ върховенъ покровитель и защитникъ.

Но, освѣнъ обединението на славянитѣ, поданици на българската държава, съ ония, що признавали властьта на Византия, кн. Борисъ, съ приемането на Християнството, е могълъ да достигне и други цѣли: I, унищожаване на етничния дуализъмъ въ държавата и II, засилване на княжеската власть, толкова необходима за нататъшното сѫществуване и развитие на българската държава.

Въ вѫтрѣшния животъ на българската държава е имало три фактора, които сѫ рѫководили държавниятъ корабъ. Това сѫ били: князьтъ, боер-

ското съсловие и славянскитѣ старѣйшини. Помежду тия фактори е сѫществувала борба за първенство и влияние въ държавата. Особно силна е била борбата помежду езическата, боерската, партия и славянската. Тая борба понѣкога взимала голѣми размѣри и силно бъркала на правилния държавенъ животъ. На кн. Бориса прѣдстояло да намѣри такъвъ „modus vivendi", който би далъ възможность да се отстранятъ всички тия прѣпятствия, които задържали културното и политическото развитие на държавата. До негово врѣме обединителна халка помежду двѣтѣ враждебни въ държавата партии служила княжеската власть. Обаче и това не винаги помагало. Езичеството било доста силно, боерската партия, като завоевателка на страната, често била до толкова силна, че не искала да знае за никакви прѣчки въ достигането на своитѣ цѣли, даже и ако тия прѣчки идѣли отъ самия князь. Ето защо виждаме, че до Бориса е имало и често смѣна на князетѣ. Езическата боерска партия е била силна и тя си избирала князь, когото щѣла. За борба противъ тия своеволия на боерската езическа партия, княжеската власть често, и то не безъ смисъль и успѣхъ, се облѣгала на другата, на славянската партия. Такъво едно клатушкане на княжеската власть се продължавало, колкото и врѣдно да е било това за държавата, чакъ до Бориса. Кн. Борисъ е билъ първиятъ, който е схваналъ добрѣ врѣдата за държавнитѣ интереси отъ поведението на боеритѣ. Своеволията на боеритѣ водило къмъ систематично притѣсняване на славянския елементъ въ държавата, то е водило къмъ етниченъ антагонизъмъ помежду българи и славяни, който надълго задържалъ културното развитие на държавата. А слѣдствията отъ антагонизма сѫ съсипиитѣ за държавата, безполезното изразходване енергията на етничнитѣ елементи въ

нея, която енергия е била най-надеждната опора за държавата при всички тежки условия, които тя прѣживѣвала и които сѫ налагали единство и сплотеность помежду всички, за да се запази цѣлостьта на България. Най-сетнѣ, тия вѫтрѣшни ежби сѫ бъркали твърдѣ много и за достигането на желаното обединение на всички славяни на Полуострова подъ българския държавнически скиптъръ. Тѣ сѫ спомагали за засилването и на боерската партия, която въ всичко е хазяйничала въ държавническитѣ работи. А това пъкъ е прѣчило на кн. Бориса да централизува властьта въ свои ржцѣ, за да може да стане силенъ и могѫщъ господарь, каквито сѫ били византийскитѣ императори, съ които той е искалъ да се сравнува. Да унищожи всички тия прѣпятствия, които задържали културното и политическото развитие на държавата, кн. Борисъ не е могълъ по другъ пѫть, освѣнъ чрѣзъ приемането на Християнството. И дѣйствително, Християнството, като проповѣдвало равенство срѣди членоветѣ на църквата, а слѣдователно, и въ държавата, укротявало дивитѣ нрави на българскитѣ боери и способствовало за подчинението имъ, като интелектуално по-слаби, на по-развититѣ елементи, каквито сѫ били християнитѣ славяни. Боерското съсловие въ това врѣме се намирало въ интелектуално отношение по-долѣ отъ своитѣ съперници — славянитѣ, които, като били отдавна християнизувани отъ Византия, били близко запознати и съ нейната култура и пр. Изобщо взето, славянскитѣ елементи въ държавата били по-културни отколкото българитѣ-езичници. Ето защо, веднага слѣдъ приемането на Християнството, славянскиятъ елементъ въ държавата се издига сѐ повече и повече и, накрай, взима въ своитѣ ржцѣ и браздитѣ на управлението. Това съвпада съ епохата на кн. Бориса, когато той издигналъ славянскиятъ елементъ

въ държавата и провъзгласилъ България за християнска страна. По такъвъ начинъ, съ приемането на Християнството, кн. Борисъ ималъ прѣдъ видъ да осѫществи нѣколко задачи: I, да обедини славянитѣ въобще, II, да унищожи етничниятъ дуализъмъ въ държавата, III, да засили славянскиятъ елементъ, като по-дѣятеленъ и по-културенъ и IV, чрѣзъ приемането на Християнството, да засили своята княжеска власть. Послѣдната цѣль е изтичала отъ само себе си, щомъ кн. Борисъ намислилъ да издигне и закрѣпи славянскиятъ елементъ въ държавата. Съ тоя жестъ на князя била съсипана езическата партия, която прѣчила на всѣка проява на силната княжеска власть. Извѣстно е, съ каква жадность сѫ се стремили за висша абсолютическа власть всички прѣдводители на варварскитѣ народи. Властьта и величието на Императора винаги съблазнявала тия воеводи и възбуждала въ тѣхъ чувства на завистъ, заедно съ стремежъ къмъ подражание. Не е могълъ да бѫде свободенъ отъ това желание и нашиятъ князь. И дѣйствително, самиятъ той поискалъ да бѫде покровительтъ на всички славяни на Полуострова, а това вече прѣдполагало всичкитѣ атрибути на царската власть. За тая цѣль доста подхождалъ и християнскиятъ възгледъ за царската власть, като установена отъ Бога, и за царя, като „Божи помазаникъ".

Ето всичкитѣ, по наше схващане, вѫтрѣшни съображения, които сѫ ржководили кн. Бориса при приеманието на Християнството. И трѣба да се отдаде честь на кн. Бориса, че всичкиятъ тоя планъ, до най-малкитѣ подробности, билъ отъ него добрѣ проученъ и изпълненъ въ цѣлость. Той, дѣйствително, не се излъгалъ въ своитѣ смѣтки за подържката на неговитѣ планове отъ страна на славянскитѣ елементи въ държавата. Тѣ го подържали и кн. Борисъ осѫществилъ всичко онова, което било възможно и желателно.

Но, освѣнъ тия съображения отъ вѫтрѣшенъ характеръ, при приемане на Християнството, кн. Борисъ се е ржководилъ още и отъ съображения отъ *външенъ* характеръ. Кн. Борисъ, като господарь, разбира се, билъ въ отношения и съ останалитѣ съсѣдни държави. Да уреди своитѣ отношения къмъ тѣхъ, и да ги постави на правиленъ пѫть, е било едно отъ важнитѣ външни съображения на кн Бориса, за да приеме Християнството. Но, за да дадемъ правилна оцѣнка на съображенията на князь Бориса, трѣба да имаме прѣдъ видъ и епохата въ която е живѣлъ той, а така сѫщо и отношенията на двѣтѣ външни културни сили — Изтокъ и Западъ, къмъ него и България, която е била арена на силни и ожесточени стълкновения помежду тѣхъ. Въ началото, а особно въ срѣдата на IX в. се развива съперничеството помежду Изтокъ и Западъ, при участието на най-виднитѣ прѣдставители на духовната и свѣтската власть и на едната и на другата страна. Тая борба помежду двѣтѣ съперничави страни, която имала характеръ колкото църковенъ, толкова и политически, напослѣдъкъ оказала силно влияние на развитието на историческитѣ събития на Изтокъ и на Западъ. Всичко това не е могло да не обърне вниманието на кн. Бориса. На кн. Бориса, който отдавна, по необходимость, вслѣдствие географското положение на България, е билъ поставенъ въ съприкосновение съ едната и другата страна, е трѣбало да рѣши въпросътъ, къмъ коя страна да се присъедини, и принципитѣ на коя отъ тѣхъ да усвои. И всичко това, разбира се, е било възможно да стане само послѣ приемането на Християнството. „Може даже да се прѣдполага, казва г. проф. Златарски, че тия съображения на кн. Бориса сѫ били на пръвъ планъ, защото отъ тѣхъ сѫ изтичали и останалитѣ въ вѫтрѣшната политика“ [1]).

[1]) Изъ рѣчьта на г. проф. Златарски въ Народния театръ въ София по случай 1000 г. отъ смъртьта на кн. Бориса.

И тъй, кн. Борисъ е трѣбало прѣди всичко да урегулира своитѣ отношения къмъ съсѣдитѣ си, на първо мѣсто Византия. Въ каква форма, прочее, той би могълъ да направи това? — Всичко е зависѣло отъ гледището на Империята на варварскитѣ господарства, и обратно. Империята е гледала на себе си, като на единствена прѣдставителка на истинско законна държава, а на всички останали християнски владѣтели, като на съучастници на императорската власть. Нехристианскитѣ пъкъ владѣтели Империята не признавала за законни господари[1]). Такъвъ взглядъ Империята имала, не ще съмнѣние, и за езическа България. Щомъ това е било така, то, естествено, че кн. Борисъ не е могълъ да се помири съ такъво положение на нѣщата. Той, напротивъ, е искалъ да бѫде призната на българския владѣтель пълната царска власть, защото самъ ималъ за задача да стане „βασιλεὺς“ и да обедини всички славянски народности на Балканския полуостровъ подъ своя скиптъръ. Неправилно г. М. Соколовъ прѣдполага, че кн. Борисъ, като съзнавалъ своето положение, въ качеството на варварски господарь, е приелъ отъ страна на Византия тия прѣдложения за миръ, които послѣдната, на общо основание, прѣдлагала на всички варварски народи[2]). Напротивъ, положението на кн. Бориса и високото съзнание за своитѣ прерогативи, които той получилъ въ силата на наслѣдствената княжеска власть, едва ли биха му позволили да се унижи прѣдъ Византия. Самъ кн. Борисъ е съзнавалъ своята сила, и като ималъ и политически замисли, противоположни на ония на Византия, се е стремилъ къмъ тѣхното осѫществление прѣко, безъ всѣкакви заобикалки. Той е искалъ, безъ каквито и да е компен-

[1]) М. Соколовъ. Изъ древней исторіи болгаръ, С. П. Б. 1879, стр. 146.

[2]) Изъ древней исторіи болгаръ, С. П. Б. 1879, стр. 146.

сации за държавата му, или за свое име, честь и достоинства, еднакви съ ония, що сѫ имали византийскитѣ императори. А да достигне това, кн. Борисъ е ималъ само единъ пѫть, това е билъ пѫтя – приемане на Християнството, Самото Християнство и неговото учение за царя, като Помазанникъ Божи, му е давало всички шансове да стане сѫщо такъвъ „*βασιλεὺς*“, какъвто е билъ византийскиятъ императоръ. За да прояви пъкъ своята „висока“ власть, на кн. Бориса се удало случай при зараждането на сръбския политически животъ при кн. Властимиръ, въ срѣдата на IX в.. Сърбия до това врѣме се е намирала подъ протектората на Византия. А за да закрѣпи своето влияние въ сръбскитѣ земи, въ ущърбъ на Византия, кн. Борисъ трѣбало да приеме Християнството и съ това да стане съучастникъ на оная висока власть, която води своето начало отъ Бога и прѣдставитель на която се явява византийскиятъ императоръ на Истокъ, а нѣмскиятъ — на Западъ

Накрай, на кн. Бориса е трѣбало, слѣдъ като опрѣдѣли своитѣ отношения къмъ Истокъ, да се обърне и къмъ Западъ — нѣмския императоръ Людовикъ. Намъ е извѣстно, че въ началото на IX в., франкскитѣ господари, заедно съ папата, подъ благиятъ мотивъ да разпространяватъ Християнството, сѫ градили своето политическо могѫщество на срѣдния Дунавъ. Естествено е било, кн. Борисъ да опрѣдѣли и своитѣ политически отношения къмъ своя западенъ съсѣдъ, не по-малко опасенъ, отколкото Византия. За отбѣлѣзване е обстоятелството, че въ своитѣ отношения къмъ Людовика нѣмски, кн. Борисъ се явява твърдѣ непостояненъ, тукъ той е страшно измѣнчивъ, у него липсва оная прямолинейность въ дѣйствията, която ние забѣлѣзваме у него въ отношенията къмъ Византия. Не ще съмнѣние, всичко това се е дължало на дипломатическия умъ

на кн. Бориса, който добрѣ е схващалъ политическитѣ условия, въ които е търсилъ само ползи за висшитѣ интереси на българската държава. Само тия висши интереси сѫ го ржководили и тѣ сѫ причината, за дѣто князьтъ измѣнявалъ своята външна политика къмъ Западния силенъ съсѣдъ — Людовика нѣмски. Политиката на кн. Бориса къмъ Людовика нѣмски е стояла въ връзка съ ония задачи, които Князьтъ си създалъ за обединението на славянскитѣ народи на Полуострова подъ своя хегемония. Когато Людовикъ нѣмски не прѣчилъ на Бориса да достигне желаното обединение, тогава той не враждувалъ съ него, а когато е бъркалъ за осѫществяването на тия негови планове, тогава е враждувалъ. И трѣба да се отбѣлѣжи факта, че враждата помежду тия двама владѣтели винаги е произтичала отъ отношенията имъ къмъ славянитѣ. Каквито тенденции по отношение славянитѣ е ималъ кн. Борисъ, почти сѫщитѣ е ималъ Людовикъ нѣмски. Както казахме и по-горѣ, франкскитѣ крале, въ съгласие съ папата, подъ видъ на разпространение Християнството срѣди славянитѣ, засилвали своето политическо могѫщество надъ тѣхъ. И това стремление къмъ Дунава, дѣто било огнището на славянскитѣ племена, се засилило при Людовика нѣмски. Не ще съмнѣние, че това положение на нѣщата силно тревожило срѣдне-дунавскитѣ господари. Послѣднитѣ били силно загрижени отъ това настѫпателно поведение на франкската държава, която имала задъ себе си както могѫща армия, така и висока култура. Послѣднята — културата, заедно съ Християнството, което у славянитѣ идѣло пъкъ отъ Римъ, е привличало дунавскитѣ народи къмъ Западния миръ. Това положение на нѣщата не могло да бѫде тайна за кн. Бориса. Той, като прѣдвидливъ дипломатъ, е знаялъ, че, ако това влияние на франкската държава

се засили и закрѣпи на срѣдния Дунавъ, то скоро ще отиде и по-нататъкъ и тогава самитѣ негови владѣния ще бѫдатъ въ опастность. Прѣдъ видъ на тия мисли, чини ми се, кн. Борисъ ще се е съгласилъ да влѣзе въ съюзъ съ моравския князъ Ростиславъ противъ Людовика нѣмски. Ростиславъ моравски, трѣба да се каже, се е намиралъ въ най-критическо положение. Той, най-напрѣдъ, е трѣбало да изпита всичката горчивина отъ могѫщия франкски съсѣдъ. По тая причина той обединява около себе си всички срѣдне-дунавски славянски владѣтели за борба противъ Людовика нѣмски. Въ тоя съюзъ е билъ поканенъ и нашиятъ кн. Борисъ. Борисъ се съгласява и въ 853 г. ние виждаме неговитѣ войски, заедно съ ония на Ростислава моравски, да отиватъ противъ Людовика нѣмски. Послѣдниятъ, разбира се, схващалъ опастността отъ положението си, като изолиранъ и заставенъ да се бори срѣщу двама съюзници и двамата силни, каквито сѫ били на врѣмето си кн. Борисъ и Ростиславъ моравски. Особно опасенъ за Людовика е билъ кн. Борисъ, който е ималъ многочислена и силна войска. Това трудно положение за себе си и своята държава Людовикъ нѣмски твърдѣ добрѣ схваналъ. Като билъ по-слабъ отъ съюзницитѣ неприятели, той не мислилъ да излѣзе противъ тѣхъ на каквата и да е явна борба, защото знаялъ, че ще бѫде разбитъ. Но собствената военна слабость не обезкуражила Людовика нѣмски. Той пуща въ ходъ други, хитри, маниери, които го спасяватъ отъ трудното положение. Той съ разни посолства, подаръци и обѣщания до кн. Бориса, се мѫчилъ да привлече послѣдниятъ къмъ себе си и да го отклони отъ съюза съ Ростислава моравски. Тия внимания и подаръци на Людовика нѣмски били посрѣщнати благосклоно отъ кн. Бориса. Послѣдниятъ започналъ да става неравнодушенъ къмъ Лю-

довика и билъ готовъ да му отвърне съ сѫщото, и пр. Това било началото на бѫдащитѣ подобрения въ отношенията помежду тия двама владѣтели. Да подобри своитѣ отношения съ Людовика нѣмски кн. Борисъ еималъ толкова повече нужда, че въ това врѣме на византийския прѣстолъ дохажда императоръ Михаилъ III, който започналъ да води агресивна политика срѣщу България. И ако кн. Борисъ би продължавалъ да враждува съ Людовика нѣмски, той би се намиралъ срѣщу два огъня — Византия и Франкската държава. Да разчита на съюза си съ Ростислава моравски кн. Борисъ не е могълъ, защото моравския владѣтель не разполагалъ съ достатъчно сила. Ако Византия нападне на България, Ростиславъ не е могълъ да помогне на Бориса, защото задъ него е стоялъ Людовикъ нѣмски. Ето защо кн. Борисъ, като прѣцѣнилъ новото положение на Полуострова, създадено отъ промѣната на императорската власть въ Византия, намѣрилъ за най-изгодно както за себе си, така и за държавата, да се откаже отъ съюза си съ Ростислава моравски и да встѫпи въ новъ съ Людовика нѣмски. Той даже е трѣбало до побърза съ тоя съюзъ, защото военитѣ сили на Византия се увеличавали и били насочени изключително противъ България. Само по такива причини, мислимъ ние, може да се обяснятъ загадъчнитѣ посолства, изпращани по-между Людовика нѣмски и кн. Бориса. Така или иначе, но въ 862 г., безъ каквито и да е поводи отъ страна на Ростислава моравски, кн. Борисъ скѫсва съ него всѣкакви връзки и сключва съюзъ съ Людовика нѣмски. Въ 863 год. прѣзъ пролѣтьта, ние виждаме вече войската на кн. Бориса да участвува въ усмирението на Карломановия бунтъ противъ Людовика нѣмски. Твърдѣ е възможно, че кн. Борисъ още тогава е билъ убѣждаванъ отъ Людовика нѣмски

да приеме Християнството, както това съобщава Бертинската лѣтопись[1]), и послѣдниятъ — кн. Борисъ, още тогава да е обѣщалъ на Людовика нѣмски да се покръстти. А на Людовика нѣмски е било нужно покръстването на кн. Бориса до толкова, до колкото това би могло да засили влиянието му въ България и да насочи нейната политика противъ заклетия врагъ на нѣмското влияние срѣди славянскитѣ народности — Ростислава моравски.

Всички тия намѣрения на Людовика нѣмски не сж могли да бждатъ тайна и за Ростиславъ моравски. Ростиславъ всичко знаелъ и, трѣба да се прѣдполага, че е билъ твърдѣ озадаченъ отъ опасността, която го застрашавала. Като не намѣрилъ друго срѣдство да отстрани всички тия опасности, Ростиславъ изпраща въ края на 862 год. своето знаменито посолство въ Цариградъ, прѣката цѣль на което е била, да моли Михаила III, византийскиятъ императоръ, да изпрати въ Моравия проповѣдници, които да учатъ народа на свой езикъ и заедно съ това, да освободятъ моравската църква отъ опеката на папския замѣстникъ въ тоя край, дѣто, покрай папската намѣса, е имала и такъва отъ страна на Людовика нѣмски, като покровитель на папскитѣ мисионери срѣди славянскитѣ народности. Но, едвали само съ тая привидна цѣль се свършвала задачата на това Ростиславово посолство. Като е ималъ прѣдъ видъ опасността, която се създала за него отъ съюза на Людовика нѣмски съ кн. Бориса, които, отъ двѣ страни сж обграждали владѣнията му, Ростиславъ моравски ще трѣба да е обяснилъ съ това си посолство и всичката опасность отъ тоя съюзъ и за самата Византия. На Византия пъкъ не е могло да остане неизвѣстно обѣщанието на кн. Бориса да приеме Хри-

[1]) Migne. Patrologiae, cursus completus, series Latina, t. 125, стр. 1218.

стианството отъ Людовика нѣмски и пр. Това обѣщание, не ще съмнѣние, силно дразнило Византия, защото то значи, че църковната зависимость влече и политическо влияние въ Българската държава и пр. А това влияние на Людовика нѣмски въ България не могло да бѫде търпимо отъ Византия, защото тая послѣдната имала всичкитѣ основания, като най-близка до България, тя да разпространи Християнството въ тая страна и тя да упражни въ нея своето политическо влияние. Извѣстно е съперничеството помежду Римъ и Византия за Балканския полуостровъ, особно за България, затова и Византия въ съюза на кн. Бориса съ Людовика нѣмски, била сѫществено заинтересована. Ето защо тия интереси заставили Византия да отиде насрѣща на исканията на Ростислава моравски и заедно съ това, да употрѣби всички срѣдства за унищожаване съюзътъ помежду Людовика нѣмски и Бориса български, и да не даде възможность даже въ бѫдаще изново да се възобнови той. А всичко това е могло да се постигне само чрѣзъ една грандиозно-демонстративна война, подигната отъ Византия противъ кн. Бориса, за която ще стане дума по-нататъкъ.

И тъй, политическитѣ комбинации на Балканския полуостровъ въ срѣдата на IX в. сѫ способствували твърдѣ много и даже да се ускори покръстването на кн. Бориса. Първоначално той е искалъ да приеме Християнството отъ латинцитѣ, при съдѣйствието на Людовика нѣмски[1]), а послѣ, види се, той е намѣрилъ неизгодни условията, прѣдложени нему отъ западъ, а така сѫщо видѣлъ, че тая близость съ нѣмцитѣ може да доведе работата и до сериозна опасность за България, рѣшилъ, да измѣни своето намѣрение и да получи Християнството отъ Ви-

[1] Migne, Patrologiae, cursus completus, series Latina, t. 125, .стр 1218.

зантия[1]). Да измѣни своето намѣрение и да се обърне за приемане на Християнството отъ Византия заставили кн. Бориса още и резултатитѣ отъ посолството на Ростислава моравски въ Цариградъ. Опасността отъ съюза на кн. Бориса съ Людовикъ нѣмски съюзила Ростислава моравски съ Михаила III византийски. И за да разбие съюзътъ помежду Бориса и Людовика, Михаилъ III въ 863 год. подготовлява демонстративна, морска и сухопѫтна война, противъ кн. Бориса. Похода на Михаила III довелъ кн. Бориса въ паника, неговата войска била изпратена на сѣверъ на помощь на Людовика нѣмски, а въ самата България въ това врѣме, по свидѣтелството на лѣтописцитѣ, е имало гладъ. Да се чака помощь отъ Людовика нѣмски било невъзможно, защото самиятъ той билъ заетъ съ унищожаването бунта на Карломана, и кн. Борисъ, като се намѣрилъ въ такъво критическо положениа, съгласилъ се на миръ съ Византия съ условие, да се кръсти отъ нея.[2])

---

[1]) Е. Голубинский, Краткій очеркъ, Москва, 1871 г. стр. 25.

[2]) По тоя поводъ лѣтописецътъ Симеонъ Магистръ съобщава слѣдното: . . . „τῷ δ' αὐτοῦ ἔτει ἐκστρατεύει Μιχαὴλ ἅμα, Καίσαρι διὰ τε γῆς καὶ θαλάσσης κατὰ Τόβορι ἄρχοντι Βουλγάρων . τοῦτο μαθόντες οἱ Βούλγαροι, ἅμα δὲ καὶ λεμῷ τηκόμενοι ὡς ἦχρ βροντῆς ὑπεκλίθησαν καὶ πρὸ τῶν ἀγώνων καὶ τῆς μάχης περὶ τὴν νίκην κατέγνωσαν. Χριστιανοί τε γενέσθαι καὶ ὑποτάττεσθαι τῷ βασιλεῖ Ρωμαίων ἠτήσαντο“ . . . Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, Symeon Magister, 1838, стр. 665.

Това свидѣтелство на Симеонъ Магистъръ противорѣчи на онова, което намъ е извѣстно за кн. Бориса и за неговитѣ отношения къмъ Византия. Кн. Борисъ никакъ не е признавалъ себе си обязанъ въ нѣщо на Империята и никога не е билъ въ зависимость отъ нея. Очевидно, тукъ става дума не за политическа, а за църковна зависимость по поводъ приемането на Християнството отъ Византия. Трѣба да се прѣдполага, че по тоя поводъ, на кн. Бориса било прѣдложено да се откаже отъ съюза съ Людовика нѣмски, което той и направилъ, обаче всичко това е далече отъ да се смѣта за нѣкаква си политическа зависимость на България отъ Византия. Напротивъ, самиятъ фактъ, че Византия отстѫпила на кн. Бориса часть отъ своята територия, областьта Загоре, показва, какво помежду България и Византия сѫществували обикновени държавни съглашения, еднакво изгодни както за едната, така и за другата страна.

Тукъ е необходимо да упоменемъ и това, че освѣнъ личното рѣшение на кн. Бориса да приеме Християнството по политически съображения, за ускорение на самото кръщение сѫ оказали влияние и други външни обстоятелства: гладътъ, землетрѣсението, за което говорятъ самитѣ лѣтописци. Да се спремъ на тия външни обстоятелства, които прѣдшествували и съпровождали самиятъ актъ на кръщението на кн. Бориса е толкова по-необходимо, че благодарение на тия обстоятелства ще може донѣкѫдѣ точно да се опрѣдѣли и годината, въ която е станало това кръщение.

Глава V.

Кога и дѣ се е кръстилъ кн. Борисъ? Кой го е кръстилъ? — Латинско или гръцко духовенство е извършило обредътъ на Св Кръщение? — Посланието на патриарха Фотия до кн. Бориса.

Разнитѣ тълкувания на лѣтописнитѣ данни за „глада“ даватъ поводъ за разни прѣдположения относно до годината на Борисовото кръщение. Да видимъ, прочее, що лѣтописцитѣ говорятъ за глада въ България, който току-що прѣдшествувалъ кръщението на кн. Бориса. За глада говорятъ всички почти гръцки писатели отъ дадената епоха. За него споменува Никита Пафлагонийски. Той говори: „Българитѣ, като били измѫчвани отъ силенъ гладъ и заедно съ това увѣщавани съ дарове отъ Владѣтеля (думата е за византийския императоръ), оставили орѫжието и пристѫпили къмъ Светото Кръщение“.[1]) За глада споменува и продължателтъ на Амартола[2]),

---

[1]) »*Βουλγαροι . . . βιαίω κατατακέντες λιμῷ ἅμα δὴ καὶ τοῖς δώροις τοῦ ἀυτοκρατορος θελθέντες, τὰ ὅπλα καταθέμενοι, τῷ ἁγίῳ προσήεσαν βαπτίσματι*“—Migne, Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 105, стр. 525«.

[2]) *Ὁ δε Μιχαὴλ ἅμα τῷ Καίσαρι Βάρδᾳ μετὰ τοῦ ἄρχοντος βουλγάρων ἐξεστράτευσε διὰ τε γῆς καὶ θαλάσσης λιμῶ το τῶν βουλγάρων ἔθνος τήκεσθαι διαμαθών*—Ferdinand Hirsch, Byzantinischen Studien, Leipzig, 1876, стр. 44.

Продължателтъ на Теофана[1]), Кедринъ[2]), Зонаръ[3]), Симеонъ Магистъръ[4]), и др. Изъ западнитѣ лѣтописци, Хинкмаръ Реймски говори, че българскиятъ князь по Божие вдъхновение, а така сѫщо и по знамения и бѣдствия срѣди неговия народъ, приелъ Св. Кръщение[5]).

Кога, прочее, е билъ тоя гладъ? — Византийскитѣ лѣтописци не даватъ положителенъ отговоръ на тоя въпросъ Тѣ, отъ една страна, малко обръщатъ внимание на необикновенитѣ явления въ природата, а отъ друга, своитѣ хроники тѣ съставили по-късно. По-точни свѣдѣния по тоя въпросъ ни даватъ латинскитѣ лѣтописци. У едни отъ тѣхъ,

---

[1]) *Ἀλλὰ τις πληγὴ περιπεσοῦσοι θεήλατος (λιμὸς δὲ ἦν οὕτω μᾶλλον τῶρ παχυντέρων καὶ γαιωδεστερων, ὡς ἐοίκε μεταπαιδευομένων καὶ τὰ κακὰ μεταμανθανότων) τὴν αὐτοῦ ἐπολιόρκει καὶ κατέτρυχε γῆν καὶ ὃς Δεὸν ἐκεῖνον ἠναγκαζεν ἐπικαλεῖσθαι, πρὸς ἄμυναι τῶν δεινῶν, τὸν ὑπὸ τοῦ Δεοδωρου μὲν πολάκις καὶ τῆς αὐτοῦ ἀδελφῆς θαυμαζὸμενον τε καὶ σεβόμενον ὡς ἐικός.* Corpus scriptorum historiae byzantinae, Theophanis Continuati, ed Bonnae, 1838, стр. 163.

[2]) *Λιμοῦ δε σφοδροῦ τὴν χώραν τῶν Βουλγάρων κατεσχηκότος, ὁ ἄρχων εἰς βοηθείας ἀργόυσης. τὸν τῶν Χριστιανῶν ὁ ἄρχων εἰς βοηθείαν ἀποκαλεῖτο θεὸν τὸν ὑπὸ τοῦ Κονφαρᾶ καὶ τῆς αὐτοῦ ἀδελφῆς αὐτῷ μυσταγωγηθέντα«.* — Corpus scriptorum, historiae byzantinae, Georgii Cedreni, historiarum compendum, ed. Bonnae, 1839. стр. 151—152.

[3]) *»Λιμὸς δὴ τοῖς Βουλγάροις συμβὰς, καὶ αὐτοὺ καὶ τὸ ἔθνος εἰς θεοσέβειαν μετερρύθμισεν«* — Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1844, Ioannis Zonarae, t. II, стр. 432.

[4]) *Τῶ δ' αὐτοῦ ἔτει εκστρατεύει Μιχαὴλ ἅμα Καίσαρι διὰ τε γῆς καὶ θαλάσσης κατα Τόβορι (Βόγορις) ἄρχοντι Βουλγάρων. τοῦτο μαθόντες οἱ Βούλγαροι, ἅμα δὲ καὶ λιμῶ τηκόμενοι, ὡς, ἦχῳ βροντῆς ὑπεκλίθησαν καὶ πρὸ τῶν ἀγώνων καὶ τῆς μάχης περὶ τὴν νίκην κατέγνωσαν«* — Corpus scriptorum historiae byzantinae, Theophanis Continuatus, ed. Bonnae, 1838; Simeon Magister, De Michaele et Theodora, стр. 665.

[5]) „Rex Bulgarorum, qui praecendente anno, Deo inspirante, et signis atque afflictionibus in populo regni sui momente"...

Migne. Patrologiae, cursus completus, series Latina, t. 125 Ad opera Hincmari apendix, стр. 1232.

като се започне отъ 861 година и чакъ до 863 год., се споменува не за гладъ, въ собствена смисъль на думата, а за такъво природно явление, което е могло да побърка на плодородието и, по такъвъ начинъ, е могло да стане причина за появяване на гладъ. Още въ 860 год. срѣщамѳ такъво извѣстие: „hienis volida..."[1]) „hi bernum tempus asperum nimis", „hiems diutina et continuit nivibus ac gelu dira"[2]). А въ Хилдензигейската лѣтопись подъ 862 год. се споменува, какво въ това врѣме е имало — „Fames magna et morbus in Germania et aliis partibus Europa"[3]). а на друго мѣсто, подъ 863 г. „Fames validisima"[4]) и пр.

По такъвъ начинъ, гладътъ, който е билъ въ България до кръщението на кн. Бориса, и който е прѣчилъ на военнитѣ дѣйствия на послѣдния противъ Михаила III въ 863 год„ дѣйствително, по лѣтописнитѣ свѣдѣния, е станалъ въ сѫщата 863 год. Но щомъ въ 863 год. въ България е имало гладъ, то тая година, ми се чини, не е могла по никой начинъ да бѫде година на кръщението на кн. Бориса. Поскоро година на кръщението е могла да бѫде идещата послѣ нея — 864 год.

Що се отнася до свидѣтелството на Никита Пафлагонийски за землетрѣсението[5]), което прѣдше-

---

[1]) М. Соколовъ. Изъ древней исторіи болгаръ, стр. 148.

[2]) Ibid, стр. 148.

[3]) J. Hergenröther, Photius patriarh von Constantinopel, sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma, Regensburg, 1867, t. I, стр. 599.

[4]) Ibid, стр. 599.

[5]) *„Εὐθὺς οὖν καὶ ὁ σεισμὸς ἔστη καὶ Βούλγαροι δὲ τότε προνοίᾳ Θεοῦ"*. Migne, Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 105, стр. 525. За него землетрѣсение, като явление, което е прѣшествувало покръстването на българитѣ, споменува и Edouarde de Muralt въ своето съчинение — „Essai de Chronographie Byzantine, St. Petersbourg, 1855, стр. 437. Въпросниятъ авторъ, като привежда свидѣтелството на Никита Пафлагонийски, прибавя: d' après laquel la desastre cessa ossitôt et les Bulgares pressés par la famin se firent baptiser" . . .

ствувало кръщението на кн. Бориса, и което станало не по-късно отъ 861 год., по мнѣнието на г. г. Голубински[1]), Соколовъ[2]), Лавровски[3]) и пр., трѣба да се признае за недостовѣрно.

Накрай, византийскитѣ лѣтописци турятъ кръщението на кн. Бориса въ връзка съ войнитѣ на империята въ Мала-Азия. Тия послѣднитѣ прѣдшествуватъ кръщението; то — кръщението, по тѣхнитѣ свѣдѣния, послѣдвало тутакси слѣдъ свършването на военитѣ дѣйствия въ Азия. Къмъ кое врѣме се отнасятъ тия военни дѣйствия? Продължителтъ на Амартола[4]) не указва годината, а Симеонъ Магистъръ посочва третата година отъ царуването на Михаила III,[5]) а похода противъ кн. Бориса отнася къмъ 4-та година[6]) = 859,860 година. Отъ друга пъкъ страна, по свидѣтелството на арабскитѣ писатели, пораженението на Амера, противъ когото е воювалъ Михаилъ III, е станало въ 863 год.[7]) Какъ, прочее, да се съгласятъ тия двѣ извѣстия? Ключътъ за разяснението на тия противорѣчия ни дава лѣтописецътъ Генези, който свидѣтелствува, че участникътъ въ похода противъ българитѣ, кесарь Варда, се отправилъ противъ Бориса послѣ получаването на титлата „кесарь",

---

[1]) Краткій Очеркъ, Москва, 1871, стр. 245.

[2]) Изъ древней исторіи болгаръ, С. П. Б. 1879, стр. 149.

[3]) Кириллъ и Меѳодій какъ православные проповѣдники у западныхъ славянъ, Харьковъ, 1863, стр. 85.

[4]) Ferdinande Hirsch, Byzantinischen Studien, Leipzig, 1876, стр. 44.

[5]) *Τούτῳ τῷ ἔτει (γ'), ἐξῆλθεν Ἄμερ μέχρις Σινώπης, καὶ λησάμενος πάντα τὰ Ρωμάιων ὑπέστρεψεν ἀβλοβὴς.*« — Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed Bonnae, 1838, Simeon Magister, стр. 665.

[6]) »*Τῷ δ' αὐτοῦ ἔτει ἐκστρατεύει Μιχαὴλ ἅμα Καίσαρι διὰ τὲ γῆς καὶ θαλάσσης κατὰ Τόβορι ἄρχοντι Βούλγαρων*« — ibid, стр. 665.

[7]) М. Соколовъ. Изъ древней исторіи болгаръ, стр. 156.

което е станало въ 862 год. 13 априлъ[1]). Слѣдователно, походътъ, съгласно съ другитѣ свидѣтелства за глада, е станалъ на слѣдната — 863 година. Генезиусъ, който особно е достовѣренъ[2]), туря гладътъ и обѣщанието на кн. Бориса да приеме Христианството послѣ побѣдата на Петрона надъ Сарацинитѣ, побѣда добита навѣрно въ 862 г., и послѣ издигането на Варда въ кесарево достойнство, което нѣщо и другитѣ лѣтописци — Симеонъ Магистръ, Левъ Граматикъ и др. прѣдполагатъ[3]). Византийскитѣ лѣтописци, въобще, говорятъ за глада и покръстването на българитѣ послѣ похода противъ Синопъ. По такъвъ начинъ, щомъ тоя походъ, а така сѫщо и възвеждането на Варда въ кесарско достойнство е станало въ априлъ 862 год., а похода е станалъ на слѣдната — 863 год., то кръщението на кн. Бориса ще да е станало на още по-слѣдната година. И тъй, значи, ние идемъ сé повече и повече да се убѣдимъ, че кръщението на кн. Бориса трѣба да е станало не по-рано отъ 864 год. По такъвъ начинъ, всичкитѣ мнѣния на ученитѣ, които отнасятъ кръщението на кн. Бориса до тая дата, т. е. по-рано отъ 864 год., като неосновани на лѣтописни извѣстия, трѣба да се признаятъ за недостовѣрни[4]). Отъ друга страна, отъ свидѣтелствата на западнитѣ писатели, и отъ онова на Людовика нѣмски, се вижда, че кн. Борисъ най-малко

---

[1]) Ibid., стр. 150.

[2]) Hergenröther, Photius Patriarch von Constantinopel, Regensburg, 1867, t. I, стр. 599.

[3]) ibid., стр 599.

[4]) Отъ тая категория сѫ ученитѣ: Caesaris Baronii който въ своитѣ — „Annales Ecclesiastici, 1868, Parisiis, t. XIV, Conversio Bulgarorum, стр. 313, отнася кръщението на кн. Бориса чакъ въ 845 год, а Michael le Quien въ първия томъ на своя обемистъ трудъ — Oriens Christianus, in quator patriarchatus diges-

до 864 г. си е оставалъ езичникъ. Тъй, Людовикъ нѣмски прѣзъ пролѣтьта въ 864 г. съобщава на папа Николая I за намѣренията на кн. Бориса да се кръсти[1]), а въ Бертинската лѣтопись подъ 864 година четемъ: „Hludovicus, rex Germaniae hostiliter[2]) obviam Bulgarorum Cagano. . . nomine, qui Christianum fieri[3]). Hergenröther, като говори за обѣщанието на кн. Бориса да приеме Християнството, намира, че това обѣщание е станало въ 863 г„ а отъ него обѣщание до самото кръщение е имало най-малко една година. Слѣдователно, това послѣдното е станало не по-рано отъ 864 година[4]) По-нататъкъ, сжщия тоя лѣтописецъ, подъ 866 год., съобщава, че българскиятъ князь, който „praecendente anno. . . Christianus fieri meditatus fue-

---

tus, Parisiis, 1740, стр. 99, смѣта, че това кръщение е станало въ 861 год. Ето какво казва той по тоя поводъ: „Bulgaria nova Illirici orientalis portio quaedam fuit; quum nempe Bulgarum gens, trajecto isto Dardaniam occupasset. Anno itaque 861 imperante apud Graecos Michaële Theophili ac Theodorae filio, Christianae, Fidei doctrina imbui Bulgari coeperunt, Bogore ipsorum rege, qui a Barda Caezare victus Constantinopolim dictus fuerat, baptizato, et Michaële de nomine imperatoris vocato". . .

Това мнѣние на Michael le Quien се подържа и отъ нѣмецътъ Zachariae von Lingenthal въ своята студия по българска история — „Beiträge zus geschischte der Bulgarischen Kirche, въ Memoires de l'Akademie Imperial de sciences de S.-Petersbourg, t. VIII, № 3, стр. 7.

[1]) Отговора на папата: Quuia vero dicis, quod christianissimus rex (Hludovicus) speret, quod ipse rex Vulgarorum ad fidem converti". . .

Migne, Potrologiae, cursus competus, series Latina, t. 119, стр. 875.

[2]) Тукъ думата „hostiliter" означавъ не военни дѣйствия, а само приготовления къмъ походъ за свиждане съ българския каганъ. — Е Голубинскій, Краткій очеркъ. Москва, стр. 243—244.

[3]) Migne, Potrologiae, cursus completus, series Latina, t. 125, стр. 1218.

[4]) Hergenröther. Photius patriarch von Constantinopel, Regensburg, 1867, t. I, стр. 600.

rat, sacrum baptisma suscepit[1]). Думитѣ „praecendente anno“ ни даватъ възможность да насрочимъ покръстването на кн. Бориса въ прѣдидещата на 866 год., т. е., въ 865 година. „Praecendente anno“ на 866 е 865 година. Така че кръщението на кн. Бориса слѣдва да се насрочи къмъ 865 година. Наистина, думитѣ „praecendente anno“ може да означаватъ не само прѣдидещата 865, но още и по-прѣдидещата 864 година. Напр., Хинкмаръ Реймски подъ 861 между другото говори: „de causa Lotharii et Ignatii, constantinopolitani episcopi, praecendente anno deposit in cujus loco quidam laicus attonsus mox episcopus est ordinatus“[2]), тогава когато Игнати е билъ сваленъ отъ прѣстола не въ 863 год., както би трѣбвало да се очаква, но още отъ по-рано. Но, въ случая, ние мислимъ, че сме напълно прави, когато прѣдполагаме, че подъ думитѣ на Бертинската лѣтопись подъ 866 — „praecendente anno“ трѣба да се разбира именно 865 год., тъй като това наше прѣдположение се потвърждава и отъ други данни, които водятъ началото си сѣ отъ сѫщата епоха, за която става дума. Така, напр., патриархъ Фоти, въ своето знаменито послание до източнитѣ патриарси, за което споменахме отъ по-рано, говори: „не се изминаха и двѣ години отъ като изповѣдватъ (българитѣ) истинската християнска вѣра, мѫже нечестиви и достойни за отвращение (думата е за латинското духовенство)... нападнаха на новопокръстения и утвърденъ въ благочестието (български) народъ“[3]) и пр. Както се вижда отъ приведенитѣ думи, Фоти разбира тукъ дохаждането на латинското духовенство въ Бъл-

[1]) Migne, Patrologiae, cursus completus, series Latina, t. 125 стр. 1232.

[2]) Migne, ibid. 1220.

[3]) Migne. Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t. 102 стр. 724.

гария, което е станало въ края на 866 година. Точно, латинското духовенство е дошло въ България прѣзъ ноември сѫщата година. „Не се изминаха двѣ години", казва Фотий, отъ кръщението на българитѣ, ето, че латинско духовенство, хора нечестиви, дохаждатъ у тѣхъ и пр. Ако отъ 866 год., която е била въ своя край, извадимъ цѣли двѣ години, то ще се получи края на 864 год., като година на Борисовото кръщение, а ако отъ 866 год. извадимъ двѣ непълни години, то ще се получи началото на 865 година, която е и годината на кн. Борисовото кръщение. Отъ думитѣ на Фотий ясно личи, че отъ кръщението на българитѣ, до дохаждането на латинското духовенство въ България, не сѫ се изминали цѣли двѣ години. Значи, изминали сѫ се най-малко 18 мѣсеци, година и половина, а остатъка отъ нѣколко мѣсеца, отъ 1—6, сѫ му дали основание да употрѣби изразътъ „*οὐδ' εἰς δύο ἐνιαυτούς*". А ако отъ 866 год., въ края на която латинското духовенство е дошло въ България, извадимъ сигурнитѣ 18 мѣсеци, или година и половина, то остава да се приеме половината на 865 год. Но, понеже отъ думитѣ на Фоти личи, че сѫ се изминали повечето отъ 18 мѣсеци, то остава за година на кн. Борисовото кръщение да се приеме пакъ 865 год., но вече първата половина отъ нея година, съ едно намаление отъ 1 или 2 мѣсеци. Само тогава, когато отъ 2 години ще да сѫ липсвали само нѣколко мѣсеци—отъ 1—3 или 4, тогава Фоти е могълъ да употрѣби горниятъ изразъ. По такъвъ начинъ, година на кръщението на Бориса слѣдва да се смѣта началото на 865, отъ януарий до края на м. априлъ с. г. г. Е. Голубински, авторитетното мнѣние на когото ние сме привеждали въ много случаи, по сѫщия поводъ прави такива разсѫждения, които ние ще цитираме изцѣло: „ако смѣтаме, казва почетниятъ академикъ, двѣ цѣли години до Борисо-

вото посолство въ Римъ, то кръщението може да се отнесе къмъ първата половина на 864 год., а двѣ непълни години до дохождането на латинското духовенство въ България, то кръщението трѣбва да се отнесе къмъ края на 864 год., а двѣ непълни къмъ началото на 865 год."[1].) Както се вижда, и г. Е. Голубински се приближава къмъ 865 год., като дата на кн. Борисовото кръщение. Отъ посланието на Фоти личи, че той ималъ прѣдъ видъ дохаждането на латинското духовенство въ България и, значи, двѣ непълни години до тая дата — края 866 год., даватъ началото на 865 год. До сѫщитѣ тия заключения може да се дойде и по пѫтя на строго научното изучване на така наречения „Именикъ на първитѣ български князе", откритъ и издаденъ отъ руския проф. А. Н. Поповъ въ съчинението му „Обзоръ хронографовъ руской редакціи", Москва, 1866 год., стр. 25—26. Проф. В. Н. Златарски, като взима прѣдъ видъ строго научнитѣ догатки на проф. отъ Кембригския университетъ I. B. Bury по обяснението на тоя доста важенъ, но заедно съ това и извънредно загадъченъ, паметникъ, въ сборника на Българската Академия на Наукитѣ, е напечаталъ една обстойна и аргументирана студия подъ надсловъ: „Имали ли сѫ българитѣ свое лѣтоброение?"[2]) Тая студия, при все че има за прѣдметъ единъ принципенъ въпросъ, — имали ли сѫ нашитѣ прадѣди свое лѣтоброение, мимоходомъ, естествено, не може да не отбѣлѣжи и годината на Борисовото кръщение, която година, безъ съмнѣние, би трѣбало да стои на пръвъ планъ въ едно лѣтоброение на народъ, който свързва своятъ животъ съ такъво едно крупно събитие, каквото

---

[1]) Краткій очеркъ, Москва, 1871, стр. 244.

[2]) Списание на Бълг. Ак. на Наукитѣ, кн. I, София, 1911, 1—93.

е промѣната на прадѣдната вѣра и пр. И понеже думитѣ въ „Именика“[1]) сж непонятни, проф. Bury, споредъ както се вижда отъ поменатата студия, е насрочвалъ непонятнитѣ числови изрази, къмъ извѣстнитѣ отъ нашата история дати, и обратно, като съ тоя методъ, достигналъ наистина, положителни резултати[2]). Частно, като говори за покръстването на кн. Бориса, проф. Bury заключава: „Годината „тохъ вечемъ“ отговаря на 251 год. отъ Хиджра, която се е продължавала отъ 2 януари 865 год. до 21 януари 866 год.; съ други думи, това ни дава 865 г., като дата на покръщението и възстановяването на „тохъ вечемъ“ се оправдава[3]). Както виждаме, проф. Bury приема 865 год. като дата на кн. Борисовото кръщение, и като изхожда отъ нея, правилно обяснява неизвѣстнитѣ думи отъ „Именика на българскитѣ князе“. До сжщитѣ резултати е дошълъ и г. проф. Златарски, който е изложилъ въ поменатата студия както доводитѣ на Bury, така и своитѣ коментарии и заключения по тѣхъ. Като взима сигурната дата отъ Чаталарския надпись, дѣто българската година „шегоръ алемъ“ отговаря на 822—823, проф. Златарски намира, че отъ „шегоръ алемъ“ до „дваншъ вечемъ“ сж се изминали 44 лунни години, които, заедно съ 168-тѣ лунни отъ началото на българската ера до „шегоръ алемъ“, ще дадатъ 212 години отъ българската ера, която съотвѣтствува на нашата, слѣдъ Рождество Христово, отъ 9 априлъ 865 год. до 27 мартъ 866 год., или пъкъ 211 отъ българската ера, която съотвѣтствува отъ 25 априлъ 864 год. до 8 априлъ 865 год.[4]). Но коя отъ тия

---

[1]) Въпросниятъ „Именикъ“ дословно е отпечатанъ въ поменатата студия на проф. Златарски, стр. 2.

[2]) ibid., стр. 52.

[3]) ibid., стр. 52—53.

[4]) ibid, стр. 53.

дати е по-вѣрна? г. Професоръть, като взима въ съображение писмото на папа Николай I отъ май 864 г., отправено до Соломона[1]), и цитиранитѣ погорѣ думи на Фоти, въ неговото послание до източнитѣ патриарси, намира, че „кръщението трѣба да се отнесе къмъ края на 211 год. отъ българската ера, т. е. не покъсно отъ 8 априлъ 865 год., или пъкъ, ако приемемъ, че сж се изминали цѣли 211 години до покръщането, къмъ самото начало на 212 год., т. е., наскоро слѣдъ 8 априлъ 865 год." Слѣдъ това проф. Златарски прави сравителна таблица помежду годинитѣ отъ българската ера, споредъ Именика и ония отъ Хиджра и Рождество Христово и, най-сетнѣ, като взима въ внимание разликата помежду слънчевитѣ и луннитѣ години, намира, че покръстването на българитѣ е станало слѣдъ изтичането на „верени вечемъ"=211 и въ самото начало на 212 лунна година, или наскоро слѣдъ 204·67 слънчева година, което споредъ Християнската ера съотвѣтствува на врѣмето наскоро слѣдъ 8 Априлъ 865 год.[2])

Най-сетнѣ, годината на кн. Борисовото кръщение се насрочва още по-опрѣдѣлено, щомъ се вземе въ внимание и друго едно свидѣтелство, отъ славянски източникъ, което досега не е било достатъчно проучено и учената критика не е оцѣнила важностьта на съобщаванитѣ въ него свѣдѣния. Думата е за свидѣтелството въ руската прѣработка на славянския прѣводъ на патр. Никифоровия „Лѣтописецъ вскорѣ", дѣто се говори, че кръщението на българитѣ е станало на 30 години до прѣвода на св. книги на Славянски езикъ, (но не оня на Св. Кирилъ и Методи, а оня на Тълкувателното Евангелие на еп.

---

[1]) Соломонъ е билъ пратеникъ на Людовика нѣмски до Николая I, по поводъ обѣщанието на кн. Бориса да се кръсти.

[2]) Ibid., стр. 54—55.

Константинъ) и на 12 индиктъ, 6406 год. отъ Сътворението на Свѣта[1]). Като взима прѣдъ видъ горното съобщение на „Лѣтописеца вскорѣ", проф. Златарски, въ поменатата студия, прит. 2, прави много умѣстни сѫждения по изчисляването на приблизително точната дата на българското кръщение, които сѫждания ние възприемаме и ще си позволимъ да цитираме.

Като говори за въпросното съобщение на „Лѣтописеца", проф. Златарски правилно намира, че годината 6406 отъ сътворението на свѣта съотвѣтствува на 214 година отъ българската ера, която се е продължавала отъ 27 май 893 год. до 15 май 894 г., слѣдователно, „прѣложението", прѣвода, на книгитѣ, би трѣбало да отнесемъ не по-късно отъ 15 май 894 год.[2]) „Обаче да приемемъ тая дата не ни позволяватъ даннитѣ за врѣмето отъ покръщането до прѣложението на книгитѣ 30 години, които +6377 (годината на покръщането =6407 г,, а това ни подсѣща, че числото 6406 показва пълнитѣ години, които сѫ се изминали до годината на прѣложението, слѣдователно, послѣдното се отнася къмъ 6407 год. или къмъ 242 г. (6407—5505=902—660=242) год. отъ българската ера, която се е продължавала отъ 893·37 до 894·34 или отъ 16 май 894 до 4 май 895 г. Тоя нашъ изводъ би билъ вѣренъ, ако той се оправдаеше отъ другитѣ данни: отъ покръщането до прѣложението се изминали 30 год, т. е. ако отъ годината 894—895 извадимъ 30 год., ще получимъ годината на покръщането. И така е. Ние имахме случай да посочимъ, че покръщането на Бориса е станало наскоро слѣдъ 8 априлъ 865 г. (вж. по-горѣ стр. 52—53); прѣложението на книгитѣ е станало прѣзъ

[1]) О. Бодянскій. О времени происхожденія славянскихъ письменъ, С. П. Б., 1855, стр. 418.

[2]) Ibid. стр. 70.

242 лунна година отъ българската ера, т. е. по-късно отъ 4 май 895 г., слѣдователно ако отъ тая дата извадимъ 30 години, то ще получимъ, че покръщането е станало не по-късно отъ 4 май 865 год., що напълно отговаря на горната дата, съ други думи, *покръщането е станало между 8 априлъ и 4 май 865 год. отъ Христа*[1])*.

Както се вижда отъ казаното до тукъ, всички дании отъ гръцки, латински и славянски, източници еднакво насрочватъ кръщението на кн. Бориса къмъ началото на 865 година. Наистина, нито гръцкитѣ, нито латинскитѣ, изрично не споменуватъ датата на покръстването, обаче, комбинирани тия свѣдѣния и взети не отдѣлно, а въ логическа връзка едно съ друго, сѐ може да се добере човѣкъ до истината и да насрочи датата на покръстването на кн. Бориса горѣдолѣ по-точно. А тая дата остава да се приеме 865 год. и, по всѣка вѣроятность, първата ѝ половина. Проф. Златарски отива по-далече. Той насрочва това събитие отъ 8 априлъ до 4 май 865 г., което не е невѣроятно. Това се доказва, отъ една страна, както видѣхме, отъ строго научната провѣрка на разнитѣ ржкописни свѣдѣния, а отъ друга, и здравиятъ разумъ допуща, че кръщението на българитѣ е могло да стане именно прѣзъ пролѣтнитѣ мѣсеци на 865 год. Когато е станало кръщенето на кн. Бориса, сигурно едноврѣменно е билъ кръщаванъ и народътъ. А споредъ обичаитѣ въ християнската църква, покръстването на цѣлъ народъ, особно въ древно врѣме, е ставало чрѣзъ обливане и потопване въ вода, обикновено на брѣга на нѣкоя рѣка, въ споменъ на кръщението въ Йордана. Въ такъвъ случай, естествено е, че такъво кръщене не е могло да стане зимно врѣме, а обикновено пролѣтно или лѣтно врѣме, когато това

[1]) Ibid, стр. 70.

кръщение, по физически причини, е могло да се извърши. Ние знаемъ, че покръстването на Руситѣ при Владимиръ Свети въ X в., значи по-късно отъ българското покръстване, е станало въ по-голѣмата часть, споредъ прѣданията, на брѣговетѣ на Днѣпъръ, слѣдователно, можемъ да прѣдполагаме, че и съ българитѣ е могло да стане нѣщо аналогично. А ако това е така, то слѣдва да се прѣдполага, че кръщението е могло да стане прѣзъ тия мѣсеци, когато природата е започвала да се съживява и врѣмето сгорещава. А такива мѣсеци, слѣдъ зимата, сж Априлъ и Май. За Юни, Юли и пр. не можеме да прѣдполагаме, защото л\тописнитѣ свѣдѣния не ни позволяватъ да отнасяме така късно Борисовото кръщение.

По такъвъ начинъ, възъ основа на всичко казано до тукъ, трѣба да се признае, че кръщението на князя Бориса е станало въ 865 год., прѣзъ мѣсецитѣ Априлъ или Май.[1])

Идещиятъ въпросъ, който подлежи на разглеждане — е въпросътъ: дѣ, приблизително, на кое мѣсто, кн. Борисъ е приелъ кръщението.

Византийскитѣ източници свидѣтелствуватъ за мѣстото на Борисовото кръщение по такъвъ начинъ. Едни отъ тѣхъ: продължателтъ на Амартола[2]),

---

[1]) По такъвъ начинъ, отъ само себе си падатъ всички съображения на славиститѣ историци, които сж отнасяли кръщението на кн. Борисъ прѣзъ 864 год. Мнѣнието, че това кръщение е станало въ 864 год., което мнѣние до скоро бѣ утвърдено даже и срѣди западнитѣ учени (напр. Hergenröther, Photius patriarch von Constantinopel, Regensburg, t I, стр. 600), сега коренно се измѣнява. Годината на Борисовото кръщение слѣдва да се смѣта идещата послѣ 864, т. е. 865.

[2]) Ferdinand Hirsch. Byzantinischen Studien, Leipsig, 1876, стр. 44.

Левъ Грамзтикъ[1]), Симеонъ Магистъръ[2]) Кедринъ[3]) и пр., почти еднакво прѣдаватъ историята на кръщението: „Българитѣ прѣдложили миръ и изявили желание да се подчинятъ на Римлянитѣ и да приематъ кръщението. Михаилъ пъкъ кръстилъ тѣхниятъ князь, далъ му своето име, а боеритѣ кръстилъ, слѣдъ като ги въвелъ въ града". Градътъ, за който се говори тукъ, е навѣрно Цариградъ. Така разбиратъ въпросниятъ пасажъ и славянскитѣ прѣводчици.

Останалитѣ гръцки източници прѣдставятъ работата иначе. Тѣ изрично говорятъ, че кръщението не е станало въ града, но е било извършено отъ изпратения отъ града архиерей.[4]) Съ послѣднитѣ е съгласенъ и Теофилактъ български. Той говори, че кн. Борисъ е молилъ да му се изпратятъ свещеници, за да му прѣдадатъ цѣлото Християнство"[5]), и че кн. Борисъ се е кръстилъ, макаръ неговиятъ възприемникъ Михаилъ III, и да не е присѫтствувалъ лично[6]).

---

[1]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1828, Leo Gramaticus стр. 238.

[2]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1838, Symeon Magister, стр. 665.

[3]) — Corpus scriptorum historiae byzantinae, Georgii Cedreni, Historiarium conpendium, t. II, стр. 152 и др.

[4]) Продължателъ на Теофана — Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Bonnae, 1838, Theophanis Continuati, lib. IV, стр. 163;

[5]) «*Ἀξίου δὲ καὶ ἱερεῖς πρὸς ἀυτὸν σταλῆναι. ὡς ἂν πάντα τὸν Χριστιανισμὸν ἀυτοῖς παραδώσοντας*«. . . Migne, Patrologiae, corsus comletus, series Graeca, t 126, стр. 200

[6]) »*Καὶ γὰρ δὴ καὶ αὐτὸς ἄδοξεν ἀναδέξασθαι, καὶ μὴ δωματικῶς παρεῖν*« — Migne, Patrologiae, cursus completus, series Graeca, t 126, стр. 200. Това свидѣтелство на Теофилакта дава да се разбере, че кръщението на кн. Бориса не е станало въ града", т.. е. въ Цариградъ, защото е немислимо да е станало тукъ, безъ да е присѫтствувалъ Михаилъ III. Причини за отсѫтствието му не сѫ указани; би трѣбало да се посочатъ тѣ, ако е имало такива.

Свидѣтелствата на послѣднитѣ лѣтописци се прѣдставятъ за по вѣроятни, защото, ако кн. Борисъ бѣше кръстенъ въ Цариградъ, византийскитѣ писатели за това не биха прѣмълчали. Особно отпослѣ тѣ биха говорили за това събитие, когато се повдигналъ въпросътъ за църковната юрисдикция въ България. Отъ друга пъкъ страна, и българскитѣ посланици на Цариградския съборъ въ 869 год., като отговаряли на разни въпроси, прѣдложени тѣмъ ту отъ римскитѣ легати, ту отъ пратеницитѣ на източнитѣ патриарси, нищо не споменуватъ за кръщението на кн. Бориса въ Цариградъ. Щомъ това не е станало, т. е., щомъ българскитѣ посланици за това обстоятелство нищо не говорятъ, макаръ че то е било особно важно за тѣхъ, то, значи, това тѣ сѫ направили не безъ основания.[1]) По такъвъ начинъ, отсѫтствието на положителни данни за кръщението на кн. Бориса въ Цариградъ ни дава правото да заключаваме, че то не е станало въ тоя градъ.[2]) Напротивъ, изъ свидѣтелствата, извѣстни намъ, се вижда, че отъ тукъ, т. е., отъ града е било изпратено духовенство за извършването на самото кръщение,[3]) но дѣ, именно, не се знае положително. Ето защо се е появилъ и разказътъ на продължителя на Теофана за „Тайното кръщение на кн. Бориса".[4]) Най-вѣроятното е, както прѣдполага и г. Голубински, че кн. Борисъ е билъ кръстенъ въ своя воененъ лагеръ. Ма-

---

[1]) М. Соколовъ. Изъ древней исторіи болгаръ, С. П. Б. 1879, стр. 156.

[2]) D-r J. Hergenröther. Photius patriarch von Constantinopel, sein Leben, seine Scriften und das griechische Schisma. Regensburg, 1867, стр. 601.

[3]) Corpus scriptorum historiae byzantinae, Theophanis Continuati, ed. Bonnae, 1838, стр. 163. „*παρα τοῦ πρὸς ἐκεῖνον ἀποσταλέντος ἀρχιερέως ἀπὸ τῆς βασιλίδος πόλεων*"...

[4]) Е. Голубинскій. Краткій очеркъ, Москва, 1871 г. стр. 241.

каръ и да е приемалъ тѣхната, т. е. гръцката, вѣра, кн. Борисъ е ималъ всичкитѣ основания да се бои отъ вѣроломството имъ, което тѣ показали къмъ единъ отъ неговитѣ прѣдшественици кн. Крумъ[2]).

Това мнѣние на г. Голубински се вижда най-вѣроятното. Сигурно, щомъ Борисъ не се е кръстилъ въ Цариградъ, нито пъкъ е посоченъ градътъ, дѣто той би могълъ да се кръсти въ България, то значи, че той ще да се е кръстилъ отвънъ, на полето, въ своя лагеръ, както казва г. Голубински. Отъ тукъ, естествено, явила се и легендата за „тайното Борисово кръщение". Но, тогава, дѣ ще да е билъ тоя лагеръ на кн. Бориса и приблизително кой край сега, въ прѣдѣлитѣ ня българската държава, трѣба да се смѣта за нѣкогашно мѣсто на официалното кръщение на българския князь? Мисля, че това не може да бѫде въпросъ само на нашето любипитство, това е въпросъ, който самъ по себе си има своето значение, въпросъ, тѣсно свързанъ съ ония чувства на благоговѣние къмъ кн. Бориса, за извършеното отъ него дѣло, и къмъ онова мѣсто, дѣто за пръвъ пѫть Христовата благодать озари българския владѣтель и, въ негово лице, цѣлиятъ български народъ. Руситѣ, които смѣтатъ Киевъ за мѣсто на нѣкогашното тѣхно покръстване, и до день днешенъ за тѣхъ той е свещенъ градъ, градъ, който имъ е далъ новата вѣра и божествената благодать, градъ, който заслужено се краси съ великолѣпния паметникъ, издигнатъ въ честь на Владимира свети, виновникътъ на тѣхното кръщение. Питамъ азъ, въ какво отношение ние трѣба да стоимъ по-долѣ отъ руситѣ, ние, които дадохме и на тѣхъ новата вѣра, славянската писме ность и култура? Ние мислимъ, че дългъ се налага на нашия народъ да погледне съ нуждната оцѣнка на съби-

[2]) Ibidem.

тието отъ 865 год. и да овѣковѣчи актътъ на кн. Бориса съ подобающъ паметникъ на това мѣсто, дѣто той се е покръстилъ.

Видѣхме, че кръщението е станало отвънъ, нѣгдѣ въ лагера на Бориса. Дѣ е билъ тоя лагеръ? Ние мислимъ, че отъ казаното до тукъ може да се направи заключение за мѣстото, дѣто е билъ тоя лагеръ. Отъ лѣтописнитѣ свѣдѣния личи, че кн. Борисъ е билъ измѫчванъ отъ гладъ, цѣла България се е нуждала отъ храни, и за да избави страната си отъ лишения, той мобилизирва войскитѣ си и навлиза въ прѣдѣлитѣ на плодородната византийска империя, въ областьта „Загоре", както я нарича продължателътъ на Теофанъ и пр.[1]) Дѣ е била тая область, ние видѣхме. Това е сегашно Старо-загорско, съ града

---

[1]) Споредъ Симеонъ Магистъръ излиза, че гладътъ и кръщението на Бориса съвпадатъ съ това врѣме, когато кн. Борисъ изпратилъ войскитѣ си на помощь, прѣзъ пролѣтьта въ 863 г., на Людовика нѣмски противъ Карломана. Като взиматъ за безусловно вѣрно това съобщеоие на Магистра, нѣкои допущатъ, че не Борисъ навлѣзълъ въ византийска територия прѣди кръщението, а Византия, възползувана отъ глада въ България, и главно отъ това, че войскитѣ на Бориса били въ нѣмско, сама подела войната и тя навлѣзла въ българска територия и заставила Бориса да се кръсти. Това мнѣние трѣбза да се признае за досущъ невѣрно. Не Византия обявила войната на България и не Византия навлѣзла въ българска територия, а обратно. Това поне твърдятъ останалитѣ лѣтописци, начело съ продължателътъ на Теофана. Борисъ е билъ тоя, който пръвъ обявилъ войната, и пръвъ завзелъ и задържалъ византийската територия. Това е „Загорето". За да направи това не му е прѣчило обстоятелството, че войската му е била въ нѣмско. Не. Ако той даже е изпратилъ помощь на Людовика то това е било прѣзъ пролѣтьта на 863 г. а Борисъ се кръстилъ прѣзъ 865 год., значи на 2 годнни покъсно, което му е давало всичката възможность и да помогне на Людовика противъ Карломана, и да се върне съ армията си, за да навлѣзе въ „Загорето". Споредъ нѣкои лѣтописци областьта „Загоре" се прѣдставлява пуста, ненаселена и даже неплодородна, което е тоже невѣрно. Едва ли една безплодна страна е могла да бѫде обектъ на военни цѣли, извикани отъ гладъ въ държавата, и едва ли кн. Борисъ би приелъ съ благодарность, въ врѣме на кръщението, отъ императора кръстникъ, една пуста земя. Най-сетнѣ, ако се съди отъ сегашното, нѣма основания да се отрича, че нѣкогашното „Загоре" не е било едно отъ най-плодороднитѣ кжтчета на Балканския полуостровъ.

Стара-Загора, нѣкогашниятъ градъ Дебелтъ. Но, въ това врѣме, когато Борисъ завладѣва тая область, Византия благополучно привършила своитѣ войни въ Мала-Азия и сполучва да прѣнесе войскитѣ си срѣщу Бориса. Положението на послѣдния е било критическо. Той не е могълъ да очаква помощь отъ Людовика нѣмски, а съ Ростислава моравски билъ въ враждебни отношения. Отъ изтокъ пъкъ ималъ прѣдъ себе си Византия. Той се е намиралъ въ критическо положение, па и при това голѣмъ гладъ е имало въ страната му. Като прѣцѣнилъ положението си, кн. Борисъ не е могълъ да стори друго, освѣнъ да капитулира, да се кръсти, та съ това да се избави отъ трудното положение. Впрочемъ, въпросътъ за покръстването му билъ рѣшенъ отъ по-рано, обаче сега дошълъ най-сгодниятъ моментъ, за да реализува това свое желание. По свидѣтелството на цитиранитѣ византийски хронисти, кн. Борисъ се кръстилъ, като приелъ името на Михаила III, византийския императоръ, който му станалъ кръстникъ. Кръщението е станало веднага, още въ лагера на Бориса. Ясно е, значи, че тоя лагеръ не е могълъ да бѫде другадѣ, освѣнъ въ областьта „Загоре". Централенъ градъ на тая область е билъ гр. Дебелтъ, сегашна Стара-Загора. Тукъ е имало епископска катедра още отъ първитѣ вѣкове на християнската ера. Ние знаемъ, че Крумъ, още прѣди врѣме, ограбвалъ тоя край и отвеждалъ жителитѣ му, заедно съ епископа на града, въ плѣнъ. Значи, отъ дълго врѣме, гр. Дебелтъ е билъ християнско селище. Такъво той останалъ и при Бориса. Тукъ е имало и епископъ, подчиненъ на Цариградския патриархъ. Естествено е, значи, да се прѣдполага, че тоя малъкъ жгълъ земя, отъ Стара планина до Стара-Загора, заедно съ града и до Черното море, щомъ нѣкога е ималъ такъвъ виденъ християнски центъръ, при такъво едно важно събитие — покръстването на

българския князь и народъ, не ще е могълъ да остане равнодушенъ, не е могълъ да не вземе живо участие въ това християнско дѣло. Лѣтописцитѣ говорятъ, че е било изпратено лице, което да кръсти Бориса и, разбира се, заедно съ него, войскитѣ му. Но едно само лице не е било достатъчно. Сигурно, само едно лице, па било то и съ най-високъ чинъ въ свещеническата иерархия, не е било достатъчно. За такъво събитие и свещенодѣйствие е билъ необходимъ цѣлъ синклитъ отъ духовни лица, които сж могли се намѣратъ само въ древната епископия въ гр. Дебелтъ, която, безъ съмнѣние, е взела участие, заедно съ Цариградския пратеникъ, въ покръстването на българския князь. Така или иначе, но отъ лѣтописнитѣ свѣдѣния доста ясно се вижда, че кръщението на кн. Бориса е станало въ сегашно Ст.-Загорско, нѣкогашното „Загоре", и то недалече отъ гр. Ст.Загора. Положението на тоя градъ, като централенъ на нѣкогашното „Загоре", като седалище на епископъ въ завзетата отъ Бориса область, ни навежда на прѣдположението, че кръщението на князь Борисъ е станало не само въ Старозагорско, ами и близко до Стара-Загора, дѣто, навѣрно, е билъ и разположенъ и лагеръ̀тъ на кн. Бориса. Впрочемъ, по-подробно за това ще говоримъ въ втората половина на настоящия трудъ, когато ще стане дума за дългътъ на българския народъ къмъ паметьта на кн. Бориса, а сека нека прѣминемъ къмъ въпросътъ, кой, именно, е покръстилъ кн. Бориса.

Кой е извършилъ обредътъ на св. кръщение? Ние и по тоя въпросъ нѣмаме автентични данни, затова и съ положителность не можемъ да се произнесемъ въ една или друга смисъль. Не може да има, обаче, съмнѣние, че това лице, което е извършило обреда на кръщението, е било изпратено отъ Цариградъ, и слѣдователно, отъ името на цариград-

ския патриархъ. Всичкитѣ мнѣния на ученитѣ за личностьта на извършителя на това тайнство, сж само прѣдположения, неподкрѣпени съ никакви документални исторически данни. Така, напр., г. Е. Голубински прѣдполага, че това лице е билъ самиятъ патриархъ Фоти. Основания да се мисли така г. Голубински намира въ посланието на тоя патриархъ въ началото на 867 год. до източнитѣ такива, дѣто той – Фоти, нарича кн. Бориса „чадо (рожба), на своитѣ трудове:“ и пр. Такъво окачествяване на кн. Бориса, споредъ г. Голубински, е могло да има своето значение ако се мисли, че патриархъ Фоти е кръстилъ самъ българскиятъ князь.[1]) Мнѣнието на г. Голубински едва ли може да се признае за достовѣрно, защото, ако самъ патриархътъ би отивалъ въ България и самъ лично би извършилъ тайнството кръщение, то византийскитѣ писатели не биха пропустнали да отбѣлѣжатъ това. Особно това е било необходимо гърцитѣ да направятъ, когато е ставалъ споръть на Цариградския съборъ въ 870 год., помежду римскитѣ делегати и ония на източнитѣ патриарси, за църковната юрисдикция въ България[2]). А щомъ това не е станало, то остава да се заключи, че прѣдполаганото отъ г. Голубински отпжтуване на патриарха Фоти въ България за Борисовото кръщение, трѣба да се отхвърли като недѣйствително, защото никакви положителни данни за това пжтуване не сжществуватъ. Въобще, споредъ насъ, мнѣнието на г. Голубински по тоя прѣдметъ е така слабо обосновано, както и онова за присжтствието на императора Михаила III при извършването на тайнството кръщение, основано само на съобщението на лѣтописцитѣ, че императорътъ е билъ кръстникътъ на

[1]) Краткій очеркъ, Москва, 1871, стр. 241.

[2]) Hergenröther. Photius patriatch von Constantinopel, Regensburg, 1867, т. II, стр. 152.

кн. Бориса[1]). По такъвъ начинъ, по-вѣрно е да се прѣдполага, че при кръщението на кн. Бориса не сж присжтствували нито патриархъ, нито императоръ. Самото кръщение е било извършено отъ простъ ие рархъ-владика, изпратенъ за тая цѣль отъ Цариградъ въ владѣнията на кн. Бориса[2]). Навѣрно, тоя иерархъ е билъ Иосифъ, бждащиятъ български архиепископъ, изпратенъ отъ Цариградския съборъ въ 870 год.

По такъвъ начинъ, въпросътъ, какво тайнството кръщение било извършено отъ гръцко духовенство, трѣба да се смѣта окончателно разрѣшенъ въ полза на Византия. Историята достатъчно данни ни дава, за да твърдимъ, че високата честь, да бждемъ нѣкога покръстени, се дължи на византийското духовенство. Тая заслуга на византийското духовенство въ дѣлото на разпространението на Християнството, справедливо е била оцѣнена отъ цѣлия християнски миръ. Отпослѣ, обаче, съперничеството между Римъ и Цариградъ станало причина да се отрича тая заслуга на Византия, която слѣдъ себе си е влѣкла и голѣми придобивки за цѣлата Източна Православна църква на Балканския полуостровъ. Заслугата на Византия въ просвѣтното дѣло въ България нанесло силенъ ударъ на Римъ, който отдавна устремилъ своитѣ погледи на младата българска държава на Полуострова. Ето защо, Римъ, като смѣталъ себе си за побѣденъ отъ Византия, търсилъ способи, да умаловажи заслугата на Византия въ това дѣло и, накрай, не се посвѣнилъ още тогава да съчини разни легенди, какво българскиятъ народъ билъ покръстенъ не отъ гръцко, а отъ латинско духовенство. Това е дало поводъ на мнозина западни учени както въ минало, така и въ послѣдно врѣме, да прокар-

---

[1]) Краткій очеркъ, Москва, 1871 г., стр. 241.

[2]) Hergenröther. Photius patriarch von Constantinople, Regensburg, 1867, t. 1, стр. 601.

ватъ лъжливата мисъль, какво латинското духовенство е въвело българскиятъ езически народъ въ чертога на християнското освещение. Какво, прочее, справедливи ли сѫ тия римски тенденции? Не. И дѣйствително, отъ това което ние до сега привѣдохме изъ латинскитѣ лѣтописци, нищо не се споменува за покръстването на кн. Бориса и българския народъ отъ латинско духовенство. Така, напр., въ свидѣтелството на Людовика нѣмски отъ 864 г., съ което той съобщава за обѣщанието на кн. Бориса да се кръсти, нищо за това не се споменува. Сѫщо така нищо не се говори и въ Бертинската лѣтопись отъ 864 год. Тукъ се говорили само за намѣрението на князя да се кръсти. Не се говори нищо за това въ сѫщата лѣтопись и подъ 866 г. Тукъ се споменува, че князьтъ, като приелъ кръщението, неизвѣстно отъ кого, иска да му се изпратятъ достойни лица, за да утвърдятъ новопокръстенитѣ въ християнската вѣра[1]). Въобще, латинскитѣ лѣтописци твърдѣ късно съобщаватъ за кръщението на българитѣ, като смѣтатъ началото на Християнството въ България отъ датата когато латинското духовенство въ 866 год. за пръвъ пѫть встѫпило на българска територия[2]). Поради това казва Hergentöther, и годината на кръщението на българитѣ у византийскитѣ писатели и лѣтописци криво се отожествява съ оная, когато латинското духовенство било повикано въ България 866 год[3]).

Единствено, по-цѣнно и по-прѣко, свидѣтелство нѣкои искатъ да видятъ въ прѣдисловието на така наречения на Западъ — VIII Вселенски Съборъ. Това прѣдисловие е написано отъ извѣстния въ ис-

---

[1]) Migne, Potrologiae, cursus completus, series Latinae t. 125 стр. 1218.

[2]) М. Соколовъ. Изъ древней исторіи болгаръ стр. 1879. стр. 141.

[3]) Hergenröther, Photius Patriarch von Constantinopel, Regensburg, 1867, т. I, стр. 600.

торията Анастаси библиотекарь, който е писалъ протоколнитѣ рѣшения на Цариградския съборъ въ 870 год. Въ това си прѣдисловие Анастаси библиотекарь съобщава, че българскиятъ князь, заедно съ своя народъ, е билъ просвѣтенъ въ Христовата вѣра отъ нѣкакъвъ си римлянинъ, свещеникъ Павелъ.[1])

Що се отнася до критическата оцѣнка на това свидѣтелство, то трѣбва да се спомене, че мнозина учени го признаватъ за съвършенно неистинско. Че това свидѣтелство е явно невѣрно, това личи и отъ факта, че самиятъ тоя Анастаси библиотекарь, авторътъ на цитираното свидѣтелство, на друго мѣсто, като говори за кръщението на кн. Бориса при папа Николай I, нищо не говори за дѣйностьта и за извършеното кръщение на въпросния князь отъ презвитеръ Павелъ. А това не би могло да бѫде пропуснато отъ Анастаси библиотекарь, стига да имаше подобенъ фактъ, защото никѫдѣ не би било по-цѣлесъобразно и по-цѣнно споменуването за дѣйностьта на тоя презвитеръ, освѣнъ когато ще се говори, кой е кръстилъ кн. Бориса. Съ логическа необходимость слѣдва, щомъ се говори за това послѣдното събитие, да се спомене и виновникътъ му, т. е презвитеръ Павелъ, ако той дѣйствително е кръстилъ кн. Бориса. Нищо подобно не виждаме По тия съображения, и понеже тукъ се говори и за папа Николай I, въ чието врѣме е станало това кръщение, безъ нито дума да се спомене, че тоя послѣдниятъ е пратилъ нѣкакъвъ си презвитеръ въ България, да кръсти та-

[1]) Ето буквално въпросното свидѣтелство. „Quum rex Bulgarorum cum propria gente fidem christi suscepisset per Romanum hominem, id est quendam presbyterum Paulum nomine: documentum atque mysterium propositum habuit a sede apostolica non modo fidei regulam, sed et sanctae legis sumere disciplinam: quod et fecit non solum a praefato presbytero, verum etiam par divinam revelationem instructus" — Migne, Patralogiae, cursus completus, series Latinae, t. 129, стр. 18.

мошния езически князь и народъ и пр., ние смѣтаме това свидѣтелство на Анастаси библиотекарь за явно неистинско. То е било измислено отъ Анастаси библиотекарь отпослѣ, когато работата по спора за България помежду Римъ и Византия станалъ по-сериозенъ и аргументитѣ на послѣднята надѣлзали. За защита на Римъ той съчинява това свидѣтелство, което не донесло очакванитѣ резултати. Възъ основа на току-що изложенитѣ съображения, ние смѣтаме прѣдположението на г. Голубински, какво тоя свещеникъ е могълъ да бѫде изпратенъ не отъ папата, а отъ Людовика нѣмски[1]), за недостатъчно аргументирано.

И тъй, значи, свидѣтелствата на латинскитѣ лѣтописци за ролята на латинското духовенство въ покръстването на Бориса нѣматъ никаква историческа достовѣрность. Изключителното участие на гръцкото духовенство въ покръстването на българитѣ за лишенъ пѫть се потвърждава и отъ тия грижи, що цариградската църква винаги е имала по отношение на новоучрежденатa българска църква на Полуострова.

Така, веднага слѣдъ кръщението, цариградската църква, въ лицето на своя патриархъ Фоти, първа се е загрижила за утвърдяването на кн. Бориса и неговия народъ въ Христовата вѣра, и тя — цариградската, първа дала съгласието си да се конституира първата българска църква. Знаменитото послание на патриарха Фотия къмъ кн. Бориса и неговото грамадно значение за нататъшния развой на българската църква, потвърдяватъ онова значение и роля, което изиграла цариградската църква въ покръстването на българитѣ. Българитѣ се явяватъ истински чада на цариградската църква и само тя е тѣхната истинска майка. Всичкитѣ опити на западнитѣ учени, да припишатъ

---

[1]) Краткій очеркъ, Москва 1871, стр. 239.

това велико дѣло — покръстването на българитѣ и разпространението на Християнството въ България, на латинското духовенство, трѣбало е да се свършатъ съ пълнъ неуспѣхъ. Нѣма, и по тоя въпросъ повече не трѣба да има двѣ мнѣния. Първоначалната и изключителната роля на византийското духовенство въ християнизацията на българския народъ, трѣба да се счита за окончателно установена, доказана. Самата цариградска църква смѣтала себе си за просвѣтителка на българския народъ и тя е имала всичката грижа за закрѣпването на тоя младенчески народъ въ християнскитѣ добродѣтели, и тя е, която е имала изключителнитѣ грижи за уредбата, живота и развоя на българската църква. Незабавно слѣдъ покръстването, както казахме и по-горѣ, патриархъ Фоти пише своето знаменито послание до кн. Бориса, въ което му дава съвѣти, какъ да живѣе по християнски като господарь и човѣкъ Това послание ни даза ясна прѣдстава за горещата ревность на патриарха Фотия въ християнизацията на българския народъ, за неговото високо схващане обязаноститѣ на господаря. Въ това си послание Фоти се рисува като истински познавачъ на човѣшкото сърдце въ всичкитѣ му, даже и най-малкитѣ, движения и чувства. Поради високата важность на това послание, което рисува бащинскитѣ грижи на патриарха Фотия къмъ българския князь, народъ и църква, ние си позволяваме да приведемъ по важнитѣ въ него мисли.

Посланието на Фоти до кн. Бориса е изпратено, по всѣка вѣроятность, наскоро слѣдъ покръстването му. Ако датата на послѣдното ние опрѣдѣлихме началото на 865 год., то посланието на Фотия остава да е изпратено въ края на сѫщата 865 г.[1]). Съдържанието на послан ето може да се

[1]) Посланието е напечатано на гръцки въ изданието на Migne — Patrologiae cursus completus, series Graeca, t. 102, Pa-

раздѣли на двѣ части. Първата има за цѣль да изложи прѣдъ новопокръстения князь сѫщностьта на истинската - православната вѣра, за да може да се прѣдпази той отъ разни ереси и лъжеучения. Като условие за реализуване християнскитѣ добродѣтели, които водятъ къмъ спасение и вѣченъ животъ, той прѣдлага на кн. Бориса добритѣ дѣла и пълната вѣра въ Спасителя. По между тия двѣ нѣща има органическа връзка, и нито едното отдѣло не е достатъчно за пълното оправдание на човѣка [2]). Втората пъкъ часть засѣга чисто етични принципи, които кн. Борисъ трѣба да спазва въ живота като човѣкъ и господарь. Тая часть на посланието е единъ видъ житейски кодексъ, въ който е вписано, ако не всичко, то по важното отъ това което човѣкъ трѣба да върши въ живота, за да може да бѫде добъръ гражданинъ, добъръ членъ на сѣмейство, господарь или подчиненъ, и пр.

Да започнемъ съ първата часть. Още въ самото начало на тоя отдѣлъ, патриархъ Фоти показва чувствата, що питае къмъ новокръстения князь, когото нарича „свой най обиченъ синъ, свое духовено чадо и пр.[3]). И понеже тая часть отъ посланоето си патриархътъ прѣдназначава за опѫтвене на Бориса въ новата вѣра, то тя и затова съ Символътъ на

---

risiis, 1860, стр. 628—696, подъ надсловъ — „*Φωτίου τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τῆς πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας ἐπιστολῆς, τί ἐστιν ἔργον ἄρχοντος*“. Сѫщото писмо е прѣведено и на латински, паралелно съ гръцкия текстъ, подъ надсловъ: „Photii sanctissimi patriarchae Constantinopolitani Epistola ad Michaelem Bulgariae principem; de officio principis“ . . Migne, ibid., стр. 627—695.

[2]) Migne, ibid , стр. 628—629.

[3]) „*Περιφανέσταται καὶ ηγαπημένε ἡμῶν υἱέ*“. Migne, ibid., стр. 628), на друго мѣсто „*τῶν ἐμῶν πνευματικῶν ἡδίνων εὐγενὲς καὶ γνήσιον γέννημα*“; а на трето „*φιλόχριστε καὶ πνευματικὲ ἡμῶν υἱέ*“, ibid., стр: 657 и пр.

Вѣрата така, както той е съставенъ на II Вселенски съборъ[1]). Ние нѣмз защо да привеждаме тоя символъ, извѣстенъ на всѣки християнинъ, а ще продължимъ нататъкъ, както слѣдватъ мислитѣ на патриархъ Фоти. Послѣдниятъ, освѣнъ символа на вѣрата, смѣта за ржководни начала на новопокръстения и постановленията на вселенскитѣ събори, и виднитѣ личности, които сж взели живо участие въ тѣхъ, затова и продължавз. „Ти, обръща се къмъ кн. Бориса, най доброто украшение на моитѣ трудове, като разсжждавашъ и вървашъ по прѣданието на св. Вселенска и Апостолска църква, трѣба да приемешъ и да се повинувашъ на 7-тѣ вселенски събори, които сж били отчасти наши наставници въ благочестието, и отчасти наши защитници. Чрѣзъ тѣхъ и съ тѣхната помощь се отстранява всѣка ересь, а всичко православно се съхранява въ душитѣ на благочестивитѣ, безъ да се подлага на каквото и да е съмнѣние. Тия, именно, събори азъ съмъ въ намѣрение да ти изложа. За по добро разбиране ще ти изложа и самитѣ тѣхни дѣяния[2]) . . . Слѣдъ съборитѣ[3]), подробности за които тукъ нѣма да привеждаме, Фоти заключава: Най главната грижа на князя трѣба да е, щото той, прѣди всичко друго, да гледа да запази изтълкуваната въ посланието нова вѣра, да я приложи въ живота си, и да води поданицитѣ къмъ нея[4]). Князьтъ трѣба да се грижи не само за

---

[1]) Migne, ibid., стр. 629.

[2]) Migne, ibid., стр. 629—632.

[3]) Migne, ibid., стр. 632—653.

[4]) »*Ταύτην (τὴν ὁμολογίαν) προδήκει καὶ τὴν ὑμεθέραν θεοφρούρητον σύνεσιν, ἤδη πρὸς τὸν ἡμέτερον κλῆρος τῆς εὐσεβείας ἀφορῶσαν. εἰλικρινεῖ διαδέσει καὶ γνώμης εὐθύτητι καὶ ἀδιστάκτῳ πίστει ἀποδέχεσθαι καὶ στέργειν, καὶ μήτε δεξιᾷ μήτε ἀριστερᾷ, μηδὲ ἐπὶ βραχὺ, τάυτης ἀποκλίνειν. Δίὸ οὐ μόνον σεαυτὸν φρονεῖν οὕτω δεῖ καὶ δοξάζυν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπὸ σε τηταγμένους εἰς τὸ αὐτὸ ἀληθείας φρόνημα χειραγωγεῖν, καὶ πρὸς*

собственото си спасение [1]), но сжщеврѣменно да ржководи и цѣлиятъ народъ къмъ съвършенство и ботопочитание [2]). Затова той трѣба да се пази отъ примкитѣ на Сатаната, отъ ереситѣ, и отъ всички спорове помежду християнитѣ, за да може да оправдае всичкитѣ грижи, що патриархътъ полага за него Князьтъ трѣба непоколебимо да върви сѣ напрѣдъ и да подражава на Великия Константинъ, като умножава плодоветѣ на своята вѣра [3]). Патриархътъ, най сетнѣ, обяснява, че желае отъ сърце да се види съ кн. Бориса и лично да го насърдчи въ доброто, както и да се нарадва отъ добритѣ му дѣла. Но, понеже това той не може да стори, по независещи отъ него причини, то желае съ това послание да му даде нѣкои и други бащински съвѣти [4]).

τὴν αὐτὴν καταρτίζειν πίστιν, καὶ μηνὲν τῆς τοιαύτης σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἡγεῖσθαι τιμιώτερον«.—Migne, ibd, стр. 656.

[1]) »*Ἄρχοντος γαρ ὡς ἀληθῶς, μὴ τῆς ἰδίας μόνον σωτηρίας ποιεῖσθαι φροντίδα, ἀλλὰ καὶ τον ἐμπιστευθέντα λαὸν τῆς ἴσης ἀξιοῦν προνόιας, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν τῆς θεογνωσίας χειραγωγεῖν τε καὶ προσκαλεῖσθαι τελειότητα*« — Migne, ibd., стр. 656.

[2]) „*Μὴ τοί νυν τῶν ἐλπίδων ἡμᾶς διαψευσθῆναι ποιησῃς ὃς ἡ σὴ περὶ τὰ καλὰ ῥοπὴ τη καὶ εὐηκοία παρέσχε προβάλλεσθαι μηδὲ τοὺς πόνους καὶ τοὺς ἀγῶνας, οὓς ὑπερ τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ἀνεδεξάμεθα χαίροντες, ματαίους ἐλῃξης.*“ — Migne, ibid., стр. 656.

[3]) *Σὺ τοίνυν (ὦ τὶ σε προσειπὼν ἀξίως ἐιπω τοῦ πόθου); τῇ αἴγλῃ τοῦ θεῖου Πνεύματος τὴν ψυχὴν αὐγασθεὶς, καὶ πρὸς τὸ τῆς φέγγος ἀναχθεῖς, καὶ ἔργον ἐργασάμενος, δι' οὗ προς τὴν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου πρᾶξης ἀνύψώθης, κατὰ μίμησιν ἔχου τῆς ἀπ' ἀρχῆς σου γνώμης καὶ βουλῆς καὶ συνέζεως*“. . . Migne, ibd., стр. 660.

[4]) „*Ἐβουλομὴν αὐτὸς ἐγὼ σοι παρεῖναι, καὶ τῆς πραξεσιν ἐφιστάναι, ἵνα τῶν μὲν καλῶν ἔργων ἀυτεπαγγελτον διὰ τῆς ὄψεως λαμβάνῶν τὴν γνῶσιν, ἔτι μάλλον ἐν ευθυμία καὶ χαρᾶ διακείμενος ἔιην, εἰ δὶ τι και παραλογον συνέβη, μεθέλκειν ἔχοιμι, ῥαδίως καὶ μεθαρμόζειν, ἐκ τοῦ παραχρῆμα, πρὸς διόρθωσιν. Ἐπὴ δη ἡ βούλησις τῆς δυνάμεως Χηρεύει, καὶ πολλὰ την ὁρμην ἀνακόπτοντα κωλύει, ὅ μοι λοιπόν ἔστι δινατὸν γραφῆ τυπῶσαι τὰς παραινέσεις, ὡς καὶ καταρχας ὑπεσχόμην, ἤδη πειράσομαι*». Migne, ibid., стр. 661.

Слѣдъ тия наставления въ вѣрата, Фоти дава нови: за отношенията на князя къмъ църквата, за условията за истинската вѣра и пр. Съ това свършва първата часть на посланието. Втората пъкъ часть, която прѣдставлява като приложение на първата, е изпълнена само съ етични прѣдписания, о които трѣба да се придържа князьтъ като човѣкъ, и като господарь. Тукъ патриархъ Фоти започва съ външнитѣ качества и свършва съ вжтрѣшнитѣ добродѣтели, които трѣба да украшаватъ душата на князя. И съ тия свои качества вжтрѣшни и външни, князьтъ трѣба да служи за примѣръ на подражение на всички. Князьтъ трѣба да е проникнатъ отъ любовь къмъ Бога и къмъ хората, като при започването и свършването на всѣка работа не пропуща да се обръща къмъ молитвата[1]). По-нататъкъ Фоти съвѣтва князя да строи Божи храмове[2]) и да покровителствува свещеничеството[3]). Слѣдъ това, дава му съвѣти, какъ трѣба да живѣе и какви да сж обноскитѣ му къмъ хората[4]). Патриархътъ не пропуща да даде наставления и за тѣлото, за движенията му, за външностьта, за вървежа, за държането въобще и пр. Князьтъ трѣба да се не смѣе, да отбѣгва бързото приказване, и да не участвува въ неприлични разговори. Той трѣба да слуша (споредъ текста — да държи ухото си отворено) ония, които сж онеправ-

---

[1]) „Σὺ τοίνον προσεύχου μὲν εὔχὰς ἰδίος διαπαντὸς καὶ καθ' ἑαυτὸν τῷ Θεῷ. Προσεύχου δὲ καὶ ἅμα τῷ πλίθει, καὶ ἐν τῷ φανερῷ. Διὶ ἑκατέρου μεν γὰρ θεοφιλῶς πραττομένου, τὸ ὅσιον ἔστιν ἀποδιδόναι" — Migne, ibid., стр. 665.

[2]) »Ναούς ἐω ὀνόματι Θεοῦ καὶ τῶν ἀυτοῦ ἁγίων κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς οἰκοδόμει, καὶ τούτοις τὸν λαὸν ἐκκλησιάζεσθαι ἔθιζε«. . . Migne, ibid., стр. 665.

[3]) Ἀι θυσίας μὲν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν λατρείας τοῖς ἱερεῦσιν ἀνάκειυται οἷς ὑπηρετῶν προθύμως καὶ προσφέρων, πολλῆς τῆς διὰ τούτων ἀπολάυσεις καὶ ἐυεργεσία καὶ χάριτος«. . . Migne, ibid., стр. 665.

[4]) Migne, ibid., стр. 665.

дани, и да не слуша пакостницитѣ, лъжцитѣ, прѣдателитѣ и клеветницитѣ[1]). Трѣба справедливо да наказва пакостницитѣ на държавата и да прощава ония, що сѫ оскърбили него лично. Да упражнява правосѫдието еднакво за всички и да не участвува въ неправедни дѣла, защото три сѫ прѣстѫпленията, що владѣтельтъ може да извърши въ всѣко несправедливо рѣшение. Първо — самиятъ попада въ грѣхъ, второ—прави участници на грѣха ония, що несправедливо оправдава, и трето — оскърбява и съ едното, и съ другото, самого Бога, който е прѣдалъ властьта на владѣтеля (князя), за да раздава на всѣкѫдѣ справедливость.[2]) Князьтъ трѣба да управлява повече съ кротость, отколкото съ сила, защото яки сѫ основитѣ на управлението само тогава, когато тия основи се базиратъ на любовьта и довѣрието на поданилитѣ къмъ своя господарь.[3]) Той трѣба да наказва, но не често, и то съ мѫдрость, защото наказанието приложено неумѣло, ожесточава, вмѣсто да укротява[4].) Славата и добродѣтелитѣ на князя не се състоятъ въ завоеванията и разширочаването прѣдѣлитѣ на държвата, а въ облагородяването и нравственото прѣраждане на поданцитѣ му[5]). Трѣба да отбѣгва да се окрѫжава отъ лоши хора, защото тѣ може да го изложатъ, и да не хвали лошитѣ

---

[1]) Migne ibid., стр. 668.

[2]) Migne ibid., стр. 669—672.

[3]) »*Καὶ τὸ μὲν καὶ ὁ τυραννικώτατος πράξειεν ἄν. τὸ δὲ, μόνος ὁ ἀρχικώτατος εἴπερ ἄρχοντος ἀρετη μη φθείρνειν, ἀλλὰ πλέιους καὶ βελτίονας ποιεῖν τοὺς ἀρχομένός.*« — Migne, ibid., стр, 673.

[4]) Migne, ibid., стр. 673.

[5]) »*Ἄρχοντος μὲν τίνες ἔφησαν ἀρετὴν, ἐκ μικρᾶς μεγάλην πόλιν ποιησαι ἐγὼ δὲ μᾶλλον ἂν φαίην, τὸ ἐκ φάυλης σπουδαίαν παρασκευάσαι τοῦ μὲν γὰρ καὶ καιρῶν πολλάκις φορὰ γέγονε παραιτιὰ. Τὸ δὲ οὐκ ἔστι μη ὀυχὶ παρὰ τοῦ ἄριστα διοικοῦντος γένεσθαι*«. . . Migne, ibid., стр. 673,

дѣла на другитѣ. Нравитѣ на князетѣ сѫ като закони за поданицитѣ. Ако князьтъ е лошъ, подани цитѣ оправдаватъ прѣстѫпленията си съ лошото поведение на своя владѣтель. Мислене, и то основно, прѣди всѣко дѣйствие, владѣяне себе си, разкаяние слѣдъ всѣко извършено прѣстѫпление — ето качествата, които правятъ князьтъ достоенъ за своя постъ. Князьтъ трѣба да е свободенъ отъ всѣкаква завистъ, но да постѫпва така, щото всички да му завиждатъ[1]). По нататъкъ, Фоти трактува за качествата на добрия сѫдия, които трѣба да обладава нашиятъ князь, за обноскитѣ му къмъ едноплемениците си, къмъ простолюдието—селянитѣ, за сѫденето собственитѣ си грѣшки и пр.[11]), за награждаването на благороднитѣ постѫпки, за насърдчаването къмъ доброто чрѣзъ личенъ примѣръ, за усмиряването и прѣкратява нето на враждитѣ и раздѣленията помежду поданицитѣ и пр. Съ една дума, князьтъ трѣба да обърне внимание на много работи, за да може да управлява мѫдро, справедливо, и съ благословение отъ Бога.[2]) Сетнѣ, князьтъ трѣба да се пази отъ пороцитѣ на пиянството, да отбѣгва сладострастието и многоженството. Да не бѫде гнѣвнивъ, отмѫстителенъ, да не се кълне напрасно, да не нарушава клетвитѣ си, да отбѣгва подкупничеството и пр. лоши нѣща, които водятъ къмъ зли послѣдствия както за него лично, така и за държавата.[3]) Колкото е лоша и недостойна за князя прѣкалената дружба съ невѣжа и развратена маса, толкова е по-осѫдително да се показва гордъ и да прѣзира по-долнитѣ отъ него. Князьтъ трѣба да отбѣгва и двѣтѣ тѣзи крайности и да се придържа о златната срѣда, която е

---

[1]) Migne, ibid., стр. 673—676.
[2]) Migne, ibid., стр. 676—677.
[3]) Migne, ibid., стр. 677—680.

самата добродѣтель, и къмъ която винаги трѣба да се стреми[1].) „Не бѫди бързъ въ дружбата, съвѣтва Фоти кн. Бориса, а ако ли ти си встѫпилъ съ нѣкого въ дружески отношения, то гледай да запазишъ тия послѣднитѣ за винаги. Взимай часть отъ грижитѣ на ближния, стига това да не се отрази врѣдно за твоята душа. Такива лица сн избирай за другари, които постояно пазятъ истинска дружба съ другитѣ, които не завиждатъ на чуждото щастие, и не изоставятъ безъ помощь ония, що сѫ изпаднали въ нещастие. Има много хора на свѣта, които оказватъ помощь на нещастницитѣ и влизатъ въ положението на своитѣ другари, обаче не могатъ съ съчувствие да гледатъ на чуждото щастие. И тъй, избирай си не лоши, а въ всѣко отношение добри другари".[2]) По-нататъкъ, патриархътъ дава на кн. Бориса съвѣти отъ частенъ характеръ. Бѫди достѫпенъ и привѣтливъ къмъ тия, що се обръщатъ къмъ тебе Бѫди спокоенъ въ сѫжденията си за настоящето, внимателенъ, бързъ и рѣшителенъ въ велики прѣдприятия, и способенъ да дадешъ трайность на добрѣ започнатото дѣло. Съ една дума, старай се да бѫдешъ образецъ на всѣки добродѣтель и благочестие не само за своитѣ поданици, но и въобще за цѣлото човѣчество, за да могатъ и поколенията да виждатъ въ твоето лице рѫководитель на велики и прѣхвални начинания и пр.[3]) Въ заключение, Фоти съвѣтва князьтъ, щото той винаги да помни за полученитѣ благодѣяния, а за ония, що е извършилъ, да не държи

---

[1]) Migne, ibid., стр. 680—685,

[2]) *Ὥσπερ ἀισχρὸν καὶ ταπεινὸν, πρὸς ἡδονὴν ὁμιλεῖν τῷ πλήθει, οὕτως ἐπικινδυνον καὶ σφαλερὸν, ἀεὶ σοβαρέυεσθαι καὶ ὑπέρογκον ὁρᾶσθαι. Δεῖ τοιγαροῦν ἑκάτερον ἄκρον φυγόντα, ὡς ἀρετὴν, τὴν μεσότητα διώκειν καὶ καιροῖς ἰδέοις τὸ πρόσφερον ἀπονέμειν*" — Migne, ibid., стр. 680.

[3]) Migne, ibid., стр. 680—681.

смѣтка. Никого да не укорява за недостойното приемане на благодѣянията му[1]) и да не роптае отъ ударитѣ на сѫдбата[2].) Къмъ бунтовницитѣ, и недоволнитѣ отъ новата вѣра, да бѫде снисходителенъ и съ кротость, мѫдрость и човѣщина, да ги доведе до съзнанието, че тая вѣра е полезна и необходима за тѣхъ.[3])

Нѣкрай, патриархътъ изново като напомня на князя обязаноститѣ и даденитѣ му за тая цѣль съвѣти, увѣрява го, че ще се помоли усърдно Богу за него и насочва погледа му къмъ блаженството на небето, което той може да получи, само ако изпълни даденитѣ му бащински съвѣти и християнски правила[4]).

Изъ приведеното накратко съдържание на Фотиевото послание до кн. Бориса, ние виждаме каква голѣма грижа е имала Цариградската църква въ утвърдяването на Християнството срѣди българитѣ, а така сѫщо и за учредяването на първата българска църква. Грижитѣ на патриарха Фотия дѣйствително отговаряли на това високо положение, що

---

[1]) Migne, ibid., стр. 684—685.

[2]) Migne, ibid , стр. 685.

[3]) „*Α μὲν εὖ πάθοις, ἀεὶ μέμνησο, ὧν δ' ἂν εὖ ποίησαις, θᾶττον ἐπιλανθάνου. Τὸ μὲν γὰρ χρηστότητος καὶ ἐυγνωμοσύνης, τὸ δὲ καθαρᾶς μεγαλοψυχίας, καὶ καθαρὰν φυλάττει την ἐυεργεσίαν*". . . Migne, ibid,; стр. 680.

[4]) „*Εὐεργεσία καὶ συμφορὰς ὀνειδίζειν, τῆς αὐτῆς ἶναι νόμιζε κουφότητος καὶ ἀπανθρωπίας*"—Migne, ibid., стр. 680.

[5]) *Τὰς μελετωμένας στάσεις, ὅσαι μὴ σβεσαι ῥᾷον, ἀμεινον ἀγνόιας ὑποκρίσει δοῦναι, καὶ λήθῃ καλύψαι, ἢ θριαμβεύσαντα ἐπεξιένοι. Τὸ μὲν γὰρ ἐσθ' ὅτε καὶ πλέον ἀνῆψε τὴν φλορα, καὶ χαλεποὺς ἤνεγκε κινδύνους, καὶ πολλῆ καὶ τὸν διαδωθέντα περιέβαλε ζημιὰ. Το δε, πραέως κοιμίζειν, καὶ μετὰ τοῦ ἀκινδήνου τὸ φιλἀνθρωπων καὶ συνετὸν καὶ ἀζημίον περιέχες.* — Migne, ibid., стр. 689.

[6]) Migne, ibid . стр. 689—696.

заемалъ той. Ни една дума изъ това знаменито послание не говори за самата личность на автора, нито единъ редъ отъ него не намеква на нѣкаква си църковна политика въ България, както това виждаме въ посланието на прѣдставителя на западния християнски миръ, Николай I, за което ще стане дума по-нататъкъ. Всичко тукъ е тъй просто и ясно, че авторътъ само честь и хвала заслужава. Несправедливи сѫ упрѣцитѣ на западния ученъ Hèrgenröther, който намира, че това послание е изпъстрено съ високи богословски изрази, които сѫ били непонятни за князь Бориса[1]). Мнѣнието му за съдържанието но това послание не е обективно, то мѣри да умаловажи заслугата на патриарха Фотия съ това послание, както това сѫ правили и други католически учени до него. Но, даже и да допуснемъ, че терминитѣ, употрѣбени отъ патриарха Фотия въ опрѣдѣлянето сѫщностьта на вѣрата, въ изложението на православното учение за Св. Троица[2]) и пр., сѫ чисто богословски, то не трѣба да се прѣдполага, какво кн. Борисъ е билъ до толкова неразвитъ, та на е могъль да разбере тия термини. Щомъ ние допушаме, че неговата сестра е била въ Цариградъ, приела е Християнството тамъ, върнала се е въ България и му е проповѣдвала новата вѣра и пр., то ние трѣба да допуснемъ, че още тогава тя го е посветила въ тайнитѣ на вѣрата и то съ такива термини, каквито единствено сѫ могли да изразятъ чистата богословска мисъль. Въ всѣки случай, вижда се, че това послание е било написано на единъ понятенъ за кн. Бориса езикъ, тъй като самото то—посланието, е било прѣдназначено за него. Самиятъ патриархъ, който го е писалъ и адресувалъ

---

[1]) Hergenröther. Photius patriarch von Constantinopel, t. I, стр. 602.

[2]) Hergenröther. Photius patriarch von Constantinopel, t. I, стр. 602.

до кн. Бориса е смѣталъ, че кн. Борисъ ще го разбере изцѣло. Ако това послание бѣше неразбрано за кн. Бориса, нѣмаше да произведе то дълбоко впечатление на княза и нѣмаше българската църква така достойно да го оцѣни, както е оцѣнила достойниятъ му авторъ. Съ това послание се начева оная братска църковна връзка, която сѫществувала за дълги години помежду двѣтѣ църкви. Всичкитѣ отношения помежду новата българска църква и цариградската патриаршия се градятъ на ония грижи, що патриархъ Фоти употрѣбилъ за устройството на първата. Това е било врѣме на истинско църковно единение между двѣтѣ църковни организации, за което сега, при сегашното положение на нѣщата по между българската църква и Цариградската, може съ съжаление да се споменува, че то така скоро изчезнало. Бѫдащитѣ идейни стремежи на едната и на другата църква трѣба да бѫдатъ отправени къмъ възстановяване то на миналото щастливо единение помежду имъ, единственияъ виновникъ на което нѣкога е билъ Цариградскиятъ патриахъ Фоти. Идейното послание на Фотия за винаги ще остане идеалъ за църковнитѣ отношения на християнския Изтокъ.

Съдържание:

ДѢЛЪ I.

Християнството на Балканския Полуостровъ до славянитѣ, у славянитѣ и у Българитѣ до кн. Борисъ.

ГЛАВА I.

Началото и разпространението на Християнството на Полуострова до дохаждането на славянитѣ (края на IV и нач. на V в.)

Дѣйността на Ап. Павелъ, въ качеството му на пръвъ просвѣтитель на езичницитѣ. (1—5). Пѫтешествията на тоя божественъ учитель, особно второто. Първото посѣщение на европейския брѣгъ отъ Ап. Павла и първата гръмовна проповѣдь за Христа, произнесена отъ него тукъ (5—7). Посѣтенитѣ отъ него градове: Неаполъ, сегашна Кавала, Филипи, на пѫть между Драма и Кавала, Солунъ Беръ или Караферия, Атина, Коринтъ и пр. Основанитѣ отъ него църкви въ поменатититѣ градове (7—10). Свидѣтелството на руския лѣтописецъ Несторъ за проповѣдьта на Ап. Павелъ въ Илирикъ (10—13). Мисионерската дѣйность на Ап. Андрей въ Мизия, Тракия и Малка Скития (сегашна Добруджа) и основанитѣ отъ него църкви въ източната и сѣвероизточната половина на Балканския полуостровъ (14—18).

Христовата църква на Полуострова въ I вѣкъ. Епископство въ Солунъ, Беръ, Пловдивъ (18—20). Гонения на християнитѣ въ II, III и IV в. (20—24). Мѫченици за вѣрата (22—23). Св. Димитръ Солунски (24—25). Провъзгласяване на Християнството господствующа вѣра въ грѣко-римската империя (26—27). Ползата за държавата

отъ приемането на Християнството (27—30). Успѣхитѣ на църквата послѣ Едикта на Константинъ Велики въ 313 год. (30—31). Епископски катедри въ III и IV вѣкове (31—31). Първи Вселенски съборъ въ 325 г. и Сердикски въ 347 г. (31—34). Епископски катедри въ Беръ, Солунъ, Филипи, Авретъ-Хисаръ, Битоля и пр. (34—36). Християнството въ „Macedonia prima" et „secunda" (36—37); въ „Dardania" (37—39); въ „Epirus novus" et „vetus" (39 40); въ Мизия и Тракия (40—46); въ „Dacia Mediteranea" (46—47), въ „Provinciae Rodopes" (47—48); въ Малка Скития (Добруджа) — (48—54). Християнството въ Струмишко. Житието на Теофилакта български за 15 Тивериополски мѫченици (54—56). Общи чърти по разпространението на Християнството на Полуострова (56—59). Гражданско дѣление на Империята (59—60). Църковно административно дѣление на Полуострова (60—61).

ГЛАВА II.

Дохаждането на славянитѣ на Полуострова. Приемане и разпространение на Християнството срѣдитѣхъ до основаването на българското царство въ Мизия — 679 г.

Мнѣния на ученитѣ по въпроса за славянскитѣ заселения на Полуострова (62—66). Кога сѫ станали началнитѣ заселения (66—67). Свидѣтелства отъ гръцки произходъ: Прокопи, Теофанъ, Кедринъ, Иоанъ Ефески и пр. (72—73). Славянското влияние въ Империята (73 - 74). Военоначалници славяни (74—75). Императоритѣ Юстинъ и Юстинианъ славяни (75—77). Патриархъ Никита — сѫщо. (77). Сътрѣсения въ Империята отъ варварскитѣ нашествия (78—82). Влияние на Византия върху славнитѣ, поданици на Империята (82—84). Влияние на Византия върху славянитѣ, не поданици на Империята (84—87). Нападенията на славянитѣ на гр. Солунъ (87—90). Просвѣщаването имъ (90—91). Липса на църковна организация у славянитѣ. Попадането имъ, въ момента на заселението на Полуострова, подъ влиянието на Западната и Източната църква (91—94). Прѣтопяването на славянитѣ (94—95). Необходимостьта отъ славянска писменость. Свидѣтелството на Черноризецъ Храбъръ (95—96). Сливането имъ съ българитѣ и зараждането на славянската култура, писменость и пр. (96—100).

ГЛАВА III.

Архиепископия Първа Юстиниана.

Учредяването ѝ (101—102) Новелитѣ XI и CXXXI (102—106). Диоцеза на тая архиепископия. Юстиниана I не е била въ Скопие (108—109), нито въ Охридъ (109—112), нито въ сегашни Липлянъ, на Косово поле (112—114). Какво говорятъ самитѣ новели за мѣстонахождението на I Юстиниана (114—118). Юстиниана I е била въ Кюстендилско (118—119), може би въ сегашното село „Управда", което спада въ Дубнишка околия (119—120. Славянскиятъ колоритъ на тая архиепископия 120—122). Нейното значение въ христанизацията на славянитѣ и перспективи за бждаща славна роля въ просвѣтата на българитѣ. Унищожаването ѝ отъ нашествието на нашитѣ прадѣди (122—124).

ГЛАВА IV.

Минаването на българитѣ прѣзъ Дунава. Настаняването имъ на Балканския полуостровъ. Разпространението на Християнството срѣди тѣхъ до кн. Бориса.

Разпространение на Християнството срѣди българитѣ до дохаждането имъ въ Мизия (125—127). Идването имъ на Балканския полуостровъ. Срѣщата съ славянитѣ християни и влиянието на тия послѣднитѣ надъ българитѣ (127—131). Условията за сливането помежду славяни и българи (131—132). Какъ се е свършилъ процесътъ на сливането (133—134), Името „българи" обема всички славяни на Полуострова (134). Въ какво отношение най-вече славянитѣ сж оказали влияние на своитѣ завоеватели (134—135). При какви условия е било възможно сближението помежду славяни и българи (135). Първичнитѣ враждебни отношения на българитѣ къмъ славянитѣ и изповѣдваната отъ тѣхъ вѣра (136—137). Сношенията на българитѣ съ Византия сж служили за важенъ проводникъ на тѣхната християнизация (137—138). „Дружбитѣ" помежду българския и византийския владѣтели като условие за разпространението на Християнството срѣди българитѣ (138—139). Враждебнитѣ дѣйствия и отвличането на плѣници като условие за бързото разпространение на Християнството срѣди българитѣ

(140—144). Кн. Крумъ и неговитѣ дѣйствия противъ Византия (145—147). Отвличания на плѣници християни отъ Византия. Тѣхната проповѣдническа дѣйность въ България (147—148). Умъртвяването на нѣкои по-видни мисионери християни. Крумъ и неговото отношение къмъ Християнството и разпространението на послѣдното срѣди народа (148—149). Мортагонъ и неговото враждебно отношение къмъ Християнството (149—150). Гонения на християнитѣ и при наслѣдника на Мортогона. Маломиръ и гоненията противъ християнитѣ. Умъртвяването на Енровата за това, че той е билъ таенъ християнинъ (150—154). Персиямъ и Християнството прѣзъ неговото князуване (155).

ДѢЛЪ II.

Кн. Борисъ и неговото кръщение.

ГЛАВА I.

Династията на кн. Борисъ, възкачване на прѣстола, титулъ, роднини, столица и пр.

Произхождение на Бориса (159—160). Положението вжтрѣ въ държавата до възкачването му на прѣстола (163). Възкачване на прѣстола (164—165). Роднини на Бориса (165—166). Чивидалското Евангелие и авторътъ на надписанитѣ въ него имена на близки и роднини на кн. Бориса (167—168). Титулъ на българскитѣ князе до Бориса (171—172). Столицата на кн. Бориса (173—175).

ГЛАВА II.

Начало на политичната дѣйность на кн. Бориса. Войни съ сърби и хървати.

Условията при които е билъ поставенъ да дѣйствува кн. Борисъ. Римъ и Цариградъ. Борбитѣ помежду имъ за надмощие въ България (176—178). Плановетѣ на Бориса за разширяване прѣдѣлитѣ на държавата(178—180) Войни съ хървати и сърби (180—181). Съюзи съ Ростислава моравски и Людовика нѣмски (181—182). Разширяване прѣдѣлитѣ на държавата. Границитѣ на България въ Борисово врѣме (183—187).

ГЛАВА III.

Латински, гръцки и славянски лѣтописни свѣдѣния за кръщението на кн. Бориса. Тѣхната сравнителна оцѣнка.

Изобилие на лѣтописни свѣдѣния и начинътъ за ползуването отъ тѣхъ (188—190). Латински (190—192) и гръцки лѣтописни свѣдѣния (192—199). Славянски хронографи и лѣтописци. Значение на тѣхнитѣ свѣдѣния (199—202). Сравнителна оцѣнка на тия извѣстия. Прѣимуществото на гръцкитѣ прѣдъ латинскитѣ свѣдѣния и тия послѣднитѣ прѣдъ славянскитѣ. (202—204).

ГЛАВА IV.

Кои сж били мотивитѣ за кръщението на кн. Бориса (споредъ гръцкитѣ и латинскитѣ хронисти). Взимали ли сж участие Св. Кирилъ и Методи въ покръстването на българския князь? Истинскитѣ мотиви за кн. Борисовото кръщение. (Мотиви религиозни, държавнически, политически и пр.).

Съобщенията на гръцкитѣ лѣтописци за проповѣдьта на Теодоръ Куфаръ и сестрата на кн Бориса въ българския княжески дворъ. Вариантитѣ въ тия лѣтописни свѣдѣния (205—206). Истинността на съобщаванитѣ отъ гръцки източникъ свѣдѣния (207—210). Оказала ли е влияние на Бориса, въ смисъль да го застави да се кръсти, картината на „Страшния сждъ", за която Продължателтъ на Теофана говори, че била нарисувана отъ живописецътъ Методи? (210—211). Отожествяването името на живописеца Методи съ Св. Методи, просвѣтителя славянски (211), и отъ тукъ легендата, че Св. Методи е кръстилъ кн. Бориса (212). Критиченъ разборъ на тая легенда (213—214). Кой е билъ живописецътъ монахъ Методи? Какъ се е появила тая легенда (214—215). Св. Методи до кръщението на Бориса не е билъ въ България (216). Приемането на Християнството е лично дѣло на кн. Бориса, плодъ на неговото собствено съзнание за необходимостьта отъ кръщението (217). Патриархъ Фоти, неговитѣ мисионерски трудове и отношения къмъ България. Възможностьта да е изпращалъ той въ България мисионери (218—219). Вѣроятностьта да е имало мисионери въ България отъ Западната цър-

ква, изпратени отъ Людовикъ нѣмски (219—210). Личнитѣ убѣждения на кн. Бориса въ прѣимуществата на Християнството надъ езичеството, като мотивъ за кръщението му (221—222). Мотиви отъ вжтрѣшенъ, държавенъ характеръ. Обединение на славянитѣ, вънъ отъ прѣдѣлитѣ на българската държава, съ поданицитѣ на кн. Бориса (222—224). Обединение на етничнитѣ елементи въ държавата и засилване на княжеската власть (225—227). Мотиви отъ външенъ, политиченъ характеръ. Урегулирване отношенията на българската държава съ своитѣ сьсѣди — християнски държави. Възгледитѣ на Византия за нехристианскитѣ държави и тѣхнитѣ владѣтели. Езичеството като прѣчка за осжществяване високитѣ замисли на кн. Бориса, въ качеството му на независимъ господарь и покровитель нı славянскитѣ народи на Полуострова (228—330). Политичнитѣ отношения на кн. Бориса къмъ Людовика нѣмски. Аспирациитѣ на тоя владѣтель надъ славянитѣ по срѣдното течение на Дунава. Ростиславъ моравски и съюза му съ кн. Бориса. Кн. Борисъ защитникъ на славянскитѣ интереси срѣщу настжпателното движение на нѣмскитѣ господари на югъ (230—232). Промѣната на императорската власть въ Византия. Слѣдствията отъ тая промѣна за кн. Бориса и неговата политика. Разпадане на съюза съ Растислава моравски и сключване на новъ съ Людовика нѣмски (232—233). Съюза на Ростиславъ моравски съ имлераторъ Михаиль III Посолството на Ростислава отъ 862 г. въ Цариградъ. Политическата мисия на това посолство. Опаснитѣ послѣдствия за кн. Бориса отъ сьюза на Родислава съ Михаила III. Кръщението като срѣдство за отстранение опасноститѣ, въ връзка съ глада, землетѣсението и пр. природни явления, които, споредъ лѣтописцитѣ, сж прѣдшествували и съпроваждали кръщението на князя (253—237).

ГЛАВА V.

Кога и дѣ се е кръстилъ кн. Борисъ? Кой го е кръстилъ? Латинско или гръцко духовенство е извършило обредътъ на Св. Кръщение? Посланието на патриарха Фотия до кн. Бориса.

Гръцкитѣ и латинскитѣ лѣтописци за „глада", който е прѣдшествувалъ кръщението на кн. Бориса. Въ коя година е билъ тоя гладъ? (238 — 240).

Свидѣтелството на Никита Пафлагонийски за землетрѣсението, което е прѣдшествувало кръщението (240—241). Лѣтописнитѣ свѣдѣния за кръщението на Бориса, въ връзка съ войнитѣ на Византия въ Мала Азия, и възвеждането на Варда въ Кесарско достойнство (241—242). Свидѣтелството на Бертинската лѣтопись подъ 864 и 866 г. за Борисовото кръщение (242—244). Свидѣтелството на Фоти за тая цѣль въ посланието до източнитѣ патриарси (244—246). „Именика на пързитѣ български князе“ и свидѣтелствата въ него за годината на кн. Борисовото кръщение. Обясненията на тоя паметникъ отъ пр. Бюри и проф. Златарски (247—248). Свидѣтелството на славянския прѣводъ на патриархъ Никифоровия „Лѣтописецъ вскорѣ“ за кръщението на Бориса (248—250). Кръщението на Бориса е станало въ 865 год. прѣзъ мѣсецитѣ Априлъ или Май (250—251). Свидѣтелствата на гръцкитѣ лѣтописци и Теофилакта български за мѣстото на кръщението. Послѣдното не е станало въ Цариградъ (251—254). Кръщението а станало нѣгдѣ въ воения лагеръ на кн. Бориса (254—255). Тоя лагеръ е билъ въ новозавладѣната отъ Бориса византийска область „Загорето“. Кръщението е станало тамъ, не далеко, може би, отъ сегашна Стара Загора, нѣкогашенъ важенъ христиански центъръ — гр. Дебелтъ (255—256). Кой е извършилъ обрѣдътъ на Св. Кръщение? Това лице не е било патриархъ Фоти. Навѣрно тоя обрѣдъ е извършилъ Иосифъ, бждащиятъ български архиепископъ (257—259). Опититѣ на Западната църква да присвои кръщението на Бориса като свое дѣло. Фиктивната проповѣдъ въ България на нѣкой си римски презвитеръ Павелъ (259—262). Посланието на патриарха Фоти до Бориса. Съвѣтитѣ, които дава той на Бориса отъ религиозенъ и етиченъ характеръ 63—271). Влиянието, което това послание е оказало на църковнитѣ работи въ България. Значението на тоя документъ за българската църква (271—273).

По-важни печатни грѣшки.

стр.	редъ отгорѣ	напечатано	да се чете	да се допълни
3	14	включитилно	включително	
4	13	християнството	Християнството	
5	1	спѣдъ	слѣдъ	
5	9	риздѣлили	раздѣлили	
7	32	Апосттлътъ	Апостолътъ	
11	11	Христосъ	—Христосъ,	казани на неговитѣ ученици,
13	29	Guien	Quien	
13	36	grator	quator	
15	11	Аидрей	Андрей	
15	27	Наскорто	Наскоро	
16	1	царквата	църквата	
16	20	Сирия	Скития	
16	31	ва	на	
17	11	убѣждения	убѣждавания	
17	19	Тракийскитѣ	Тракийцитѣ	
21	35	quien	Quien	
24	33	изъ	Изъ	
25	25	разпространерието	разпространението	
42	32	Chriştinus	Christianus	
44	34	Маркионополъ	Маркианополъ	
46	16	Кропоса	Кроноса	
47	3	Плоудивъ	Пловдивъ	
54	11	първичнитъ	първичнитѣ	
54	24	отпривили	отправили	
54	30	разпрастраняватъ	разпространяватъ	
54	36	Graecae	Graeca	
56	30	и	й	
57	21	кова	това	
58	35	възможностя	възможность	
61	7	прѣимущаства	прѣимущества	
62	14	учинитѣ	ученитѣ	
64	24	жявѣли	живѣли	
65	10	Папата	Паппта	

76	15	съставенъ	съставено
79	33	по-мамко	по-малко
80	9	тѣна	тѣла
80	14	умѣртвяваха ти	умъртвяваха ги
80	17	гливата	главата
80	19	ѣруги	други
97	16	гавори	говори
100	33	заб. 4	заб. 3
100	31	заб. 3	заб. 4
102	9	Сой	Той
107	32	Le grande	La grande
111	12	неучредената	новоучредената
112	26	*Κάλλη,*	*Ράλλη,*
116	4	*Ἐυρωπαίοις*	*ἐυρωπαίοις*
116	25	*τοὺς.*	*τούς.*
117	19	ного	него
121	32	вѣдоство	вѣдомство
123	18	просвѣтени	просвѣтни
123	19	разполага	разполагала
123	31	питатели	писатели
124	2	Тофилакта	Теофилакта
151	20	Енровота	Енравота
160	34	Horgenröther	Hergenröther
164	3	Владимиръ	Властимиръ
164	10	допуша	допуща
172	39	es ist also, vohl übersetzung von turkisch tängrida bolmis quan „der durch den Himmel eingesetze chan".	es ist also wohl Übersetzung von turkisch tängridä *bolmiš qan* „der durch den Himmel gewordene *Chan*" oder tängri *jaratmiš qan* „der von Himmel eingesetzte *Chan*"
176	1	Глава III.	Глава II.
186	35	Boltarszeg	Bolgarszeg
192	34	t. 192,	t. 102,
246	19	Кембригския	Кембричския
253	31	scriften	schriften
254	13	ня	на
256	20	ведната	веднага
257	28	сека	сега
258	28	сжществуватъ	сжществуватъ
264	17	грожданинъ	гражданинъ
264	25	затова	започва
266	2	Ботопочитание	Богопочитание
268	17	поданилитѣ	поданицитѣ
270	23	всѣки	всѣка.

Сканирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres